

НОСИР ФОЗИЛОВ

ЭСЛАСАНГ
КЎНГЛИНГ
ЁРИШУР

Хотиралар, мутойибалар, ҳазиллар,
ҳангомалар

ТОШКЕНТ «МАЪНАВИЯТ» 2004

Ўтган устозларнинг ҳар бири бир олам, биронтаси ҳам иккинчи бировига ўхшамас эди. Устоз Фафур Фулом айтган гапларни Ойбек домла айтди, деб кўринг ё эса Шайхзода домла айтган гапларни Миртемир аканинг оғизларига солиб кўринг. Бунга ҳеч кимни ишонтира олмайсиз. Уларнинг ҳар бирови бир аллома, ҳар бирови бир такрорланмас сиймолардир. Уларнинг ичак узди хангомаларида қандайдир бир файз, комиллик, бир-бирларига меҳр-оқибат, таърифга сигмайдиган бир сеҳрли мунавварлик, кўнгилларга ором бериб, ҳар қандай чеҳрани ёриштириб юборадиган дилхушлик мавжуд эди. Буни Сиз на мақолаларда, на рисоаларда, на у зотлар ўзлари ҳақида ёзган таржимаи ҳолларда, на олимларимиз тартиб берган том-том дарсликларда учрата оласиз.

«Эласанг кўнглинг ёришур» деб номланган мазкур китобда ўзбек алиблари билан бир қаторда қозоқ, қорақалпоқ ёзувчиларининг ҳам кулги ва ҳазил-мутойибага йўзрилган чечанликлари, хангомалари талайгина.

Хуллас, устозлар ёди биздан қанчалик узоқлаша боргани сари улар ҳақидаги қизиқ-қизиқ гаплар бизга шунчалик яқинлаша боришига, кўнгилларимизни ёриштириб туришига ишонамиз.

Ф80

Фозилов, Носир.

Эласанг кўнглинг ёришур: /Тўплам/. –Т.: «Маънавият», 2004. – 256 б.

ББК 84(5У)6

4702620204-23
M25(04)-04 16-03

©«Маънавият», 2004

Буюк ва суюк, мумтозу устоз Фафур Фулом
таваллудининг 100 йиллигига бағишлайман.

Муаллиф

УСТОЗЛАР ДАВРАСИДА

Хотиралар, ҳикоялар, мулоқотлар

ШЕЪРИЙ МАКТУБ

«Мозийга қараб иш тутмоқ хайрлидир», дейди буюк адиб Абдулла Кодирий. Биз учун энг яқин мозий шўролар ҳукмронлиги давридир.

Мустақиллик мишлатимиз учун муқаддас бир юксақликдир. Ўша юксақликдан туриб ортимизга қарасак, яқин тарихимиз аниқ-таниқ кўзга ташланади-қолади: бошимизда нўхта ва бу нўхтанинг жилови «оға»ларимизнинг илгида эди. Салом берувчилар биз эдик, алик олувчилар улар эди. Хоҳласа алик олардилар, хоҳламаса қўлини бир силтаб кетаверар эдилар. Барча жабру жафо бизларга-ю, барча ҳамду сано уларга эди. Ишқилиб, ўшаларга ёқсак бўлди, дердик. Ўша биз тилга олаётганимиз яқин ўтмишда «оға»ларимизга ёқиш учун нималарни қилмадик? Биргина адабиёт соҳасини олайлик. Қулоч-қулоч шеърий мактублар битдик: «Башар қуёшига» деб битдик, «Халқлар дохийсига» деб битдик. Ишқилиб, тинмай битдик. Буюртмачилар – собиқ маҳаллий ҳукуматимиз, буйруқни бажарувчилар – ўз шоирларимиз. Аммо бу ҳамду сано билан йўғрилган мактубларни қабул қилувчилар марказдагилар эди.

Агар ёдимдан чиқмаган бўлса, энг сўнгги мактуб 1963 йили Никита Хрушчёв даврида ёзилган эди. Одатда мактуб манаман деган шоирларимиз иштирокида Тошкентда ёзилиб, Масковда ўрисчага ўтирилар, аввал ўша ёқда чоп этилиб, агар «оға»ларимизга маъқул бўлса, сўнг ўзимизнинг газеталаримизда босилиб чиқарди. Бу гал ҳам худди шундай бўлди. Фафур ака бошлиқ бир гуруҳ етук шоирларимиз тайёр бўлган мактубни ўрисчага ўтиртириш, лозим бўлса, матннинг баъзи жойларини йўл-йўлакай тўлдириш, таҳрир қилиш учун кеча кечқурун Масковга етиб бориб, «Украина» меҳмонхонасига жойлашган эдилар. Улар орасида Фафур ака яхши кўрадиган содда ва ювошгина Миртемир ака ҳам бор.

Фафур ака одатига кўра барвақт туриб, пастга тушди. Пастда ҳали ҳеч ким йўқ, фақат кийимлар топшириладиган жойда гардеробчигина мудроқ босиб ўтирар эди. У аста кўчага чикди. Бугун ҳаво очик, бирам ёқимли эдики... Ҳарҳолда, бу меҳмонхона олдидан «Москва река» оқиб ўтади-да! Шунинг учун бу ернинг ҳавоси тоза, мўътадил. Фафур ака ичкарига киргиси келмади. Секин, ҳаво олиб дарё бўйига бориб қайтгиси бор эди. Бундоқ караса, хиёбоннинг ўнг томонига қўйилган каттагина ўриндиқда уч-тўртта ёши ўтиб қолган кишилар бақирчақир қилишиб, нима ҳақдадир баҳслашар эди. Қўлларида газета. Дафъатан Фафур аканинг хаёлига: «Нима бало, бу ярамаслар эрталабдан бошлаб юборганми шаробхўрликни!» – деган гап келди. Аста юриб уларнинг олдига борди. Халиги чоллар нима ҳақдадир тортишар, ора-чорада қўлларида гижимлаб олган газеталарини ҳавода ўйнатиб, сўқинишиб ҳам кўяр эдилар.

Фафур ака сездики, бир нима бўлган. Бу аниқ. У ортига қайтиб, шундоққина меҳмонхона эшиги олдидаги «Рўзномалар» дўконига борди. Газеталар энди келган шекилли, соғувчи уларни рат-рати билан таҳларди. Фафур ака «Правда» билан «Известия» газетасидан харид қилди-да, сал нарига бориб кўз югуртирди. Ҳар иккала газетанинг биринчи саҳифасида йирик харфлар билан терилган «Информацион билдириш» деган сарлавҳага кўзи тушди. Фафур аканинг аъзойи баданини ғалати бир титроқ босди. Бу қандай титроқ, ўзи ҳам билмайди. Тўғри-да! Каттакон бир давлатнинг бошлиғини шармандаларча ўрнидан олади-ю, титроқ босмасинми? Титрайди-да! Титрашда ҳам титраш бор. Одам кўрқувдан титрайди, севинганидан ҳаяжонини босолмай титрайди. Фафур аканинг газета тутган қўллари титраяпти-ю, аммо қалбига бир ажиб нур инган, ўзини руҳан енгил ҳис этиб турар эди шу топда. Бу хабарни ҳамюрт шоир укалари билан баҳам кўргани зудлик билан меҳмонхонанинг тўртинчи каватига кўтарилиб, ўзи жойлашган хонага кирди. Боя ювинган бўлса-да, ўзига келиб олиш учун ваннахонага кириб, муздай сувга юзини чайди. Сўнг артиниб, дарҳол телефонга ёпишди. Дафъатан унинг хаёлига Миртемир ака келди-ю, шайтонлиги кўзиди.

– Ало, ўзингмисан, – деди бирдан жиддий тортиб. – Ҳалиям турмадиларингми? Ётаверасанларми алчайиб! Тез тургин-да, менинг хонамга кир. Бошқаларга ҳам айт, кирсин! Ҳа, айтгандай, шеърий мактуб сандами? Олиб кир!

Фафур ака телефон гўшагини ўрнига қўйди-да, қўлларини шимининг чўнтагига тикиб, жилмайганича гилам устида у ёқдан-

бу ёкка юра бошлади. Ахён-ахёнда бошини чайкаб, кулиб кўярди.

Сал ўтмай шоирлар Фафур аканинг хонасида жамулжам бўлишди. Ҳаммасининг юзида бир хил ифода: «Оқсоқол нима учун азонлаб чақириб қолди экан-а?!»

– Мактуб кимда?

– Мана, – деди Миртемир ака юпка ва бежирим кўк папкани кўрсатиб. Ҳамма Фафур акага термиларди. Фафур ака эса рўйхуш бермайдди. Ўта жишдий! Шундай бўлса-да, оқсоқолнинг чиройида сезилар-сезилмас қандайдир бир нур барқ уриб тургани аён эди.

– Ўқи! – деди Фафур ака қовоғини уйиб. Ахир, Миртемир ака шеърни қотириб ёзгани билан уни маромига келтириб ўқиёлмайдди-ку! – Мунча пайсаллайсан? Ўқи дегандан кейин ўқимайсанми!

Эътироз билдиришга ўрин қолмади. Миртемир ака мактубни ўқий бошлади. Мактуб одатдагидек «оға»ларга ҳамду сано, Никита Сергеевичга қулук билан бошланар эди.

– Тўхта! – деди Фафур ака ҳамду сано авжига чиқа бошлаганида. – Қани, бу ёкка бер!

Миртемир акани ўзига ҳам тушунарсиз бир мавҳум ҳаяжон босиб, Фафур акага мўлтираб қараб турар эди. Оқсоқол шеърини мактубни кўлига олиб, бирдан портлади:

– Бу падарингга лаънат лўтгивозга намуноча қулук қиласанлар? – деб кўлидаги шеърини мактубни отиб юборди. Қоғозлар хона билан бир бўлиб сочилиб кетди. Шоирлар нима дейишларини билмай қотиб қолишди. Фафур ака масалани яна ҳам чуқурлаштирди. – Бу аҳмоқ сволочга намуноча таъзим қилмасаларинг?!

«Ахир ўзингиз бош-қош эдингиз-ку? Колаверса, ўша шеърини мактубнинг муаллифларидан бирисиз-ку. Нега бу гапни Тошкентда, ҳукуратимиз ҳузурида ўқиб муҳокама қилганимизда айтмадингиз?!» – дейишолмайдди бечоралар. Буюрганлар – ўзимизнинг ҳукурат, ёзганлар – булар. Қани, ёзмай кўрсинлар-чи! Ёзсаям бир бало, ёзмасаям бир бало... Энди эса оқсоқолнинг инжиқлиги ортиқча бўлиб турибди.

Миртемир ака шартга ўрнидан турди. Асабдан дир-дир титрар эди.

– Фафур ака... – деди ҳаяжонини босолмай. – Сиз бу гапни айтганингиз, мен эса эшитганим йўқ... Бу даҳшат, даҳшат!..

Ҳа, арзимаган гап учун Беломор каналига бадарга қилиниб, у ернинг даҳшатлари-ю азоб-уқубатларини бошидан кечириб,

юрагини олдириб қўйган шоир учун Фафур аканинг дағдағаси ҳақиқатан ҳам даҳшат эди. Миртемир ака шартта орқасига бурилиб, хонадан чиқа бошлаганида:

– Тўхтанг, ҳўв шоир... – деди Фафур ака қандайдир бир юмшоклик билан. У негадир «сиз»лай бошлаган эди. – Ўтиринг.

Миртемир ака бундай қараса, Фафур акада бояги важоҳатдан асар қолмабди. У кулиб ўрнидан турди-да, Миртемир аканинг елкасига қўлини ташлади, секин етаклаб олиб келиб жойига ўтказди. Сўнг каравоти устида ётган бояги газеталарни стол устига олиб келиб қўйди.

– Мана, ўқинглар!

Бирпасда шоирлар кечаси пленум бўлганини, Никита Сергеевичнинг шармандаларча ўрнидан олинганини билиб олдилар.

Ҳамма оғир сукутда. «Фафур ака ҳам жуда кизик-да! Ҳа, шундоқ экан, бор гапни тўғрилиқча айтиб қўя қолса бўлмайди-ми, юракларимизни ёрмай!» – деди Миртемир ака ичида.

Ўтирганларнинг ичига қандайдир бир илиқлик югура бошлади. Сукутни Фафур аканинг ўзи бузди:

– Гап бундай, бир нима ташкил қилинглр... Нонушта ҳам қилганимиз йўқ-ку ҳали.

– Пастга, ресторанга туша қолаилик бўлмаса...

– Йўқ, – деди Фафур ака ниманингдир хаёлига бориб. – Ресторанда баланд-паст гаплар бўлади. Айниқса, манавиндай алғов-далғов пайтда. Шу ерда, менинг хонамда, ўз тилимизда, ўз дилимизда нишонлаймиз бу кунни. Анавидан ҳам бўлсин. А, лаббай, нима дединг, саҳройи?

Миртемир ака яйраб қолди.

Улар бу кунни нишонлашди: ҳеч кимга билдирмай хуфиёна нишонлашди, диллари анча равшанлашди.

Шеърый мактуб ёзилган кўйи қолиб кетди, ҳеч қаерда босилмади. Бу биз учун сирли мозий бўлиб қолди.

САҲРОЙИ

Олтамишчи йиллар. Қорақалпоғистонда ўзбек адабиёти ва маданияти кунларини ўтказиб бўлиб, вакилларимиз Тошкентга қайтаётган пайти.

Нукус аэропортининг кутиш зали гавжум. Фафур ака, Собир Абдулла, Миртемир ака, Рамз Бобожон, Ҳамид Фулом... Уларни кузатиш учун чиққан қорақалпоқ дўстлар, қўйинг-чи,

барча-барчаси ўша залда. Тахминан ярим соатлардан сўнг меҳмонлар самолётга чиқишлари керак.

Ғафур ака залда чиройли форма кийиб олиб шипиллаб юрган хушқомат аэровокзал ходимасини олдига имлаб чақирди-ю, қулоғига бир нималар деб шивирлади. Аёл ўнг қўлини кўксига қўйиб: «Хўп бўлади!» деди-да, ичкарига кириб кетди. Сўнг Ғафур ака бир чеккада турган пастаккина стол ортидаги креслога бориб ўтирди. Халиги аёл ичкаридан тақсимча кўтариб чиқди-ю, тавозе билан Ғафур аканинг олдига қўйди. Тақсимча устида бир стакан сув. Аёл кетди. Ғафур ака аёлга ташаккур билдириб, чўнтақларини ковлай бошлади.

Миртемир ака бу манзарани узоқдан кузатиб турган экан, секин Ғафур аканинг олдига бориб:

– Ғафур ака, бу нима? – деб сўради тақсимча устида турган стаканга ишора қилиб.

Стакандаги оддий сув, шунчаки Ғафур ака бош оғриқ дори ичиш учун олдириган сув эди.

Ғафур ака Миртемир акани яхши кўрарди. Унинг соддалигини, ишонувчанлигини ёқтирарди. Уни туркистонлик бўлгани учунми ё табиат ҳақида, далаю дашт ҳақида кўп ва хўб ёзгани учунми, баъзан «сахройи!» деб эркаларди ҳам. Миртемир аканинг ҳалиги саволидан кейин Ғафур аканинг шумлиги тутди. Гўё, ҳеч ким йўқми, дегандай теварак-атрофга аланглаб сирли қараб қўйди-да, «ўтир!» деди ёнгинасидаги бўш креслога ишора қилиб. Миртемир ака дарҳол креслога чўқди, ўнг қулоғига кафтини қўйиб, Ғафур аканинг оғзига тикилди.

– Санга ишониб бир гапни айтиб бўладими ўзи? – деди Ғафур ака янада сирлироқ қилиб.

– Айтинг, Ғафур ака, ҳеч кимга айтмайман, – деди Миртемир ака илтижоли оҳангда.

– Э-э, йўқ, – деди Ғафур ака ўзини яна ҳам тарозига солиб, – санга ишониб бўлмайди, оғзинг бўш.

– Айта қолинг, Ғафур ака, бу нима ўзи?! – деди Миртемир ака ялингандай бўлиб. Икки кўзи Ғафур аканинг кафтида турган таблетка билан стакандаги сувда эди.

– Ия, ҳали хабарлари йўқми? – деди Ғафур ака қувлик билан.

Миртемир акани яна ҳам ишонтириш учун тағин бир бор, ҳеч ким йўқми, дегандай атрофга сирли қараб қўйди-да, гапида давом этди:

– Бу арокнинг таблеткаси. Яқинда кашф этилган. Уни мана бундай қилиб оғзингга соласан-у, орқасидан мана бу стакандаги сувни мана бундай қилиб ичиб юборасан. – Ғафур ака ҳозир

қандай тушунтирган бўлса, худди шундай қилиб таблеткани оғзига ташлади-да, орқасидан стакандаги сувни қулт-қулт қилиб ичди. Сўнг бошидаги дўпписини олиб ҳидлаб-ҳидлаб, гўё газак қилди. Югиниб, тамшаниб турганидан маълумки, Миртемир ака бу ҳолатга мутлақо ишонди.

– Фафур ака, менга ҳам битта беринг.

– Э, йў-ўк, санга бўлмайди... Ҳаммага билдириб қўясан.

– Жон Фафур ака, ҳеч кимга билдирмайман, – деб ялина бошлади Миртемир ака.

– Қўймадинг-қўймадинг-да, саҳройи... Ма, ол, бировга кўрсатма. Хув авани жойда сув бор. Мана бу стаканни олвол, – деди Фафур ака худди ёш болага гап уқдираётгандай. Миртемир ака авайлаб таблеткани кафтига қисиб ушлаганча сув қидириб кетди. Фафур ака Миртемир аканинг ортидан кичкирди: – Хўв саҳройи, тагин стаканни ўшакқа ташлаб келма!

Орадан уч-тўрт дақиқа ўтар-ўтмас Миртемир ака қўлидаги стаканни олиб келиб Фафур аканинг олдидаги стол устига аста қўйди-да, оқсоқолга сирли жиммайиб миннатдорчилик билдирди. Фафур ака ҳам Миртемир акага нимтаъзим қилиб, илжайди. Бу илжайишда бир дунё маъно бор эди.

Тахминан орадан ўн-ўн беш дақиқалар ўтгач, мезбонлар меҳмонларни самолётга чиқариб, кузатиб қўйишди.

Самолёт мўлжалидаги баландликка кўтарилиб олгач, ҳамма енгил тин олиб, ўриндикларига ястандилар: баъзилар кўзларини юмиб пинакка кетишган, баъзилар ёнидагилар билан гурунг қилишар эди. Бир пайт Миртемир ака ўрнидан туриб, чайқала-чайкала Фафур аканинг олдига келди.

– Фафур ака... Қалай жойлашдингиз?

Фафур ака буңдок кўзларини очиб қараса, тепасида Миртемир ака турибди. Кўринишидан жуда хурсанд, икки юзи қип-қизил. Жиндек, йўк, жиндекмас, ажабтовур кайфи бор. Дафъатан Фафур аканинг хаёлига шу гап келди: «Қаёқдан топиб ичақопти бу саҳройи?! Жуда кайфи чоғ-ку». – Нафсиламрини айтганда Фафур аканинг Миртемир акага жуда-жуда ҳаваси келди. «Хўв бола, бор бўлса жиндек олиб кел!» – деворгиси ҳам келди-ю, бироқ, зум ўтмай боя ўзи берган «ароқ таблеткаси» эсига тушиб ўйлаб қолди: – «Ёпирай, оддий бош оғрик дори ҳам кайф қилдирар экан-да, а?! Хойнаҳой, руҳан таъсир қилган. Ишонгани учун таъсир қилган...»

– Ҳа, саҳройи тушмагур-а!

Фафур ака маза қилиб кулар, Миртемир ака эса хурсанд, нукул илжаар эди.

ТҮЁНА

Олмаотага сафаримнинг охирги кунлари. Гўзал Медев Олатов бағридан, тенгқур ёзувчи дўстларимнинг меҳрибон даврасидан hozиргина меҳмонхонага қайтиб, юшоқ креслога ўзимни ташладим. Мана, сафар ҳам қариб қолди. Эртага қайтишим керак. Самолётга билет олганманми – олганман. Дўстларим билан хайрлашдимми – хайрлашдим. Энди фақат нарсаларимни йиғиштириб жомадонга солиш қолибди, холос.

Шу ўйлар билан ўтирганимда тумбочка устидаги қаҳваранг телефон кисталанг жиринглаб қолди. Трубкани кўтардим:

– Алло.

– Ай, Носир сенмисинг? – деган хирилдоқ товуш эшитилди. Дарров танидим.

– Менман, Собит оға!

– Ай, сарбола, сен қайда журсин? Боядан бери телефон сўгаберип...

– Болалар билан тоққа чиққандик...

– Маъқул, эндеше, кел бери.

Ростини айтсам, жуда чарчагандим, ҳеч қаёққа боргим йўқ эди. Лекин у кишининг гапини ерда қолдириб ҳам бўлмасди. Шундай бўлса ҳам:

– Жуда чарчаб келгандим, Собит оға. Бир оз ётиб дам олсам дегандим, – дедим журъатсизроқ. – Зарур гапингиз бормиди?

– Жигитсин-гўй, шаршадим дегени уялмайсинба? – деди у киши. Товуши боягидан баландроқ чиқди. – Кел мунда! Марям женгейинг эт осип, саған қарап ўтир!

– Хўп, хўп, бораман...

Оганинг гал оҳангида пўписа бор эди. Телефон трубкасини аста жойига қўйдим. Буни қаранг, пўписа билан айтилган гапда ҳам меҳрибонлик, одамнинг бошини силаганда юз берадиган яхши кайфият ҳисси ҳам бўларкан. «Э, бўлганча бўлди, – дедим ўзимча товушимни чиқариб. – Йиғиштириб ололмайдиган нима бор шунча? Бир қатор кийимлариму ёзувчи ўртоқларим эсдалик учун ёзиб берган китоблар. Тагин нима? Бўлди! Келиб жойларман жомадонга».

Хонамни беркитиб, пастга тушганимда соат кечки еттилар эди. Шаҳарнинг энг гўзал, энг гавжум жойига тушган «Олмаота» меҳмонхонасининг олди яна ҳам очилиб кетган, шаҳарга оқшом салқини тушгани учунми, меҳмонхона эшиги олдида одамлар сероб: биров келаётган, биров кетаётган, хиёбонларда

сайр қилиб юришган. Фавворалар осмонга сапчишда бири биридан ўзаман дейди.

Мен аста юриб, Абай номидаги опера ва балет Катта театри майдонига чиқиб олдим. Шу ердан тахминан икки кўча ўтиб, чап томонга юз метрча юрсам, Собит оғанинг уйида бўлман. Муқон Тўлебоев кўчаси, 125/129, 3-квартира.

...Иккинчи қаватга кўтарилиб, қора дермантин копланган икки тавақали эшик четидаги кўнғирок тутмачасини босдим. Кўп куттирмай эшик очилиб, Марям опа кўринди. Тўғри ошхонадан чиқиб келипти шекилли, олдига қизил гулли пешбанд тақиб олган, иссиқдан юзлари қип-қизариб кетган эди.

– Айналайин сарбола, кел, кел... – у бир чеккага ўтиб йўл бераркан, орқасига ўгирилиб деди: – Собит, келди сарболанг! Кел, кел!

– Ассалому алайкум...

– Вааллейкум... – деб ичкаридан Собит оға чиқиб келди. Ишлаб ўтирган экан шекилли, эгнида йўл-йўл пижама, бошида қора духоба тақия. – Қалай, сарбола, зерикпедингбе? Анав шайтандар сени зериктирмейдигўй. Кане, тўрге ўт. Мина диванга ўтир. Анов пўстекетинг устине шигип тепкилеп-тепкилеп ўтир. Ангиме бор, кейин айтам, – деб менга бир караб қўйди. – Мен хозир...

Собит оға шундай деди-да, чап қўл томондаги эшикка кириб кетди. Иши бўлса керак-да. Мен аста диванга келиб ўтирдим-у, беихтиёр оёғимнинг тагидаги пўстакка қарадим. Каттакон қора айикнинг териси. Юнглариининг ўсиқлиги нақ бир қарич келади, тўрт оёғи тўрт томонга тарвақайлаб кетган, гўё бошини гиламга қўйганча уйқута кетгандай чўзилиб ётарди. «Оддийгина айик териси. Нега Собит оға, тепкилаб-тепкилаб ўтир, деди? Гап бор, кейин айтаман, деди-ку! У қанақа гап экан?» – деган фикр ўтди хаёлимдан. Уёқ-буёқни томоша қила бошладим. Каттакон зал. Зал ўртасида устига яшил мовут копланган каттагина стол, атрофига стуллар териб қўйилган. Поллар силлик паркет. Аста ўрнимдан туриб, деворларга илиғлик суратларни томоша қила бошладим. «Мана буниси акварелда, хув анавиниси мойли бўёқда чизилибди... Ҳаммасидан ҳам бурчакда тургани жонли чиқибди, нимада чизилган экан-а? Ие, кашга-ку бу! Во ажабо! Қайси санъаткорнинг иши экан? Мўйқаламда ҳам бунчалик жонли чиқмас. Қаранг, Собит оғанинг худди ўзи: устида қозоки жун чакмон, бошида сувсар телтак, кўзларини сал қисиб, жиндек қувлик билан кулиб турибди. Кимнинг иши бўлса ҳам ишқилиб қўл-кўзи дард кўрмасин-да!»

Залдаги қарийб ҳамма суратлар Собит огага юбилей кунлари совға қилинган, аксари санъат асарлари эди. Томоша қилиб туриб, кўнглим фахр ҳисси билан тўлиб кетди. Қаранг-а, ёзувчига шунча ҳурмат, шунча иззат-икром! Булар орасида оддий китобхоннинг ҳам, эътиборли ташкилотларнинг ҳам... Собит огага қилган тортиқлари, дил сўзлари бор. Ёзувчига бундан ортиқ мукофот борми? Музейга айланиб кетибди бу зал.

Чап томондаги жавон устида турган каттакон пахта гулли кўзага кўзим тушиб қолди. Беихтиёр: «Ие!» – деб юбордим. Гўё узоқ юртда бир танишимни учратиб қолгандай ҳаяжонга тушдим. Шубҳасиз, бу Тошкент чинни заводининг маҳсулоти бўлса керак. Аста юриб, жавон олдига бордим. Ҳа, худди ўзи. Кўзага Собит оганинг қулиб турган сурати ишланган, гўё пахта чанокларидан гулчамбар ясаб, ўраб қўйилгандай... Мен энди бўйимни чўзиб, кўзанинг бўйнига ҳуснихат билан битилган олтинранг ёзувларни ўқимоқчи бўлаётгандим, ичкаридан Собит ога чиқиб қолди:

– Ўзбекларнинг сийи, – деди у фахр билан.

У ҳам кўзага бир оз тикилиб қолди. Юзларида мамнунлик аломати, чамаси, у ўзига кўза топширилган ва етмиш йиллиги билан табриклангани ҳаяжонли дамни кўз олдига келтирди чоғи, дили яна ҳам ёришиб кетди. Ундаги бу кайфият аллақачон менга ҳам юккан, кўзага ҳавас билан қараб турар эдим...

– Жур, сарбола, – деди бир пайт елкамга қўлини ташлаб, – женгейингнинг эти-де пискен шигар.

Биз кетма-кет бошқа хонага кирганимизда ташқарига аллақачон оқшом қоронғилиги тушган, ичкари эса биллур кандил нуридан чароғон, Марям опа стол устини яшнатиб қўйган эди. У ошхонадан ҳазил қилиб чиқди:

– Бул сарболанг келгенден бери салеи беруди билмейди. Қиздар мен жургеннен аманба?

– Сўлай шигар, – деб қувлик билан кулди Собит ога ҳам.

Мен бу гаплардан сал кизариб кетдим шекилли:

– Қани, сарбола, кизарма, – деб столга таклиф қилди Марям опа, – мен қазир тамақ олиб келем...

Стол устида ҳамма нарса бор эди. Биз қазии деб фақат ичакка тикилган йилки гўштини тушунамиз. Лекин мана бу столда турган қазии бўлакча. У ичакка тикилмаган, ёғи тўрт энлик десам лоф бўлмас, олтиндай қулф уриб турибди. Оғзинга солсанг, эриб кетаман, дейди. Мана буни ҳақиқий қазии деса бўлади!

Марям опа бугини буркиратиб бир лаган бешбармоқ олиб кирди.

... Овкатдан сўнг мен эртага Тошкентга учишимни, нарсаларим ҳали йиғиштирилмаганини айтиб, рухсат сўрадим.

– Эртеге қай вақтда ушасин?

– Ўн иккиларда.

– Ўҳ-ҳў, – деди Собит оға чўзиб. – Вақтинг кўп экан. Сен мунда қол.

– Бул сарболанг номерине қиздарди шағирип қўйган бўлар, – деб тағин ҳазил қилди Марям опа.

Қолмасликнинг иложи бўлмади. Қолдим. Анча маҳалгача уёқдан-буёқдан гаплашиб ўтирдик. Аҳён-аҳёнда Собит оғанинг бояги: «Пўстакнинг устига чиқиб тепкилаб-тепкилаб ўтир... Гап бор, кейин айтаман», дегани эсимга тушар, уни сўрашнинг мавридини тополмасдим. Вақт алламаҳал бўлгач, Собит оға ўрнидан турди:

– Ол, сарбола, мен жатарда кўшени бир айланиб келетин адетим бор. Борнинг келсе, жур. Борнинг келмесе, анов диванга жатип дем ол, – деди бурчакда турган дастаси болтанусха қора хассасини қўлига олиб.

– Мен ҳам... – дедим шайланиб. Чол одам сайр қиламиз, деб турганда, қандай қилиб диванга чўзилиб ёта оласан? – Кетдик!

Кечки соат ўн яримлар чамаси, Муқон Тўлебоев кўчасида аста юриб боряпмиз. Бир яхши жойи, бу кўчадан транспорт юрмас экан. Сердарахт хиёбон, ҳукумат кишилари, санъаткорлар, ёзувчилар турадиган кўча бўлгани учунми, тинч, осуда экан. Атрофни неон чироклари сутдек ёритиб турибди, у ер-бу ерга креслосимон чиройли скамейкалар қўйилган, кеч бўлиб қолгани учун одамлар сийрак, фақат унда-бундагина бир-иккита одам қўлтиқлашиб юришар, скамейкаларда ўтириб суҳбатлашишар, ҳордиқ чиқаришар эди. Биз хиёбон бўйлаб бир-бир босиб кетяпмиз, бетон ариқчалардаги сувнинг майин шилдираши қулоққа ёқимли эшитилади.

Кўча бошига чиқиб орқамизга қайтдик. Собит оғанин уйдан бу ергача чамаси икки чақиримча келар экан. Оғанинг айтишича, ҳар куни кечқурун ётиш олдидан шундай сайр қиларкан. Яхши одат. Қани энди биз ҳам шундай қилсак. Ё кунтимиз йўқ, ё аҳамият бермаймиз. Ишқилиб, иккисининг бири... Ярим йўлга келганимизда бояги пўстак ҳақидаги гап эсимга тушиб қолди. «Ҳозир айна пайти, сўрасаммикан?» – деб ўйладим. Ахири журъат қилиб ўша гапни эслатдим:

– Собит оға, бояги пўстак...

Собит оға бу гапни эшитиб, йўлидан тўхтади. Фикрини йиғиштириб олиш учун бўлса керак, бирпас жим қолди-ю, атрофга аланглади. Сўнг дарахт тагидаги скамейкага кўзи тушиб:

– Жур, анда ўтирамиз... – деди-да, ўша томонга юрди. Мен унга эргашдим. Скамейкага бориб ўтирганимиздан сўнг аста гап бошлади:

– У пўстак...

* * *

...«Учқудук» яйловининг окшоми гўзал бўлади. Кундузлари аксинча, қуш учса қаноти, тулпор юрса туёғи қуяди. Эҳтимол яйлов қум ўртасига жойлашганидандир, балки бошқа сабаби бордир ё эса бу жойларнинг табиати ўзи шундайми, иссиқ билан салқин худди тун билан кун алмашингандек алмашиниб туради.

Кундузи нафас қайтарувчи иссиқ тафтидан бир оз ороми кочган қўйлар ҳозир шох-шаббадан ясалган четан кўра ичида хузур қилиб, бирининг устига бири бош қўйиб ётибди. Ахён-ахёнда кўра атрофидаги итларнинг ҳуришларини, чирилдоқларнинг бир-бирига гал бермай чириллашини ҳисобга олмаганда, теварак-атроф жимжит. Ердан кўра осмон ёруғроқдай. Негадир юлдузлар бугун ҳар кунгидан ёруғ порлаётгандай. Ёшгина чўпон Дўнан кўра четидаги пастаккина қўлбола сўрида жимир-жимир қилаётган юлдузларга боқиб, хаёл суриб ётибди. Афтодаҳол. Четан кўрадан сал нарида иккита ўтов қорайиб кўриниб турибди; бири амакиси – Бекмурод оғаники, иккинчиси – ўзиники. Икки ҳафтадирки, у ўтовига бош сукмайди, бош суқишга юраги дов бермайди. Кечалари шу сўрида ётади. Нега эканини ўзи биледи. икки ҳафтадирки, кўнглига қил ҳам сиғмайди. Хаёл сургани-сурган: уҳ тортади, амакиси билан янғасига билдирмай холироқ жойда кўзёши ҳам қилиб олади...

Бугун ферма мудир Бўронбой оға тумандан анча-мунча хабарлар олиб келди, рўзномалар ташлаб кетди. У олиб келган хабарлардан биттаси шу эдики, совхоз маъмурлари бу ердаги чўпон-чўликлар ихтиёрига битта кажавали мотоцикл берадиган бўлишибди. «Ана шунақа, – деди ўзича Дўнан. – Ҳамиша шундай бўлади. Бир корихол юз бермагунча улардан бир нарса униши қийин. Энди мотоциклини пишириб есин. Бўлар иш бўлиб, бўёғи синганда мотоцикл берармиш-а! Хе, ўргилдим!..» Бўронбой оға олиб келган рўзномаларнинг хабар қилишича,

олтмиш ёшга тўлиши муносабати билан туманга таникли ёзувчи Собит Муқонов меҳмон бўлиб келармиш. Газетада унинг каттакон сурати босилибди, область қаламкашларининг у ҳақдаги анчагина мақола ва табриклари эълон қилинибди. Эртага келармиш, катта тантана бўлармиш. Бўронбой оғанинг гапига қараганда, туман раҳбарлари. «Собит Муқонов келса, одамлар райком биноси ёнидаги клубга сизмайди», дейишиб, унинг тўйини туман марказидаги очик майдонда ўтказмоқчи бўлишибди. «Жуда тўғри ўйлашибди, – хаёлидан ўтказди Дўнан ҳамон чалқанча ётаркан, – шундоқ катта ёзувчи меҳмон бўлиб келади-ю, шапалокдеккина клубга одам сизармишми?.. Эҳ-хе... Қалдирғочим, сен шўрлик Собит Муқоновнинг асарларини севиб ўқирдинг. Айниқса, «Бўтакўз» романини қўлингдан қўймасдинг, унинг қаҳрамонлари сенинг қадрдон кишиларингга айланиб кетган эди... Қалдирғоч, жонгинам, мана, эртага ўша сен яхши кўрган Собит Муқонов туманимизга меҳмон бўлиб келяпти... Қани сен! – Дўнанинг ҳалқумига бир нарса тикилгандай бўлди, анчагача жим ётди... сўнг бир гап эсига тушиди шекилли, мийғида қулган бўлди. – Ой-қуниг яқинлашган кезлари эди, сенинг бу гапларинг бир умр эсимдан чиқармиди, жонгинам. Ярим кечаси эди, сен бўлажак фарзандимиз буйрингдан туртаётганини ҳис қилиб бағримда эриб ётардинг. Мен ҳам ўзимча бу бахтдан маст эдим. Шунда сен уйда иккаламиздан бошқа ҳеч ким булмаса ҳам, худди биров эшитиб қоладигандай қулоғимга: «Дўнан оға, агар киз кўрсак исмини – Бўтакўз, ўғил кўрсак – Аскар қўямиз»¹, дединг. Мен сени шунда бағримга маҳкамрок босдим. Бу рози бўлганим эди...»

Хозиргина Дўнанинг кўз ўнигида чараклаб турган юлдузлар аввалига бир жирилади-ю, сўнг аста-секин хира тортиб кетди, кўзининг қийғидан чаккасига иссиқ ёш қуйилди, ҳалқумига бир нима келиб тикилди. У ўзини эплаёлмай юзгубан ўгирилиб, тагига тўшоғлиқ айик терининг ўсик юнглариини қаттиқ гижимлаганича елкалари силкиниб анча ётди...

– Ҳой Дўнан, ухлаб қолганмисан?! – деган товушдан Дўнан сакраб турди. Бундай қараса, бошида Бекмурод оға фонус кўтариб турибди. У фонусни юқорирок кўтариб, Дўнанга тикилди. – Ие, тентак, бу нимаси? Арт кўзларингни! Шунга ҳам кўз-ёшими? Бўлди, борасан. Қўйларни бир кунга ўзим эплаб турарман. Лекин, бола, кечқурун қайтиб келасан.

– Хўп, – деди Дўнан қулгидан ўзини зўрға тийиб. Ўзи

¹ «Бўтакўз» романининг қаҳрамонлари.

шундай бир аҳволда турмаганида борми, думалаб-думалаб кулган бўларди.

– Ҳа, шундай бўлсин.

У кўйлардан хабар олиш учун бўлса керак, қўлида фонус, четан кўранинг ортига ўтиб кетди. У кетгач, Дўнан пик этиб кулиб кўйди: «Мен нима гамда-ю, у нима деб тушунди? Уни кара-ю, ҳа майли, ҳар қалай, худодан бўлибми, қайсарлигидан бир тушай деди. Рухсат тегиб турганда борсам бориб кўриб келай, Қалдирғоч, сен учун ҳам кўриб келай...»

Ҳап шунда эдики, кундузи ферма мудирини Бўронбой Собит Муқоновнинг туманга меҳмон бўлиб келиши ҳақидаги хушхабарни олиб келганда, Дўнан шаҳарга тушиб, уни кўриб қайтиш учун амакисидан рухсат сўраган, аммо у турли баҳоналарни рўқач қилиб, Дўнанга рухсат бермаган эди. Мана ҳозир уни афтодаҳол бир ҳолатда кўриб, дийдасини ийиб кетди шекилли, рухсат бериб юборди.

Бекмурод оғанинг гапи астойдил экан. Дўнан эрталаб турса, ягона тўриқ қашқа агарланиб турибди. Буни кўриб Дўнан эътироз билдирган бўлди:

– Оға, тўриқни минмайман, ўзингиз яёв қоласиз. Пиёда юриб ўрганиб қолганман, – деди.

Унинг гап оҳангида нимагадир шама ҳам бор эди. Бекмурод оға буни дарров илғаб олди, бир ўқрайиб қаради-ю, лекин индамади. «Пиёда юриб ўрганиб қолганман» дегани сал кўпол чиққанини Дўнаннинг ўзи ҳам сезди, аммо узр сўрайман, деб ҳозирги юмшаб турган муносабатни бузиб қўйишдан кўрқиб, миқ этмай тураверди. Бекмурод оға ичида астаффирулло келтириб, тўнғиллади:

– Ўттиз беш чақиримга яёв бормоқчимисан? Тентак!..

Кечаси Бекмурод оғадан жавоб теккач, Дўнан эрталабгача тўлғаниб ўйлаб чиқди. Нима совға қилса экан? Тўғри-да, шундай ихлос қўйган ёзувчисининг олдига қуруқ қўл билан бориб бўларканми? Айниқса, Қалдирғоч яхши кўрган ёзувчининг олдига-я! Йўқ, нимадир олиб бориши керак. Нима олиб борса экан-а? Нима олиб борса Қалдирғочнинг руҳи шод бўлади? Нима?

У оппоқ тонггача ўйлай-ўйлай ахири бир қарорга келди: мана шу пўстакни олиб бориб совға қилади Собит оғага! У ўзининг бу фикридан мамнун бўлиб, дарҳол ўрнидан турди-да, қаттақон айиқ терисини юмалоқлаб ўрай бошлади, сўнг икки буклаб қаноп қопга яхшилаб жойлади. Бекмурод оға кўриб қолиб қаршилиқ қилмасин дедими, уни кўздан панарок жойга яшириб ҳам қўйди.

Дўнан Бекмурод огадан миннатдор бўлиб отга минди, сўнг оганинг кўзини шамғалат қилиб, қопдаги омонатини хуржунга жойлади-да, жўнаб қолди.

Шундай иссиқ кунда ўттиз беш чақирим йўл юриш ҳазилакам гап эмас: от ҳам терга тушиб кетади, одам ҳам лоҳас бўлади. Дўнан мана шундай бир аҳволда туман марказига яқинлашганда, очиқ майдонда тўпланган ғиж-ғиж одамга кўзи тушди. «Бошланиб кетибди-да!» – деган ўй келди дафъатан унинг хаёлига. У отини қистаб одамларга яқинлашди. Қараса, ўзидан бошқа отлиқ йўк экан, хижолат тортиди. Кейин отининг бошини буриб, нарироқ борди-да, бир ҳовли дарвозаси олдида тўхтади. Шундоққина дарвоза ёнидаги симёючга отини қантариб боғлади. Бу ерга от боғлаш мумкинми, йўкми, буни ўйлаб ҳам ўтирмади. Сўнг хуржундаги каноп қопга ўроғлик нарчасини олди-ю, ўзини одамлар тўдасига урди...

Дўнан умри бино бўлиб бунақа таътанали йиғилишни кўрган эмасди, оғзи очилиб қолди: илгарилари бир-икки бор байрамларда совхоздаги мактаб болалари билан келиб кўргани – ўша ёғочдан ясалган каттакон минбар. Ўнинчини битирадиган йили Май байрамида Дўнан билан Қалдирғоч бу ердан ёнма-ён ўтишган. Фақат фарқи шуки, бу ерда илгари байрамларда туман катталари ясан-тусан қилишиб тикка туришар, олдиларидан сафсаф бўлиб ўтаётган туман меҳнаткашларини, ишчилару зиёлиларни, кўлларида алвон байроқлару турли-туман транспарантларни кўтариб, қий-чув қилиб ўтиб келаётган мактаб болаларини енгилгина кўл силкишиб қутлашар, ахён-ахёнда ораларидан кимдир баланд товушда ўртага қандайдир бир тантанали шиорни ташлар, унинг сўзлари тугамаёқ шиорнинг охири болаларнинг «Ура-а!» деган қийқириқларига кўмилиб кетар, андак фурсат ўтиб, бу ҳол яна такрорланар эди. Йўк, ҳозирги йиғин илгариги йиғинларга сира ҳам ўхшамасди. Ойда-йилда бир кўриниб қоладиган туман казо-казолари билан бирга уларнинг ўртасида севган ёзувчиси Собит Муқонов ҳам ўтирибди. Дўнан бошқаларнинг қай ҳолатда ўтирганини айтиб беролмаслиги мумкин-у, аммо севган ёзувчисининг ҳозирги ҳолатини изоҳлаб бера олади: ўтириши худди ўзининг қандайдир бир китобда берилган суратига ўхшарди. Китобдаги сурат бир оз жиддий, эгнидаги қийими ҳам бошқа, қора костюмда, галстук такқан, чап кўкрагида депутатлик нишони... Йўк, бу ерда у бошқа қийимда: эгнида оқ шойиданми... ишқилиб, оқ матодан енгилгина халат, бошида яппил тақия, олдидаги столга тирсақларини таяганича мамнун бир қиёфада минбардаги бийрон-бийрон сўзла-

ётган нотикқа эмас, ўзининг хурмати учун тўпланиб, шундай саратон қуёшида миқ этмай нотикнинг гапларини эътибор билан тинглаётган одамларга қараб ўтирар эди. Ана, бир галати-роқ гап бўлди шекилли, одамлар аввалига гур этиб кулишди, сўнг қарсақбозлик бўлиб кетди. Собит оға ҳам маза қилиб, бутун гавдасини силкитиб кулди. Кулганда аслида қисик кўзлари яна ҳам қисилиб кетар экан.

Дўнан беихтиёр олдинга, минбар ёнига қараб юрди. Қўлтигидаги бесўнақай ўралган каноп қоли одамларга тегиб кетар, баъзилар унга «қайси тўқайдан келган қозоқсан?» дегандек ўқрайиб қўяр эди. У олдинги қаторга бориб қолганида, кимдир унинг биллагидан аста тортди:

– Қанақа одамсан, ўт орқага!

Дўнаннинг жаҳли чиқиб кетди. Қанақа одам бўларди? Одам-даки одам-да! Гапини қара-ю! У бундок қараса, минбарда Собит оға ўзига тикилиб турган экан: жуда самимий, илиқ. Бу қолат Дўнанга ҳам кўчди. Собит оға ҳамон Дўнандан кўзларини олмас эди. Чамаси, унинг қиёфасида ўзининг ёшлигини, чўпонлик, етимлик чоғларини кўрди шекилли. Харҳолда, шунга яқинроқ бир ҳис туйгани аниқ. Бўлмаса нега жилмаяди, нега кўзларини олмайди? Ёки бошқа нарсага кулаётгандир?

Дўнан шу хаёлда аста, билдирмайгина ўзининг уст-бошига қаради. Об-бо! Кийиб келган уст-бошини қаранг-у! Қўй боқинга қиядиган кийимлари! Овсар бўлмаса, яп-янги қуёвлик эгни-боши: қора костюми, оппоқ нейлон кўйлаги, галстути билан доқага ўралганича ўтов керагасида илиғлик турган эди-ку. Бекмурод оғаси-ку, майли. Улбика янгасига нима бўлди, бир эғиз эслатмабди-я! Ҳа, бунақа ишларга Қалдирғоч хушёр эди. Ёирор ёққа борадиган бўлса дарров тоза уст-бошини кийди-арди, киймаса зўрлаб кийди-арди шўрлик. Уни хўрликка ўхшаганроқ бир туйғу бўлгандек бўлди. Юзлари аламданми ё ҳалдан зиёд иссиқданми, ё эса уятданми, ишқилиб, қизариб, бўртиб кетди. Энди орқага чекинмоқчи бўлиб қўзғалганида бояги одам тагин жеркиди:

– Маданият деган нарса борми сенда!

Дўнан бу ёқимсиз одамнинг башарасига қаттиқ тикилиб қолди. Қани энди у мана бундай йиғинда эмас, ўзларининг яйловида бу гапни айтса-ю, Дўнан боплаб унинг башарасига тунширса. У ўзини босди.

– Йўқ, фақат сизда бор маданият! – деди-ю, орқасига бурилди.

Ҳалиги одам бу гапни эшитиб, турган жойида қотиб қолди.

Дўнан бир чеккада чордана қуриб ўтирган одамларнинг олдига бориб, қопни тагига кўйиб ўтирди. Назарида, минбарда Собит оға ҳали ҳам ўзига қараб тургандай эди. Эҳтимол шундай туюлгандир. Минбар анча узоқ бўлса, ўзига қараб турибдими, йўқми билиб бўлармиди. У тагин ўша ёққа тикилди. Ҳа, рост, қараб турибди!

Гулдурос қарсақлардан Дўнан ўзига келди. Қараса, ҳамма ўрнидан туриб кетибди. Минбардагилар ҳам. Собит оға қўлида қора ҳасса, аста юриб олдинга чиқди. Райкомнинг биринчи котиби унинг елкасига ёқаси ва этаги заррин нақш билан безатилган қизил бахмал тўн ёпди, бошига шу рангда тақия... Қий-чув, шовқиндан райком котибининг нима деяётганини эшитиб бўлмас, одамлар хурсандчилигини, ҳаяжонини яшириша олмас, ҳамма ўз билгича бир нималар деб, мажлисни бозорга айлантириб юборган эди. Райком котиби гапириб бўлиб, Собит оғани кучоқлаб ўпмоқчи бўлувди, кучоғи етмади. У яна нималардир деди. Овоздан ҳам худо берган экан, бурнининг тагидан чикмайди-я, жонивор! Барибир одамлар унинг нима деяётганини ҳаракатидан билиб туришар эди. Ана, у бир чеккага ишора қилиб, Собит оғага қўлидаги қамчинни тутқазди. Ҳаммаёқни қийқирик, чапак босиб кетди. Дўнан ҳалиги райком котиби ишора қилган томонга қараган эди, у ерда иккита йигит (бири – боя Дўнанны маданиятсизликда айблаган йигит) бир отни жиловидан ушлаб туришибди. Асти қўяверасиз, тулпормисан тулпор! Нақ осмонга салчийман дейди.

Собит оға аста юриб, отнинг ёнига келди. Ҳалиги йигитлар унинг қўлтиғидан олишиб миндиришди. Собит оға қамчинини осмонга кўтарди. Теварак-атрофни тагин қий-чув босиб кетди. Чаккон суратчилар унинг ўнг томонида ҳам, чап томонида ҳам аппаратларини чиқиллатишяпти. Киночилар ҳам бор экан. Бир кўзларини қисганича аппаратларини Собит оғага тўғрилаб, ғир-ғир айлантиришади. «Мана тўёна-ю, ана тўёна! Ана ҳурмат-у, мана иззат! Овсар бўлмасанг, тентак бўлмасанг, шундоқ таниқли ёзувчининг тўйига пўстак олиб келасанми?!» Дўнан ўзининг бу фикридан ҳам уялиб, ҳам қизариб, одамлар орасидан аста сирғалиб чиқа бошлаганда, қулогига Қалдирғоч: «Тўхта, Дўнан, уялма, олиб келган совғангни топшир», дегандай бўлди. У беихтиёр тўхтади, орқасига қаради. Қараса, ҳалиги от бир чеккага боғланибди, йиғилиш тугаган шекилли, одамлар ўринларидан қўзғалиб қолишибди. Бирок тарқаб кетолмай, Собит оғани яқиндан бир кўриб қолиш орзусида бўлса керак, тикка-тикка туришар, ниманидир кути-

шар эди. Шу пайт унинг тирсагидан биров туртгандай бўлди. Бундай қараса, бояги жеркиган йигит.

– Ҳа, тагин нима гапинг бор? – деди Дўнан кўрслик билан.

– Юр, сени Собит оға сўраяпти.

Дўнаннинг бутун аъзои бадани жимирлашиб кетди.

– Масхара қилма!

– Юр, кутиб турибди, – деди у кулиб. – Қанақа боласан ўзинг...

– Мени танимайди-ку у киши.

– Билмасам. Коп қултиқлаган болани чақир, деди.

Дўнан бир ишониб, бир ишонмай унинг олдига тушди.

– Қопингни шу ерга қўйиб кетсанг ҳам бўларди.

Дўнан унга бир ўқрайиб каради-да, индамай кетаверди.

Ҳақиқатан ҳам Собит оғани одамлар ўраб олишган, унинг яқинига йўлаш амримаҳол эди. Туман катталари бир чеккада нота ниш кишилар билан чақчақлашиб турибди. Ҳойнаҳой, Собит оға билан бирга пойтахтдан келган ёзувчи ва шоирлар бўлса кераг-ов! Собит оға бўлса одамлар олиб келган китобларга эсдалик дастхати ёзиб берар, келувчиларнинг аксари ёш йигитлар, қизлар эди. Дўнан уларга яқинлашиб бирпас тўхтаб қолди. Ҳалиги одам олдинга ўтиб, аста Собит оғанинг ёнига борди-да, секин нимадир деди. Собит оға Дўнан томонга бир каради-да, «тура тур, болам» дегандай ишора қилди. Бу – дастхат ёзиш тугасин, сўнг гаплашамиз, дегани бўлса керак-да.

Бир муддат ўтгач, Собит оға Дўнан томонга ишора қилди.

– Болам, бери кел.

Дўнан, қўлида қопи, ийманиброқ унинг олдига борди. Собит оға унга жилмайиб бир оз қараб турди.

– Ассалому алайкум.

– Ваалайкум... – деди оға Дўнанга синчковлик билан бошдан-оёқ қараб. – Боядан бери пайқаб турибман... Бир гапинг борга ўхшайди, а, болам.

«Ё тавба, қаёқдан билибди-я, – дея хаёлидан ўтказди Дўнан.

– Ё... Э бу киши ёзувчи-ку, ёзувчилар одамнинг ичидагини дарров билиб олишади, деганлари рост экан-да!»

Дўнандан садо чиқавермагач, Собит оғанинг ўзи ўсмоччилай бошлади:

– Қасрдан келдинг, болам?

– «Учқудук»дан.

– Ким бўлиб ишлайсан?

– Қўйчиман. Амакимга қарашаман.

– «Учқудук» бу ердан узоқми?

– Ўттиз беш чакиримча келади.
– Шунча жойдан бехорга келмагандирсан?
– Йўк... – деди Дўнан тутилиброк. Сўнг олиб келган совғасини беришнинг пайти келди, деб ўйлади-да, копини олдига олиб, оғзини еча бошлади. Собит оға гап қўшмай жим турар эди. Дўнан қоп ичидан айиқ терисини куч билан суғуриб олди-да, ўрnidан туриб ёйди. У яхши ошланган, аммо ҳали яхши қуримаган, қандайдир бир ёқимсиз хид келиб турар эди. – Собит оға, мен шунни... сизга... тўёна қилиб...

Қаёқдан пайдо бўлганини ким билсин, туман катталаридан икки киши етиб келиб, болага ўдағайлади:

– Ҳўй, сен бола нима қиляпсан ўзи?

– Шарманда қилди-ку, бу бола!

Собит оға уларга жиддий боқиб:

– Бизларни бирпас холи қолдиришлар, илтимос, – деди.

Ҳалиги катталар орқасига қарай-қарай, ўзларини шарманда қилган бу болани еб қўйгудай бўлишиб, нарироққа кетишди. Улар кетишгач, Собит оға айиқ терисига бир оз тикилиб турди. Сўнг атрофига аланглаб кимнидир чақирди. Бояги Дўнанни жерқанган йиғит кўз-қулоқ бўлиб турган экан, учиб келди.

– Чироғим, мана шу терини эҳтиёт қилиб қўй, – деди унга.

У ҳўб, дегандай бош силкиди, сўнг Дўнанга бир ўқрайиб қаради-да, терини ижирғаниброк бир чеккасидан кўтариб, нари кетди.

Собит оға боланинг гапи борлигини – юзида алам, кўнглида ҳам сояси борлигини бояёқ пайқаган, шунинг учун уни олдига чақиртирган эди-ю, аммо айиқ терисини совға қилишидан, бу совғада қандай сир борлигидан беҳабар эди. Уни суриштиришга жазм қилди. Туман катталари бир жойга зиёфат тайин қилган, мажлисдан сўнг Собит оғани олиб, ўша ерга боришлари керак эди. Собит оға буни билар эди. Шундай бўлса ҳам кутаётганларга «бирпас сабр қилишлар», дегандай ишора қилди-да, аста ўрnidан туриб, Дўнаннинг елкасига қўлини ташлади. Улар чеккага чиқиб, скамейкага ўтиришди. Собит оға гапни нимадан бошлашни ўйлаб, бир оз жим қолди. Дўнан ҳам ҳаяжонда, нима дейишини билмас эди.

– Қани, гапир, болам, – ниҳоят бу оғир сукутни Собит оғанинг ўзи бузди. – Хафарок кўринасан?

– Қачондан бери қўй боқасан?

– Икки йилдан бери.

– Ўрта мактабни битирганмидинг?

– Ха. Ўқишни битирганимиздан сўнг совхозда қолишга қарор қилганмиз.

– Яхши. Уйланганмисан?

Бу савол Дўнаннынг ярасини яна янгилаб юборди. Юзига лоп этиб қон югурди-да, бўғзига бир нима келиб тикилди. Гапирай деса йиғлаб юборишини билиб, индамай тураверди. Собит оға унинг ҳолатини кўриб, уяляпти шекилли, деб ўйлади-да, кўнглини кўтариш учун ҳазил қилди:

– Уни ҳам олиб кела қолмабсан-да.

– Кимни?

– Кимни бўларди? Келинни-да!

– У... у, йўқ энди...

Собит оға ҳеч нарсага тушунмай шошиб қолди. Товуши қаттиқроқ чикди:

– Сен бола, менга қара, нега йўқ бўлади? Аниқроқ қилиб айтгин...

– Бир бошидан айтмасам тушунмайсиз, оға... Вақтингизни олмайманми?

– Айтавер.

– Майли, – деди Дўнан чуқур тин олиб. – Мен Қалдирғоч билан...

...Дўнан билан Қалдирғоч совхоздаги ўрта мактабни муваффақиятли битиришгач, ўз совхозларида қолишди.

Дўнан ота-онасидан эрта айрилгани учун амакиси Бекмуроднинг қўлида катта бўлган эди. Бекмурод оға эсини танибдики, қўй боқади. Киш ўтиб, офтоб йилт этиб чиқса бас, кўч-кўронини аравага юклаб, у яйловдан бу яйловга, у адирдан бу адирга кўчгани-кўчган. Чорвадан бошқани тан олмайдиган, ўз ишидан бошқани билмайдиган, ўлгудай қайсар, ўжар одам. Хотини Улбика янга шу вақтгача эрининг чизган чизигидан бир энлик ҳатлаб ўтган эмас, бўш-баёвгина аёл. Эрининг феълини яхши билгани учун: «Сизники тўғри!» – деб қутулади. Бекмурод оғага қолса, совхозда, бувисиникида ётиб ўқиётган катта ўғли Бозорбой билан кизи Руқияни ҳам яйловга олиб келиб, мол бокдирарди-я! Афсуски, иложи йўқ-да! «Нима, ўқиб амалдор бўлармиди?» – дейди у икки гапининг бирида. Гўё одам амалга миниш учун ўқийдигандай...

Мана, икки ҳафта бўлдики, Бекмурод оғанинг навбатдаги қайсарлиги жудаям қимматга тушди: у ўтган йили ёзда оталиқ қилиб жияни Дўнан билан Қалдирғочнинг бошини кўшиб, элу юртга тузуккина тўй берди. Ўзи қайсар бўлса ҳам бунақанги

расм-русумларга кўли очик экан. Тўй тўйшек бўлиб ўтди. Бундан яқин-йироқдаги дўст-ёрлар, қавм-қариндошлар ниҳоятда хурсанд бўлишди. Ҳаммадан ҳам келин-куёвнинг хурсандчилигини айтмайсизми? Ахир, улар еттинчи-саккизинчи синфдан бери бир-бирига кўнгил кўйишган, юлдузи-юлдузига тўғри келиб, ахл-паймон қилишган эди-да! Улар бу бахтли кунни кутиб, қанча-қанча кунлару тунларни бедор ўтказишган. Эҳ-э...

Шундан сўнг Дўнан амакиси билан бирга кўй бокли. Қалдирғоч эса уй юмушларига қарашди. кўрада кий супурди, кўй-эчкиларни соғишди. Хуллас, оёқ-кўли чакқонгина экан. Улбика янганинг ўтидан кириб, сувидан чикди...

Сўнгги кунларда Улбика янганинг назарида Қалдирғочнинг ой-куни яқинлашиб қолгандай эди. «Энди келинни туманга, дўхтирхонага жўнатмасак бўлмас. Умримда бировга доялик қилмаганман... Биладиган дўхтирнинг кўлида кўзи ёригани маъқул», деб ўйлади. Бу фикрини аста Қалдирғочга айтиб, маъқуллади. Сўнг унга, бундан буён оғир ишларни камроқ қил... иложи бўлса, қилмай кўя қол, унча-мунча иш ўзимдан ҳам ортмайди, деб тайинлади. Кечқурун овқатдан сўнг Қалдирғоч билан Дўнан ўз ўтовларига чиқиб кетишгач, Улбика янга Бекмурод оғага кундузи ўйлаб кўйган фикрини ётиғи билан айтди. Ҳадеганда эридан садо чиқавермагач:

– Ҳўш, гапиринг, – деди у эрининг оғзига тикилиб.

– Қайси қозоқ хотини дўхтирға бориб тутибди, – деди тўнғилаб у. – Шундай долзарб пайтда қаёққа боради? Эртага жун қирқишни бошлай деб турган бўлсак...

– Бир кун минг кун бўлармиди? Мулла бола дўхтирға ташлайди-чиқади, – деди Улбика янга фиғони ошиб. У Дўнанны мулла бола деб атар эди. – Қанча ишингиз бўлса келиб қилавереди.

Бекмуроддан садо чиқмади. Сукут аломати ризо, деб тушунган Улбика янга гапини улаб кетди.

– Шундай қилинг, барака топкур. Йўқ деманг, ха, шундоқ тўриқ қашқа билан ташлайди-чиқади.

– Нима-а! – хотинининг гапини эшитиб, унинг қайсарлиги тутди-қолди. – Тегмайди тўриқ қашқага! Кетаверишсин яёв. Улмайди ёш нарсалар...

Улбика янга қайсар эрининг феълени яхши билади. Гап тамом, вассалом! Шундан кейин у чор-ночор, келинбола кундузи иссиқда қийналиб қолмасин деб эртасига кечқурун салқин тушиши билан Дўнан икковини йўлга солиб юборди...

Эгри-бугри, пасту баланд сўқмоқдан зим-зиё коронғида ўттиз

беш чақирим йўл босишнинг ўзи бўладими? Айниқса, оғироек одамга! Яхшиямки булар дала болалари. Бошқа одам бўлганда қоронги кечада ҳар гиёҳ бўри-ю, ҳар ўт олабўжи бўлиб кўриनावериб, кўркувдан ўтақаси ёрилган бўлар эди. Барибир йўл азоби ўз ишини қилди. Ярим йўлга келганда Қалдирғоч толиқиб қолди. Бунинг устига неғадир жуда сувсади. Йўлга чиқиш олдидан ейилган сур гўштли шилпилдоқданми ё йўлда эрмак бўлади деб чўнтақларига солиб олган қўртни йўл-йўлакай сўриб келгани учунми, ҳарқалай Қалдирғочнинг томоғи жуда ҳам қуруқшаб кетди. Улар бир каттакон туп жинғил тагига ўтиришди. Жинғил таги ниҳоятда салқин, баргларида қандайдир хушбўй ҳид таралар, атроф жимжит, тепада юлдузлар жимир-жимир қилиб имлаётгандай бўлар эди.

– Қани энди бир пиёла сув бўлганда...

Дўнан индамади. Буни қарангки, эсидан чикдими, ё амаки-сига жаҳл қилибми, ё эса бошқа нарса сабаб бўлибми, сув олволиш эсларига келмабди.

Улар шу тарзда бир-бирларига суянишиб бирпас ўтиришди. Чанқоқлик тобора исқанжага оларди. Шу маҳал қаердадир ит хуригандай бўлди. Дўнан ўтирган жойида қулоғини динг қилди. Ана, иккитаси бараварига ҳуриди. У ўрнидан туриб, ит товуши чиққан томонга қаради. Олисда кучсизгина бир чирок милт-милт қилиб турарди, ҳамон итлар бесаранжом ҳуришар, аҳён-аҳёнда қандайдир одамларнинг «Ҳайт!» деган бўғиқ товуши узоқдан эшитилар эди.

– Овул, – деди суюниб Дўнан. – Бу орада овул йўк эди-ку?!

– Кўчиб келишгандир-да, – деди Қалдирғоч ҳам суюниб. – Чўпонлар бугун бу ерда бўлса, эртага бошқа ёққа кўчиб юришини билмаган одамдай гапирасан-а.

– Ҳа, дарвоқе, – деди Дўнан. – Менга қара, Қалдирғоч, сен шу ерда ўтириб турсанг, мен чопиб бориб сув олиб келсам...

– Майли, – деди Қалдирғоч.

– Ё сен ҳам борасанми?

– Майли, бориб кела қол. Мен сал чарчадим. Сен келгунча дам ола тураман.

– Бўпти.

Дўнан ҳалиги чирок милттиллаб кўринган томонга қараб жадал юриб кетди. Сал нарига борганда нима учундир кўнгли алағда бўлиб орқасига қараб-қараб, кўнглида ўша катта туп жинғилни мўлжалга олиб кўйган бўлди. Чирок худди сув ваъда қилаётгандай милт-милт қилиб ўзига имлар, итларнинг товушлари тобора яқиндан эшитилар эди. Дўнан қокниб-суриниб зудлик би-

лан борар, йўл-йўлакай тартибсиз ўсган жингиллар, чангаллар чолвори почасини юмдалар, баъзан болдирларини жиз этказиб чизиб ўтар эди. Одамларнинг нимадандир безовта говур-ғувури шундоққина яқингинадан эшитилиб турар, итлар эса ниманидир қувиб овулдан узоқлашиб кетган эди. Дўнан сал наридан бу ерда иккита уй тикланганини, нарироқда уч-тўртта туя чўкиб ётганини, кўйлар нимадандир хуркиб, бир жойга ғуж бўлиб тўпланиб турганини, одамлар эса ўтов олдига йиғилишиб, ниманидир муҳокама қилишаётганини тобора аниқ кўра бошлади. Уларнинг олдига яқинлашиб қолганда:

– Ассалому алайкум, – деб салом берди Дўнан.

Тўпланиб турганларнинг гаплари таққа бўлинди. Улар гўё «бу бола ердан чиқдимми, кўкдан тушдимми?» деган каби анграйиб қолишган эди. Соколи селкиллаган биров даврандан чиқиб келиб, Дўнанга кўл чўзди:

– Ваалайкум... қароғим, кел, – деди ҳайрон бўлганини яширолмай. – Кечлатиб нима қилиб юрибсан?

– Сувсин¹ керак бўлиб қолиб...

Дўнан бор гапни уларга айтди. Тўпланиб турганлар гўё: «Эси борми бу боланинг? Шундай зимистонда йўлга чиқадими?» дегандай тикилиб туришар эди. Шу пайт қуйруғи динг, бўйни ола, каттакон қора ит ҳалиги соқолли чолнинг олдига келиб, ғингшиб этакларига сурқанди, сўнг Дўнанга кўзи тушиб қолиб, тишларини иржайтириб ириллади.

– Ёт, Олапар, – деб жеркиди чол. Ит думини қисганча ўтов орқасига ўтиб кетди. Сўнг Дўнанга ўгирилиб деди: – Ҳозиргина молларга айик чопса бўладими?

– Айик?!

– Ҳа. Кечагина кўнгандик бу ерга. Кечадан бери тинчлик бермайди, лаънати! Бошқа яйловга кўчиб қутуламиз шекилли.

– Э, тонг отсин-чи, – деди кимдир, – кунини кўрсатаман ҳали!

– Кўрсатиб бўпсан, – эътироз билдирди бошқа биров.

– Нега экан энди? Менда милтиқ бор. Нариги яйловдаги Қирғизбой мерганни ҳам чақирамиз.

– Шундай қилиш керак, – деди бояги соқолли одам. – Ҳой, мана меҳмонга сувсин беринглар. Идишинг борми, қароғим.

– Йўқ эди. Бир шиша бўлса ҳам бўлаверади.

– Бир шиша топиб, сув қуйиб беринглар, – деди чол кимгадир қичқириб. – Сен бола... жуда бемаҳалда йўлга чиқибсан.

¹ Сувсин – чанқовбосди ичимлик.

Кўриб турибсан, ҳаммаёқ алғов-далғов. Яхшиси, бориб келинни олиб кел шу ерга. Тонг отгач, кетасанлар. Маъкулми?

Шу пайт ёшгина кизча бир шиша сув олиб чикиб, Дўнанга узатди. Дўнан унга раҳмат айтиб, чолга жавоб қилди:

– Уйлашиб кўрайлик-чи.

– Шундай қилинглар, қароғим. Тагин нима деб бўлади.

Дўнан уларнинг олдида сир бой бермаса ҳам, бу гапларни эшитиб, юраги така-пука бўлиб кетди. Шиша қўлига тегиши билан оёғини қўлига олиб келган томонига югурди. Шошганидан бир қултум сув ҳам ичиб олмабди. Тили оғзига сиғмай, ўпкаси шишиб, ҳарсиллаб қолди. Сал секин юради-да, тагин чопади. Оёқлари толгач, юриши яна секинлашади. Ниҳоят, бояги кўнглида мўлжаллаб кетган кагга туп жингил кўринди. Кўнгли бир оз таскин топгандай бўлди. Ўша жингилни қорага олиб жадал кетаётиб, нимагадир қокилиб кетди. Ўзини ўнглаб олиб бундай қараса... У кўзларига ишонмай яна энгашиб қаради-ю, бир зум қотиб қолди. Қай кўз билан кўрсинки, оёғининг тагида Қалдирғочи қип-қизил конига беланиб ётар эди. Уст-боши дадала бўлиб кетган, шўрлик анча жойгача судралиб келибди. Эғнидаги кўйлаги оқмиди ё бошқа рангдамиди билиб бўлмас эди. Дўнан ўзини Қалдирғочнинг жасади устига отди.

– Қалдирғоч!!!

Бу ҳайқирик мудхиш тун бағрини ларзага солди. Дўнан телбаларча дод солиб, ўзини қаерга қўйишни билмасди. Сал нарида, шўрхок тупроқ устида ҳозиргина олиб келган шиша оғзидан ерга сув қулт-қулт тўкилар эди.

– ...Бор гап шу, Собит оға.

Бийдай далада юз берган фожианинг таъсириданми ё мана шундай фожа юз берган туманда тўй ўтаётганидан хижолат бўлибми, ҳар қалай Собит оғанинг юзларига ғам-ташвиш соя ташлаган, кўзларида милт-милт ёш, Дўнанга тикилганича мик этмай ўтирар эди.

– Кейин, – Дўнан оғир тин олиб гапини якунлади, – кейин... эрталаб ўша мен бориб сув олиб келган овул йигитлари билан Қалдирғочни совхозга олиб бордик, бутун қариндош-уруғлар тўшанишди, дафн этдик... Индинига қўлимга милтик олиб, ўша қонхўр айикнинг изига тушдим. Қирғизбойлар ҳам... Уни ўзим отдим, терисини Қирғизбой оға шилди, – у бир оз сукут қилиб яна гапини улаб кетди. – ...Сизга тўёна қилиб олиб келганим ўша айикнинг териси, Собит оға. Илоё мингта кириңг! Бир умр шу пўстакнинг устига чикиб тепкиланг, шунда менинг хуморим ёзилади, оға...

Дўнан бошқа гапиролмади, ўзини тутолмай Собит оғанинг кўксига бош қўйди. Собит оғанинг кискик кўзлари баттар кисилиб, йигитнинг елкасини силаб юпатмоқчи бўлар, бироқ ўзининг кўзёшларини қандай тўхтатишни билмас эди...

* * *

Собит оға гапини тутатди. Мен бу фожиа таъсирида ерга қараганча миқ этмай ўтирардим.

– Сўдан бери ўн жил ўтти, – деди Собит оға елкамга қўлини ташлаб. – Уйге кўноқ келсе бўлди, устине шигарип тептирем, ўзимде тепем.

– Шундан кейин Дўнандан хабарингиз бўлмадимми?

– Нега бўлмасин. Мунда алип келип ўқитдим. Институтни битирди. Қазир совхозида зооветеринар. Бироқ али уйленгени жўк, – деди у ҳассасига суяниб ўрнидан оғир тураркан. – Жур, сарбола, энди дем олайик.

Вақт тунги ўн иккилардан ўтиб кетган, кўчада ҳеч ким қолмаган, ҳаммаёқ жимжит. Мени гўзал бир жувоннинг бошига етган, наинки бир жувоннинг, ҳатто унинг туғилажак фарзандларининг: ўғил бўлса – Асқарнинг, қиз бўлса – Бўтакўзининг ҳам умрига завол бўлган, Дўнандек беғубор йигитнинг бахтини, орзусини поймол қилган ёвуз айиқнинг териси устида қандай дам оларканман, деган ваҳима босиб, Собит оғанинг кетидан оғир қадам ташлаб борардим...

ДЎСТЛАР

1962 йил, 15 май. Авжи баҳор. Эрталаб соат ўн бирлар чамаси. Аэропорт майдони гавжум. Олмаота осмони худди артилган шишадек тиник. Ёзувчилар, шоирлар, артистлар бари кўчиб чиққандай. Ил-18 самолётидан тушган ўзбек адабиёти ва санъати вакиллари козоғистонлик дўстларининг меҳрибон оғушида...

– Ў-ў, Фафур, боврим...

– Яшин... Ҳалимаҳон, айланай...

– Миртемир, жиен!

– Зулфия...

– Омон, омон, сов-сов... Хўш келдингиздер!

Аэропорт сахни кий-чув: биров бировни кучоқлаётган, биров ўзининг соғинган дўстини даст кўтариб ерга қўяётган, ўпишаётган... Нарироқда миллий кийимларда гулга кўмилиб турган кўзлари кийик мезбон қизлар ўзларини тўдага уришди: гўё гулзор ўрнидан кўзғалгандай. Гуллар!.. Гуллар!.. Ҳали баргла-

ридан шабнам аримаган даста-даста алвон гуллар. Бир маҳал кимнингдир имоси билан Авнер Бараевнинг чилдирмаси тилга кирди. Фафур ака ҳеч кимнинг илтифотисиз елкасини учириб ўртага тушиб кетди. Кийкирик, кулги.

Аэропортда кискагина митинг бўлиб, Собит оға мухтасаргина «хуш келибсизлар»ни айтганидан сўнг, ҳаммамиз энгил машиналарга ўтириб, делегация учун ажратилган жойга – Вазирлар маҳкамасининг тоғдаги боғига қараб йўл олдик.

...Вазирлар маҳкамасининг боғи ниҳоятда хушманзара, баҳаво жой экан. Боғдаги бино ям-яшил дарахтларга кўмилиб кетибди. Чаққон сураткашлар бино олдида сурат олишмоқчи бўлиб, ўн кунлик иштирокчиларини бир ерга тўплаганларида Ойбек домлани кўриб қолдим. Кейин бишсам, у киши самолётда учиб соғлиғига тўғри келмаганидан бўлса керак, поездда бизлардан сал олдинроқ келибдилар. Суратга тушиб бўлганимиздан сўнг бошлиқларимиздан бири Ойбек домладан хабардор бўлиб юришимни тайинлади. У киши қийналиб гапирар, гапирганларида ҳам бир дунё гапни бир оғиз сўзга жамлаб, ўша бир оғиз сўзни ҳам ички бир ҳаяжон билан тугилиб зўрға айтардилар. Мен бошлиқимизнинг ҳалиги гапини ўзимча: Ойбек домла қозоқ биродарларининг гапини жуда яхши тушунади, мен қозоқларнинг гапларини Ойбек домлага эмас, Ойбек домланинг қийналиб айтган бир оғиз сўзини – кўнглида бор-у, аммо изҳор қилолмаган фикрларини қозоқ дўстларимизга таржима қилиб беришим керак шекилли, деб тушундим.

Мўлжаллаб қўйилган маршрут бўйича эртасига Олмаотанинг кунчиқиш томонидаги Эсик кўлига боришимиз, у ердан қайтишда шу атрофдаги овулларда учрашув ўтказишимиз керак эди. Турнақатор энгил машиналар равон асфальт йўлдан Эсик кўлига қараб гизиллаб кетяпти. Кечагина артилган шишадек мусаффо бўлиб турган ҳавога сур булутлар ўрмалаб қолган, тоққа яқинлашганимиз сари сур булутлар тивитсимон жандасини судраб тобора пастлашар, ахён-ахёнда битта-битта совуқ томчи ташлаб кўяр эди. Йўл бўйи то Эсикка боргунча ям-яшил: ўт-ўланлар ям-яшил, боғ-роғлар ям-яшил... Худди жаннатнинг ўзгинаси дейсиз.

– Эсиккача неча чақирим? – деб сўрадим ёнимда ўтирган мезбондан.

– Жетпис бес.

– Бу кўлни нега Эсик дейишади?

– Кўл товдинг устиндек. Сўл товдинг устинде қалаға жел келиб туратин бир кемтик бар. Сўл кемтикти эсик деймиз...

– Э, шабада кириб турадиган эшик, деган маънода экан-да?
– Ия. Кейбир ўрис дўстаримиз «эсик»же тили келмай «ис-
сик» дейди. Ўл «Иссиккўл» кирғизда-ғўй...

– Э-э...

– Сўлай...

Анча юрганимиздан сўнг, иланг-биланг асфальт йўлдан юкорига ўрлай бошладик. Энди майсазорлардан кўра харсанг тошлар, қия тоғ этаги, қияликдаги сарв каби ям-яшил арчалар кўзга ташлана бошлади. Биз машиналар карвонининг орқасида келаётганимиз учун карвонбоши машиналарнинг тепаликка чиқиб айланиб тўхтаётганини аниқ кўриб боряпмиз. Хадемай биз тушган машина ҳам ўша машиналар ёнига бориб тўхтади. Тўхтаган жойимиз баландлик бўлгани учун кўл яққол кўриниб турарди. Кичкинагина экан. Гир айланаси тоғ. Суви ниҳоятда тиниқ ва кўм-кўк. Тоғ ёнбағирлари худди афсоналардагидай ям-яшил арчазор. Бирам баҳаво, салқинки... Кўлда уч-тўртта моторли қайик тариллаб, уёқдан-буёкка худди балликдай сузиб юрибди.

Баъзилар машинадан тушибоқ ҳаяжонини яширолмай: «Ў-ў!..» – дейишяпти.

Шундоққина кўл бўйига атрофи баланд тахта панжарали супа қилиб қўйилган, супа сатҳи анчагина кенг экан, ҳаммамиз пуг ерга чиқиб, кўлни томоша қилдик. Ҳаяжонда Ойбек домла билан юришим кераклиги ёдимдан кўтарилиб кетибди. Дарров у кишининг олдига бордим. Домланинг ўша пайтдаги ҳолатини тасвир қилиш қийин эди. У бутунлай кўл таассуротига берилган, ҳаяжондан бўлса керак, кўзлари катта-катта очилган, дўпписи бир томонга қийшайиброқ кетган эди...

Бир маҳал қайикчилар биз турган супага яқинлашиб келди-да, қайикчи йигит соҳилда турганларга мурожаат этди:

– Пожалуста...

Супада олағовур бошланиб кетди. Кутилмаганда Ойбек домла энгимдан тортиб қолди:

– Юринг!..

Қарасам, у киши авайлабгина қайикка оёғини қўйяпти. Мен дарҳол домлани суяб, чайқалиб турган қайикка тушишига ёрдам бердим-да, ўзим ҳам у кишининг ёнларига ўтириб олдим. Қайик тариллаб, чайқала-чайқала ўрнидан силжиди. Домла ниҳоятда хурсанд, негадир қотиб-қотиб кулар, супада турганларга энгилгина кўл силкир эди. Қайик кўл ўртасига қараб кетди. Қирғоқ ям-яшил, сур булутлар тивитсимон увадасини судраганича кўл қирғоғидаги яққол тошларни ялаб, тоғ ортига силжияпти. Ас-

лида гўзалликни яхши кўрадиган Ойбек домлага гўё хавонинг бу қадар ковок осиши таъсир қилмагандай, атрофдан кўзини узмас, нукул битта сўзни такрор-такрор айтар эди:

– Гўзал!..

Шу сонияда елкамда фотоаппарат борлиги эсимга келиб қолди. «Бунақа ҳавода чиқармикан? Таваккал!» Аппаратни олиб, шундоққина ёнимда ўтирган домлага тўғриладим. Домла буни сезганлари ҳам йўқ. Сезса ҳам ҳозир эътибор қиладиган аҳволда эмас эди. Мен аппаратни шайлаб, домланинг яна бир марта: «Гўзал!..» – дейишини пойлаб турибман. Мана, мана... Чирқ...

Кайик охистагина қирғоққа келди. Биз тушдик, кайикқа бошқалар чикди. Бошқалар ҳам бир-бир давра сайр қилишгач, мезбонлар кўлнинг нариги томонида ўтов тикишганини, у ерда меҳмонларни кутишаётганини, кимизхўрлик бўлишини айтишди. Тагин қайикқа тушиб, нариги қирғоққа ўтдик. Қирғоқда майда чағир тошлар устида зўрға қадам ташлаб кетаётиб, менда тагин бир суратга олиш истаги туғилиб қолди. Бу пайтда Ойбек домла Ғабит оға Мусрепов билан аста суҳбатлашиб келишарди.

Салдан сўнг ҳалиги ўтов қурилган жойга етиб келдик. Ўтов устига оппоқ кигиз ёпилган, яп-янги қурлар, ола арқонлар билан уёғидан-буёғига танғиб ташланибди. Ўтовнинг ичкарисси ундан ҳам кизик: одатда ўтов деганни ёғочдан қилишарди. Бу ўтовнинг керагалари ҳам, увиклари ҳам, чанғароғи ҳам темирдан қилинган эди. Тагига гулдор кигизлар, юмшоқ кўрпачалар тўшалган, болишлар тацланган, тўрда Ғафур ака, Собит оға, Ойбек домла, Яшин ака, Ҳалима опа, Абдулла оға, Миртемир ака, Ҳамид ака, Ғабиден оға... Қўйинг-чи, адабиётларимизнинг ҳамма заҳматқаш оқсоқоллари худи узоқ йўлдан ҳориб келгандай қозоқчасига ёнбошлашиб, ҳазил-мутойибани, аскияни қиздиришяпти. Ёш-ёшгина кўзлари кийик қозоқ қизлари ўзбек миллий кийимларини кийиб олишиб, чакқонлик билан меҳмонларга чораларда қимиз улашишяпти. Қимизнинг кизигидан бўлса керак, аввал шеърхонлик, сўнг бир томонда қозоқча ўлан, бир томонда ўзбекча ашула бошланиб кетди. Ҳалима опа эски ўзбек қўшиқларидан бирини бошлади:

Олмача, анорингта бандам,
Сада райхонингта бандам...

Кийкирик, кулги авжида: бир-бирига яқин кишиларгина, дўстларгина шундай самимий, шундай беғубор кула олади.

Кимдир мезбонлардан эртанги маршрутни сўраб қолди.

– Эртенг областарга кетемиз, – деди Ғабит оға: ўша кезларда у Қозоғистон Ёзувчилар уюшмасининг биринчи котиби эди.

– Самолётдами ё поезддами? – сўради Ғафур ака.

– Поездда Қозоғистон жерин бир ойда-да аралаш товсалмайсин. Немене, сен апталиққа келдингбе, не бир ой журугеме? – деб кулди Собит оға. – Аринне, самолётда...

– Қимизни самолётда ўтириб ичгандан, поездда ётиб ичган яхши эмасми? – деб кулди Ғафур ака.

– Минанинг сўзин қараши...

Ўтов ичи қийкирик кулгига тўлиб кетди. Ғафур ака сал Собит оға томонга энгашиб, қулогига шипшиди:

– Ойбек домла самолётда қийналади-ку...

Собит оға бу гапдан жиддий тортиб колди. Булар ўртасидаги гапни биров эшитиб, биров эшитмади.

– Ундай бўлса, Мусани ўзим алип қалам... – деди Собит оға Ғафур аканинг қулоғига деярли шивирлаб. – Қалани кўрсетем, далани кўрсетем, товға алип шига.

Бу гапдан Ғафур аканинг кўнгли тўлди шекилли, бошқа гапирмади. Мен пайтини топиб Собит оғанинг ёнига бордим-да, аста:

– Мен ҳам қолайми, Собит оға? – дедим. Оға гап нима ҳақда эканини дарров фаҳмлади.

– Жўқ, сарбола, сен кетебер. Муса ековмиз бир-бирмизди овдармаёқ тусинемиз, – деди у. – Борабер, қалқам...

Иккинчи куни делегация кўмирга қон Қарағанда, ғаллақор Целиноград, мисга бой Жезқазған областларини, Бурабой деб аталадиган жаннатмақон ерларни, бағрига саксонта кўл жойлашган Кўкчатов диёрини, балиғи мўл Балхаш денгизини кўргани, ажойиб одамлари билан дийдорлашгани самолётда учиб кетди-ю, Ойбек домла Собит оғанинг ихтиёрида қолди...

ТОШ

(Собит оғадан эшитиб...)

Делегация сафарга отланган куннинг индинига Собит оға Ойбек домлани уйига таклиф қилди. Дастурхон устида ўтириб ҳам Ойбек домла кечаги таассуротларидан маст эди. Кеча Собит оға Ойбек домлани ўзининг қора «ЗИМ»ида шаҳарни айлантирган, тушдан кейин эса, уларни шаҳар четидаги бир совхозга олиб бориб, янги қурилаётган иншоотлар билан таништирганди. У ердан қайтиб келаётиб эса, Собит оға дўстига энди

қурила бошлаган янги шаҳарни – «Новая Алматинка»ни кўрсатган эди. Ҳозир Ойбек домла Марям опанинг сугли чойини ичиб ўтириб ҳам кечаги кўрган жойларини бир-бир тасаввуридан ўтказар, кўзларини катта-катта очиб, ўзича: «Ха-а!..» – деб қўяр, бу таассуротларини Собит оға билан ўртоқлашай деса, дилидаги гапларини, хаёлида ҳамон сайраб турган манзараларини тилига чиқара олмай қийналар эди. Бу маҳалда Собит оға биродарининг дилидаги бу ниятларини айтмаса ҳам тушуниб турар, бир чеккаси кўнглида дўстига нисбатан табиатнинг нотантилигидан жиндеккина хафа ҳам эди.

– Муса, бутун товға шиғамиз, – деди Собит оға домлага энгашиброқ. Собит оға негадир Ойбек домлага «Муса» деб мурожаат қилар, мабодо унинг исмини тўла айтписи келса, «Муса Ойбек» дер эди.

Ойбек домла аввал маъқул дегандай бошини бир-икки лиқиллатди-ю, розилигини бир оғиз сўз билан ифода қилди:

– Яхши!

Эрталабки нонуштадан сўнг Марям опа икки оғайнини кузатиб қолди. Улар машинага ўтириб, токқа қараб йўл олишди. Борадиган жойлари Олмаотанинг юқорисида, ўн олти қақирим баландликда эди. Машина равон асфальт йўлдан тепаликка қараб гизиллаб борар, йўлнинг икки чеккаси дарахтлар билан тирбанд, йўл худди яшил кўчага ўхшар, дарахтлар орқасида турли маҳкамаларнинг боғлари, ўқувчилар лагерлари, пансионатлар, санаторийлар, туристлар дам оладиган бинолар жойлашган, уларнинг адоғи йўқдай туюлар эди. Собит оға йўл-йўлакай: «Мана бу жойда у, мана бу жойда бу...» деб Ойбек домлага изоҳ бериб борар, домла эса ҳиссиётни ҳаяжонини яшира олмас, йўлдошининг гапини бош ирғаб тасдиқлар, гоҳо ҳайрон қолиб, бошини сарак-сарак қилиб қўярди. Машина токқа яқинлашай деб қолган маҳалда Собит оға бу ернинг Медев деб аталишини, илгарилари бу жойлар Медев деган бир қозоқ бойига қарашли бўлганини айтди.

– Медев дегани қувват дегани-ғўй, – деди у «медев» сўзига изоҳ бериб.

– Ха, мадад... мадор, – деди Ойбек домла Собит оғанинг сўзини тасдиқлаб. – Бор, бор бизда...

– Энди ўни газеттер «Медео» деб жазип жатир, – деб истеҳзо билан жилмайди Собит оға. Унинг аслида қисик кўзлари яна ҳам қисилиб кетди.

– Фр... французча, – деб Ойбек домла ёш болаларча мириқиб кулди.

– Сўрли Медев... – деди Собит оға ўзини кулгидан зўрга тўхтатиб. – Молининг эсеби бўлмаган. Кўйи кўп бай бўлган...

Шу пайт Ойбек домла кутилмаганда:

– Ана, кўй... – деб қолди машина ойнасида сойга имо қилиб, Собит оға ҳам беихтиёр сойга қаради. Соё ичи ҳақиқатан ҳам сурув-сурув кўйлар билан тўлиб кетгандай... худди кўйларга ўхшаб катта-кичиклиги бир хил оппоқ-оппоқ харсангтошлар сочилиб ётибди, бу ўтлаб, ёйилиб юрган кўйларни эслатар эди. Бу ўхшатишдан Собит оғанинг ҳам дили ёришиб кетди.

– Медевнинг кўйлари! – деди у хурсанд бўлиб.

Машина тепаликка кўтарилгач, бир яссирок жойга бориб тўхтади. Улар машинадан тушишди. Собит оға шофёр боланинг қулоғига нимадир деб шивирлади. Шофёр бола хўп бўлади, дегандай бошини қимирлатди-ю, машинага ўтириб, пастга қараб кетди.

Улар ёнма-ёнма соё бўйида келишар эди, теварак-атрофга суқланиб боқишар, Ойбек домла эса ўз куйи, ўз оҳанги билан бўлиб, ҳозир ёнида Собит оға келаётганини ҳам унутган, соё тубида тошлардан-тошларга урилиб, шовқин солиб оқаётган кўм-кўк сувга бир зум тикилиб, тўхтаб қолган эди. Бир маҳал у сувни кўрсатиб:

– Ҳо-о, салқин... салқин... – деб қолди.

Бу сўзни Собит оға ўзича тушунди: «Бирорта иссиқроқ кийим олиб чиқмаганимни қара!»

Собит оғанинг устида тўк кўк костюм, бошида ҳамиша кийиб юрадиган мошранг бахмал тақия, Ойбек домланинг эғнида майда йўлли кўк костюм, ичидан сур лавсан кўйлак кийиб олган, бошида асли янги-ю, лекин ёғимланавериб кўҳна тортиб қолган чуст дўппи.

Ҳа, бу ернинг ҳавоси шаҳар ҳавосидан кескин фарқ қилар эди. Собит оғанинг ташвишланаётганича бор, «уст-боши қалин-у, шундай бўлса ҳам Мусани тезроқ олиб кетмасам бўлмайди», деб ўйлади Собит оға.

– Муса, жур.

Ойбек домла унга эргашиди. Пастга тушиб кетаётиб, Собит оға бу ерларнинг табиати ҳақида, баҳор кезлари Олатоғ бошидаги қорлар эриб, мана бу соё тўлиб оқишини, соё тўлиб оққан пайтлари шаҳар аҳолиси юракларини ҳовучлаб юришини... анчадан бери шаҳар аҳлини сел балосидан қутқариш учун қанчадан-қанча муҳандислар бош қотиришаётганини ҳикоя қилиб берди. Муҳандисларнинг фикрларича, шу атрофга каттақон тўғон қуриб, сув йўли тўсилиши, пастроқдан эса яна бақувват тўсик-

лар кўйилиши керак экан. Ойбек домла бу гапларни гоҳ ҳаяжонда, гоҳ хайрат билан эшитиб келаётиб, такка тўхтаб қолди. Собит оға ҳам беихтиёр тўхтади. Ойбек домла сой томонга ишора қилиб:

– Хў-ў, зўр... тош... – деди.

Ҳақиқатан ҳам худди қўлда тарашланиб, сайқаллангандай юм-юмалоқ, катталиги кичик ўтовдай келадиган бир тош сойнинг ўртасида ётар, шарқираб оқаётган сув тошнинг икки ёнидан бўлиниб ўтар эди. Бунни қарашики, Собит оға бу жойлардан бир неча бор ўтиб, бу тошни кўрмабди-я! Сув тез оққани билан жуда саёз, таги шундоққина кўриниб турар, харсангтошлар ҳар қадамда юмалаб ётар, тошдан-тошга сакраб, сойнинг уёғидан-буёғига бемалол ўтса бўлар эди. Худди келишиб кўйгандай икки биродар сойга тулишиб, ҳалиги каттакон юмалоқ тошнинг олдига боришди. Ойбек домла тошга яқинлашиб: «Ҳа-а... Ҳа-а...» – деб уни қафтлари билан сийпалар, ўзича табиатнинг бу нодир мўъжизасига таҳсинлар ўқир эди. Бунни ич-ичидан тушуниб турган Собит оға ҳам ҳазиллашгиси келиб, ҳам шўхлиги тутиб:

– Ай, Муса, сўл таста мен саған сийладим, ол! – деди.

Ойбек домла хурсандлигиданми ё бу инъомнинг тағида ҳам ҳазил, ҳам саҳийлик, ҳам жиндек юмор мавжудлиги учунми, ҳаяжондан кўзлари чакнаб кетди. Собит оғага қараб:

– Ях-яхши!.. Зўр!.. – деб кўйди-ю, гўё мукофотга берилган тойнинг ўмровини силагандай тошни тагин бир силаб, шapatiлаб кўйди.

– Ҳа-а...

Ойбек домланинг қувончи чексиз эди.

ЕГОР САМОЙЛОВИЧ

(Собит оғадан эшитиб...)

Қозоғистон Ёзувчилар уюшмасининг кенг йўлаги. Уч-тўрт ёш ёзувчи яқиндагина қўйилган кўк мармар тахтага тикилишиб, ўзаро гаплашиб туришар, мармар тахтага эса Иккинчи жаҳон урушида иштирок этган марҳум ёзувчиларнинг исм-шарифлари ўйиб ёзилган бўлиб, ҳарфлар олтин рангда товланар эди. У зинадан пастга тушгач, беихтиёр ҳалиги тўпланиб турган ёшларнинг олдига келди. Улар оқсоқолга салом беришиб, йўл бўшатишди. Собит оға ёшларнинг саломларига алик олиб, ўнг қўлини пешонасига соябон қилганича девордаги мармар тахтага тикилди. Ундаги ёзувларни ичида ўқиди. Аслида бундай

туда ичида бирор гап айтиб кулиб, кулдириб юрадиган Собит оға марҳум ҳамкасбларининг руҳи таъсиридан бўлса керак, индамай орқасига қайрилиб чиқиб кета бошлади. Эшик олдига келиб қолганида кўнглида бир ғалати фикр йилт этгандай бўлди. Бироқ негадир оға бунга эътибор бермади. У уйига бориб диванга ёнбошлаганида ҳам ўша фикр хаёлидан сира нари кетмади. Бу фикр унга тобора кизик туюлиб, маъқул бўла бошлади. У шундоққина диванининг ёнидаги кичкина тумбочка устига қўйилган телефонга беих гиёр кўлини чўзди.

– Алло, ай, Абдилда борма? Улайсолши, қарғашим... – Собит оғанинг «Абдилда» деяётгани шоир Абдулла Тожибоев эди. У ўша кезлари Ёзувчилар уюшмаси котибларидан бири бўлиб ишларди. – Ай, Абдилда, менгўй, анов...

Собит оға телефонда анча гаплашди. Уюшма фойесига мармар тошнинг қўйилгани жуда савоб иш бўлганини айтиб, уни қайси идорага буюришганини, марҳумларнинг исм-шарифларини тошга ким, қайси уста ўйиб ёзганини... ва, ниҳоят ўша уста ўзига керак бўлиб қолганини, уни қаердан топиши мумкинлигини сўради. Абдулла оға уёқдан бир қизик хазил қилди шекилли, Собит оға ётган жойида бутун гавдасини селкиллайтиб, яйраб кулди.

– Кўябер, кейин ўзинге айтам, – деди у кулгидан аранг тўхтаб. Уёқдан Абдулла оға яна бир нарса деди шекилли, бирпас жим туриб, гапини улади: – Бўлади. Айтпесе сўл айтқан болангди эртенг жибер. Дем олисқўй, уста уйинде бўлар... Мени олип борсин!

Эртасига қора «ЗИМ» «Кук бозор» яқинидаги пастгина кўҳна фин уйи олдига келиб тўхтади. Абдулла оға юборган бола чаққонгина экан, машинадан лип этиб тушиб, дарвозани тақиллатмасданок ҳовлига кириб кетди. Собит оға ҳам машинадан тушиб, теварак-атрофни томоша қилди. Кўнглида марказдаги янги қурилган ва қурилаётган мухташам бинолар билан мана бу кўҳна ёғочдан ясалган, устма-уст бўялаверганидан эскириб, оғирлашиб, назарида ерга чўка бошлаган фин уйларини қиёс қилар: «Яқиндагина Козоғистон Давлат нашриёти ҳам шу атрофда эди-я! Шу ерларда ҳам ишлаган эдик-а...» – деб хаёлидан ўтказар эди.

Ҳалиги бола ичкаридан бир рус кишини бошлаб чикди. У сал букчайганрок, юзлари ажиндан тарам-тарам, уст-боши ҳам унчалик эмас, папиросни кўп чекканидан бўлса керак, бармоқларининг учи, тирноқлари сарғайиб кетган эди. Собит оға уни кўриши билан истикболига юрди. Шу пайтда оғанинг кўнгли-

дан: «Кўриниши шу бўлса, иши қанақа бўлдийкин?» – деган гап лип этиб ўтди-ю, унга кўнгли тўлмайроқ салом берди:

- Издирасти...
- Здравствуйте.
- Как величать вас?
- Егор Самойлович...
- Знашит, по казахский Жагор Самойловиш... – деб кулди

Собит оға.

- Сўлай, аксакал, – деди козокчалаб Егор Самойлович.
- Уйбой, казахша билганинг жакси бўлди-ов. Кулоқ сол.

Егор, знашит...

Собит оға устага тоққа чиқишлари кераклигини, у ерда бир каттакон тошга уч-тўрт оғиз сўзни ўйиб ёзиш лозим бўлиб қолганини айтди. Уста гўё бу гапларга бефарқдай кўлидаги «Беломор»ини босиб-босиб ичига тортганча, оғанинг гапига муносабат билдирмай қараб турар эди. Оға ҳамма гапни айтиб бўлиб, устадан сўради:

- Бўлама?
- Бўла-ади... – деди уста негадир «бўлади» сўзининг охири-ни чўзиброк. – Жуз сўм...

– Тўрт овуз сўзгеме? – деди Собит оға унинг томдан тараша тушгандек пулини айтганига, ҳалитдан савдо қилаётганига ранжиб. – Жетпис бес олсайши...

Уста инламай уйига кириб кетди. «Нима бу? Сукут аломати ризоми? Ё етмиш беш сўмга кўнгли тўлмадимми? Нега бирор гап айтмай кириб кетди?!» Собит оға шу хаёлда турганида, кўлида кўп ишлатилганидан бўлса керак, сирти ялтираб, ранги ўнгиб кетган брезент халта кўтариб уста чиқиб келди. Машинага ўтиришди. Бутун ҳордиқ куни бўлгани учун оғанинг катта ўғли Арслон рудда эди. Унинг ёнида Собит оға ҳассасига таянганича ўтирибди. Уста орқа ўриндикда. Шаҳарнинг эгри-бутри кўчаларидан тоққа олиб чиқадиган равон йўлга тушиб олганларидан сўнг Собит оға устани галга солди. Унинг гап-сўзларидан шу нарса маълум бўлдики, уста аслида шу ерлик бўлиб, урушдан аввал политехника техникумида таҳсил кўрибди. Сўнг уруш. Москва остоналарида жанг қилибди. Панфиловчилардан экан. Ҳозир шаҳар коммунал хўжалигининг қайсидир идорасида ишлар экан: иморатларга карнизлар қилар, тош йўнар, турли ёдгорликларга нақшлар солар, ўйиб ёзар экан. Хуллас, декоратив ишлар билан машғул экан.

Машина гўзал Мелев тепалигига кўтарилиб, шарқираб оқаётган сой бўйида тўхтади. Собит оға машинадан тушгач, устага ўртада ётган юмалоқ тошни кўрсатди. Табиатнинг бу қадар санъат билан ясаган мўъжизасига устанинг ҳам ҳаваси келди чоғи, у тош атрофини айланиб томоша қилди-да, беихтиёр: «Да-а!...» – деб юборди.

– Мина жерине... – деди Собит оға кунгай томонда офтобда ялтираб турган жойини ҳассаси билан кўрсатиб. Уста Собит оға кўрсатган жойни бир-икки чамалагач:

– Узенги керек, аксакал, – деди.

Арслон «ҳозир» деди-ю, машинага ўтириб, пастга қараб ғизиллаб кетди. Бир оздан сўнг у қаёқдандир буклама нарвон олиб келди. Уста нарвонни авайлабгина тошга суяб қўйди. Унинг таги сувда турар, сув таги саёз, азбаройи тиниклигидан тагидаги ок, кўк, қизғиш рангдаги тошлар шундоққина кўриниб турар эди. Уста нарвонни яхшилаб ўрнатиб бўлгач, бериروقқа келиб яна тошга тикилди, қўлидаги папиросини босиб-босиб ичига тортди-да, қолдиғини ташлади.

– Текст қайда, аксакал?

Собит оға ён дафтаридан уйида, машинкада ёзиб тайёрлаб чиққан матнни унга чўзди. Уста унга бир зум тикилди:

«БУЛ ЖУМИР ТАСТИ БАУРИМ МУСА АЙБЕККЕ СИЙФА ТАРТАМ.

*Собит МУҚАН улы
3. VI. 1962 жыл».*

Егор Самойловичнинг заҳил, ажиндор юзида нимадир ярк этиб кетгандек бўлди. Қўллари билинар-билинемас титради. Ҳозиргина чекканига қарамай, тагин чўнтагидан папирос олиб тутатди. Бир матнга, бир тошга қарай-қарай босиб-босиб ичига тортди, сўнг: «Жара-айди!» – деди-ю, қўлига қандайдир бир йўгон қалам олиб, нарвонга кўтарилди.

Уста оғага бир жилмайиб қараб қўйди-да, кейин чўкичда ўйиб ёзиладиган ҳарфлар ўрнини қаламда чиза бошлади. У бу ишни бирпасда қилиб бўлди. Сўнг нарвондан тушиб, ўзи чизган ёзувларга узокдан тикилди. Унинг ҳаракатида боягисидан жадалроқ, бемалол илғаб олса бўлгудай ихлос пайдо бўлган эди. Йўк, устада қанлайдир ўзгарини содир бўлди. Ички бир ҳаяжондан бўлса керак, у тагин папирос тутатди. Унинг бу одати Собит оғанинг гашига тега бошлаган бўлса-да, тошга аниқ қилиб ёзилган ва офтобда кўзга яққол ташланиб турган ҳарфларни кўриб хурсанд эди. Уста папиросни ўпкасини тўлдириб тортиб, қолдиғини отиб юборди-да:

– Бул ким? – деб сўради тошга ишора қилиб.

– Бул тас...

– Жў-ў... – деди Егор Самойлович қулиб. – Айбекти айт-там?

– Баурим, дўсим... Жазуши. – Собит оға Ойбек домланинг

таърифини қила кетди: унинг яқинда ўнқунлик муносабати билан Олмаотага келгани-ю, тоққа чиқишганида шу тошга кўзлари гушиб, уни дўстига совға қилгани борми, домланинг қанақа асарлар ёзгани-ю... қўйинг-чи, «Навойий» романи учун Давлат мукофотига сазовор бўлганигача гапириб берди. Егор Самойлович одатдагидек Собит оғанинг гапларига ҳеч қандай муносабат билдирмай, жим тинглади. Москва остонасида яраланиб, сўнг госпиталга борганини, кейин тузала бошлаганида бир бахтли муносабат юз бериб, қўлига Ойбек домланинг «Қутлуғ қон» романи тушиб қолганини, шу-шу бу авторга нисбатан кўнглида алоҳида бир меҳр уйғонганини хаёлидан ўтказди. Ҳозир эса, буни қаранг-ки, ўша севимли ёзувчисининг номини тошга ўйиб ёзишни тақдир буюриб турибди-да... У мана шу ўйлар билан қўлига чўкичи билан болғасини олиб, нарвонга кўтарилди.

Собит оға Ёзувчилар боғида зарур иши борлигини айтиб, Егор Самойловичдан рухсат сўраб, машинага ўтира бошлади. У машина ойнасидан бошини чиқариб, устага мурожаат қилди:

– Ай, Егор, туски тамақти ўсинда олип келсинбе?

– Ўсинда... – деди уста орқасига қарамай.

Собит оға Ёзувчилар боғига қараб кетди. Соат бирларда Арслон устага овқат олиб келди.

... Собит оға бу ерга кечки соат тўртлар чамасида келди. Уста эндигина ишини тутатиб, халатининг бари билан юзидаги терни артиб, ўзи ёзган ёзувларни нарироқдан томоша қилиб турган экан. У Собит оғани кўриб, берироқдаги бир тош устига ҳорғин чўқди-да, «майли, яққа ўзи томоша қилсин», дегандай палиросини тутата бошлади. Оға машинадан тушиб, тўғри тошнинг олдига келди. Арслон тагин бир кўк кастрюлкада егулик олиб келибди шекилли, текисроқ жойга авайлабгина қўйди, сўнг отасининг ёнига бориб, у ҳам тошдаги ёзувларни томоша қила бошлади. Собит оға ёзувларга тикилиб қолган, афтидан, унга устанинг иши жуда маъқул бўлган эди. Арслон ясси жойга газета ёзиб, кастрюлькадаги таомларни қўя бошлади. Ёнида битта «Московское» ҳам бор... Собит оға ҳам келиб газета ёзиғлик жойдаги харсангтошларнинг бирига ўтирди.

– Ол, Аристан, қуй! – деди ўғлига ишора қилиб. Иккига киррали стакан ҳам олиб келишган экан. Арслон иккаласига ҳам ярим-ярим қилиб арақ қўйди. Собит оға бу кезларда арақ ичмас, аллақачон кимиз билан «сухой»га ўтиб олган эди. Шундай бўлса ҳам, у устанинг хизматидан хурсанд бўлди шекилли, стаканни қўлига олиб, унга мурожаат қилди: – Қани, Егор, ол!

Аввал уста, сўнг Собит оға стакандаги арақни охиригача

ичишди. Собит оға газак қилиб бўлгач, чўнтагидан тўртта йи-
гирма беш сўмлик олиб, Егор Самойловичнинг олдига ташла-
ди. «Етмиш беш сўмга келишган эдиг-у, майли, кўнглимдаги-
дай килиб ёзибди, ўзининг айтгани бўла қолсин!» – деди ичида.
Уста Собит оғага бир ғалати қараш қилди-да, газета устида
ётган пулларни олдидан нарироққа суриб қўйди.

– Олма-аймин!

– Хе, неге олмайсин?! – деди Собит оға хайрон бўлиб.

– Ўл кисиге мен-де қизметимде сийладим... Жазуши екен.

Собит оға ғалати бир аҳволда қолди.

– Меникиден-де сенинг жиндилигинг ўтиб кетти-ов, бау-
рим...

Егор Самойлович оғанинг «жинниликнинг» деган сўзини жуда
тўғри тушушди. Бу сўз «садоқатнинг, меҳр-окибатинг» деган маъ-
нода айтилган эди. Улар тағин бир стакандан отиб олишиб,
оқшом пайтида машинага ўтиришди. Собит оға ҳар галгидай
олдинги ўриндикка эмас, орқага, Егор Самойловичнинг ёнига
ўтириб олган, ўйлаган ишининг муваффақиятли тутаганиданми
ё устанинг дўсти Ойбекка нисбатан тантилиқ қилганигами, ёхуд
ичкиликнинг кизувиданми, ҳар ҳолда унинг юзи кип-қизил
бўртиб, аслида қийиқ кўзлари яна ҳам қисилиб кетган, ўнг
қўлида ҳассаси-ю, чап кўлини устанинг елкасига ташлаб, ўта
кўнглили қандайдир бир ўланни хиргойи қилганча келар эди.

Улар қош қорайиб қолганида шаҳарга кириб келишди.

«ЎЗБЕК БЎЛСАНГ КЕЛ БЕРИ!»

1965 йили Олмаотада бир китобим нашр этиладиган бўлиб,
шу муносабат билан яна бориб қолдим. Олмаотага бориб, Со-
бит оғани кўриб, унга салом бермай кетишни гуноҳ ҳисоблаб,
уйига телефон қилсам, уйдагилар у кишини тоғда, ёзувчилар
боғида, деб айтишди. Адабий жамғарманинг машинасида тоққа
чиқиб бордим. Бу боққа иккинчи бор келишим эди. Аввалги
гал келганимда куз пайти эди, дарахтлар япроқларини тўкиб,
боғнинг файзи кетиброқ қолган, дам олаётган ёзувчилар ҳам
салқин тушиб қолганиданми, сийрақроқ эди. Ҳозир июнь ойи,
боғнинг айни яшнаган, гулларнинг қулф уриб очилган кези.
Ўртада асосий корпус кўзга яққол ташланиб турибди: чиройли,
оплоқ, олди гулзор... Бошқа коттежлар дарахтлар ўртасида
кўмилиб кетган. Ўртада ёғочдан қилинган новсимон ариқда ай-
қириб сув оқиб турибди. Шу ерда дам олаётган ёзувчилардан
сўраб-суриштириб, Собит оғанинг коттежини топдим. Яқинла-

шиб колганимда, коттеж томондан кимдир хирлдоқ товушда кичкирди:

– Хой қозоқ, кет ари!

Мен бир муддат тараддуланиб колдим. Дархол ўзимни тутиб олиб, жавоб қилдим:

– Мен қозоқ эмас, ўзбекман!

– Ўзбек бўлсанг кел бери!

Тўғри Собит оға ўтирган жойга кириб бордим. Икковимиз отамлашиб қолдик. Тошкентдаги дўстларнинг ҳол-аҳволини сўраб бўлгач, бояги гапи учун узр сўради ва нима учун шундай деганига изоҳ берди. Оғанинг галига қараганда, у ҳозир машҳур қозоқ олими, этнографи Чўкөн Валихонов ҳақидаги трилогия-сининг иккинчи китоби устида ишлаётган пайти экан. Бокқа келган баъзи бир бекорчилар: «Юр, Собит оғанинг олдига бориб, бир оз лақиллашамиз», деб ёпирилиб келишиб, у кишини ишдан қўяр экан. Шундан кейин оға Марям опага, кулдузги соат иккигача олдимга ҳеч кимни қўйма, келадиган одам тушдан кейин келсин, деб тайинлаб қўйган экан. Бир оз уёқ-буёқдан гаплашиб ўтирдим-да, аҳволга тушуниб, узр сўрадим:

– Энди, Собит оға, менга рухсат берсангиз...

– Жўк, сен кетпе, – деди у киши соатига қараб. – Сен Марям опангмен сўйлесип ўтиратур. Соғат екиде тамақ жеп, товға шиғамиз.

– Маъкул.

Овқатланиб бўлиб, тоққа чикиб кетдик. Собит оға кўринишдан бир оз чарчаган-у, лекин ҳар галгидай олдинги ўриндикда ҳассасига суяниб хиргойи қилиб кетаётибди. У аҳён-аҳён хиргойисини шартта узиб:

– Муса омонба? Фафур журме? – дерди-ю, тағин хиргойисини бошлар, яна бир оз ўтгач: – Миртемир жиен куйли-кувватима? – деб сўрар, сўнг тағин хиргойисини давом эттирар эди.

Машина икки томони залварли тоғлар билан ўралган, ило-низи бўлиб шўх оқаётган сой бўйида тўхтади.

– Энди сен қайтабер, болам.

Машина келган изига қайтиб кетди. Энди нимада қайтамиз, деб ҳайрон бўлиб турибман. Собит оға менинг ташвишимни тушунди шекилли, қийиқ кўзларини менга тикиб жилмайди. Сўнг у ҳар куни соат иккидан кейин машинасида шу ерга келишини, унга жавоб бериб, ўзи пиёда кетишини, бу эса унга яхшигина бадантарбия ўрнини ўташини гапириб берди. Ҳа, тўғри, бу ер анча балеңлик, пастликка пиёда тушиш, тепаликка кўтарилишга қараганда осонроқ бўлса керак-да, деб ўйладим.

– Энди, сарбола, булай жур... – у бир-бир босиб тошдан-тошга урилиб, айқириб оқаётган сой бўйига қараб юра бошлади. Мен кетидан эргашдим. У сой бўйига етгач, таёғи билан ишора қилди: – Минов, анов айтқаним...

Бундай қарасам, кўз олдимда, сой ўртасида худди атайлаб қилингандай юм-юмалок, катталиги кичикрок ўтовдай оқиш-ранг тош турарди.

Дўстликда гап кўп, одатда ҳамма нарса шахсий дўстликдан бошланади. Бу оқсоқолларнинг киши ҳавас қилса арзигудай дўстликлари алақачон катта маънодаги дўстликка – адабиётларимиз, халқларимиз дўстлигига айланиб кетган улкан дўстлик эди. Менинг калламга дафъатан шу фикр келди. Бир чеккаси шу фикрлардан фахр хиссига ғарқ бўлиб, дарров куз олдимга Ойбек домланинг сурати келди: уйлар билан ўралган чоғрок ховли, тўрдаги уйи бўсағасида, курсида домла набирасини ўйнатиб ўтирибди. Эғнида сурранг лавсан кўйлак, барини шимига қистирмаган. Паришонрок сочлари устидан кўҳна дўпписини бос-тириб кийиб олган... Домланинг шундоққина ёнгинасида кичкина бир оху боласи суркалиб, эрқалангиси бор.

У кишиникига яқинда бир иш билан борганимда Ойбек домлани шу тарзда кўрган эдим.

...Секин йўлга тушдик. Индамасам ҳам Собит оға менинг тошдаги ёзувни кўриб, чин юракдан хурсанд бўлганимни, раҳмат айтишни эса ҳаяжонимдан унутиб қўйганимни ҳис қилиб келар, назаримда худди мана шунинг учун менинг фикримни сўрамаётган эди.

– Мусага борип айт, жумир тасин олип кетсин, – деди Собит оға қувлик билан менга қараб жилмайиб. Унинг бу гапида: «Қалай, сарбола, чарчамай келаётибсанми?» – деган оҳанг ҳам йўқ эмасди. Мен ноилож жилмайиб, дедим:

– Албатта бориб айтаман...

ЎКИНЧ

Олмаотадан қайтиб келганимдан кейин анча вақт ўтган бўлса ҳам Ойбек домлани учратолмадим. Чунки домла ёзлик боғига кўчиб кетган, шаҳарга камдан-кам тушар эди. Ўша кезларда Ўзбекистон ёзувчилар уюшмасининг Хадича Сулаймонова кўчасидаги эски биноси залида ёш ёзувчилар семинари бўлаётган, семинарда Ойбек домла, Ғафур ака, Абдулла ака ёшлар билан учрашиши лозим эди. Нима ҳам бўлди-ю, Ойбек домлани боғдан олиб келиш вазифаси менга юклатилиб қолди. Машинада

боққа чиқиб бордим. Машина товушини эшитибми ё бирор иш биланми, бахтимга Ойбек домланинг ўзлари қаршимдан чиқиб қолдилар. Устларида оқ кўйлак, йўл-йўл кўкиш пижама-шаравар, оёқларида шиппак, қаттиқ ишлаганларидан бўлса керак, сочлари хурпайган, кўзларида жиндек ҳорғинлик. Одатдаги салом-алиқдан сўнг Ёзувчилар уюшмаси раҳбарлари тайинлаб юборган гапни айтдим. Домла бажонидил рози бўлдилар. Сўнг ўрни келиб қолиб, Олмаотага борганимни айтдим, ўртоқларнинг саломларини топширдим. Домланинг кўзлари катта-катта очилиб, юзларига нур югурди.

– Ҳа-а, бордингизми?..

– Борувдим, домла, – дедим мен унинг хушнуд кайфиятидан фойдаланиб. – Сизга Собит оға салом айтдилар... Анови... тоғдаги оға совға қилган юмалоқ тошни олиб кетар экансиз.

Ўша юмалоқ тош кўз олдига келди шекилли, домла шундай хохолаб кулдики, юзларигача қизариб кетди.

– Ҳа-а, тош, тош...

У киши нуқул шундай деб кулар, назаримда устознинг оғзидан вулқондек отилиб чиққан шу бир оғиз сўзда унинг ўз дўстига меҳр-муҳаббати шундоққина кўриниб турар, бундан уч йил муқаддам кўрган ўша ажойиб тошни ҳам, гўзал Медев атрофидаги уни мафтун этган сеҳрли табиат манзараларини ҳам кўз олдига келтириб, дўстининг «Тошни олиб кетсин!» деган гапидаги беғубор ва нозик юморни ҳам ҳис қилиб турар эди.

* * *

... Буни қарангки, кейинчалик Олмаотага сел келиш хавфи туғилиб, сув йўлини тўсиш мақсадида Медевдаги сойнинг икки томонини портлатганларида Ойбек домлани беҳад севинтирган ўша юмалоқ тош кўмилиб кетганини эшитиб, ниҳоятда хафа бўлдим. Бирор ёққа сафарга чиқсам ҳамиша фотоаппарат олиб юрадиган одам, бу гал фотоаппаратсиз борганимга, аввалига ҳазил тариқасида бошланиб, кейинчалик ўша икки буюк инсоннинг, икки буюк адибнинг, икки қардошнинг ажойиб дўстликлари рамзига айланиб қолган ноёб тошни суратга олиб қўйганим учун ҳали-ҳали ўкинаман.

КЕНГЛИК

Қишнинг рутубатли кунларида нимкоронги бўлиб турадиган нашриётнинг тор коридорлари баҳор келиб ҳаво юришиб кетгач, анча ёруғ тортган, неон чироқларига ҳам ҳожат қолма-

ган эди. Нашриёт ходимлари эрталаб ишга шўнгишади-ю, соат ўн бирлар чамасида бири чекиш, бири чигилини ёзиш учун йўлакка чиқишади, баъзилар қора дерматин қошланган кўхна диванга ўтириб, бирпас чақчақлашишади. Ёши бир ерга бориб қолган, биров билан иши йўқ, нашриётнинг катта редактори Баҳодир ака эса бу диванни ўзиники қилиб олган. Ишдан толикди дегунча йўлакка чиқади-ю, диванга ўтириб, устарада тақир қирдирилган бошини этанча узоқ хаёл суради, хаёл сура-сура чарчайди шекилли, оғир уҳ тортиб, ўрнидан базўр туради-да, хонасига кириб кетади. Бу ҳол ҳар куни такрорланади. Нашриёт ходимлари унинг бу одатига кўникиб кетишган. Нега бундай? Нима учун узоқ хаёл суради? Нега ўзидан-ўзи уҳ тортаверади? Буни ҳеч ким суриштирмайди.

Баҳодир ака кеча ишдан қайта туриб яқиндагина нашрдан чиққан Абайнинг танланган асарларини харид қилди. Уйига бориб бир оз дам олгач, овқатдан сўнг диванга чўзилиб, ўгли почтадан олиб кирган газеталарни кўздан кечирди. Сўнг боягина сотиб олган китобни кўлига олди. У бежиримгина кўк муковали китобчани варақлаб ўтириб, китобнинг ўртароғидаги бир шеърга кўзи тушди. Бир ўқиб чиқди, сўнг яна ўқиди. Негадир мияси зирқираб кетди. У шеърни яна бир бор ўқиди:

Кучук асраб ит этдим,
У болдиримдан қопди!
Милтик бердим, мерган бўлиб
Нақ кўкрагимдан отди!..

У: «М-мм», деди-ю, ёнбошидаги ёстикқа ўзини ташлади. Кўз олдига беихтиёр Ойбек домла келди: тўзгин сочлари кўхна дўпписи тагига сигмай турар, ёкавайрон, ёзишдан ҳориган, тимқора катта-катта кўзларида мунг бор. Гўё Баҳодир аканинг тепасига келиб: «Кучук асраб ит этдим...» – деб тургандай бўлаверди. Баҳодир ака гужанак бўлиб олди. Нариги хонадаги болаларнинг кий-чуви ҳам, телевизорнинг овози ҳам унинг қулоғига кирмас эди. Хаёлида ҳалиги гал-у, кўз ўнгида Ойбек домланинг ҳорғин қиёфаси...

Баҳодир ака ҳам бир маҳаллар ҳикоялар ёзган, кейинчалик илмга ўтиб кетган, диссертация ёклаш учун ҳаракат бошлаганди. Ёш эмасми, наздида ундан билафон, ундан зўр одам йўқдай кўринди. Сўнг осилсанг баланд дорга осил қабилида иш тутиб, Ойбек домланинг «Навойи» романини диссертациясига мавзу қилиб танлади. Замонанинг зайлиданми ё ўзининг

майлиданми, ё эса «...вич-вич»ларнинг: «Машҳури жаҳон бўлай десанг, бузрукларни ур!» қабилдаги пичинглари сабаб бўлибми, бир мўътабар газетада Ойбек домлани айблаб чиқди. Эмишки, роман қаҳрамони Тўғонбек отда туриб кимиз сипқарганмиш. «Сипқарди» деган сўз қардош халқ вакили учун ҳақорат эмиш! Шу гапни айтиш учун бир ярим подвал мақола ёзиш шарт эканми?!

Шундай қилиб, Баҳодир ака 1953 йилнинг баҳорида юксакликка тош отди. Тош отди-ю, негадир омади кетди, одамларнинг кўзига тик қараёлмайдиган бўлиб қолди. Назарида одамлар унга кўлини бигиз қилиб: «Тош отган ана шу!» – деяётгандай бўлаверди. Уч-тўрт жойга ишга кириб, охири нашриётга келиб тўхтади. Бу ерда ҳам унинг жойи қора дерматин қопланган кўҳна диван бўлиб қолди. «Галварс бўлмасанг, келиб-келиб шундоқ одамга тош отасанми? Ахир ҳикояларингни у кишидан ўрганиб машқ қилмаганмидинг? Мақолаларингни ўша кишининг илмий асарларини ўқиб ёзмаганмидинг? Ит бўлиб копиб, мерган бўлиб отмаганингми бу! Ҳа, хом суг эмган банда-я! Ўз кўнглингда шунчалик билагон бўлиб кетганмидинг. Мана, ўйламай қилган ишининг азобини етти йилдан бери тортасан. Етти йилдан бери бошинг ҳам. Бу дардни, бу ўкинчни етти йилдан бери кўтариб юрибсан... Бундай мард бўлиб бўйнингга ололмайсан. Олгинг келади-ю, аммо журъатинг етмайди, кўрқасан... Мана энди машҳури жаҳон эмас, расвойи олам бўлиб ўтирибсан...»

Етти йилдирки, у ўйламай юксакликка отган жиндай тош харсанг бўлиб бошига келиб тушади... Ҳа, бу тош зарбидан унинг боши эгик...

Ёш редакторлардан Аъзамжон билан Қудратиллалар ҳам бирпас дам олиш учун йўлакка чиқишди. Ўша кўҳна диванда хар галгидай Баҳодир ака ўйчан ўтирар эди. Аъзамжон сигарет чеккани дераза томонга ўтди. Қудратилла Баҳодир аканинг ёнига бориб ўтирди.

– Ҳорманг, ўтирибсизми, ака, – деди у ҳол сўраган бўлиб.

– Ҳа, ўтирибман, ука, – деди у ғалати бир оҳангда.

Қудратилла унинг жавобидан ҳайрон бўлиб қараб қўйди.

– Сиздан илтимос, ука, Файратий домла келиб қолсалар менга айтсангиз. У кишида гапим бор эди.

– Майли, агар келсалар...

– Илтимос...

Баҳодир ака шундай деди-да, ўрнидан туриб хонасига ки-

риб кетди. Қудратилла ҳайрон бўлиб елкасини учирди. Аъзамжон ситаретини босиб-босиб чекиб, қолдиғини корзинкага ташлади-да, келиб Қудратилланинг ёнига ўтирди.

– Мана шу одамни тушунмадим. Қачон кўрсанг хаёл сургани-сурган.

Қудратилла унинг гапига жавоб бергиси келмадими, ўридан аста туриб, дераза олдига борди.

– Қара, дўстим, дарахтларнинг барги сичқон қулок бўлиб қолибди. Биз бўлсак диққинафас хонада димиқиб корректура ўкиб ўтирибмиз.

– Уволя, дўстим. Увол бу ўтиришимиз... – деб қўйди Қудратилла унинг гапини кўллаган бўлиб. – Айниқса, сизга увол, дўстим. Шоир одамсиз. Гуллар, лолалар, кишлик либосини ташлаган кизлар...

– Сизга увол эмас... – деди Аъзамжон мийиғида кулиб. Шу маҳал коридорда кўлида ҳасса, оқсоқланиб, зўрға нафас олиб келаётган домла Файратийга кўзи тушиб қолди. – Э, мана, домланинг ўзлари ҳам келиб қолдилар. Ассалому алайкум, домла. Бардамгина бормисиз.

– Шукр... – Файратий домла ҳассасига суяниб, аста диванга ўтирди. – Уҳ-ҳ. Учунчи қаватга чиққунимча нафасим оғзимга тикилиб қолди... Қалай, тинч-омон юрибсизларми?

– Раҳмат, домла, – деди Қудратилла. – Баҳодир ака хизирни йўқласалар бўларкан. Хозир сизни сўраб турувдилар-а.

Файратий домла «нима иши бор экан?» дегандай Қудратиллага бир қараб қўйди-ю, ижикилаб ўтирмади.

– Бошлиқлар борми? – деб сўради у кулиб. – Бир шартномага қўл қўйишим керак эди. Эрталаб уйдан чиқиб нашриётга етиб келаман дегунимча, бошлиқлар тушликка кетиб қолган бўлади.

– Бир оз кутсангиз келиб қолишар, домла.

– Ана айтмадимми? – деб қулди домла. – Энди уларни кутаман десам уйга етолмайман.

Домланинг бу гапига Аъзамжон билан Қудратилла мириқиб кулишди.

– Унда ярим кечаси йўлга чиқсангиз ўз вақтида етиб келасиз, домла, – деди Аъзамжон ҳазил қилиб.

– Энди шундай қиламан шекилли... – Файратий домла ҳам қорини силкитиб қулди. – Мулла Баҳодирнинг менда нима иши бор экан?

– Ҳа, айтгандай, мен чакирай у кишини.

Қудратилла Баҳодир аканинг хонасига кириб, уни бошлаб чикди. Баҳодир ака гавдасига ярашмаган бир тарзда қаддини букиб домланинг қўлини олди.

– Ассалому алайкум. Саломатмисиз, домла. Тинч-омон юриб-сизми?

– Шукр...

Баҳодир ака жавдираб Қудратилла билан Аъзамжонга қаради. Йигитлар унинг домлага айтадиган бир муҳим гапи бор шекли деб ўйлаб, домладан рухсат сўраб кетишди.

– Ўтиринг, – деди домла холи қолишгач, Баҳодир акага...

Баҳодир ака домланинг ёнига оғир чўкди. Файратий домла унга саволмуз қаради.

– Энди, домла, ўзингизнинг хабарингиз бор... – Баҳодир ака бундан етти йил аввал Ойбек домланинг романини ноўрин танқид қилганини, шундан бери иши юришмай, одамларнинг кўзига балодек кўриниб қолгани-ю, ўзининг қийналиб кетганини – ҳамма-ҳаммасини домлага батафсил гапириб берди. Файратий домла унинг гапларини тинглар экан, асаблари тараңлашиб бораётганини ҳис этар, бироқ қаттиқ гап айтиб юборишдан ўзини аранг тийиб ўтирар эди. Бир маҳал йўлакдан Аъзамжон зипиллаб ўтиб қолди. Домла Баҳодир аканинг гапини бўлиб, Аъзамжонга мурожаат қилди:

– Аъзамжон, уха, битта чекишингдан бер.

– Марҳамат, домла, – у дарҳол чўнтагидан сигарет чиқариб домлага узатди-да, гугурт чакди. Домла сигаретни тутатиб, ютоқиб ичига тортди. – Раҳмат, Аъзамжон.

Аъзамжон бу гапни рухсат деб тушуниб, йўлига кетди. Домла бўлса сигаретини мириқиб тортаркан, Баҳодир аканинг гапларига жавоб беришга шопилмас, «Ҳар ҳолда бу боланинг виждони тилга кирибди-ку... Ойбек шўрликни дўппослаган фақат буми? Қани энди бошқаларнинг виждони ҳам тилга кирса!» – деб ўйлар, аммо ҳали унинг асл мақсади нима эканидан беҳабар эди. У Баҳодир акага қаради.

– Энди... – деди Баҳодир ака журъатсизгина. – Домлажон, пичок бориб суякка такалди, буёғига чидаёлмайман. Ҳарҳолда Ойбек домла ўртоғингиз... Мени олдиларига олиб борсангиз. Узр сўрасам...

Файратий домла узоқ вақтгача бу гапга жавоб беролмай ўтирди. Баҳодир ака бу сукунатни «олиб боришни истамаяпти» деб тушуниб, ялинганнамо:

– Йўк деманг, илтимос, домла, – деди хомуш.

Унинг бу гапини эшитиб, Файратий домланинг раҳми келиб кетди.

– Ука, олиб бор десангиз олиб боравераман-у... – деди у. – Аммо билишимча сиз Ойбекнинг назаридан эмас, унинг мухлислари назаридан қолгансиз. Ойбек бир паришонхотир одам. Ҳатто у сизни танимаслиги ҳам мумкин. Бориб бу гапларни айтсак, эски ярасига туз сепиб қўймасмикинмиз? Шундай ниятингиз бор экан, яхшиси ўша ўзингиз «ваъз» айтган газета орқали кўпчиликдан узр сўрасангиз қандай бўларкин? Менимча, шундай қилсангиз тузук бўлар. Нима дедингиз?

– Бу мен учун жуда оғир...

– Ўшанда, танкид қилганингизда енгил бўлганмиди?

– Замона шунақа эди-да...

Сигарет тутуниданми ё жаҳли чиқдими, Файратий домланинг кўзлари кизариб кетди.

– Замон-замон дейсиз, – деди у товушини бир баҳя кўтариб, – замонга нима бўлибди? Замонни гул-гул яшнатадиган ҳам, бадном қиладиган ҳам сиз билан бизга ўхшаган одамлар. Нима, сиз Ойбекни танкид қилмаганингизда замон ағдар-тўнтар бўлиб кетармиди? Замон шунақамиш-а!..

Баҳодир ака чурк этмади. Файратий домла диваннинг пружиналарини гижирлатиб ўрнидан тураётганда ҳам индамади, бошини эгтанича ўтираверди...

* * *

Баҳодир ака уйига қандай етиб келганини, нима ичиб, нима еганини, қандай ётиб, қандай турганини эслаёлмайди. «Энди Файратий домладан умид йўқ. Этилган бошни қилч кесмас, дейишади-ку, ўзим бориб, Ойбек домланинг оёқларига йиқилиб узр сўрасам... у киши кечирармикинлар... Ойбек домла кечирсалар бошқалар ҳам кечирар...»

У Ойбек домланинг олдида гуноҳкор! Йўқ, Ойбек домланинг нуқсонларини айтиб бўлмайди, у киши нуқсонлардан бутунлай холи, демоқчи эмас. Аммо ноўрин айтилган сўзи учун, бу сўз фаришгадай бир одамнинг домласининг, устозининг соғлигига, асабига заҳмат етказгани учун узр сўраши керак. Албатта узр сўраши керак!

Бугун кун кечагидан чароғонроқ, фируза осмон артилган шишадек тиниқ. Атрофда ҳаёт қайнайди: одамлар ишга шошилишади. Трамвай, троллейбуслар тирбанд. Эрта баҳорнинг

муаттар бўйи кишини маст қилгудек тароватли. Хиёбонлардаги дарахтларнинг яшил либосга буркана бошлаган шохлари майин тонг шабадасида эрка қиздай чайқалади. Кушлар нағмаси авжида. Баҳодир ака буларнинг ҳаммасидан бебахра: ё пайкамайди, ё юрагига сиғмайди. Бир маҳал у трамвай ғилдираklarининг киши ғашини келтирувчи ғийкиллашидан ўзига келиб бундай қараса, у тушган трамвай Ишчилар шаҳарчасига – охирги бекатга етиб қайрилайётган экан. Трамвай тўхтагач, одамлар туша бошлашди. Вагонда унчалик одам кўп эмас-у, ammo бекатда одамлар кўп; улар тушувчиларнинг олдини тўсиб туришар, худди трамвай хозир кетиб қоладигандай вагонларга ёпирилишар эди. Баҳодир ака одамлар орасидан бир амаллаб сирғалиб чикиб олди-ю, нарироққа бориб тўхтаб қолди. У ур-йикит қилиб вагонларга чиқайётган одамларни томоша қиляптими ё Ойбек домланинг уйига киришга юраги бетламаяптими, буни билиб бўлмас эди. Сал ўтгач, бир қарорга келди шекилли, йўлга тушди. Бир оз қадди букилган, асабдан бўлса керак бўйин томирлари бўртган, пешонасидаги ажинлар яна ҳам чуқурлашган, қадам ташлаши суст... Қуёш терак бўйи кўтарилганда у «Кисловодск» кўчасидаги қўш табақали кўк дарвоза олдига келиб тўхтади.

Ойбек домланинг ҳовлиси!

У дарвоза кесакисидаги кўнғиздеккина кўнғирок тугмасига тикилиб қолди. Боссаммикин, ё?.. У қўлини тугмага олиб борди-ю, негадир шу заҳотиёқ шашт билан тортиб олди. «Қайси юз билан!..» Унинг қўллари титрар эди. Шу алпозда анча иккиланиб турди. Бир кўнгли: «Мард бўлиб келдингми, кўнғирок тугмачасини бос!» деса, бир кўнгли: «Қайси юз билан?!» дерди.

Қулоғининг тағида Ғайратий домланинг гапи жаранглаб кетгандай бўлди. «Эски ярасига туз сепиб қўймасмикинми?» Баҳодир ака кўнғирок тугмасини босишга журъат қилолмади. Боши этик, энгагини ушлаганча ўзича вазиятни салмоқлаб кўриб, энди қайтмоқчи бўлиб турганида ичкаридан қорачадан келган, ўрта бўйли, қуюқ қора жингалак сочли йигитча портфель кўтариб чикиб қолди.

– Ассалому алайкум, келинг... – деди у Баҳодир акага қўл узатиб.

– Ассалому алайкум... – деди Баҳодир ака шошиб унинг қўлини оларкан, ўзи ҳам сезмаган ҳолда: – Домла бормилар? – деб юборди.

– Борлар, мархамат... – йигит шундай деб орқасига қайрилди-да, дарвозанинг бир қанотини очиб: – Ада-а! – деб чақирди.

Баҳодир ака нима қиларини билмай гарангсиб қолди. Ичқаридан Ойбек домла чиқиб келди. Кўхна дўпписи тагидан сочлари тошиб чиқиб кетай деб турибди. Эғнида йўл-йўл оқ кўйлак, кўйлак сиртидан ихчамгина нимча, нимчанинг олд тугмалари солинмаган, кулранг шаравар, оёғида енгил шиппак.

Халиги қорачадан келган йигит ўғли экан. Шундоққина Ойбек домладан нусха кўчиргандай. У: «Сизни сўраётдилар», деди-ю, ишга кетаётган шекилли, жўнаб қолди. Ойбек домла юзларида табассум билан Баҳодир акага қўл бериб саломлашди, сўнг гўё у кишини кўпдан кутаётгандай тутилиб, ҳаяжонланиб:

– Келдийми? Кемисиз... – деди. Кейин меҳмоннинг жавобини ҳам кутиб ўтирмай мулозамат қилди: – Юринг...

Ойбек домла олдинга тушди. Баҳодир ака гаранг бир аҳволда домланинг кетидан эргашди. Унинг юраги зарб билан урар, аъзойи бадани ҳаяжондан титрар, ҳовлида нима бор, нима йўқлигини пайқаш, ҳозирги ҳолатни мулоҳаза қилиш қобилятидан маҳрум бўлиб қолган эди. Улар ҳовли ўртасидан ўтиб, кунгай томондаги хоналардан бирига кириб, дераза олдига қўйилган юмалоқ стол атрофига ўтиришгач, Баҳодир ака сал ўзига келиб, хона ичига разм солди: рўпарада диван, устига кўрпача тўшалган, бош томонда иккита ёстик. Ёстик устида қандайдир бир китоб очик ҳолда тўнкарилиб ётибди. Кўрпача устида қизил папка, унинг ёнида бир даста қўлёзма тартибсиз ётибди. Диссертацияга ўхшайди. Домланинг ўқиётган қўлёзмасини қўйиб, унинг олдига чиққани шундоққина билиниб турибди. Очик турган эшикдан нариги хонадаги шифтгача тақалган китоб жавони, ундаги тирбанд китоблар кўзга ташланиб турар эди.

Домла ўрнидан туриб даҳлизга чиқди-ю, эшикдан бошини чиқариб кимгадир кичқирди:

– Чой...

Сўнг келиб жойига ўтирди.

– Так... Сами, сами... Юрибсизми? – деди кучаниб. У оддий сўзларни ҳам куч билан, тутилиб, зўрға ифода қилар эди.

– Раҳмат, домла...

Шундан кейин яна гап узилиб қолди. Бир оз ўтгач, Зарифа опа гуллик гардин чойнакда чой кўтариб кирди, стол устига қанд-курс, нон, сарёғ қўйди. Чой қуйиб аввал Ойбек домлага, сўнг Баҳодир акага узатиб, мулозамат қилди:

– Кани, дастурхонга қаранг.

– Ҳа-а, оли-инг, – деди Ойбек домла ҳам.

Баҳодир ака чойдан бир-икки ҳўплаган бўлди-ю, бошини қуйи эгтанча индамай ўтираверди. Орага ноқулай жимлик чўкди. Бу орада Зарифа опа уларни холи қолдириб, эшикка ҳам чиқиб кирди. Аммо аҳвол ўзгармади. Шундан кейин Зарифа опанинг ўзи гап очишга мажбур бўлди.

– Келинг... Домлангизда бирор ишингиз бормиди?

Баҳодир ака ерга қараганча қўлларини бир-бирига ишқаб, зўрға гап бошлади:

– Ойбек домла... мен ўша...

У тутила-тутила бор гапни айтди. Айтганда ҳам гуноҳкорлигини бўйнига олиб, кечирилмас хато қилганидан пушаймон бўлиб айтди. Сўнг вазиятни билиш учунми ё «бор гап шу» дегандайми, бошини кўтарди. Ойбек домланинг кўзлари косасидан чиқиб кетаёзганди, нима учундир столни асабий чертар, Зарифа опанинг бўлса аслида билинар-билинмас титраб турадиган қўллари деярли қалтирар, бояги мулозаматдан, меҳроқибатдан асар ҳам қолмаган, меҳмон яна бир гап айтса, портлаб кетгудай аҳволда ўтирар эди. Охири у аёл кишилигига борди. Чидаёлмай:

– Шунча гаплардан кейин домлангизнинг олдига қайси юз билан келдингиз!.. – деб юборди.

Унинг овозига титроқ инган, ўзини босишга қанчалик ҳаракат қилмасин, товуши қаттиқроқ чиққан эди. Ойбек домла буни дарҳол фаҳмлаб, ўзига ярашмаган бир ҳаракат билан ўрнидан сапчиб турди.

– Ҳў, ҳў! Сен чик! Чик!..

Зарифа опа Баҳодир акага бир ёвқараш қилди-ю, индамай ҳовлига чиқиб кетди. У чиқиб кетгач, яна оғир сукунат бошланди. Ойбек домла ҳамон столни асабий чертар, Баҳодир ака гўё суд ҳукмини кутаётган жинояткордай бошини қуйи эгтанча миқ этмай ўтирарди. Бирдан қутилмаган ҳодиса юз берди: Ойбек домла шартта ўрнидан туриб, Баҳодир аканинг биллагидан шаппа ушлади:

– Юринг!..

Домланинг қўли ногирон бўлгани билан миқти экан, бармоқлари билан унинг қўлини шундай сикдики, Баҳодир аканинг эсхонаси чиқиб кетди. Домла Баҳодир акани шиддат билан ҳовлига етаклаб, деярли судраб чиқар экан, унинг хаёлида фақат битта фикр ҳукмрон эди: «Тамом! Ҳозир мени эшикка

олиб чикиб, оркамга бир тепади-ю, шу билан адойи тамом бўламан».

Йук, ундай бўлмади. Домла уни ҳовли бурчагига олиб борди. У ерда бир оху боласи шафтолининг пастаккина шохига бўйнини ишқар, ундан нарироқда эса иккита каклик какир-какир қилиб, бир-бирига эркаланиб, суйкалишар эди. Баҳодир ака карахт бир аҳволда турса-да, кўнглидан: «Боя кириб келаётганимда бу жониворларни нега кўрмадим экан?!» – деган фикр йилт этиб ўтди. Ойбек домла уларга ишора қилиб:

– Ана! Инок, иноқ! – деди. У кўнглидаги бир дунё гапни битта сўз билан ифодалаган; Баҳодир акага бўлган ўпка-гинаси ҳам, унга айтмоқчи бўлган таъна-дашноми ҳам, борингки, пацл-насихати ҳам ўша бир оғиз сўзи а жойланган эди. Ойбек домла бу гапни қайси маънода айтган бўлса, Баҳодир ака ҳам худди ўша маънода тушунди. Аммо жавоб қилмади. Кейин Ойбек домла уни ташқарига қандай бошлаб чиққан бўлса шу кўйида уйга бошлаб кириб, бояги жойига ўтқазди. Тагин илгаригидай даҳшатли сукунат бошланди. Зарифа опа қайтиб бу хонага кирмади. Орадан анча вақт ўтгач, Ойбек домланинг ўзи гап очиб қолди.

– Ё-ёкладизми?

Баҳодир ака унинг бу гапини «диссертациянгиз нима бўлди? Ёклар олдингизми?» деган маънода тўғри тушунди.

– Йўқ, домла, рухсат беришмаяпти.

– Ким?

– Академиядагилар.

Ойбек домла безовта бўлиб, ўрнидан турди. Бир оз «да-а!» деб у ёқдан-бу ёққа юрди-да, ичкари хонага кириб кетди. Орадан сал ўтгач, кўлида бир варақ қоғоз билан чиқиб келди.

– Манг, беринг...

Бу канақа қоғоз? Кимга беради? Нима учун беради?

Баҳодир ака қоғозни аста қулига олиб, кўз югуртирди. Домланинг хати. Қийналиб ёзгани ҳарфларнинг кингир-қийшиқлигидан шундоққина билиниб турарди:

«Тил ва адабиёт институтининг директорига!

Ушбуни элтувчи Баҳодир Умаровнинг диссертациясидан ҳабарим бор. Анча меҳнат қилган. Кам-қўстларига ёрдам беришга тайёрман.

Тезроқ ёклар олишига кўмаклашишингизни илтимос қиламан.

Камоли эҳтиром ила ОЙБЕК».

Баходир аканинг қўллари ҳаяжондан титрар, гўё коғоз унинг қўллариғи куйдириб юбораётгандай бир чеккасидан авайлаб ушлаб турар, нима дейишини билмас, тилига тузукрок сўз келмас эди. У бошини эгиб миннатдорчилик билдирган бўлди. Ойбек домла уни хурсанд қилганидан мамнун бир қиёфада турар, унинг бу ҳолати Баходир акага ҳам кўчган эди. У шу тасалли билан уйдан сирғалиб чикди. Ойбек домла уни дарвозахонага ача кузатиб қўйди.

Баходир ака оғир дарддан халос бўлган одамдай қаламлари енгил тортган, кўнглига қандайдир бир нур инган эди. Бир кўча айлангач, нима учундир дийдаси бўшаб кетди. Етти йилдан бери қийналиб, иши юришмай, ҳар кимдан дакки эшитиб ҳам кўзига нам келмаган одам ҳозир халқумига нимадир тикилиб, аламданми, қувончданми, ич-ичидан ўқирик келиб, ҳик-ҳик йиғлаб борарди. Кўз ёшлари юзларини ювган, йиғи аралаш битта сўзни қайта-қайта такрорларди:

– Домла кенглик қилдилар... Домлажоним кенглик қилдилар.

У бу хушxabарни бошқаларга ҳам етказиш учун қанот боғлаб учиб борар эди...

ТАНИШУВ

(Устоз Абдулла Қаҳҳорга)

Сунбула тушиб сув совиган, мактабга ана борамиз, мана борамиз деб юрган маҳалимиз эди. Бу вақтларда биз болаларнинг кўча чангитишдан, қишлоғимиз четидаги Қарсақли сойига калла ташлашдан қўлимиз бўшамасди. Шундай кунлардан бирида кимдир биров: «Мактабга китоб олиб келишибди!» – деб қолди. Бу гапни эшитиб, аланг-жалаң килиб қолдим.

– Қанақа китоблар экан?

– Ўқиш китоблари шекишли...

– Тағин?

– Тағин... Ишқилиб кўп китоблар. – Халиги бола олиб келинган китобларни номма-ном айтолмади.

Шу дақиқадан бошлаб қанақа китоблар олиб келинганини билишга қизиқиб қолдим. Нега деганингизда, дала жой. Ўйнайдиган дўстларим кўп бўлса ҳам ўйинларнинг бир хиллигидан жуда зерикар эдик. Ўқувчилар лагери бўлмаса! Катталарнинг ишларига қарашиб юборишга ё кучимиз етмас, ё бўйнимиз ёр бермас эди. Китобларимиз йўқ эмас, бор эди: улар «Гўрўгли»,

«Равшанхон», «Авазхон»... Буларни қайта-қайта ўқийвериб ёд бўлиб кетган.

Мактабга китоб олиб келишгани тўғри бўлиб чиқди. Захозимиз Абдурасул ака таниш эди, атрофида хира пашшадек айлланиб, китоб сўрадим.

– Э бола, тишинг ўтмайди бу китобларга, – деб у яқинига йўлатмади.

– Жон амаки, биттасини бера қолинг, тишим ўткир...

У сал юмшагандай бўлди.

– Тишингни ўткирлигини биладман, – деди у мийиғида кулиб. – Ахир бу китоблар сенга оғирлик қилади.

– Булар оғир бўлса, юпқароғидан беринг, – дедим бурнимни тортиб. – Юпқароғи енгил бўлади...

Абдурасул ака бир ўқрайиб қаради-да, қўймадинг-қўймадинг-да, дегандай тахланиб турган китоблардан битта юпқасини олиб берди. Кейин орқамга – юмшоқ жойимга бир урди:

– Бор энди, жўна! Хира пашша!..

– Раҳмат, амаки!

Китобни бағримга босганимча кўчага отилдим. Нарирокка бориб, бундоқ карасам, дағал, кўк муковали юпқа китобча экан. Устига: Абдулла Қаҳдор, ундан пастроғига «Қанотсиз читтак», мукованинг қуйи томонига эса «Ўздавнашр» деб ёзиб қўйилган эди. Шу кетганимча Қарсақли сойининг бўйига бориб, мукка тушиб ўқий бошладим. Менга алам қилган жойи шу бўлдики, китоб бирпасда тугаб қолди.

Кечқурун сандал атрофига жам бўлиб, овқатдан сўнг чой ичиб ўтирганимизда ҳар галгидек, амаким:

– Қани, мулла Носирбек, бир китоб ўқиб бермайсанми? – деб қолди.

– Хўп.

Ўрнимдан учиб турдим. Амаким ҳайрон мени таъкиб қилиб турар эди. Нега деганингизда, одатда у киши илтимос қилганда мен ўрнимдан эриниброқ турар эдим. Китоб ўқишни истамас эдим. Таниш дostonларни ўқийвериб жонимга тегиб кетган эди-да. Амакимнинг уларни эшитиб зерикиб кетмаганичи? Ҳар куни эшитса ҳам, энгашиб олиб, бошини чайқаб тинглагани-тинглаган. Мен бояги китобни олиб келиб, сандал четига жойлашиб ўтириб олдим-да, ўқий бошладим. Амакимнинг қулоғи:

Куён юрмас жойлардан қувалаб ўтиб боради,
Тувалоқ юрмас жойлардан думалаб ўтиб боради...

каби сўзларга ўрганиб қолган эмасми, бир оз кўзларини катта-катта очиб, бўйнини чўзиб ҳайрон бўлиб қараб турди-да, юзига илиқ бир табассум ёйилди. Мен ўқишда давом этдим. Аввал сой бўйида икки марта ўқиб, баъзи жумлалар ёд бўлиб қолгани учунми, бу гал қоқилмай-суринмай, ҳатто баъзи жумлаларни алоҳида таъкидлаб, урғу билан ўқирдим. Амаким аввалги галгилардек бошини қуйи солиб, худди бир мунгли куй эшитаётгандек чайқалиб ўтириб эмас, бошини кўтариб мийиғида кулиб, баъзи жойларига келганда: «Ҳим-м!», «Об-бо хумпар-эй!» деб, бу ёнбошидаги ёстиғини у ёнбошига алмаштириб, хурсанд бўлиб тинглар эди. Ҳикоя ўқилиб бўлгандан сўнг амаким:

- Бу китобни қаёқдан топдинг? – деб сўраб қолди.
- Абдурасул амаким берди.
- Анови завхозми?
- Ҳа-да.

Амаким бирдан қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Нима учун кулганини амаким ҳам айтмади, мен ҳам сўрамадим. Китобни эҳтиётлаб жойига олиб бориб қўйдим...

Эртаси кун оқшомда мени қўшнимиз Маткарим аканинг кичкина ўғли сўраб кириб қолди. Кечаги ўқиган китобимни олиб чиқармишман. Китобни олиб чиқсам, сандал атрофида етти-саккиз чоғли киши чакчақлашиб ўтиришар, уларнинг орасида менга китоб берган завхоз – Абдурасул ака ҳам бор эди.

- Келинг, кичкина мулла, – деди уй эгаси Маткарим ака кулиб.

- Бизнинг Носирбек бир ажойиб китоб топибди-да, – деди мийиғида кулиб амаким.

- Ўзимиз топиб бердик-да, – деди Абдурасул ака мақтаниб.
- Қани, эшитайлик бўлмаса, – деди ўтирганлардан бири.

Бу гаплардан, умуман, китоб ўқиб, одамларни хурсанд қиладиган бўлиб қолганимдан оғзим қулоғимда. Сандал устида ўнинчи лампа хира нур таратиб турар эди. Худди мадрасада таҳсил кўравериш беллари букчайиб қолган кекса муллалардек мукка тушиб ўқий бошладим. Бошлаганимдаёқ ўтирганлар кикир-кикир кулишга тушишди. Мен боплаяпман шекилли, деб ўқишда давом этавердим. Китоб ўрталашиб қолганида:

- Тўхта, бу китобни ким ёзган? – деб сўраб қолди Абдурасул акам.

Бундай қарасам, аввал амакимлар билан баб-баравар кулишиб ўтирган Абдурасул аканинг рангида қон қолмабди, мен ҳайрон бўлиб амакимга қараган эдим, у ўқийвер, дегандек ишо-

ра қилди. Абдурасул акага тагин бир қараб олиб, ўқишда давом этдим. Яна тинглаб ўтирганлар: «Вой азамат-эй», «Жуда учар эканми-а», «Анойилигини қаранг-а!» деган сўзларни айтиб, кўзларидан ёш чиккунча кулар эдилар. Бирок негадир Абдурасул акамнинг авзойи бузук, нимадандир шубҳада ўтирар эди. Ҳикояда Набигулнинг: «Албатта, мен буни яхши демайман», – деб такрор айтадиган гапи бор. Бу гапни у гўё ўз қилмишларини билади-ю, бирок бу ишларни ноиложликдан қилишини, қилаётган ишларининг ёмон эканлигини ўзи ҳам тушунган, билган бўлиб айтади. Шу жойга келганда ўтирганлардан бири ўзини туюлмади:

– Худди ўзи-я, вей... – деб Абдурасул ака томонга имо қилди. Мен ҳам ўқишдан тўхтаб анграйиб қолдим.

– Нега анграйиб қолдинг, ўки! – деди амаким кўзларининг намини артиб. Яна ўқий бошладим. Ҳикоя қаҳрамони Набигулнинг винони таърифлаган жойига келганда ўтирганлар тагин қийқиришиб кулишди-ю, унинг амакиси – ҳикоянинг иккинчи қаҳрамони Қодирга поноп машина билан тикилган қора бахмал рўйжани алдаб пуллаган жойига келганида Абдурасул акам: «Э, бўлди-е!» – деб ўрнидан шиддат билан турди-да, этагини бир силкиб чиқиб кетди. У чиқиб кетганидан кейин шундай кулги портладики, худди уй деворлари дарз кетаёзди. Мен ҳеч нарсага тушунмас эдим. Хуллас, ҳикоя тутади. Ўқиганим учун ҳаммаси раҳмат айтишди, қанд-курс сийлов қилишди, мулла бўлиб қолибсан, деб мақташди.

Чиқиб кетдим-у: «Нима учун улар қотиб-қотиб кулишди? Нима учун Абдурасул акам жаҳл қилиб ўрнидан туриб чиқиб кетди?» – деган гаплар кўнглимда тугун бўлиб қолди. Ахири амаким уйга қайтиб кирганида сўраб билиб олдим: ҳикоядаги Набигул худди Абдурасул акага ўхшар экан. Ёзувчи уни қаердандир кўриб, билиб ёзган эмиш. Бу ҳам худди Набигулга ўхшаб, бир ишни охиригача қилолмас экан. У қишлоқда табелчи ҳам, бригадир ҳам, омборчи ҳам, дўкончи ҳам бўлиб ишлаган экан. Охири шаҳарга тушиб, шаҳар билан қишлоқ ўртасида чайқовчилик ҳам қилиб кўрибди. Бари бир омади юришмай қишлоққа қайтиб чиқиб, мактабимизда завхоз бўлиб ишлаб юрган пайти экан. Амакимнинг айтишига қараганда, китобни менга атайлаб ўқиттирибди.

Бу гапларни эшитиб ўшанда: «Ёзувчи Абдурасул акамни қаерда кўрган экан? Ё бизнинг қишлоққа келганмикан?» – деган хаёлга ҳам борган эдим.

Эртаси куни қишлоғимизга келадиган катта йўл чеккасида ўртоқларим билан ўйнаб юрган эдим. Улар йўл четидаги қалин мой тупроқдан қулик топиб олиб (тупроқда кичкина воронкага ўхшаш чуқурча қилиб, ичида яшириниб ётадиган ҳашарот), оёқларига эзиб суртиб ким ўзарга чопишар эди. Болаларнинг айтишига қараганда, қулик суртиб чопган бола тез югурар эмиш!

Шу маҳал бизлар томонга қишлоқ тарафдан бир эшакли йўловчи кела бошлади. Яқинлашганда танидик: Маткарим ака экан.

– Ҳа, болакайлар, нима қиляпсизлар? – деб сўради у эшак устида туриб.

– Ким ўзишмачоққа ўйнаяпмиз.

– Ким ўзди?

– Салоҳ ўзди, Салоҳ! – чувиллашдик ҳаммамиз. Орамизда бир синфда икки йил ўқиган найнов бола бор эди. У уз тенгла-ри билан сира ўйнамас, кичиклар орасида ҳоким бўлиб юриш-ни афзал кўрар эди. Ҳалиги гапимиздан сўнг унинг қулоғи оғзи-да, бурнини кир-чир булиб кетган оқ сурп кўйлагининг енги билан артиб, Маткарим акага қараб тиржайди. Маткарим ака бир кўзини қисиб, Салоҳга аянч билан қараб турди-да:

– Ораларингда энг чопоғони мана бу! – деб мени кўрсатди.

Ҳамма ҳайрон бўлиб қолди.

– Бу чопгани йўқ-ку, – деди Карим деган бола.

– Чопмаса ҳам шу ўзади, – деди Маткарим ака.

– Қандай қилиб?!

– Сенлар китоб ўқишни биласанларми? Носирбек китобни шариллатиб ўқийди. Китобни яхши ўқийдиган бола ўзмай, бир синфда икки йил қолган бола ўзадими?

Шу гапдан кейин Салоҳнинг қовоғи тушиб кетди. Маткарим ака бошқа ҳеч нарса демай, эшагини ниқтаб жўнаб қолди. Мен ўзимда йўқ хурсанд эдим.

Афсуски, хурсандчилигим узокқа бормади. Орадан ярим соатлар ўтар-ўтмас шаҳар томондан бир отлиқ йўловчининг қораси кўринди. Бундай қарасак, завхоз акамиз! У бизларнинг олдимизга яқинлашганда негадир отининг жиловини тортиб, қўлини пешонасига соябон қилиб, бир оз қараб турди-да:

– Ҳой, сорибола, бери кел! – деди.

Мен чопиб унинг олдига бордим. Юзлари бир оз қизарган, ичиб олгандек кўринди менга.

– Тағин китоб ўқийсанми? – деб сўради у паст овозда.

Мен тагин шаҳардан китоб олиб келяпти шекилли деб хуржунига тикилдим.

– Ўқийман.

– Мана ўқийсан!!!

Орқамни бир нарса чакиб олгандай жиз этиб кетди. Довдираб қолдим. Ўзимни ўнглаб олиб қочаман дегунимча яна бир марта камчи шарт этиб урилди. Додлаб болаларга қараб қочдим. Абдурасул ака отда қувлаб юриб урарди:

– Хали мен ҳақимда китоб ўқийдиган бўлдингизми! Хў сенга китоб ўқишни ўрган анни... Тўхта! Мана!.. Хў, лаънати!

Мен болаларнинг атрофидан айланиб қочиб, йиглаб юриб:

– Ўзингиз бердингиз-ку... – дердим нукул.

– Мана бердим! Хў окпадар, китоб ўқиган тилларингни узиб олмасамми!

Болалар ҳам довдираб қолишган. Фақат Салоҳ бир чеккада, хўп бўлди, ажаб бўлди, дегандек илжайиб турар эди. Абдурасул ака ура-ура чарчади шекилли, ҳансирай-ҳансирай отининг бошини бурганча жўнаб қолди. Унинг қораси кўринмай кетганида мен ҳам алам билан пик-пик йиглаб, уйга қараб кетдим...

* * *

Устоз Абдулла Каҳҳор билан биринчи марта мана шундай ғойибона танишган эдим.

Устознинг китобларини ўқиганимда, у киши билан учрашганимда ўша кўнгилсиз воқеа эсимга тушарди. Эсга тушганида аста кулиб қўярдим-у, ўзимча, Абдурасулнинг бу қилмишини кечиролмасам керак, деб юрардим. Тошкентга келиб ўқиб юрган кезларимда бир ношуд танқидчи газетада устозни қайсидир асари учун дўппослаб қолди. Шундан кейин, Абдулла аканинг менга ўхшаган ташвиқотчиларигина, мухлисларигина эмас, балки баъзан ўзлари ҳам калтак еб турар эканлар, деган хаёлга бориб, Абдурасулнинг гуноҳидан ўтдим.

Ёзган асари билан кимларнидир қувонтириб, кимнидир ташвишга солмаган ёзувчи – ёзувчи бўлибдими?

ХАРИД

1967 йил, 16 май.

Ўша куни, унутмасам, шанба эди. Бунчалик аниқ айтаётганимнинг сабаби: бир кун олдин Уигун аканинг тутилган куни бўлиб, у кишиникига ёр-биродарлари тўпланишган эди. Ўша

оқшом Назир ака ҳам, Мирмуҳсин ака ҳам, Зоҳиджон ака ҳам... хуллас, кўпчилик хотинлари билан Уйғун аканикига муборакбод қилгани тўпланишган эди. Уларнинг орасида мен ҳам, Азиз Абдураззоқ ҳам бор эдик. Кеча жуда файзли ва шукуҳли ўтаётган эди. Нима ҳам бўлиб, фалокат-да, Зоҳиджон ака...

Ҳай, майли, буни ўрни билан айтармиз. Ҳозир гап бу ҳақда эмас.

Ўша куннинг эртасига, соат тўққиз-ўнлар чамасида, телефон жириглаб қолди.

– Шоир, бўшмисиз бугун? Бир иш бор эди...

Қарасам, Абдулла ака! Шошиб қолдим. У киши камдан-кам кўнгирак қилар эдилар. Бирон жўяли гап қайтарганимни билмайман.

Абдулла аканинг қизик одати бор эди: «бир иш бор» бахонаси билан ўзига яқин одамларни чақирар ва шу бахонада улар билан дейдорлашар, адабиёт ҳақида, баъзан бир китоб ҳақида гурунг қилар эди. Баҳор кезлари бизларни «ҳашарга» деб таклиф қиларди. Иш бор экан, деб ҳовлиқиб чиқсак, айтгани арзимаган бир иш бўлиб чиқарди. Бир гал ҳашарга чиқсак, тандир ўчоқ қуриш учун чақирибдилар. Абдулла ака айтаётган ўчоқни Кибриё опанинг ўзи ҳам ўйнаб юриб қазиб олса бўларди. Умуман Кибриё опа бунақа ишларга устаси фаранг. Овқат пишириш масаласида унга стадигани кам. Ҳақиқатан ҳам ўчоқни Кибриё опанинг ўзлари қураб эди-ю, бизлар эса, боғда мазза қилиб дам олардик, зиёфат ердик, шу алпозда кунни кеч қилиб шаҳарга қайтиб келардик. Бу «иш»дан Абдулла аканинг ўзи ҳам, бизлар ҳам хурсанд бўлар, ростакамига ҳордик чиқариб қайтар эдик. Мен бу гал ҳам ўшанака иш бўлса керак деб ўйлаб, соат ўн бирлар чамасида у кишиникига етиб бордим.

Чой ҳозиргина ичиб бўлинган экан. Энди столга ўтириб, кўлимга бир пиёла чой олган ҳам эдимки, ҳовлидан Абдулла ака кириб келди.

– Келдингизми, шоир? – деди салом-алиқдан сўнг столга ўтираётди. – Қани, чойга қаранг...

Стол турли ноз-неъматга тўла, аммо чой сал совиброқ қолган эди. Кибриё опа шуни сезди чоғи, чойнак устидаги қизил бахмалдан тикилган ғилофни олиб бир четга қўйди-ю, чойнакни кўтариб, ошхона томонга юзланди.

– Аний...

Аний ошхонадан чиқиб, Кибриё опанинг кўлидан чойнакни олди. У анчадан бери Абдулла аканикида уй ишларига

карашар, ўта камгап, ўзи ҳам бир сиқимгина, меҳнаткаш кампир эди.

– Кани, чой киргунча дастурхонга қаранг, – дедилар Абдулла ака нон ушатиб. – Дунёда нима гаплар, шоир?

Мен, нима ишлари бор экан, тезроқ айта қолсайдилар, деб ўтирардим. Бунақа пайтда катта одамга гап топиб бериш ҳам мушкул. У кишининг гапига гап топиб бериш қийин, индамаслик ундан ҳам қийин эди. Нима десам экан, деб турганимда лоп этиб кечаги Уйғун аканинг туғилган кунида бўлган воқеа эсимга тушиб қолса бўладими? Ўзимам севишиб кетдим.

– Кеча Уйғун аканинг туғилган куни бўлди... – дедим.

– Ха, айтгандай, кеча телефонда муборакбод қилган эдик, – дедилар. – Одам кўп бўлдими?

– Анчагина... Назир ака янгам билан, Мирмуҳсин ака, Зоҳиджон ака янгалар билан...

– Тузук бўпти...

– Бирок... Шу, Зоҳиджон аканинг қўли сап...

– Ие, нима бўлди?!

– Синди...

– Ие... Қандоқ қилиб?!

– Шу, чой охирлаб қолган эди. Зоҳиджон аканинг қарта ўйнагиси келиб қолиб, қўлида бир пиёла чой, қўлтиқтаёғини ҳам олмай, диконглаб балконга чиқиб кетаётган эди, мувозанатини йўқотиб қўйиб денг... Уйғун аканинг пахта гулли чиройли пиёласини эҳтиёт қиламан деб балконда цементга йиқилса бўладими!

– Ие!

– Войвойлади-қолди. Ўнг қўли синибди чоғи. Кейин Азиз иккаламиз синикчи топиб келиб солдирган бўлдик. Барибир вой-войини қўймади. Сўнг бир амаллаб, опичиб уйларига олиб чиқиб қўйдик.

– Тавба! Хозир уйдаими?

– Уйда бўлса керак. Агар касалхонага олиб кетмаган бўлса...

Бу маҳалда Кибриё опа чойни янгилаб кириб, гапларимизга хайрат билан кулоқ солиб турар эди.

– Телефонини биласизми? Теринг-чи, бир кўнгил сўраб қўяйлик, – дедилар Абдулла ака астойдил ачиниб. – Чаток бўпти-ку, а?

Мен дарҳол Зоҳиджон аканинг телефонини териб, трубкани Абдулла акага узатдим. Абдулла ака салом-алиқдан сўнг:

– Ха, шоир, нима бўлди? – деб сўрадилар.

Трубкадан Зоҳиджон аканинг овози бемалол шанғиллаб эшитиб турар эди.

– Шу, қўл синиб...

– Э, чаток бўпти-ку, а? – деди Абдулла ака афсус билдириб, сўнг негадир жилмайди. – Нима бало, ёмон шеър ёзгандингизми?

Бирдан трубкадан Зоҳиджон аканинг «ағиғ-ғ-ғ...» деган кулгиси жаранглаб эшитилди. Унинг кулгиси одамнинг кулгисини кўзгатарди: худди машинани ўт олдириш учун қалитни бураганда стартёрдан чиқадиган товушга ўхшарди. Телефон орқали бўлаётган бу суҳбатни Кибриё опа ҳам эшитиб турган эди. Иккаламиз ҳам кулиб юбордик...

– Қаранг энди, шу ҳам кўнғил сўраш бўлди-ю, азбаройи худо... – деди кулги аралаш норози бўлиб Кибриё опа.

Абдулла аканинг қаҳ-қаҳ уриб ё қийқириб кулганларини сира ҳам эслаёлмайман. У киши куладилар, аммо, қоринларини силкитиб, кулгичларини ўйнатиб, мириқиб, мазза қилиб кулардилар. Бу гал ҳам ўзининг яқин одамига қилган ҳазилидан роҳат қилиб, қоринларини силкитиб кулдилар.

Абдулла ака трубкани жойига қўйгач ҳам бир оз хозиргина бўлиб ўтган суҳбат таъсирида жилмайиб ўтирдилар-да:

– Қаранг, фалокат-да, – деб қўйдилар.

Орадан бир оз фурсат ўтгач, мен Абдулла акага: «Бизга нима хизмат бор?» деган маънода қарадим. У киши ҳам буни сезди-да:

– Ҳа, айтгандай, сизни чақиримдан мурод, бизга бир ёзув машинаси зарур бўлиб қолди, – дедилар жиддий тортиб. – Ҳарҳолда сиз темир-терсақка яқинроқсиз, тилини биласиз, биргалашиб бориб олсак, девдим.

– Машинкангиз бор эмасиди? – дедим мен ҳайрон бўлиб. Ҳар келганимда Кибриё опа чиқиллатиб ўтирганига кўзим тушар эди.

– Бор, ана турибди, – деди Абдулла ака бурчакка ишора қилиб, – олганимизга анча бўлган, ўзиям ёши Аний билан тенг... туёқлари ҳам шиқиллаб қолган.

Абдулла ака оғзини очса бўлди, теша тегмаган ғалати гаплар чиқаверар эди. «Ёши Аний билан тенг...» деган гапидан дарров кўз олдимга ошхонада бир сиқимгина бўлиб, куйманиб юрган Аний келиб, кулгим қистади.

Абдулла ака олмоқчи бўлаётган машинка немисларники, яқинда келган-у, зудлик билан сотилган, одамлар талашиб-тортишиб харид қилишган эди. Бир ҳафта илгари ЦУМга келиб, Уйғун акага иккита олиб кетган эдик, бири русча, иккинчиси

инглизча харфда. Ўгли Алишер инглизча ўкиб, инглизча ёза олар эди... Энди топиладими, йўқми, билмадим. Мен мана шу мулоҳазаларимни Абдулла акага айтган эдим:

– Бир амаллармиз, – деб қўя қолдилар.

Бундан кейинги гап ортиқчалигини билиб, индамай у кишига эргашиб ҳовлига чиқдим. Абдулла аканинг кўхнагина, ранги ҳам сутга мойил ГАЗ-21 «Волга»си бор эди. Ўшани ювиб, тараб қўйган экан. Машинага ўтириб, иккаламиз ЦУМга қараб кетдик. Тўхташ жойига етиб, машинани қўйганимиздан сўнг ЦУМнинг ичига кириб, иккинчи қаватга кўтарилдик. Ўша пайтда, билмадим нима учунлигини, зилзила туфайли бўлса керак, Ўзбекистон савдо министрлиги ЦУМнинг иккинчи қаватида экан. Абдулла ака мени министр қабулхонасида қолдириб, ўзлари ичкарига кириб кетдилар. Қабулхонада ўтирибман: биров кириб кетяпти, биров чиқиб келяпти... Биров хурсанд, биров нохуш дегандай... Ҳар хил одамлар: амалдорлар, магазин мудирлари, сотувчилар, харидорлар... арининг уясидай кириб-чиқиб туришибди. Биров менга парво қилмайди.. Тахминан йигирма минутлар ўтганда министрнинг эшиги очилиб, ичкаридан Абдулла ака чиқиб келдилар. Ортидан эгнига қора костюму оқ кўйлак кийиб олган, бўйнида қора галстук, қадди-қомати келишган, сочи тақир қилиб олдирилган, серсавлат бир одам Абдулла акани кузатиб чиқиб, эшик олдида самимий хайрлашди. Министр деганлари шу киши бўлса керак, деб ўйладим ичимда. Кейин билсам, худди ўша кишининг ўзгинаси экан.

Абдулла ака хурсанд эди. Шундан ўзимча: «Иш битибди, ҳозир пастга тушамиз-у, танлаганимизни оламмиз!» деб хаёл қилдим. Бироқ Абдулла ака пастга тушиши билан машинасига қараб кетдилар.

– Базага борамиз...

Айтишларига қараганда, маданий моллар базаси. Ишчилар шаҳарчасидан ўтгандан сўнг Жомий кўчаси, 20-уйда экан. Машинада кетаётиб ўзимча хаёл қилардим: «Нега энди министр ЦУМдан олиб бера қолмай, бизни бу ёққа – базага юборди экан? Тўғри-да, боя айтганимиздай, бу машинканинг сотувга чиққанига икки ҳафтгача бўлди. Керак одамлар талашиб-тортишиб олишди. Энди магазинларда қолмаган-да! Шунинг учун базага юборишган! Базада албатта бўлади. Танлаб олишимиз мумкин. Эҳтимол, буңдан ҳам чиройли, сифатлиларидан бордир. Қизиталоқ немислар ишласинда машинкани! Қотириб қўйганда ўзиниям! Ҳавасга ишлагинг келади. Енгиллигини айтмайсизми!»

Шу хаёлда келаётганимда машина йўл чеккасига чиқиб, ғийк этиб тўхтади-да, Абдулла ака пастга тушди. Мен ҳам тушдим. Абдулла ака капотни очди. Гуп этиб ҳавога буғ кўтарилди: радиаторда сув вақиллаб қайнар эди.

– Ие, нима бўлди? – дедим ҳайрон бўлиб.

– Астма бўпқопти, – деб кулди Абдулла ака иссиқ буғдан ўзини олиб қочиб. Кейин юкхонани очиб, менга резинка челақни олиб узатди. – Бир челақ сув олиб келинг, шоир.

Мўлжаллаб қарасам, Ишчилар шаҳарчасида турган эканмиз. Тўғри келган ҳовлига кириб, илтимос қилдим. Йўқ дермиди? Истаган ҳовлида водопровод бор. Шундай жўмракни бура-санг бас, шариллаб муздай сув оқади.

Физиллатиб резинка челақда сув олиб чиқдим. Абдулла ака радиаторга сув қуйдилар-да, капотни пақиллатиб ёпдилар. Мен резинка челақни юкхонага ташлаб, ёпиб келдим. Яна йўлга тушдик. Жомий кўчасига буриладиган жойда ҳам бу иш бир бор такрорланди.

Хуллас, базага етиб бордик. Каттакон дарвоза олдида кичкина ёғочдан қилнинган ҳужрача, ҳужрача олдида ёши ўтиброк қолган бир киши қоровуллик қилиб турар эди. Мен ичқарига кириб хабар олиб чиқмоқчи эдим, рухсат бермади.

– Ким керак эди сизга?

Мен кимга келганимизни билмай, Абдулла акага қараган эдим, у киши боя министр ёзиб берган мактубчани қўлимга тутқазди. Бундай ўқиб қарасам, «Иззат Хурматов» деб ёзилган экан.

– Иззат Хурматов керак эдилар, – дедим қоровулга.

– База директори денг, – деди қоровул сал бояғидан юмшаб.

– У киши овқатга кетган эдилар. Ҳозир келиб қоладилар...

– Овқатланадиган жой узокми?

– Яқин. Ҳов анови ерда. Хонадонда лағмон қилишади. Келиб қолади.

Абдулла ака машинанинг олдида турар, бу арзимас ишни менинг ўзим битиришимга ишончи комил, шунинг учун аралашгиси йўқ эди. Бу маҳалда соат бирлар чамаси бўлиб қолган, баҳор кўёши жизиллатиб қиздира бошлаган эди. На чора? База мудирини кутиб туришга тўғри келади. Орадан йигирма минутлар чамаси вақт ўтгач, нариги томондан уч киши буюкка қараб секин кела бошлади. Икки четдагиси яланг кийинган-у, негадир, ўртасидаги барвастаси костюми устидан енгил плаш, бошига шляпа кийиб олибди. Мен қоровулга қарадим. Қоровул эса қалласини лиқиллатиб:

– Келишяпти, – деди.

– Қайсиниси.

– Ұртадагиси.

Иззат Хурматов дегани барвастан келган кориндор одам экан. Кун анча иссиқ бўлса-да, бундай кийиниб олганига тушунмадим. Балки савлатли кўриниш учундир. Хархолда каттакон бир базанинг директори. Бунинг устига маданий молларнинг хўжайини! Бор деса – бор бўлади, йўқ деса – йўқ! Бу гапларни чўрт кесиб айтиш учун савлат керак, важоҳат керак... ахир у кишига не-не одамларнинг иши тушмайди, дейсиз? Мана, Абдулла Қаххордай одам келиб турибди-ку, иши тушиб.

Мен аста унинг олдига бориб салом бердим. Саломимга алик олдими-йўқми, пайкаёлмадим. Сўнг бояги министр берган мактубчани қўлларига тутқаздим. У икки-уч кадам босиб тўхтади. Чамаси хат кимдан эканини билди чоғи. Бўлмаса тўхтамасди ҳам. Важоҳати шунақа эди. Мен ҳам унга эргашиб, ёнига бориб қолган эдим. У бўлса парво қилмай гугурт чўпида тишларини кавлаб, хатга қараб туриб жавоб қилди:

– Бунақа машинка бизда йўқ.

У нарироқда турган Абдулла акага акалли қараб ҳам қўймади. Мен ноз қиляпти, деб ўйлаб:

– Балки битта-яримта топилиб қолар, – дедим.

– Йўқ дегандан кейин йўқ-да, – деди у кўрслик билан. Бу гал товуши сал баландроқ чиқди. Назаримда у бу гапларини тишларининг орасидан чиқариб айтди. Юрагим музлаб кетгандай бўлди. У шундай деди-да, ҳалиги ёнидаги икки одамни эргаштириб, база дарвозасидан ичкарига кириб кета бошлади. Мен нима қилишимни билмай, Абдулла акага қараган эдим, қарасам, у киши ҳам ҳалиги одамнинг жавоб-муомаласидан жahl қикиб, гезариб кетибди.

– Юринг, кетдик, – деди шашт билан машинага ўтириб. – Садкаи сар...

Машинага ўтиргач, то бурилиб, катта кўчага чикқунча Абдулла аканинг юзига қараёлмадим, табиати тирриқ бўлган эди. Катта кўчага тушиб олганимиздан сўнг қўрқа-писа Абдулла акага қарадим. Қарадим-у, кулгичларининг ўйнашидан, ҳозир бир гап айтади... деб ўйладим. Хуллас, айтди:

– Буни қаранг... – деди аччиқ кулиб. – Иззат Хурматов эмиш! Бу расвонинг муомаласида на иззат бор экан, на хурмат.

Мен кулиб юбордим. Абдулла аканинг ўзи ҳам кулди. Шу билан орадаги хижолатпазлик бир қадар кўтарилгандай бўлди. Гап гапга қовушди-кетди.

– Яна бир сув олиб келмасангиз бўлмайди шоир. Радиатор кайнаб кетди.

Югуриб тушиб, Ойбек домланинг уйи рўпарасидаги бир кўк дарвозага кириб, сув олиб чикдим.

– Машинанинг астма бўлгани ёмон бўлар экан-да, а? Бўғи-лади-колади, кизиғар...

Енгил кулишдик. Машинага миниб йўлга тушганимиздан сўнг мен тагин гапни уладим:

– Классик ёзувчи деган машинанинг янгисини олиб миниб юрмайдими мундоқ.

– Янгисига пул тўлаб қўйдик, – деди-ю, негадир кулди. Мен у кишига ялт этиб синчковлик билан тикилдим. – Янгисини олиш учун устида беш юз сўмлик шапкаси ҳам бор экан, ўшани ҳам бердик. Тагин бировга айтиб юрманг...

– Пора бердик денг.

– Шунақа десак ҳам бўлади, – деб кулди Абдулла ака.

– Кизик, – дедим мен хайрон бўлиб. – «Тобутдан товуш»ни ёзган ёзувчи-я?

– Шунақа қилмаса бўлмайди шекилли. Ҳозир бу бир касалликка айланиб қолибди чоғи...

Мен гапни кавлаштириб ўтирмадим. Борди-ю, кавлаштирсам, бу масаланинг бир учи замонга бориб тақалишини билардим. Замонни тафтиш қилишни бизга ким қўйибди, деб ўйлардим. Аслида эса тафтиш қилиш керак экан.

Бундай қарасам, анҳор кўприги устидан ўтаётган эканмиз.

– Иложи бўлса, ЦУМнинг олдидан ўтсангиз, Абдулла ака.

– Иложи бўлса-бўлмаса йўлимиз шу ердан ўтади, шоир. Ҳа, иш бормиди?

– Ҳа, жиндек иш бор эди.

Машина Навоий кўчасидан Ленин кўчасига бурила бошлаганда яна Абдулла акани гапга солдим:

– Янгисини олсангиз, буни нима қиласиз? – дедим ўзимиз ўтириб келаётган «астма» машинага ишора қилиб.

– Буни беш йилдан бери гаражнинг эшигини ланг очиб кутиб ўтирган одам бор.

– Ким экан у?

– Кибриё опангизнинг укаси.

– Яхши, узоққа кетмас экан.

Тагин гапимиз узилиб қолди. Мен аста Абдулла акага разм солдим. Тагин кулгичлари ўйнай бошлади: бир ғалати гап айтмоқчи шекилли. Сал ўтмай ўша гапни айтдилар:

– Минсин-да. Опаси бизда-ку, ахир.

Абдулла ака қорнини силкитиб, ичида кулди, мен қаҳ-қаҳ уриб юборганимни билмай қолдим...

... Машина ЦУМ нинг ёнгинасига, йўл чеккасига келиб тўхтади. Мен: «Ҳозир, бир минутга», деб ЦУМ га кириб кетдим.

Универсал магазиннинг шундоққина биринчи қаватида, кираверишда «Мақтаб анжомлари» деган бўлим бўлиб, бу ерда мактаб ўқувчиларига керакли нарсалар: дафтар, қалам, ручка, альбом ва ҳар хил ўқиш анжомлари, шунингдек ёзув машинкалари сотилар эди. Ўтган ҳафтада Уйғун ака билан келганимизда бу жойнинг бўлим мудирини ҳам таниб қолган эдим. Оти – Дехқонбой! Ўзи ҳам Дехқонбой деса дегудай, худди дехқон форма: бошида чуст дўппи, эгнида бир размер катта, ғўлпиллаган костюм, сочлари тақир қилиб қирдирилган, қирғизқовок йигит. Бахтимга ўзи ҳам шу ерда экан. Дарҳол салом бериб, муддаога ўтдим.

– Келинг, келинг, хизмат, – деди у ўта хушмуомалалик билан.

– Хизмат шуки, ака, ҳув анави машинанинг олдида Абдулла ака турибдилар. Ўша кишига битта ёзув машинкаси топиб бермасангиз бўлмайди.

– Қайси Абдулла ака? – деди у хайрон бўлиб.

– Абдулла Қаҳҳор-да, ёзувчи.

– Ие, қани у киши? – Абдулла аканинг номини эшитибок ҳовлиқиб қолди Дехқонбой ака.

– Ҳув анави машинанинг олдида турибдилар.

Магазиннинг каттакон яхлит, тиник деразаларидан машина ҳам, унинг олдида теварак-атрофни томоша қилиб турган Абдулла ака ҳам рўй-рост кўриниб турар эди. Дехқонбой ака негадир ҳаяжонга тушиб қолди.

– Хайтовур иккитасини нарироққа олиб қўйиб эдим, биттасини олиб чиқиб берай, – деб у физиллаганча ичкарига кириб кетди-да, сал ўтмай сарғиш картон қутича кўтариб чиқди. Сиртида қизил рангда, хорижий тилда нималардир ёзиб қўйилган эди.

– Мен ҳозир... Пулларини олиб келай.

– Э, қанақасиз ўзи, – деди сал жаҳли чиқиб у. – Аввал олиб чиқиб беринг, сўнг олиб кирарсиз.

Шу маҳал лоп этиб кўз олдимга тишларини гугурт чўпида кавлаб туриб кўрс муомала қилган Иззат Ҳурматов келди. У кишининг муомаласини қаранг-у, мана бу оддий сотувчининг муомаласини қаранг!

Мен Дехқонбой аканинг гапига кириб, картон қутичани кўтариб чиқдим.

– Мана, оқсоқол, пулни чўзинг.

Абдулла ака шундай хурсанд бўлиб кетдиларки, ҳаяжондан чўнтақларини кавлаб, пулларини тополмас эдилар.

Хуллас, машинканинг пулини тўлаб, уйга етиб бордик. Машинадан тушаётганимизда Кибриё опа чиқиб қолдилар.

– Ха, олчими ё товва?

– Олчи, – дедим мен картон қутичани кўтариб тушарканман, сал мактаниб.

– Кибриё, бу бола савдо министридан ҳам зўр чиқди, – дедилар Абдулла ака ичкарига кираётиб. – У ундириб беролмаган машинкани бу ундирди. Энди шунинг шарафига битта гумбаз ясайсиз.

Уйдан эрталаб чиққан одам, Кибриё опанинг ошини еб, устоз билан ҳангомалашиб, у кишининг бир қорига яраганимдан хурсанд бўлиб, кеч соат олтиларда қайтиб келдим.

АСФАЛЬТДА ЎТОВ

Хаво дим. Қўғирчок театри орқасидаги шинам хиёбон гавжум. Дарахтлар тагида, соя-салқинда дошқозонлар ўрнатилган: лағмон билан манти кўчада, ош билан мастава кўчада, кабоб билан сомса кўчада, одамлар кўчада палаткаларда. Яқингинамизда мотор овози гуриллайди, кучанади, чиранади... Тушлик қилиб бўлган одамларнинг кўпчилиги шу ерда – Ленинград кўчаси билан Ленин кўчаси кесишган жойда. Бир баҳайбат танк у девордан бу деворга шўнғийди: устида сап-сарик тупроқ, синик тўсин, чирик хода, камишларни илаштириб нариги деворга бориб урилади. Девор гуп этиб қулайди, тагида қолган танк худди инидан чиқаётган тошбақа сингари олдинга ўрмалайди. Эгни-боши чанг солдатларда тиним йўқ, уёқдан-буёққа чопишади, танк олдига кўндаланг туриб қолган тўсинларни кўтариб бир четга олиб чиқишади...

Бузилаётган бу бино «Искра» кинотеатри эди. Бу томошахонага кириб, унда фильм кўрмаган одам камдан-кам топилса керак Тошкентда. Эҳ-ҳе, не-не йигит-қизларимиз етаклашиб келмаган бу жойга! Мана, у энди ўжар табиатнинг бир бебошлиги туфайли вайрона...

Одамлар жиддий. Баъзиларининг юзида ачиниш, бу бионинг ўрнига ўн чандон кўркавроқ, замонавийроқ кинотеатр қурилишини яхши биладиган одамларнинг кўзларида эса ачинишдан кўра таскин ҳисси бор. Ораларида шунчаки томоша қилаётганлар ҳам йўқ эмасди...

Тўсатдан орқага бурилиб, бир нарсага кўзим тушди-ю, юрагим жис этиб кетди. Ленинград кўчасининг ўртасида, асфальтда тўрт канотли қозоқи кигиз ўтов турарди. Ажабо, шахри азимнинг қок ўртасида ўтов?!

Бирпасда ҳаёлимни қардошлар меҳри қуршаб олди.

* * *

Биз тушган самолёт Тошкент осмонида бир айланиб, тўғрига учиб кетди. Фафур ака билан Қозоғистон ёзувчилари съездига меҳмон бўлиб кетяпмиз. Фафур аканинг ёнида қўш қалдирғочдай икки қиз ўтирибди: бири – қизлари Тошхон, иккинчиси – жиянлари Нодирахон. Зилзила ташвишларидан, уйқусизликдан бўлса керак, Фафур ака бир оз ҳорғин, кўзлари қисилган, ўйчан. Нималар ҳақида ҳаёл сураётганикин? От чопишган қуда-қуда-ғайлари билан учрашуви ҳақидами? Ё орқада қолаётган шаҳарнинг ташвишлари ҳақидами?.. Ҳар қалай мен сураётган ўй ҳам бу эҳтимолдан нари эмас эди. Бир ўртоғим бизларни кузатаётди: «Осмонга чиқиб олганларингдан кейин ердаги ташвишлар эсинглардан чиқиб кетади», деган эди. Бу башорат унча тўғри эмаслигини парвозимиз давомида яққол сездик.

Сафарчиларга тикиламан: ҳув анави, катта портфелини маҳкам ушлаб, терлаб-пишиб ўтирган семиз одам мансабдор бўлса керак. Анависи кийик кўз, қозоққа ўхшайди, Тошкентдаги қариндошларидан хабар олгани келган бўлса ажаб эмас... Анча хотиржам кўринади. Чап биқинимда ўтирган рус аёли паришонрок. Юзларида ваҳм сояси ҳам йўқ эмас.

Патнисда ширинлик улашиб юрган стюардессанинг чиройли турмакланган сочига кўзим тушганда беихтиёр жилмайиб қўйдим. Ахир, баъзи диндорларнинг зилзила сабабларини сочни турмаклашга йўйганига кулмай бўладими?

Миш-мишлар-чи, миш-мишлар?

– Ерни кўтариб турган ҳўкизнинг шохи синиб кетганмиш...

– Иссик сувни олавериб шаҳарнинг таги бўшаб қолганмиш...

– Ёшлар бузилиб кетганмиш, диёнат қолмаганмиш...

Не-не гаплар бўлмади!

«Правда Востока» газетасида бир хабар босилди ўша маҳалларда. Сарлавҳаси: «Ўн балл учун ўн беш сутка!». Ўн балл қимирлайди деб, ваҳима қилгани учун ўн беш сутка жазо! Бундай қараганда кишига бир оз кулгили туюлса-да, жуда тўғри!..

Ҳаёл билан бўлиб, анча вақт ўтиб кетибди.

... Олмаотага қўндик. Қозоқ ёзувчилари Абдулла Тожибо-

ев, Аскар Тўкмағамбетов, Мухтор Жанғалин, Жардем Талековлар пешвоз чиқишди. Улар ўз кўзларига ишонмаётгандай, кучоклаб, ўпиб кўришганлари етмагандай, кўллари билан у ербу еримизни ушлаб кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашарди.

– Фафур, бовирим, амансинба? Бала-шағанг аманба анав баледен?

– Омон, омон...

– Эситип заремиз кетти! Сарбола, сен тинишписин!

– Раҳмат...

– Ўй, айланаин бовирларим, қани, машинаға шиғингиздар.

Қалғанин кейин сўйлесемиз...

– Мина киздарнинг адемисин қараши, – дейди Нодира билан Тошхонга қараб Аскар оға. – Ўзимизнинг қозок қиздари сиякти типти... Қабағин қараши, айналаин...

– Кўй, ай сўзди кўбейтпе, – дейди Абдулла оға, – ўздери шаршап келган...

Фафур акани икки қизи билан Абдулла оға машинаға олди. Бизлар Аскар оғанинг машинасиға ўтирдик. Шаҳарға жўнадик. Биринчи машина қорасини кўрсатмай кетди.

– Тошкент жуда вайрон бўлиб кетди деб эшитдик. Ростми шу? – сўрайди йўл-йўлакай Аскар оға.

– Унчалик эмас.

– Навоий театриға ҳеч нарса қилмадимми?

– Айрим нақшлари тушиб кетди.

– Тошкент меҳмонхонаси-чи?

– Дарз кетган жойлари бор.

– Чилонзор-чи?

– Безовта бўлди.

– Одамлар кизик, – дейди Аскар оға ўзича гапириб, – кўрмаган нарсаларини кўргандай қилиб, ваҳима қилишади. Ҳалиги бинолар култепаға айланган деб эшитиб, кайфимиз учиб кетган эди. Буни қаранг-а!

– Қулаганлари ҳам бўлди. Хом гишт мол эмас экан.

– Довул ҳам бўлди деб эшитдик?

– Ҳа, силкиб ўтди.

– Зилзила Тошкентга имтиҳон бўлибди, – деди Аскар оға ўйчан.

– Зилзиласи имтиҳон бўлса, бўрони зачети экан-да!

– Тўғри айтасан, сарбола, ҳалиги гапларингга қараганда, Тошкент ҳар иккаласидан ҳам коқилмай ўтибди.

Кунга қаратиб солинган яп-янги «Қозоғистон» меҳмонхонасиға етиб келдик.

– Хўп энди, сарбола, зилзила машмашаларидан чарчаган дирсан. Яхшилаб дам ол, – деди Асқар оға хайрлашаётиб. – Хали сен билан кўп гаплашамиз.

Шинамгина хонага жойлашиб, Фафур аканинг қайси хонадалигини билиш ниятида пастга тушдим.

– Оқсоқолимиз нечанчи хонада, айтиб беролмайсизми? – сўрадим навбатчи аёлдан.

– Фамилияси?

– Фуломов. Тошкентдан. Ҳозир келдик...

– Э, шундоқ демайсизми? Оқсоқолингизни тоққа, Вазирлар маҳкамаси боғига олиб кетишди.

Хонага кириб, ювиниб, дам олгани чўзилдим.

Кечқурун бизларни Серик Қийрабоев деган йигит уйига чақирди. Филология фанлари доктори. Жуда дилбар, камсухан... Ёзувчилар уюшмасининг яқинда қурган мухташам биносида туришар экан. Менга маъқули, уйнинг хоналари кенг, шифти баланд, поллари ярқираб турибди! Ёзувчининг ижодхонаси билан кутубхонаси – алоҳида-алоҳида бўлма. Иккаласининг бир бўлмада бўлиши маъқулмасмиш. Врачларнинг гапи. Нега десангиз, китобларнинг чанги бўларкан. Хоналардаги саранжомлик, нарсаларнинг дид билан ўрнига қуйилиши мени жуда завқлантирди. «Киройи яшаганингдан кейин мана шундай уйларда яшаб, ижод қилсанг-да» деган хаёл билан ўтирганимда, Серик нариги уйдаги дастурхонга таклиф қилди.

Ичкаридан чамаси олтмишларда, аммо хали юзининг чўғи ўчмаган кампир чиқиб келди.

– Ойим бўладилар, – деб таништирди Серик.

Кампир ҳаммамиз билан кўришиб чиқиб, сўрашди:

– Болаларим, омонмисизлар? Тошкент омонми? Талай-талай қозоқларга бошпана бўлган шаҳар эди. Кут-барака шаҳар эди. Зилзила бўлганини эшитиб, роса хафа бўлдик, болам...

Серикларникида оқшом жуда файзли ўтди.

* * *

Эртасига Қозоғистон Ҳукумат уйининг мажлислар залида съездга тўпланаётганлар орасида Собит оғани учратиб қолдим. У кишининг ташвиши ҳам, саволлари ҳам Тошкент зилзиласи ҳақида эди:

– Мусо тинчми?

– Тинч.

– Миртемир жиян қалай?

– Чоққиллаб юрибди.

– Абдулла қалай? Иззат-чи? Раҳматулла омонми?

– Абдулла Қаҳҳор ҳам, Иззат Султон ҳам, Уйғун ҳам омон...
Адибларнинг ҳаммаси соғ.

Мана шундай узук-юлук, қисқа савол-жавоблардан сўнг, гапдан гап чиқиб, кеча Серикнинг онаси айтганларни Собит оғага гапириб бердим.

– Тошкент талай-талай қозоқларга бошпана бўлган эди, дейди кампир. Бунинг боиси нима? – Собит оғанинг юзига тикилдим.

– Кампир шундай деган бўлса, тўғри айтибди. Минг тўққиз юз йигирма саккизинчи-ўттизинчи йиллари далада мол боқиб юрган жамики қозоқ борки, молларини тортиб олиб, ўзларини ўтrockлаштирмоқчи бўлишди. Қозоғистон тарихида буни «перегиб» даври дейишади. Ўшанда Олмаота зиёлиларининг олтмиш фоизи демай қўя қолай, эллик фоизини Тошкент асраб қолган. Кампирнинг гапи тўғри. Ўша йиллари Сакен Сайфуллин Дўрмонда ижод қилган, Тошкентдаги халқ маорифи институтида дарс берган. Илёс Жонсугиров бўлса Тошкентда чиқадиган «Оқ йўл» газетасида корректорлик қилган. Ўзининг Ўтебой оғанг Турманжонов ўзбек профессори Абдулла Авлоний билан бирга САКУда профессор эди, дарс берарди. Мухтор Аvezов САКУ аспирантурасида ўқиган. Қардош халқлар адабиётидан дарс берган. Ўҳ-хў... Айтаверсам адоғи йўқ. Тошкентда қозоқ тилида чиққан «Оқ йўл», «Тонг», «Жасқайрат» газеталарининг ўзида юздан ортиқ қозоқ зиёлиси ишларди. Бу-ку тарих, ҳозир-чи? Ҳозир ҳам Тошкент Олий ўқув юрларида таълим олаётган талабалар, унинг нон-тузини татиб, одам бўлган қозоқ болалари камми? Кампир шўрликнинг эсига мана шу гаплар тушиб, кўзёши қилган бўлса ажабмас. Ҳа, Тошкентнинг бошига мусибат тушибди, унинг яхшилигини билмаган кўрнамах бўлади!..

Ўтовнусха солинган Ҳукумат уйининг мажлислар залига делегатлар ёпирилиб кира бошлади. Собит оға: «Кейин бафуржа гаплашамиз», деди-да, ўрнидан турди.

Қозоқ адиблари съезди ҳар икки соатда йигирма минутдан танаффус қилиб турди. Шу танаффуслардан бирида ҳамкасблар билан бир чеккада гурунглашиб турган эдик, нарирокда кулги кўтарилди. Бу кулги кўтарилган жойининг «эпицентри» Фафур ака билан Абдулла оға Тожибоев атрофида эди. Бизлар ҳам беихтиёр ўша томонга юрдик. Борсак, ўртала Фафур ака, атрофида Берди Кербобоев, Собит Муконов, Леонид Соболев, озорлик танқидчи Маноф Сулаймонов, татаристонлик адабиётшунос Ҳасан Хайрий, қалмоқларнинг алп шоири Довид Кутильтинов, бошқирд шоири Назар Нажмий... Назаримда. уларни Фафур ака

қандайдир бир кизик гап айтиб кулдирган кўринади. Кимдир, суҳбатга жиддий тус бергиси келди шекилли, сўради:

– Фафур оға, ўша ер қимирлаган кун ўзларингизни қандай сездинглар?

– Жуда хотиржам сездик, – деди Фафур ака. – Ўша куни ҳеч нарса бўлмагандай, уюшмамининг ёрилган биносига кириб, белорус оғайнилар билан адабиётларимиз ҳақида фикрлашдик. Эсингизда бўлса, ўша куни белорус адабиёти ва санъати декадасининг охириги якунловчи куни эди...

– Хўш, Тошкент қалай? – деб сўрайди Леонид Сергеевич.

– Потрясающий... – дейди Фафур ака. Ҳамма гур этиб кулиб юборади.

– Але кимирлаб турма жер? – сўрайди Собит оға зўрға кулгидан тўхтаб.

– Кимирлаб турибди.

– Ник бўлай була? Фажап? – елкасини қисиб ҳайрон бўлади Назир Нажмий.

– Бизда, Ахшабда-да кўп вах ғимирлаб дуран, – дейди Берди оға.

– Гардашлар саг ўлсин, – дейди Маноф Сулаймонов.

Суҳбат бора-бора жиддий тус олади. Фафур ака уларга Тошкентнинг истиқболлини гапириб беради. У гапининг охирида бир қўлини Собит оғанинг, иккинчи қўлини Леонид Сергеевичнинг елкасига ташлаб:

– Хуллас, дўстлар, қаторимизда сизларга ўхшаган норларимиз бор. Юкимиз ерда қолмайди, – дейди фахр билан.

Собит оға Қозоғистоннинг Тошкент шаҳрида бир квартал уй-жой қуриб беришдан ташқари, зилзиладан озор кўрган тошкентликлар учун Олмаотанинг бир чеккасидан бир ярим мингта квартира ҳозирлаб қўйганини, тошкентлик болалар учун серманзара Олатов бағрида лагерь очилганини, чимкентлик дўстларимиз Тошкентга юз эликта ўтов тайёрлаб юборишини айтди.

Съезд қатнашчиларини Фафур ака ҳам табриклади. У маданиятларимизнинг тарихий илдизлари, уларнинг азалий тақдирлари бир эканлиги ҳақида гапириб келиб, бундай деди:

– Жонажон Тошкентимизнинг бошига кулфат тушиб турган бир вақтда биз ўзимизни ҳеч қачон ёлғиз демаймиз. Биз билан елкама-елка қозоқлар, қирғизлар, туркманлар, тожиклар, руслар, украинлар, белоруслар турибди. Биз гўзал Тошкентимизни қайта қураимиз. Унинг энг серманзара жойларидан бирида қозоқ дўстларимиз битта квартал тиклаб беришмоқчи. Бу квартални ё Қозоғистон, ёки Олмаота деб атаймиз!..

Карсақлардан зал ларзага келди. Ана шу дўстлар олқиши юрагимизни ёқимли ҳислар билан тўлдириб юборди. Мен ҳам Қозоғистон фарзандиман. Қозоқ оғаларим мени жиян деб ҳам аташади. Нағачиларимнинг бу ҳимматидан кўксим тоғу бошим мағрур. Кўксим қанчалик тоғу бошим қанчалик осмонда бўлмасин, сизнинг ҳотамтойлигингиз олдида қўлим кўксимда-ю бошим таъзимда, меҳри дарё оғалар!

Танаффус пайтида Фафур ака билан яна учрашдик. У кекса оқин Кенен Азирбоев билан гаплашиб турган экан.

– Қалай? – деди. Бу Фафур аканинг «чакки гапирмадимми?» дегани эди.

– Беш бал, Фафур ака, – деб беш панжамни кўрсатдим. Оқин бобой бошқача тушунибди шекилли, қарс уриб қолди:

– Ўйба-ёв, минов сариболанг не дейди? Жер тағида қиймилдади дейме?

– Ҳа, отахон, бутун кечаси яна беш балл бўлибди, – деди қувлик билан кулиб Фафур ака. – Шундай оксоқол, сал кимирламай қолса, зерикиб қоламиз.

Чол бошини сарак-сарак қилди.

Ҳақиқатан ҳам ўша кезларда деярли ҳар куни Тошкентга телефон қилиб, хабар олиб турардик. Тўрт балл, беш балл қувватида ер кимирлаб турган пайт эди.

Тошкентга қайтаётиб, яна бир хушxabар эшитиб қолдим: Қозоғистон ҳукумати ўз имкониятларини чамалаб кўриб, Тошкентга яна битта квартал уй-жой ҳада этибди!

Фахр ҳисларига фарқ бўлиб қайтдим. Тошкентга келишим билан яқин бир ўртоғим ҳазиллашдимиз ё кўнглидагини айтдимиз:

– Хўш, Олмаотага бориб нимани битириб келдинг? – деб қолди.

Мен тугилмай жавоб бердим.

– Яна битта квартал олиб келдим!

* * *

Келган кунимнинг эртасига кўча айландим. «Искра» кинотеатрининг ўрни теп-текис бўлиб қолибди. Ленинград кўчасининг ўртасида асфальтда тўрт қанотли қозоқи кигиз ўтов мағрур турарди. Худди Ленинград кўчасининг юраги мисол...

ЯХШИЛАРГА ЁНДАШИБ...

Одам умрида рўй берадиган хайрли ишларга кимлардир сабабчи бўлар экан-у, сўнг ўша яхшилик кўрган одам уни бир умр алқаб юрар экан. Собит оға билан Миртемир ака

менинг таржимонлик фаолиятимга сабабчи бўлганлардан. Шунинг учун мен уларни ҳар гал чуқур ҳурмат ва фарзандлик меҳри билан эслайман.

1952 йил. САГУда ўқиб юрган кезларимиз эди. Бир бахтли тасодиф бўлиб, кўлимга Собит оғанинг «Менинг мактабларим» деган китоби тушиб қолди. Қозок тилини унча-мунча билишим кўл келиб, китобни ўқий бошладим. Китоб – автобиографик роман бўлиб, тахминан ўттиз беш-қирқ босма тобоқча келарди. Ўша пайтлардаги студентликнинг ўзига хос риёзатларига, дарс ва конспектларнинг кўплигига қарамай, китобни икки кунда ўқиб чиқдим. Ниҳоятда энгил, ширали тилда ёзилган бу китоб муаллифининг бошидан кечирганлари, кўрган-билган воқеалари, ҳаётда мулоқотда бўлган кишилари ҳақида ҳикоя қиларди. «Ёзувчи бўлиш учун бой биографиянг, кўрган-билган нарсаларинг кўп бўлиши керак. Ана шунда ёзган асарларинг самимий ва ростгўй чиқади...» деган гапларни ўрта мактабда муаллимлардан ҳам, кейинчалик дорилфунунда олимларнинг маърузаларидан ҳам талай-талай марта эшитганмиз, мақолаларда ҳам кўп ўқиганмиз. Менда: «Баъзи ёзувчи бўлишни ҳавас қилиб юрган ўртоқларимизнинг бир ҳовучгина биографияси бор-у, тагин ёзувчиликни даъво қилиб юришибди. Шу асар ўзбек тилига таржима қилинса, ана шу ўртоқларга дарс бўлмасмикан?...» – деган бир хомаки фикр туғилиб қолди. Аммо бу фикримни кимга айтишни, ким билан маслаҳат қилишни билмасдим. У пайтларда китоб ёзиш уёқда турсин, ёзилган асару қилинган таржимани қаерга олиб бориш, ким билан гаплашишни ҳам тузукроқ билмас эдим. Собит оғани Фафур ака билан дўст, сирдош деб эшитган эдим-у, аммо у пайтда Фафур Фуломдек улкан шоир билан гаплашишга юрагимиз унчалик дов бермас эди.

Кунлардан бир кун Собит оғанинг қалин китобини қўлтиқлаб, ҳамшаҳаримиз Миртемир аканинг олдига бордим. У вақтларда бир-биримизни танимас эдик. Мен ўзимни таништирдим. Мақсадимни айтдим. У киши бир оз сукут қилди-да:

– Яхши ўйлабсан, иним. Бирок... бирок сал кичикроқ асардан бошлаш керакмиди? Бу жуда катта асар, бошловчи таржимонга сал оғирлик қилар... – деди.

Мен индамай ўтирардим. Индамай ўтирганимни у киши кайсарликка йўйди шекилли:

– Ҳай, бўлмаса эртага нашриётга кел. Мен ҳам бораман, ўзимнинг ҳам ишларим бор эди. У ердаги ўртоқлар билан бир гаплашиб кўрайлик-чи? – деди.

– Нашриёт қаерда? – деб сўрадим Миртемир акадан.
У киши пиқ этиб кулиб юборди.

– Э, ҳали нашриётнинг қаердалигини билмай ёстикдай романни кўтариб юрибсанми, бўтам.

Миртемир ака нашриётнинг манзилини айтди.

Нашриёт шундай биқингинамизда бўла туриб, уни билмаганим учун кизариб, Миртемир ака билан эртага қайси вақтда учрашишимизни келишиб олиб, ётоққа келдим. Миртемир ака билан танишганимдан, озгина бўлса ҳам ишим юришай деганидан бошим осмонда эди.

Эртасига дарсдан чиқиб, соат учларда нашриётнинг олдига борсам, Миртемир ака эшик олдида кутиб турган экан. Боришим билан мени ичкарига олиб кириб, қорачадан келган, сочлари қуюқ бир киши билан таништирди. Чамаси, илгарироқ келиб, бор гапни у кишига айтган шекилли, аслида камгапми ё у кишига ҳам китоб каттароқ кўриндими, столини чертиб бир оз индамай ўтирди. Миртемир ака гаплашаверинглар, дегандай бошқа хонага чиқиб кетди. Ҳалиги қуюқ қора сочли, эгнига янги йўл-йўл қора костюм кийган чорпақил киши китобни қўлига олиб аста варақлар экан, қошларини чимирди.

– Талаба экансиз-да... Қайси курсдасиз?

– Иккинчи.

– М-да... Таржимага биринчи қўл уришингизми?

– Энди... Ҳали қул урганим йўқ, домла, – дедим ийманиб-роқ.

Талабалик йиллари ўзимиздан каттароқ кишиларни кимлигини суриштириб ўтирмай «домла» деб чақиришга одатланиб қолган эдик.

– Мен бу китобни ихчамлаштирилган русча нусхасини кўрган эдим, – деди нашриёт ходими бояги ҳолатини бузмай. – Бу китоб бизга ҳам, сизга ҳам катталиқ қилар. Авторга бир хат ёзмайсизми?

– Нима деб?

– Мана шу китобни ихчамлаштириб бера оласизми, деб-да?

– Қайдам.

– Бир ёзиб кўринг. Бизнинг фикримизни ҳам айтинг. Агар хўп десалар, планга киритамиз.

Маслаҳат шунга келиб тақалиб, мен у киши билан хайрлашиб йўлакка чикдим-да, кейинги келганимда адашмай деб эшигига қарадим. Эшикда «бўлим мудири Шукур Саъдулла» деб ёзиб қўйилган эди. «Шукур Саъдулла деган шоир шу киши экан-да». Ўрта мактабда ўқиб юрганимизда у киши-

нинг шеърларини талай марта ёд олганмиз, пьесаларини сахналаштирганмиз.

Таниш адибларим биттага ортганидан хурсанд эдим. Шу хурсандчилик билан дарҳол қўлимга қалам олиб, Собит оғага хат ёздим. Хатда баяги гапларни батафсил айтдим, у кишининг розиликларини сўрадим. Собит оғанинг аниқ адресини билмаганим учун Чеховнинг Ванкасига ўхшаб: «Олмаота шахри, Козоғистон Ёзувчилар уюшмаси, ёзувчи Собит Муқоновга», деб ёздим-у, почта қутисига ташладим.

Бировни интизорлик билан кутиш, айниқса, хат кутишининг қанақа бўлишини яхши биласиз. Бир ҳафталардан сўнг ётоқхонага почтальон аёл телеграмма кўтариб кириб келди.

– Фозилов қайси биринг?

– Мен.

– Телеграмма. Мана бу ерига қўл қўй...

Кувончли ҳаяжондан қўлларим титраб, почтальон аёл кўрсатган жойига имзо чекиб, телеграммани олдим. Собит оғадан!

«Хурматли Носир Фозилов. Хатингизни олдим. Тез кунда «Менинг мактабларим»нинг қисқартирилган нусхасини юбораман. Миртемирга мендан салом айтинг. Собит Муқонов».

Бирпасда ётоқдош дўстларим атрофимни ўраб олишди. Улар менинг ниятимдан беҳабар эдилар. Бир бошдан гапириб бердим. Сўнг телеграмма қўлдан-қўлга ўтиб кетди. Ўзимда йўқ хурсандман, бунинг устига курсдошларим олдида бирпасда обрўйим ошиб кетди. Ўша кунгидек телеграммани нашриётга, Шукур Саъдуллага олиб бориб кўрсатдим. У киши ҳам хурсанд бўлдилар. Қандайдир папкани очиб, С. Муқонов «Менинг мактабларим» деб қайд қилиб қўйдилар-да:

– Энди қўлёзмани кутамиз, – дедилар.

Шу орада ҳовлиқиб телеграммани Миртемир акага ҳам олиб бориб кўрсатдим. Хурсанд бўлдилар.

Орадан тахминан икки ойча муддат ўтганида, дарсдан чиқиб ётоққа кирсам, каравотимнинг устида қандайдир бир қоғоз ётганини кўриб қолдим. Бундай қарасам – хабарнома. Шу заҳоти почтага караб чопдим. Кўпдан зориқиб кутганим қўлёзма экан. Анча қалингина, салмоқлигина. Йўл-йўлакай уёқдан-буёққа урилавериб, сиртига ўраб боғланган қалин сарик қоғознинг бурчак-бурчаклари титилиб, йиртилиб, қўлёзманинг бурчаклари очилиб қолган, устига уринмасин учун қўйилган қаттиқ картонларнинг бурчаклари ўралган қоғозни йиртиб чиқиб турар эди. Ётоққа кела солиб, сабрим чидамай қалин хатни очдим.

Қўлэзма устида бир варақ қоғозда саломнома, кейин асар. «Собит Муконов. «Хаёт мактаби», повесть». Негадир «Менинг мактабларим» «Хаёт мактаби» қилиб ўзгартирилган эди. Унда яна Миртемир акага самимий салом йўлаган, негадир у кишини «жиян» деб атаган эди.

Яна Шукур Саъдулланинг олдига ҳовлиқиб кириб бордим. У киши қўлэзмани варақлаб, чамалаб куриб:

– Ўн тобоқча келар. Анча ихчамлашибди. Энди бошласангиз бўлавереди. – деди.

Шундай қилиб, енг шимариб таржимага киришиб кетдим. Ўқиб юрган кезларимиз. Вақт қайда дейсиз. Кечалари ётоқда чирокни ёқиб қўйиб, баъзи ётоқдошларнинг жонига тегиб ишлардим. Улар, чирокни ўчир, ухлаймиз, дейишади. Мен ўчиргим келмайди. Бир куни курсдошлардан бири келиб: «Кани, нима қиляпсан ўзи?» – деб таржимани ўқиб кулиб юборди.

– Сен ўзи таржима қиляпсанми ё кўчиряпсанми?

Жон-поним чиқиб кетди.

– Бу нима деганинг?

– Оғайни, жаҳлинг чикмасин-у, таржима бундай бўлмайди-да, – деди босиқ оҳангда. Устимдан куляпти десам, йўқ, жиддий. – Таржима деган...

У унча-мунча шеър-пер ёзиб, матбуотда тез-тез кўриниб турар, гапларида анча жон бор эди. Кулоқ солишга тўғри келди. Таржима дегани жумлама-жумла кўчириш эмас, балки ўша жумланинг негизидан ётган маънони ўзбекчалаштириш, ўзбекчалаштирганда ҳам сайратиб, ўқувчи қоқилмайдиган, роҳат қилиб ўқийдиган асар қилиб беришдан иборат эканини тушундим. Бир куни у тагин ярим кечада ўрнидан туриб:

– Ҳа, ўтирибсанми, таржимон? – деб қолди кўзларини укалаб.

– Ўтирибман...

– Менга қара, таржимон, – деди у уйқу аралаш эснаб. – Миямга бир фикр келиб қолди.

Мен ёзишдан тўхтаб, бошимни кўтардим.

– Биласанми, тунов кунгидан анча қўлинг келиб қолди, – деди у бир муҳим нарса айтаётгандай овозини пастлатиб. Теварак-атрофда бошқа болалар хуррак отиб ухлашар эди. – Таржимангдан «Пионер» ойномасига бир парча бермайсанми?

– Қандай қилиб?

– Қандай қилиб бўларди? Таржимангнинг кизиқроқ жойдан саккиз-ўн бетча танлайсан. Кейин яхшилаб машинкада кўчиртирасан-да, муҳарририятга олиб борасан.

– Танимайман-да.

– Сен мен айтгандай қилиб танла. Эртага ўзим сени бошлаб бораман. Машинистка билан ҳам ўша ерда гаплашамиз. Зуҳра опа деган «во» машинистка бор. Пулдан борми?

– Нимайди? – дедим хайрон бўлиб.

– Бостирганинг учун ҳақ беришинг керак-да, овсар, – деди у ўрнига чўзилиб. – Бўлди қил энди, ухлаймиз...

Бу – ҳозирги таниқли ёзувчи Жонрид Абдуллахонов эди.

Мен бари бир шундай олиб боргани кўнглим бўлмади. Миртемир акага Собит оғадан келган хатни кўрсатдим. Сўнг таржимамни ҳам бир кўрсатиб олишни лозим топдим. Уйларига олиб борган эдим, ўз ишларини йиғиштириб қўйиб, таржимамни кўрди, маслаҳатлар берди. Баъзи жойларини таҳрир ҳам қилди.

– Нега Собит оға сизни жиян дейди? – деб сўрадим Миртемир акадан.

– Кейинги онам қозоқ-да, – деди кулиб. – Шуни биледи-да.

* * *

... Индинига Жонрид иккаламиз узун-қисқа бўлиб «Пионер» ойномаси муҳарририятига кириб бордик. У кўримсизгина, икки қаватли бинода жойлашган эди. Кўҳнагина ёғоч эшикни гичирлатиб очиб, иккинчи қаватдаги хоналардан бирига кирганимизда, каттагина қора «Ундервуд» деган ёзув машинкаси олдида ўтирган ўнг юзида нўхатдай холи бор, барвастагина жувон бизларни очиқ чехра билан кутиб олди.

– Э, келинг, Жонридвой.

Жонриднинг муҳарририятда анча обрўси бор экан. Дарров иш пишди. Зуҳра опа икки нусхадан қилиб эртага босиб қўядиган бўлди. Кейин:

– Юр, Фани акамларнинг олдига, – деди Жонрид. Унинг ҳаракатларида қандайдир ўқтамлик, гап-сўзларида редакцияга яқинлик, эркалик бор эди. Шубҳасиз, бу менинг ҳавасимни келтирарди.

Индамай унга эргашдим. Билсам, «Пионер» ойномасига Фани Жаҳонгиров муҳаррирлик қилар экан. Муҳаррир хонасига кирганимизда шундай катта одам ўрнидан учиб туриб, бизларни ўтқазгани жой тополмай қолди. Кўз олдимда Жонрид яна бир баҳя ўсиб кетгандай бўлди. Кейинчалик билсак, Фани аканинг одати шундай, катта-кичikka бирдай муомала қилар экан. Жонрид тортинмай ниятимизни унга айтди. Мени у кишига Миртемир аканинг жияни деб таништирди. Фани ака яна ўрнидан туриб кетди.

– Ў-ў, Собит оға... Миртемир ака... Олиб келинг, Носирвой. Албатта, босамиз!

Редакциядан қўлим олтита-ю, оёғим саккизта бўлиб чиқдим...

Хуллас, орадан уч ой ўтганида «Пионер» журналида Собит оғанинг «Хаёт мактаби» қиссасидан каттагина парча яхшигина безаклар билан босилиб чиқди. Ўша пайтда қувонганларимни кўрсангиз эди! Биринчи таржимангиз республика матбуотида босилиб чиқади-ю, қувонмай бўладими?

Ана шунда кимгадир журнални кўрсатиб мақтангим келарди. Хуллас, журнални қўлтиқлаб Миртемир аканинг олдига олиб бордим. У киши мени яхши қабул қилиб, таржимамни ўқиб, у ер-бу ерига яна қалам урди-да, таржимонлик ишимга ривож ва омад тилаб, маслаҳатлар берди. Сухбатимиз тугаб, домланинг уйларида чикиб кетаётганимда:

– Ҳа, айтгандай, мулла Носирбек... – деб қолди Миртемир ака.

Тўхтадим. Нима дер экан, деб қараб турибман.

– Журналдан бир-иккита нусха топиб, Собит оғага жўнат, хурсанд бўлади.

Бу фикр менга маъқул бўлди. Хўп бўлади, деб у киши билан хайрлашиб ётоққа жўнадим. Ўша кунийёқ «Пионер» журналидан икки нусха топиб қўйдим. Жўнатишга келганда икки-ланиб қолдим. Хўп, жўнатдим ҳам дейлик. Собит оға ўзбекчани тушунадими, йўқми?

Орадан бир-икки кун ўтгач, Ёзувчилар уюшмасида қандайдир мажлис бўлиб, Зумрад опани учратиб қолдим. Ўша пайтда Зумрад опа катта таржимон, таниқли адиб Мухтор Авезовнинг машҳур геологиясининг биринчи китобини ағдариб, кўзга тушиб қолган эди. Негадир хаёлимга қозоқ адабиётидан таржима қилиб юргани учунми, опа қозоқ адибларининг ҳаммасини беш қўлда билса керак, деган ўй келиб, мурожаат қилишга журъат этдим. Танафрус пайтида уни йўлакнинг холироқ жойида учратиб, ийманибгина салом бердим. Ўзимни таништирдим-да, мақсадимни айтдим.

– Яхши биламан Собит оғани, – дедилар Зумрад опа. – У кишини таржима қилганингиз яхши бўлибди. Шу чоққача бирор йирик асари таржима қилинмаган эди.

– Таржимамдан бир парча чоп эттирган эдим. Миртемир ака Собит оғага жўнат, деб маслаҳат бердилар...

– Жуда хурсанд бўладилар.

– Бироқ... у киши ўзбекчани ўқий олармиканлар деб...

– Менимча тушунади, – деди Зумрад опа ишонарли қилиб.
– Самарқандда ўқиган-ку, нима бупти тушунмай? Тушунмаса, хотинлари ўзбечка-ку, ўқиб тушунтириб берар.

Гапимиз шу билан тугади.

Собит оғанинг «Самарқандда ўқигани» ва «хотинларининг ўзбечка»лиги мен учун янгилик эди.

Ўша куниёқ Собит оғага хат ездим. Хат тахминан шундай мазмунда эди. Салом-алиқдан сўнг таржимани бошлаганимни, ишим яхши юришаётганини, Миртемир «жиян»лари ҳам яхши кўмак бераётганини айтиб, охиrhoғида: «Бир ўқиб кўрарсиз, ўзбеччани тушунасиз деб эшитдим. Мабодо тушунмасангиз, янгам ўзбечка экан-ку, ўқиб тушунтириб берар», деб ҳам қўйдим. Сўнг хатни журналлардан бирининг орасига қўйиб солдим-да, почтадан жўнатиб юбордим.

Бу гап Собит оғадан хат ҳадеганда келавермади. Орадан икки ойдан ортиқ вақт ўтди. Бизлар имтиҳонларни топшириб, каникулга ҳам чиқиб кетдик.

Каникул кунлари таржима устида қаттиқ ишладим. Ниҳоят уни тугатиб, Тошкентга тушдим-да, тўппа-тўғри ўша таниш Зухра опанинг олдига келдим. Қўлёмани босиб беришини илтимос қилган эдим, опа бир оз иккиланиб қолди.

– Икки юз эллик бетдан ошади, ука, – дедилар опа сал тайсалланиб. – Ўзингиз биласиз... Муҳарририятчилик, иш кўп...

Бахтимга шу пайт эшиқдан лоп этиб Ғани ака кириб қолса бўладими? Ғани ака гап нимада эканлигини дарров илғаб олди-да, Зухра опанинг оғизларини очирмади:

– Йўқ деманг, опахон, – деди аввал илтимос оҳангида. Сўнг ҳазиломуз буйруқ қилди. – Мен редакторманми? Босинг! Ахир бу улуг одамнинг асари-я, Собит Муқонов! Таржимони Миртемир аканинг жиянлари бўладилар-а!

Ғани ака шундай деб кулиб юборди. Зухра опа ҳам. Бу илиқлик менга ҳам ўтди.

– Ха, майли... – дедилар Зухра опа юмшаб.

– Мана бу бошқа гап, – деди Ғани ака. – Носирвой қачон келсинлар?

– Ҳафтанинг охирларига.

– Келишдикми, келишдик.

Редакциядан хурсанд бўлиб чиқдим. Зухра опа ҳафтанинг охирларига улгуриши турган гап эди. Чунки жуда уста машинистка. Ёнида ўтирган киши билан бемалол гаплашиб ўтириб босаверади, ўнта бармоғи бирдай ишлайди, жуда кам хато қилади.

Муҳарририятдан чиқиб, тўғри «Ўздавнашр»га кирдим. Ав-

вал мўлжаллаб кетган эшигимга – Шукур Саъдулланинг хонасига қарасам, у киши тўладан келган, икки бети қип-қизил, ўрта бўйликкина бир одам билан гаплашиб ўтирган экан. Мени кўришлари биланок, киринг, дегандай имо қилди. Кириб салом бердим.

– Ишларингиз қалай кетяпти? – деб сўраб қолди Шукур ака.

– Тугатдим. Ҳозир машинисткага бериб келяпман.

– Зўр-ку, – деди Шукур ака мийиғида илжайиб. У киши тўғри маънода айтдимки бу гапни ё истехзоми, билолмай қолдим. – «Пионер»га парча берган экансиз. Кўрдим, таржимангиз ёмон эмас. Ҳа, айтгандай, сизлар таниш эмасмисизлар? Бу киши ёш таржимонимиз Носир Фозилов. Миртемирнинг жияни. Илёсвой, Носиржоннинг таржимасини ўзингиз кўрасиз. – У киши шундай деб менга қаради. – Бу киши Илёс Муслим. Сизга муҳаррирлик қилади.

Бу шоир ҳам менга ўз шеърлари билан ўрта мактабдаёқ таниш бўлиб кетганди, бироқ шахсан танимас эдим. Кейин у киши мени ўз хонасига таклиф қилди. Анча вақт суҳбат қилдик. Гап-сўзларидан жуда саҳий, жуда самимий, одамохун бўлиб кўринди менга.

– Қўлёзмани тезда олиб келинг, – деди у хайрлашаётиб, – машинкадан олганингиздан кейин устидан бир яхшилаб кўриб чиқинг. Собит оғани бир хурсанд қилайлик.

Шу вақт ичида Собит оға масаласида кимга учрашмай, ким билан гаплашмай, ҳаммаси уни қаттиқ ҳурмат қилар, Собит оға деганда ҳамма жойда эшиклар ланг очик, қўллари кўксига эди. Менинг мурғак ақлим бир нарсани тушунишдан ожиз эди: хўш, шундай экан, нима учун шу пайтгача оғанинг бирорта асари ўзбек тилига таржима қилинмапти? Назаримда, ё ҳеч ким журъат этолмаган, ё эса ҳафсала қилмаган. Ҳарҳолда кейингиси тўғрироқ бўлса кераг-ов!

Шу хаёлда келаётиб, ётоққа бир кириб ўтиш фикри туғилиб қолди. Ётоғимиз бир кўча нарида эди. Бурилдим. Каникул пайти эмасми, ремонт қилинаётган экан. Ҳаммаёқ остин-устин, оҳак, бўёқ ҳиди анқийди. Ичкарига кириб, ўзимизнинг кадрдон хонамизга бош суқиб қараб турсам, йўлақдан оёқ товуши эшитилди. Қарасам, ўзимизнинг комендант аёл. Ўзи рус. Шу вақтгача унинг исм-шарифини ҳеч ким билмас, болалар уни «мамочка» деб кетишган эди. Худди она-бола кўришгандай сўрашиб кетдик. У бир сўзини русча, иккинчи сўзини ўзбекча қилиб гапираверарди.

– Слушай, Фазилов, сенга хат бор. Сейчас, ҳозир... – деб

зудлик билан орқасига қайтди ва зум ўтмай қайтиб чикди. – Вот, Олмаотадан!

– Раҳмат, мамочка.

Хат Собит оғадан эди. Мамочка билан хайрлашиб кўчага чикдим-да, сабрим чидамай дарҳол хатни очдим. Катта бир аргувоннинг тагига бориб ўқий бошладим. Собит оға хатни «Ўртоқ Носир» деб бошлабди. Назаримда мени ёши улутроқ одам бўлса керак, деб ўйлабди шекилли. Кейин одатдаги салом-алиқдан сўнг областларга ижодий командировкага кетиб қолгани сабабли кечикиброқ жавоб бераётгани учун узр сўрабди. «Таржимангизни зўр қизиқиш билан ўқиб чикдим,– деб ёзибди Собит оға хатининг давомида, – таржимангиз енгилми ё ўзимнинг асарим бўлгани учунми, тўла тушундим. Менинг услубим кам-кўстсиз сакланганидан хурсанд бўлдим. Шу услубда оғишмай давом эттирсангиз жуда ҳам миннатдор бўлар эдим. Ҳа, айтгандай, Миртемир жиянга мендан дуо деб кўйинг. Ёрдам бергани учун катта раҳмат!»

Мақтов кимга ёкмайди дейсиз. Шу ўринга келганда хурсандчилигимдан ҳаво егишмай қолиб, бирпас нафас ростладим-да, сўнг яна ўқишда давом этдим. Хатнинг охирироғидаги гапларни ўқиб, аввалига уятдан терлаб кетдим. Яна қайта бошдан ўқий бошладим:

– Ҳазил: «Ўртоқ Носир. Ҳозирча янгангиз қозоқ қизи. Исми Марям. Агар мабодо оғангизнинг тўшагини ўзбек қизи билан янгиламоқчи бўлсангиз, у ҳолда қаршилигим йўк!»¹ – лебди.

Ёлирай, Зумрад опаси тушмагур, «оғанинг аёли ўзбечка» деган эди-ку! Бу қанақаси бўлди?! Шунақаям лақиллатадими одамни? Билмаса, нима қиларкан ёлгон гапириб! Тағин Самарқандда ўқиганмиш-а! Тавба.

Кўчада борарканман, бу гаплар ҳазил экани энди таъсир қилди шекилли, мийиғимда кулиб, бошимни чайқаб кўйдим. Бир-иккита йўловчи: «Бу одамнинг эси жойидами?» – дегандай қараб-қараб ўтиб кетишди...

Бу гапларни ичимга сиғдирилмай, тағин Миртемир аканинг олдида бордим. У киши олдин хатни ўқиб, таажжубда бош чайқади-да, унинг ҳазил эканини тушуниб, роса мириқиб кулди. Миртемир аканинг айтишича, Собит оға ҳазил-мутойибага суяги йўк, одамохун, хушчақчақ, камтарин бир инсон экан.

Шу-шу мен Миртемир ака билан бамисоли ота-боладай яқин бўлиб кетдим. У кишининг оғалик марҳаматларидан кўп баҳраманд бўлганлардан бири сифатида бир умр миннатдорман...

¹ Собит оғанинг бу хати, умуман 10-15 хати менда сақланиб турибди.

ОҒАЖОН

Ажойиб ёз кунларининг бири эди: теварак-атрофда саратоннинг нафасни қайтарувчи тафти, асфальтдан қайноқ ҳовур кўтарилади. Хиебондаги дарахтларнинг япроқлари килт этмайди, қушлар ҳам ин-нига уриб кетишган... Иссикдан бўғриқиб, нашриётнинг олдига келиб қолганимда ичкаридан Миртемир ака чиқиб қолди. Нашриёт Полиграф кўчасидаги 79-уйда эди.

Миртемир ака кўтариб олган папкасини у қўлидан бу қўлига олиб, бўйинларини дастрўмол билан артди-да, гўё иссикдан нолигандай бўлди.

– Ие, мулла Носир, нима қилиб юрибсан шундай иссикда?

Мен чўнтагимдан қоғоз олиб, у кишига кўрсатдим:

– Чақиришибди.

Миртемир ака қўли банд бўлгани учун кўзойнагини тақини ноқулай бўлди шекилли, ҳалиги қоғозни узоқроқ ушлаб ўқиди:

– «Пионер» журнаliga... Яхши-ку! Жой бор эканми?

– Саида опа бўшаётган экан.

Саида опа деяётганим – шоира Саида Зуннунова, мазкур журналда адабиёт бўлимини бошқарар, кейин у киши бўшамокчи бўлиб қолиб, ўрнига мени ишга таклиф қилишган эди. Миртемир аканинг юзи ёришиб кетганини пайқадим. Қўлидаги папка оғир шекилли, яна у қўлидан бу қўлига олди.

– Майли, кириб чиқ. Сенга омад тилайман, – деди мен билан хайрлашаркан. Мен у кишини бир оз орқасидан кузатиб турдим. Бир маҳал орқасига қайрилиб қарагандай бўлди. Дарвоқе, қўлини кўтариб чақирар эди. Зипиллаб олдига бордим. – Бўш бўлсанг, уйга келсангчи, маслаҳатли гап бор.

– Майли, – дедим, – «Пионер»дагилар нима дер экан, билай-чи. Сўнг... кечроқ борарман.

– Кел, кутаман.

Миртемир аканикига кириб борганимда аллақачон оқшом салқини тушиб, атроф нимқоронғи тортиб қолган эди. Ховлида Миртемир ака атиргулларга сув сепиб юрар, садарайхоннинг тароватли бўйи ҳовлини тутиб кетган, гулларнинг баргларига сепилган сув тонги шудрингдай тиник йилгиллар, ҳовлига аллақандай бир гўзаллик бахш этар эди. Миртемир ака мени кўриши билан қўлидаги резина шлангни шундоққина атиргуллар жўягига тўғрилаб қўйди-да, пешвоз чиқди.

– Кел, мулла Носир.

– Ассалому алайкум.

Одатдаги салом-алиқдан сўнг ўртадаги каттагина пинг-понг ўйнайдиганга ўхшаш столга таклиф қилди.

– Марҳамат. Хўш, бояги гап нима билан тугади? – деб сўраб қолди. Миртемир ака тоқ шоҳида илиғлик турган сочикқа кўлини артаётди. Эғнида кўкиш финка, жигарранг йўл-йўл пижаманинг чолвори почалари сув текканидан хўл бўлиб, шалвираб турар эди. – Ишга кирадиган бўлдингми?

– Кирадиган бўлдим шекилли, – дедим сал дудмалроқ қилиб. Миртемир ака ҳайрон бўлиброк қаради. Мен гапимга аниқлик киритдим: – Ўн беш кунлардан кейин борадиган бўлдим.

– Нега?

– «Қарағанда» романининг таржимасини битириб, машинага берган эдим. Шунга бира тўла тугатиб, устидан кўриб, нашриётга топшириб олай деб...

– Шунга рози бўлишдимми ахир?

– Кутамиз, дейишди-ку. Розини бўлгани шу бўлса керак-да.

– Яхши, – деди Миртемир ака ниманидир ўйлагандай бўлиб.

– Боя келгин, бир маслаҳатли иш бор, деганингизга келувдим, – дедим ўртадаги сукутни бузиб.

– Ҳа, айтгандай, – деб Миртемир ака уйга йўл олди. – Мен ҳозир...

Негадир ҳовлида Миртемир аканинг болалари кўринмас, келинойимиз ошхона томонда кечки овқат билан куймаланар, менинг келганимдан беҳабар эди. Ҳовлида қандайдир таомнинг иштаҳани қитикловчи хиди райҳон ва атиргулларнинг бўйига омухта бўлиб кетган, ҳозиргина сепилган сувдан атроф кўнғир салқин тортиб, одамга ором бахш этар, бу манзара менга – эндигина университетни тугатиб, адабиёт деб аталмиш сеҳрли гулшанга қадам қўйишни мўлжаллаб юрган мулла куруқ бир болага жаннатнинг гўзал бир парчасига ўхшаб кўринар эди.

Ҳаёл билан бўлиб Миртемир аканинг чиқиб келганини ҳам пайкамай қолибман. У киши столга поп этказиб қандайдир оғир папкани қўйганидан ўзимга келдим. Қарасам, бояги таниш папка! Ҳайрон бўлиб Миртемир акага қарадим.

– Мулла Носир, сени чақирганим... – деди жиддий тортиб. – Менга бугун мана бу асарни беришди. Мухтор оғаники. «Абай»нинг иккинчи жилди. Шунга таҳрир қилиб берасан дейишди. – Менга бу асарнинг нима алоқаси бор экан, деб ҳайрон бўлиб ўтирдим. Миртемир ака бир оз сукутдан сўнг сўзида давом этди: – Биринчидан, бу менинг ишим эмас, бунақа катта асарни ҳеч қачон таҳрир қилмаганман. Иккинчидан, Некрасовни қўлга олганман, «Кому на Руси жить хорошо»ни таржима қилишим керак, – деб менга тикилиб қолди.

Орага бир оз жимлик чўкди. – Олмасликнинг иложи бўлмади. Сен ҳам, нима учун олдинг, деб сўрама. Кейин мавриди билан айтарман. Сенинг анча қўлинг келиб қолди. Собит оғани таржима қилиб бердинг. Таржиманг маъқул. Фабиден оғанинг «Қарағанда»сини ағдардинг. Ишончим қомилки, бу ҳам жойида бўлади. Мухтор оға ижоди билан ҳам яхши танишсан. Колаверса, шу китобнинг биринчи жилдига тақриз ёзгансан. Тақризнинг «Қизил Ўзбекистон»дек мўтабар газетада босилиб чиқди. Одамларга маъқул. Гапнинг қисқаси: шу асарнинг тахририга бир қарашиб юбор...

Нима дейишимни билмай қолдим. Анча вақтгача индамай ўтириб:

– Бу иш менинг қўлимдан келармикан? – дедим мингғираб.

– Келади! – деди Миртемир ака ишонч билан. – Мана қозоқча оригинали. Таржима билан оригинални солиштириб, маъно бузилган жойлари бўлса бемалол тузатаверасан. Хали ўн беш кундан кейин ишга қираман дедингни? Иложи бўлса шу ўн беш кун ичида кўриб берсанг. Ўзингнинг қўлёмангни, ёш нарсасан, ишлаб юриб кўрсанг ҳам бўлаверасан.

– Майли, – дедим сал чўчиброқ.

Чўчишимнинг боиси бор эди, албатта. Дорилфунунни эндигина тугатганман, шаҳарда тураржой йўқ, онламир шаҳардан олтимиш чақирим нарида – Вревский (ҳозир Олмазор деб аталади) деган жойда истиқомат қиларди. Мен энди қўлёмма билан китобни олиб ўша ёққа кетиб ишлаш ниятида ишончсизроқ гап қолдим:

– Унда беринг қўлёммани...

– Олиб кетмоқчимисан?! Йўқ, буни бериб бўлмайди. Зумрадхоним сал тихирроқ таржимон. Мендан тез-тез хабар олиб турмоқчи, – деди Миртемир ака. – Яхшиси, шу ерга келиб ишлай қол. Мана бу уйга жой қилиб бераман, – у киши дарвозадан қираверишдаги – ўнг қўлдаги қичкина уйга ишора қилди. – Бемалол ишлайверасан. Зумрадхоним келиб қолгудай бўлса, кўринмасликка ҳаракат қил...

Миртемир ака шундай деб қорнини ушлаб қотиб-қотиб қолди. Мен у кишининг гапига кўндим: эртадан бошлаб келиб ишлайдиган бўлдим.

– Тўраш! – деб чақирди Миртемир ака. У киши нимагадир келинойимни шундай деб чақирарди. Ваҳоланки, келинойимнинг оти Ёркиной эди. – Бир чой ичайлик.

Ҳаммамиз дастурхон атрофида жам бўлдик...

Ўқишни эндигина тутатган, наздимда ҳеч қандай иш мендан кочиб қутулолмайдиган, ҳали ялқовлик нима эканини билмайдиган, ишлаб толмайдиган вақтим эмасми, ўн кун ичида романнинг учдан бир қисмини шариллатиб кўриб ташладим ўзимча. Қанчалик таҳрир қилдим, сифати қанақа бўлди – бу бир худонинг ўзига маълум. Ўзи таҳрирга муҳтож одамнинг таҳрири нима бўларди дейсиз? Миртемир ака аҳён-аҳёнда олдимга кириб, таҳрирнинг у ер-бу ерини кўриб: «Ҳа, баракалла!» – деб кўнглимни кўтариб кўяр, баъзан ғалат кетган жойларини калам билан чизиб: «Бунинг ўхшамабди, мана бундоқ десак тузук бўлар», деб далда берар эди.

Шундай иш қизгин кетаётган кушларнинг бирида дарвоза одагидан каттиқроқ тақиллаб қолди. Эшикни ховлида куйманиб юрган келинойим бориб очди. Дарвоза олдида бўлаётган гаплар мен ўтирган хонага бемалол эшитилиб турар эди. Келинойим қандайдир бир аёл киши билан салом-алик қиларди. Негадир у аёлнинг товуши менга танишдай туюлиб, ўрнимдан туриб аста деразанинг олдига келганимда ҳалиги меҳмон бўсага ҳатлаб кириб келарди. Дарров танидим: Зумрад опа! Об-бо!

Секин лип этиб йўлакка ўтдим-да, катта уй орқали Миртемир ака ишлаб ўтирган хонанинг эшигини тақиллатдим. Иш билан қаттиқ бандлиги учунми ё қулоғи сал оғирроқ бўлгани учунми, ҳадеганда жавоб бўлавермаганидан шартта эшикни очиб, ичкарига кирдим. Миртемир ака ўтирган жойида кўзойнаги тепасидан менга «нима гап?» дегандай қараб турарди.

– Зумрад опа! – дедим мен сирли қилиб.

– Ие, – деди Миртемир ака саросимада кўзойнагини олиб столга кўяркан. У ўрнидан туриб, эшикка йўналди. – Мен ҳозир... Сен шу ерда ўтира тур.

Миртемир ака чиқиб кетгач, кўнглимга келган биринчи гап шу бўлдики: «Столдаги қўлёмаларни йиғиштирмабман ҳам. Кўриб қолса нима бўлади?» Бир оз саросимага тушиб турдим-да, кейин: «Э, нима бўлса бўлар!» – деб Миртемир аканинг ижодхонасини томоша қила бошладим. Бу хонага биринчи бор киришим эди. Италия нусха катта дераза олдига улкан, бежирим ёзув столи қўйилган. Стол усти ниҳоятда бетартиб: қўлёмалар сочилиб ётар, бир чеккада нжимланган варақлар... Столнинг ўнг томонида русча-ўзбекча луғат очилганича турибди. Некрасовнинг уч-тўрт томи бетартиб тахлаб қўйилибди. Ўртада ҳозиргина битилган ёзувлар. Энгашиб қараб, ҳеч нарсага тушунолмадим, араб алифбосида юмшоқ қора калам билан ёзи-

либди. Назаримда, бутун сатр йўқдай: ўчирилибди, қайта ёзилибди, баъзи сатрлар кўрсаткич чизик билан юқорига, паства олинган, ҳошиясига кўндалангига ёзиб ташланган ва ҳоказо... Араб алифбоси менга нотаниш бўлгани учун столнинг ўнг томонига – деворга қапиштириб қўйилган китоб жавонини томоша қила бошладим: китоблар, китоблар, китоблар!.. Зич қилиб тахлаб ташланган. Жавон ўнг томондаги деворни шундоққина энлаб турарди. Шунда менда бир ширин орзу пайдо бўлди: «Менинг ҳам шундай жавоним, китобларим бўлармикан?»

Орадан тахминан ярим соатларча вақт ўтгач, Миртемир ака жилмайганича кириб келди. Авзойидан хурсанд эди.

– Ҳамма иш жойида, – деди у олдимга келиб. – Сенинг дастхатингни танимади. Меникига ўхшатди.

Миртемир аканинг гап-сўзидан шу нарса маълум бўлдики, Зумрад опани мен ишлаб ўтирган хонага таклиф қилибди. У стол устида ёйилиб ётган қўлёзмаларни, таҳрирни кўрибди. Эътироз билдирмабди чоғи. Айниқса, у ўн кунча вақт ичида романининг учдан бир қисмини «кўриб улгургани» учун Миртемир акадан миннатдор бўлибди, бу ёғига у кишига сабр-тоқат тилаб, жўнаб кетибди. Миртемир ака афтидан бир оз чўчиб турган экан, йўқ, дастхатни таниёлмагани учун, таҳрирга унчалик эътироз билдирмагани учун хурсанд бўлиб кетиб, уни наридан-бери кузатиб қўйибди-ю, олдимга кирибди.

У менинг стол устига тикилиб турганимни кўриб:

– Некрасов аъло ҳазратлари, – деди мамнун бир қиёфада. – «Русияда ким яхши яшайди»ни ағдариб бўлиб қолдим. Бу кетишингда бирга тугатамиз шекилли...

Миртемир ака қувлик билан қотиб-қотиб кулди. У кишининг кайфияти менга ҳам ўтди. Иккаламиз мириқиб кулишдик. Мен Некрасовнинг сарик супер жилдли бир томини олиб, томоша қила бошладим. 1950 йили чоп этилибди, асарларининг тўлиқ нашри экан. Менинг томоша қилаётганимни кўриб, хаёлига бир гап келди шекилли, Миртемир ака жавондан Некрасовнинг ҳамма томларини ола бошлади, кейин уларни стол устига қўйиб шеърини томларини ўзига қолдирди-да, пьесалари, хатлари, публицистикалари, турли ёзишмалари, биографиясини тўлдирадиган баъзи материаллари, тугалланмай қолган ромашлари ва умуман, прозаси кирган томларини ажратиб менга берди.

– Мана бу олти том сенга, мулла Носир. Мендан эсдалик.

– Ўзингизга керак бўлмайдими? – дедим ҳаяжондан шошиб қолиб.

– Керагини олиб қолдим. Менга кераги поэзиясида.

Некрасовнинг олти том асарларини қўлтиқлаб, Миртемир аканинг ижодхонасидан мамнун қиёфада чиқдим. Сўнг ҳовлидаги столга тушдик, чой ичгани ўтирдик. Бу маҳалда Миртемир аканинг болалари ҳам бирин-кетин кўчадан қайтиб қира бошлаган пайт эди.

Кеч кирди. Мен бугунги фаолиятимни тугатиб, уйга қайтиб келяпман, ха, дарвоқе, уйга қайтиб келяпман, дедим. Менда уй қайда дейсиз? У пайтларда бедананинг уйи йўқ, қайга борса «бит-билдик» деганларидай тўғри келган жойда тунаб кетаварар эдим. Ўқиб юрган кезларимда Пушкин кўчасидаги Дархон ариқ бекатида бир қариндошимизникида истиқомат қилиб юрдим. Бу гал ҳам «ишдан» сўнг вақтинча ўша қариндошимизникида яшаб туришга тўғри келди. Уй деяётганим ўша ер эди. Йўлда кетяпман-у, бугунги воқеалар сира кўз олдимдан кетмасди. Айниқса, Зумрад опа келиб қолиб, Миртемир аканинг хижолат бўлгани-ю, менинг қўрққанам...

Бу ҳолатларнинг ўзига яраша сабаблари бор эди, албатта. Миртемир аканинг хижолат бўлиши сизга маълум: таржимани ўзи кўриш ўрнига мени хашарга чақиргани учун. Бунинг устига эллагинчи йилларнинг заҳри хали кетганича йўқ эди. Менинг қўрққанамнинг боиси шу эдики, биринчидан, сир очилиб қолиб, Миртемир ака хижолат бўлса – менинг хижолат бўлганим эди. Иккинчидан, камина 1955 йили ўша романинг биринчи китоби ўзбек тилида босилиб чиққанида «Кизил Ўзбекистон» газетасида «Абай» романининг таржимаси ҳақида» сарлавҳаси билан таржимани бир оз чимдиб ўтган эдим. Унга Абдулла Қаҳҳор муҳаррирлик қилган эди. Ёш, бунинг устига гўр «билагон» эмасмизми, таржимонни ҳам, муҳаррирни ҳам қозоқ тилини билмасликда айблаб, талай гаплар айтганман. Шайхзода домла айтганларидай, шу пайтгача бирорта ёзувчи ё таржимон «мени танқид қилганинг учун» деб ош дамлаб берган эмас. Танқид кимга ёқади дейсиз? Энди келиб-келиб ўша одам мазкур романинг иккинчи жилдини таҳрир қилиб ўтирса, таржимонга ёқармиди? Албатта, ёқмайди-да!

Ҳай, ҳарҳолда кўнгилсизлик рўй бермади. Мен ҳам хурсанд, Миртемир ака ҳам, Зумрадхоним ҳам. Менинг хурсандчилигим икки ҳисса эди. Некрасовнинг олти томини совға тариқасида олган эдим. Бу мен орзу қилган китоб жавонимнинг дастлабки китоблари эди. Уйга китобларни қўлтиқлаб хурсанд кириб келдим...

Атрофга куз нуҳси уриб, ҳамма костюмга ўтган, япроқларнинг ранги сарғайиб, қушларнинг чуғури камайган пайт эди. «Пионер» журналида иш бошлаб юборганимга икки ойлар чамаси бўлган. У пайтларда журнал нашриёт биносининг ўнг қанотида, биринчи қаватда эди. Тушликда журнал ходимлари билан Тахтапұлдаги «Чоллар чойхонаси»га тамадди қилгани борардик. Энди тушлиқдан қайтиб, хонамда ишлаб ўтирсам, Миртемир ака кириб келди. Чамаси, нашриётга бир иш билан келган-у, буёққа тушган. Ўша маҳалда журналнинг муҳаррири Эркин Жабборов эди. Ҳазил-мутойибага суяги йўқ, бағри кенг одам. Бирпас Миртемир ака билан чакчаклашиб ўтирдик. Миртемир аканинг бугун негадир кайфи чоғ кўринди. Билмадим, ҳақиқатан ҳам кайфи бормиди ўшанда? Ҳарҳолда менга шундай туюлди.

– Бизга мулла Носир керах эди-да! – деди у бир оз гурунглашганимиздан сўнг.

Мен ялт этиб муҳаррирга қарадим.

– Мана мулла Носирингиз, – деди Эркин ака шўхлик билан.

– Бирпас кечикса койимайсиз-да... – деди Миртемир ака.

Бу рухсат сўрагани эди.

– Бамайлихотир. Бугунга рухсат. Аммо-лекин кўп ичиб кўймасин...

Енгил кулишдик. Менинг ичмаслигимни ҳамма биларди. Бу гап шунга ишора эди. Бирпасда столимнинг устини йиғиштириб, Миртемир акага эргашдим. Нашриёт эшигининг олдига чикқанимизда мени у киши хиёбондаги дарахтнинг тагига бошлаб борди-да, чўнтагидан бир даста пул олди.

– Ма, мана буни олиб кўй, – деди халиги пулларни менга чўзиб.

Мен шошиб қолдим. Ҳар пулларки, шапалоқдай-шапалоқдай келади. Нуқул юз сўмлик, эллик сўмлик... Бир даста! Эски пул-да, чўғи кўп!

– Ол, олавер, – деди Миртемир ака ҳамон мени қистаб. – Кўркма, бу сенинг ҳақинг.

Мен умрим бино бўлиб бунча пулни кўрмаганман. Уни қўлимга олишдан чўчирдим.

– Қанақасига меники бўлади? – дедим мен орқага тисарилиб. – Кўйинг, Миртемир ака.

– Олаверсанг-чи ахир, булар сеники дедим-ку... Анави таҳрирингга. Ҳозир беришди. Ма!

– Майли, ундок бўлса бўлишамиз.

– Ол дегандан кейин олавер-да. Бу пуллар сеники-ку ахир.

– Йўк, иккаламизники, – дедим мен сал бўшашиб, – ахир мен... буни нашриёт сизга берган-ку, ахир. Таҳрир ҳам сизнинг номингизда, қанака қилиб меники бўлсин. Мен сизга қарашиб юбордим, холос.

– Ха, хўп, мана бўлмаса, – деб Миртемир ака ҳалиги қўлидаги бир даста пулдан учта юз сўмлигини олди-да, қолганини менга узатди. – Мана, ўзимга тегишлигини олдим. Яна эллигини Қассобовга ҳам бердим. Бош бўғолтир-да, пулни беради-ю, қулингга тикилади. Бир нарса бермай кетолмайсан.

Мен пулни худди чўғ ушлагандай авайлаб олиб, ён чўнтагимга солдим. Пул турган жой бамисоли ёндириб борарди. Хи-жолатдан юзларим ёниб, худди ўғирлик устида қўлга тушгандай Миртемир акага тўғри қараёлмасдим. У бўлса менинг эғни-бошимга қараб бошини чайқарди. Нимага эканини ким билсин? Балки костюмимнинг тирсагидаги бир парча ямоққа кўзи тушиб қолгандир. Эҳтимол...

Мен қаёққа, деб сўрамадим, у киши ҳам айтмади. Катта йўлга чиққанимизда қандайдир бир машинани тўхтатиб, чиқиб олдик. Машина Ишчилар шаҳарчасига қараб зувиллаб борарди. Боя машина эгасига нимадир дегандай бўлувди, мен нима деганини англамовдим. Карасам, машина зувиллаганча Миртемир аканинг уйи олдидан ўтиб кетди. Хайрон бўлдим, қаёққа кетяпмиз деб. Бир маҳал машина ҳозирги Миконд заводининг олдига бориб тўхтади. Миртемир ака кира ҳақини тўлади. Иккаламиз бошлашиб, кўчанинг нариги томонига ўтдик. Кичкинагина бир мато дўкончаси олдига борганимизда Миртемир ака, юр, дегандай ишора қилди. Кирдик. Дўкончи билан яхши таниш шекилли, қуюк сўрашиб кетишди. Пировардида:

– Олиб қўйдингизми, мулла? – деб сўради.

Дўкончи бошини лиқиллатиб, ичкарига кириб кетди-да, қоғозга ўроғлиқ мато олиб чиқиб, пештахта устига қўйди. Шундоққина қоғознинг очик жойидан кўришиб турибди: тўк кўк жун мато, ўзидан чиққан майда йўлли... Афтидан, чет элдан олиб келинган мато бўлса керак. Ялтирарди. Миртемир ака мени дўкончига кўрсатиб, бир нима дегандай бўлди. Сал матога ҳушим кетиб қолган шекилли, ўзимга келдим. Дўкончи менга бошдан-оёқ тикилиб:

– Бу болангизга уч метр бемалол чиқади, – деди. – Берайми?

– Маъқул, беринг, – деди Миртемир ака, – бу мулла болаям бир костюмлик бўлиб қолсин.

Мен ҳайрон бўлиб турардим. Ҳаш-паш дегунча дўкончи яна қоғозга ўраб ҳалиги матодан олиб чиқди.

– Қанча бўлади? – Миртемир ака дўкончининг жавобини кутмасдан бояги олиб қолган уч юз сўмни олиб пештахтага ташлади. Дўкончи керагини олди-да, озроқ майда қайтим берди. Мен чўнтагимдаги пулдан олиб беришни ҳам унутиб, бакрайиб турардим. Чаток бўлди!

– Раҳмат сизга, – деди Миртемир ака дўкончига.

– Келиб турсинлар, – деди дўкончи икки қўлини кўксига кўйиб.

Иккаламиз қўлтиқларимизда ўроғлик мато билан йўлга тушдик. Мендан ун йўк. Чамаси, бугунги воқеалардан гаранг эдим чоғи.

– Уйга борамиз, – деб қолди Миртемир ака кўчанинг нариги бетига ўтганимизда, – костюмларни ювмасак бўлмайди энди.

Кўча бўйлаб аста келаётганимизда кун ботай-ботай деб қолган, атрофга оқшом салқини тушган эди. Келинойим худди бизнинг келишимизни олдиндан билгандай ҳовлини чиннидай қилиб супуриб, сув сепиб қўйган, ўртадаги катта столда дастурхон ёзиғлик турар, болалар ҳовлини бошига кўтаришиб, бир-бирларини қувлашиб, қийқиришар эди. Ўроғлик матоларни столнинг бир четига қўйиб жўмракдан қўлни ювиб келгунимча Миртемир ака уйга кириб, ечиниб, қўлида икки қадах бир ғалати графин кўтариб чиқиб келарди. У графин ва қадахларни столга қўяркан:

– Кавказ коньягини кўрганмисан? – деб сўраб қолди.

Мен графинга тикилиб турардим. Жуда антика: ўнгдан чапга бураб қўйилгандай, оппок, нафис. Биллур бўлса керак. Тикни ҳам дид билан ишланган эди.

– Оқ коньяк!

Мени унинг ичидагисидан кўра, сиртидаги идиши мафтун қилиб қўйган эди.

– Тўраш, бир ниманг борми газакка! – деди Миртемир ака опхона томонга қараб.

Келинойим келиб мен билан сўрашди-да, ҳозир деб уйга кириб кетди. Унгача Миртемир ака қадахларга ичимлик тўлдириб, қўлига олди.

– Қани мулла, ишларимиз ҳамиша ўнгидан келаверсин. Ол.

Нима бўлса бўлар қабилда қадахдаги ичимликни ютиб юбордим-да, кўзимни очдим. Ҳаммасини ичдим, деб ўйловдим, йўк, бир энлик қолибди. Назаримда томоғимдан ошқозонимгача нимадир ўртаб бораётгандай бўлди. Келинойим бир тарелкада яримта қазни, яхна гўшт, иккита нон олиб чиқиб қўйди. Ёнида дандон сопли пичоқ ҳам бор.

– Кани, тўғра, – деди Миртемир ака. – Ҳарҳолда ёшроқсан.

Мен тақсимчани олдимга олиб тўғрай бошладим. Негадир дармоним куриб, аъзойи баданим бўшашиб борарди. Фалокатда, бир калтис ҳаракат қилиб, чап қўлимнинг кўрсаткич бармоғига пичоқ теккизиб олдим. Сўнг уни Миртемир акадан беркитган бўлиб, пичоқни чап қўлимга олдим. Чап қўлда, бунинг устига эшлай олмаётганимни кўриб қолиб:

– Э, ўзлари чапақаймилар? – деди. Бир тўғрам казини қўлига олиб туриб, менга жиддий қаради. – Ис, мулла, мана бу нима?

Қазининг бир четига жиндек қон юки илашган эди.

– Сал қўлимни... – дедим ғулдираб.

Миртемир ака олдимда турган қадахни нарироққа суриб қўйди. Ҳароратим сал ошганидан бўлса керак, «нега?...» дегандай Миртемир акага қарадим.

– Буни ҳам ичсанг, мени сўйиб юборасан. – деб қадах тагида қолган коньякка ишора қилди-да, ўзининг гапи ўзига нашъа қилди чоғи, қорнини ушлаб қотиб-қотиб қулди. Бу қулгига чор-ночор мен ҳам қўшилдим. Ўрнимдан туриб, ошхона томондаги умивальникда қўлимни ювгани борганимда ойнага қарасам, юзим лоларанг бўлиб кетибди. Столга келиб ўтирганимда Миртемир ака бенавбат бир-икки қадах ичган шекилли, жуда кўнгилли, сергап бўлиб қолган эди. Қизариб кетганимни кўриб қулар, деб ўйлаган эдим, йўқ, аҳамият бермади.

– Мен сенга бир гап айтай, – деб гап бошлади Миртемир ака. У анча жиддий тортиб қолди. Афтидан, айтадиган гапи муҳим шекилли. – Энди айтсам ҳам бўлаверади. Кап-катта йигитсан, дунёнинг пасти-баландини тушунадиган бўлиб қолдинг.

Мен миқ этмай у кишига тикилиб ўтирардим. Энди мени уришса керак деб ўйладим. Чунки «кап-катта йигит бўлиб қолганимни, дунёнинг пасти-баландини тушунадиган бўлиб қолганимни» юзимга солаётган оҳангда гап бошлаган эди.

– Хабаринг бор, бир маҳал мени уюшма аъзолигидан ўчиришган эди. Нима учун ўчиришганининг сенга қизиғи йўқ, – деди у чуқур тин олиб. Сўнг қўлида айлантириб томоша қилиб ўтирган қадахни сипқориб юборди. – Энди мени уюшмага қайта тиклашлари учун уларнинг бир шартини бажаришим керак эди. Яъни «Абай» романини таҳрир қилиб беришим керак эди. Бу ишда сен менга тенги йўқ хизмат қилдинг. Мен сендан жуда миннатдорман. Бугун мен жуда хурсандман. Уюшма аъзолигига қайта тикландим...

Май таъсириданми ё эса кап-катта бир шоирга, беғуноҳ инсонга машғум шарт қўйилгани таъсир этдими, ҳар қалай

дийдам бўшаб, кўзимга ғилт-ғилт ёш келиб, ўзимни идора қилломай қолдим. Шартта ўрнимдан туриб бориб Миртемир аканинг юзларидан ўпа бошладим. У киши ҳам кўнгли бўшаб кетди чоғи, маҳкам бўйнимдан қучиб:

– Баъзан шундай ишлар ҳам бўлиб тураркан, мулла Носир, начора... – деди. Унинг товушига ҳам титроқ инган, кўзлари ёшланган эди.

Беихтиёр графиндан кадаҳимга коньяк қуйиб ичиб юбордим.

– Ўҳу, зўрсан-ку...

Келинойим олиб келган шилпилдоқдан тортинмай туширдим. Алламаҳалда кетиш учун рухсат сўрадим.

– Майли, бора қол. Ҳалиги гаплар сир, а?

– Ишонаверинг... – дедим кўрсаткич бармоғимни лабла-римга босиб.

– Айтгандай, мато шу ерда қола қолсин. Бир устам бор. Кўл текканда олиб бориб иккаламиз ҳам тиктириб оламиз.

– Майли...

Миртемир ака билан хайрлашиб кўчага чиққанимда тева-рак-атрофга қоронғи тушиб қолган эди. Кўрмаган жойнинг ўйдим-чуқури кўп деганларидай, қокилиб-суриниб борар эдим. Оёқларим одатдагидан енгилроқ ҳаракат қилар, кўнглимда тушуниб бўлмас бир мавҳум ғалаён бор эди: «Наҳотки шундоқ одамга шунақа машғум шарт қўйишса?! Наҳотки...»

Ишга кирган кунимнинг эртасигаёқ Жонрид Абдуллахонов иккаламиз бир рус оиласининг ҳовлисидан бир хоналик, олди равонлик уйни ижарага олган эдик. Бу шундоққина Ишчилар шаҳарчасидаги, ўнинчи трамвайнинг охириги бекатига яқин, «Шухрат» кинотеатрининг ёнгинасида эди. Уйга кириб борсам, Жонрид каравотга чўзилганича китоб ўқиб ётган экан. У мени кўриши билан:

– Ҳа, қаёқларда санқиб юрибсан? – деди.

– Юрибмиз-да даврингда, – дедим илжайиб.

Товушимдан билдими ё қизариб кетганимни кўрибми, китобини кир-чир бўлиб кетган кўрпасининг устига қўйди-да, ўрнидан туриб ўтирди.

– Янгилик-ку... Эҳ-хе, – деди чўзиб. – Отибдилар-да!

– Нима бўпти, – дедим бўш келмай.

– Дард бўпти, бало бўпти! Ҳали уйнинг хўжайини кирди.

Икки ойлик ижара ҳақини тўлаб қўйинглар деб. Сен бўлсанг, кайфи-сафо қилиб юрибсан... – деди у жиғибийрон бўлиб.

– Тўлаймиз... Тўрт ойлигини ҳам тўлаймиз, – дедим мен

парво қилмай. Сўнг чўнтагимдан бир даста пул олиб, ўртадаги стол устига отиб юбордим. – Тўламаган номард...

Жонрид анграйиб қолди.

– Қаёқдан ўмардинг бу пулларни, овсар?!

– Жим. Бу сир!

* * *

Ха, ҳурматли ўқувчим. Бу айтиб бўлмайдиган сир эди. Бу сирни мен неча йилдирки, кўксимда кўтариб келардим. Бу сир кўнглимнинг бир чеккасида гоҳ кир бўлиб табиатимни хира қилар, гоҳ бир нурли хотира бўлиб кўнглимни ёритиб юрар эди. Ҳар қандай сир йигирма беш йил ўтгач ўз кучини йўқотади, деган гап бор. Ҳаётда шунақа ҳодисалар ҳам бўлиб турар экан. Мен сизларга кўнглимни бўшатдим, холос.

Хуллас, шунақа гаплар.

ШОИРНИНГ БАХТИ

1947 йилнинг сентябрь ойи. Колхозчиларнинг кўли чопикдан бўшаб, терим бошлангунча сал нафас ростлаб, рўзғоридаги унча-мунча юмушларига қарайдиган пайт. Ўқиш энди бошланган кез. Бир куни адабиёт муаллимимиз ҳаммамизни чақириб:

– Бир ҳафтадан кейин пахта терими бошланади, – деди салмоқлаб. – Терим олдидан қишлоғимизга шаҳардан вакиллар келишади. Мажлис қилишади. Мажлисдан сўнг мактабимиз концерт кўрсатиши керак. Тайёрланинглар. Ха, ундан кейин, газета ҳам чиқиши керак.

Бу гапни ўқитувчимиз бизларга қараб айтди. Чунки мактабимизда «Ёш куч» деган деворий газетамиз бор. Унга мен муҳаррирман. Шукур деган найновгина бола ниҳоятда ҳусниҳат бўлгани учун уни хаттот қилиб олганмиз. Кўчқор деган бола рассом. Учаламиз бир-биримизга зимдан қараб олдик. Газетани деярли шу учаламиз чиқарар эдик. Бизларга газета чиқариш чўт эмас. Шоирларнинг китобларидан олинган шеърлар билан бирпасда тўлдирамыз-қўямиз, турли-туман қирқилган суратлар билан безаймиз. Қарабсизки, газета тайёр! Бироқ концертга қандай тайёрланамиз, буни билмаймиз. Нега деганингизда мактабимизда биронта ҳам кўшиқ айтадиган бола ёки қиз йўқ. Адабиёт муаллимимиз тузуккина дутор чалади, Розик деган бола чирманда чалишни билади. Бор чолғу асбобимиз шугина, холос. Ҳозирги тил билан айтганда, концерт-

мейстеримиз ҳам, раҳбаримиз ҳам, режиссеримиз ҳам адабиёт муаллимимизнинг ўзлари.

– Носир, сен концертда ўқиладиган шеърларни топиб, тайёрлаб қўй, – деди муаллим гапининг сўнгида, – ўзинг ўқийсан.

Буниси қизиқ бўлди. Топишга бир амаллаб топаман-у, аммо қандай қилиб ўқийман? Шу чоккача кўпчилик олдида шеър ўқимаган бўлсам?!

– Ма, мана буни ол, – деб у катта қора папкасидан юпка муқовали бир китобча олиб менга узатди. Қарасам, шоир Уйғуннинг «Ўзбекистон» деган шеърлар тўплами. Яп-янги.

Ўша кун ижжа қокмадим. Тўпламни бошидан охиригача қайта-қайта ўқиб чиқдим. Уруш суронлари орқада қолганига ҳали ҳеч қанча вақт бўлгани йўқ, уруш азоби, одамлар қалбидаги жароҳати ҳали битиб улгурмаган, кўпчилик йигитлар майиб-мажруҳ бўлиб қайтишган, фронтдан фарзандлари қайтмаган оналарнинг кўзларидаги ёш ҳали қуриб улгурмаган пайт эди. Шу руҳ менда ҳам бор бўлгани учунми, китобчадан шоирнинг «Хайрлашув» деган шеърини танлаб, эртасига муаллимга кўрсатдим. Шеърда фронтга отланаётган ўғил онаси билан хайрлашаётгани ҳақида гап борарди. Муаллим бир оз ўйланиб қолди. Сабабини ўзимча тахмин қилдим: биринчидан, бу шеърни бир эмас, икки одам ўқиши керак эди. Кейин, ўқийдиган иккинчи одам қиз бола бўлиши керак. Муаллимнинг қийналиб тургани мана шу бўлса керак. Негаки, у пайтлар қизлар тортинчоқми, ўла қолса саҳнага чиқишга рози бўлмасди.

– Хай, бир иложини қилармиз, – деди муаллим бошини қашиб.

... Орадан уч-тўрт кун ўтиб, қолхознинг терим олди умумий мажлиси бўлди. Бу йигин мажлисдан ҳам кўра кўпроқ тўйини эслатарди. Ҳамма мактаб биноси олдида тўпланган. Эркаклардан аёллар кўпроқ, ҳаммаёқни болалар қий-чуви босиб кетган. Қишлоқда клуб деган нарсанинг ўзи йўқ. Мактабнинг кунгай томонидаги айвонга мажлис ҳайъати учун жой қилинган: ўртада катта узун стол, устига қизил алвон ёпилган, беш-олтита курси... Одамлар шундоқ столнинг олдигинасида айкаш-уйқаш ўтириб олишган, орқарокда ёш-яланглар тик туришибди. Столнинг икки томонидаги айвон устунларида иккита фонус осилган бўлиб, окшомги шабадада хира нур таратади. Бир маҳал мажлис ҳайъати ўз ўрнини эгаллаб, қолхоз раиси Марозиқ оқсоқол: «Ўртоқлар!» – деганида йиғилиш аҳли жим бўлиб қолди.

Мажлис бошланиши билан муаллим бизларни имлаб мактабга олиб кириб кетди. Биз у ерда мажлисдан кейин берадиган

концерт программамизни яна бир бор пухталашимиз, ким биринчи бўлиб чиқишини келишиб олишимиз керак эди. Мен билан бирга чиқиб шеър ўқийдиган киз бўлмагани учун мактабимизга бу йил шаҳардан келган Мастура деган ёшгина ўқитувачини шеър ўқиш учун кўндиришган экан-у, тўпланган одамларни кўриб, у ҳам чикмайман, деб туриб олди. Охири, концерт барбод бўлмасин деб, Мастура опанинг таклифига кўнишга мажбур бўлдик.

Мажлис охирлаб қолганидан дарак бериб, патир-путур чапак чалинди. Тагин олағовур бошланди. Марозик оқсоқол кўлини кўтариб:

– Ўртоқлар, ҳозир мактаб болалари ўйин кўрсатишади, – деди.

Ҳайъатдагилар ўринларидан туриб, ўн қадамча нарига бориб чордана қуришди. Болалар олдиндан тайёрлаб қўйилган пардани икки устун ўртасига тортишди-да, столни бир чеккага суриб қўйишди. Ўртада тўртта курси. Уларнинг бирига муаллим, иккинчисига Розик бориб ўтиришди. Дутор билан чилдирма жўрлигида концерт бошланди. Дуторнинг тинғир-тинғирю чилдирманинг пўк-пўк товушини атроф ютиб юбораётгандай эди. Айниқса, чилдирма гоҳ баланд бўлиб, гоҳ пастлашиб, тез-тез усулдан чиқиб кетар, бироқ одамлар бунга парво ҳам қилишмас, берилиб, бошларини чайқаб тинглашар эди.

Чилдирма деяётганимиз – умри бино бўлиб оловда қиздирилмаган, гардишларининг у ер-бу ерида ҳали ҳам юнглари бор, териси қалин; у бечора кундузи Ризвон бувининг кўлида кепчиг-у, кечқурунлари Розикнинг кўлида чилдирма вазифасини ўтарди. Ҳозир ўша чилдирма пўк-пўк қилган сари менинг юрагим ҳам пўкиллаб турарди. Чунки ҳозир саҳнага чиқиш менинг навбатим. Муаллимимиз ҳам қизик. Аслида қирк олтинчи бичимли кийим кийишим керак. У киши бўлса менга яқинда армиядан қайтиб келган Эшмат акамнинг эллигинчи бичимли шинелини, эллик олтинчи бичимли пилоткасини кийдириб қўйди. Қаёқдандир ов милтигининг жез гильзасини топиб келибди. Оғзини қисиброқ ичига пилик солиб ёндириб қўйилса, таъсирчанроқ чиқармиш.

Менинг галим келди. Парда ёпилиши билан тезгина саҳнадаги стол олдига бориб ўтириб олдим. Олдимда гильза чирок лип-лип ёниб турибди. Шинелнинг бесўнақай ёқаси қулоғимга такалиб, кенг пилотканинг бир томони ўнг қулоғимни беркитиб турар эди. Гўё урушдаман, онамга хат ёзиб ўтирибман...

Парда очилиши билан одамлар бирдан гувранди, кимлардир

пиқир-пиқир кулди. Мен ўзимни босиб олиб, шеърни ўқий бошладим:

Мардона бўл, кўзингга ёш тўлмасин,
Умидсизлик, қайғу йўлдош бўлмасин.
Кўтаринки, жўшқин руҳинг сўлмасин,
Хайр, она, онажоним, яхши қол!
Ок сут берган меҳрибоним, яхши қол!

Шу пайт мактабнинг айвон томонга очиладиган деразаси ортидан Мастура опанинг товуши янгради:

Хотиржам бўл, бир томчи ёш тўкилмас,
Мардлар қалби алам билан сўкилмас,
Тоғлар қадди алам билан букилмас,
Бор, лочиним, бор, шунқорим, яхши бор!
Бор, арслоним, ифтихорим, яхши бор!

Мастура опанинг овози жуда ширали экан. Шеър ўқишни ҳам бошлаб ташларкан. Ҳарҳолда, шаҳарда ўсган, катта мактаб кўрган-да!

Биз шу тахлит шеърни охиригача ўқидик. Мен ичкарига кириб кетганимда ҳам одамлар шеър таъсирида миқ этмай ўтиришарди. Ичкарига кириб, деразадан ташқарига қараганимда чапак янгради: фонус ёруғида кўзим тушиб қолди, деярли ҳам-манинг кўзида ёш, лабларида табассум, зўр бериб чапак чалишарди. Чилдирма билан дуторга тағин гал келди...

Хуллас, мажлис кўнглили тарқади. Шукур иккаламиз «сахна»ни йиғиштириб, эски шинелни қўлтиқлаб йўлга тушдик. Ой эндигина кўтарилган, атроф сутдек ойдин. Ярим йўлга етганимизда олдинда икки одамнинг қораси кўринди. Негадир биттаси бошини эгиб жим турар, иккинчиси товушини баланд қўйиб уни койирди:

- Қанақа галварссан ўзинг? Шартта айтмайсанми!
- Э, қизиқмисан, қандай айтаман?
- Ким айтади сени фронтвик, немисларнинг додини берган деб!
- Немис бошқада, ўрток...
- Забон борми ўзи? Нима, еб қўядими?
- Уни кўрсам галимдан адашиб қоламан, ўрток...
- Ўрток, ўрток... Ҳе, ўрток бўлмай ўл!..

Яқинроқ борганда танидик. Ўшқираётган – тракторчи Мамажон ака, индамай тургани – Каримжон деган йигит. У фронтга бориб, чап оёғидан ўк еб, оқсаб қайтган. Мамажон ака эса

тракторчи бўлгани учун брон билан колхозда қолган. Иккала-си қалин ўртоқ. Улар бир-бирлари билан сенсирашиб, сўки-шиб гаплашади. Мамажон ака аллақачон уйланган, икки фар-занди бор. Бизлар яқинлашганимизда Мамажон ака:

– Мана, шоир ҳам келиб қолди, – деди сал овозини юмша-тиб. – Айтайми, шеър ёзиб берсинми? Аммо-лекин, ука, ҳали-ги шеърни қотириб ёзибсан-да!

– Қайси шеърни?! – деб ҳайрон бўлиб қолдим.

– Қайси бўларди, ҳалиги-чи, Мастура билан бирга ўқи-ганинг... Аммо-лекин, у қиз ҳам бало экан!.. Одамларни йиғлатиб юборди-я!

Буни қарантки, Мамажон ака тушмагур бизлар ўқиган шеърни ўзлари ёзишган деб ўйлабди. Унга ҳозир «Йўқ, у шеърни мен ёзмаганман, шоир Уйғунники!» десам, барибир ишонмасди. «Ме-ники бўлса, меники бўла қолсин», дедим ичимда. Сирни очиб қўярмикан, деб Шукурдан хавфсираб турибман. У миқ этмай, кулимсираб турарди.

– Менга қара, Носир. Мана бу акангининг бошига бир кул-фат тушибди, – деди Мамажон ака жиддий. – Шунга бир қара-шиб юбормайсанми, ука?

– Қанақа кулфат?

– Қисқаси, биттасини яхши кўриб қопти, – деди у дона-дона қилиб.

Шукур пик этиб кулиб юборди.

– Шу ҳам кулфат бўптими? – дедим мен.

– Бу кулфатнинг каттаси агар билсанг, укам, – деди Мама-жон ака сал жаҳли чиқиб. – Ҳали бошингга тушганда биласан.

– Ким экан у?

– Нима ким экан? Э, ўзимизнинг Марзия-да.

Шукурнинг шайтонлиги тутиб, тагин қикирлади. Бизлардан бир-икки қадамча нарида Каримжон ака оқсоқ оёғининг учи билан тупрок чизиб турарди.

– Хўш, нима дейсан, ёзиб берасанми? – деб қолди Мама-жон ака жимликни бузиб.

– Майли, эртага ўқишдан кейин мактабга кела қолсин, ёзиб қўяман.

Марзия опани яхши таниймиз. Умуман, бу дўппидаккина қишлоқда бир-бирини танимаган, билмаган одам йўқ. У Шу-курларнинг қўшниси. Ўзимизнинг мактабда еттинчини битир-гандан сўнг ҳеч қаякка кетмади, оддий колхозчи бўлиб ишла-япти. Қаякка ҳам кетарди, ёлғиз онасини ташлаб? Отаси фронт-га кетган йилиёқ орқасидан қорахат келди. Битта оғаси бор –

шу Каримжон, Мамажон акалар тенги. Улар билан бирга фронтга отланиб, у ҳам дом-дараксиз кетди. На хат бор, на хабар! Онаси шўрлик эрининг, фарзандининг доғида қадди дол бўлиб, ишга ярамай қолди. Марзия опа камгап, аммо заҳматқаш, қипин-ёзин меҳнатдан бўшамайди. Ўрта бўйли, думалоқ юзини ёз офтоби ялаган, кўзлари тимқора... Хуллас, истараси иссиқ киз. Бурнининг жиндек пучуқлиги ҳам ўзига ярашиб гуради.

Шукур иккаламиз бизникига кирдик-да, тагин шоир Уйғуннинг китобчасини титқилай бошладик. Мақсадимиз, бирон тўғри келадиган шеър топиб, Каримжон аканинг қўлига тезроқ тутқазиш. Иккаламиз талаша-талаша ахийри бир шеърни танладик. Сўнг Шукур уни чиройли қилиб оқ қоғозга кўчирди:

Давлатингиз камайиб қолмас
Бир илтифот, бир боқиб билан,
Қачонгача қийнайсиз, ахир,
Қалбимизга ўт ёқиш билан?

Ҳижрон етар, висол навбати,
Тонги отмас кеча бўлмайди.
Ошиқ учун висол умиди,
Ўзи ҳаёт экан, ўлмайди.

Шу сабабдан висолингизга
Умидворман, қиламан тоқат.
Бир йўл боқинг... Умрим борича
Кўрсатайин сизга садоқат.

Шу шеърни ёздиг-у, тепасига: «Марзияга!» деб қўйдик. Таги-га эса: «Ўзингнинг Каримжонинг» деб гажақдор қилиб ёздик. Каримжон ака эртасига келиб шеърни олиб кетди...

Орадан уч-тўрт кун ўтди. Бу воқеа мутлақо эсимиздан чиқиб кетган, дарсдан сўнг Шукур, Кўчқор учовимиз деворий газета чиқариш билан банд бўлиб ўтирганимизда, эшик тарс этиб очилиб, Каримжон ака кириб келди. Оғзи қулоғида, хурсанд, икки қўлтиғида икки қатта-қатта қовун. Кириб келди-ю, қовунларни: «Мана!» – деб эндигина ёзилиб, ҳали бўёғи қуримаган газетанинг устига пўп этказиб қўйди. Кўчқорнинг жон-пони чиқиб кетди. «Вой, газета!» – деб қовунларни шартта олиб пастга қўйди. Бири босволди, иккинчиси кўкча... Битта сарлавҳа сал чапланиб кетди. Каримжон ака парво ҳам қилмади, мени қўлтигимдан тутиб четта бошлаб чиқди-ю, бесўнақай қўллари қовушмай чўнтагидан бир парча қоғоз олиб кўрсатди. Қўллари дир-дир титтарди. Қоғоз ҳам газетанинг бир бурчагидан йиртиб

олинганми, қийшиқ йиртилган, бунинг устига кўкиш ранг қаламда қийшиқ-қинғир қилиб қуйидаги сўзлар ёзилган эди:

«Шоир бўлган тилларингиздан ўзим ўргилай».

Бу – тунов куни мен кўчириб берган шеърга бўлажак янгимиз Марзиянинг жавоби эди. Ичимда ўйлаб турибман: «Икки томон ҳам аллақачон пишиб, бир оғиз ширин гапга интиқ бўлиб турган экан-да!» Нима дейишимни билмай Каримжон акага қардим. У шу индамаганича, ҳалиги бир парча қоғозни авайлаб чўнтагига тикди-ю, шарт бурилиб чикди-кетди. Қовунлар эса унинг бизга миннатдорчилиги экан. Кўчқорга бўлган воқеани айтиб берган эдим, у қотиб-қотиб кулди, чаглашиб кетган сарлавҳасига ачинмади ҳам.

Шундан кейин ҳалиги қовунларни сўйиб, мазза қилиб едик.

Ўшанда биринчи бор шеър сеҳрига, шеър қудратига қойил қолган эдим.

Агар ўша йиллари биров менга, вақти келиб Тошкентга ўқишга борасан, Уйғун акани кўрасан, у билан юзма-юз гаплашасан деса, албатта, ишонмаган бўлардим. Негаки, бу мен учун қўл етмас орзу эди, холос. Замона зайлини қарангки, Тошкентга ўқишга келдим ҳам, Уйғун ака билан юзма-юз гаплашиш бахтига муяссар бўлдим ҳам.

Университетга келган йилларимда Ҳамза театрида у кишининг «Алишер Навоий» спектакли муваффақият билан ўйналди. Уни бориб кўрган ҳар бир студент ўзини қиз бўлса – Гули, йигит бўлса – Навоий ҳисоблашар, тилидан драмадаги қанотли мисралар тушмас эди. Кейинчалик Муқимий номидаги театрда устознинг музикали комедиясини томоша қилганлар кўча-кўйда:

Олтинқўлнинг созиман,
Кўлдан учган ғозиман, –

деб айтиладиган ариясини хиргойи қилиб юрганининг гувоҳи бўлганмиз.

1966 йилда зилзила пайтида, тақдир бўлиб Уйғун ака билан қўшничилик ҳам қилдик. Хуллас, у киши билан ота-бола бўлиб кетдик. Шу ерда устознинг «Қотил» драмаси билан «Парвона» комедияларининг қандай ёзилганига гувоҳ ҳам бўлдим. У киши кўпинча кечаси ёзардилар. Илҳом келиб қолганда эса ҳафта-ўн кунлаб кўринмай қолардилар. Кейин чарчоғини одамлар билан суҳбат қилиб тарқатардилар. Қизиқ-қизиқ латифанамо ҳангомалар айтишда, айниқса, Ҳамид Олимжон, Ғафур Фулом, Элбек, Усмон Носир каби шоирлар билан боғлиқ тарихий ҳикоялар айтишда у кишига етадигани йўқ бўлса керак. Айниқса

йигирманчи йиллар адабиётимиз ва ёзувчиларимиз ҳаёти билан боғлиқ, уюшмамиз ташкил бўлган даврдаги гапларни ҳикоя қилганида у кишини бамисоли жонли тарих дейсиз.

Ҳозир Каримжон ака – Каримбой бува, Марзия янга эса – Марзия буви ували-жували бўлиб кетишган. Уйғун аканинг шеърлари сабаб бўлиб, бахт топган фақат шуларгина деб ўйлайсизми? Йўқ, кўплаб учрайди. Халқимиз орасида улар. Уйғун аканинг шеърлари ҳамиша хизматда: ошиқларнинг тилида, шеър шайдоларининг дилида яшаб, яшаш учун ундаб, мухаббатга, одабийликка чорлаб келяпти.

Шоирнинг бахти ҳам шунда бўлса ажаб эмас.

«ЎЗЛАРИДАН СЎРАСАК»

(Шоир Мақсуд Шайхзода портретида чизгилар)

– «Ўзларидан сўрасак?»

Шайх аканинг қиёфасини кўз олдида келтириш учун уни кўрган-билганларга шу икки оғиз сўзнинг ўзи кифоя. У киши тўладан келган, пешонаси кенг, оқ оралай бошлаган сочлари жингалак, эгниларида енгил калта оқ кўйлак... Столда «Қазбек» папиросини чекканча жилмайиб ўтирибдилар, аҳён-аҳён папирос қутисига эсларига келиб қолган шеър мисраларини ёзиб қўядилар, гўё сиз билан ҳазиллашгилари бордай.

Ҳа, мен Шайх акани ё ҳамиша шу ҳолатда кўрганман, ё эса кўз ўнгимда мана шу суратлари қолган.

Шайх аканинг ҳикоя қилса арзигулик фазилату хислатлари, ғалати одатлари-ю қизик-қизик гаплари кўп. Биз бугун домланинг шоирлиги-ю драматурглиги, олимлиги-ю алломалиги, таржимонлиги-ю устозлиги ҳақида гапиришни зукко олимларимизга қўйиб берайлик-да, унинг дилкашлиги-ю дилбарлиги, одамохунлиги-ю мусаффолиги ҳақида гапиришга ҳаракат қилайлик.

I

Ишчилар шаҳарчасига шиддат билан кетаётган трамвайнинг охириги вағонида, орқароқда Шайх ака тик турганча ҳаёл суриб келар эдилар. Вагон ичи одатдагидек тирбанд. Бирдан домланинг нигоҳлари рўпарада ийманибгина турган Эркин Жабборовга тушди.

– Ие, ўзлари ҳам шу ердамилар? – дедилар Шайх ака одатдагидек ҳазилга олиб.

Ҳа, у киши кўпчиликни танир, кўпчиликни билар эдилару, аммо дафъатан ё исм-шарифини, ё иш жойини эсдан чиқариб қўядилар. Бунақа пайтларда домланинг тусмоллаб

билиб олувчи саволлари бўларди. Масалан: агар иш жойини билмоқчи бўлсалар: «Халиям ўша жойдамисиз?» – деб сўрадилар. Домланинг тусмоллаётганларидан хабари йўқ бечора: «Ҳа, ўша жойда, газетадаман, домла», деб ростини айтиб қўяди ё бошқа ишга ўтган бўлса, ўша жойнинг адресини айтади. Шундай қилиб домла унинг қаерда ишлашини билиб оладилар. Бу гап ҳам шундай бўлди.

– Халиям ўша жойда ишляяпсизми? – сўрадилар Эркин акадан.

– Ўша жойда... «Гулхан»да.

– Яъни, ўзлари саркотиб-да, а?

– Мухаррир...

– Табрикларимизни қабул қилинг бўлмасам...

Эркин Жабборов гўё энди мухаррир бўлиб сайлангандек, бу гапдан қулиб юборай деди-ю, ўзини тутди...

Шу зайл улар гап билан бўлиб, Полиграф кўчасига жойлашган босмахона олдига келиб тўхташганини ҳам сезмай қолишди. Эркин ака манзилга етганини аллақачон сезган бўлса ҳам домлани ташлаб тушиб кетишга журъат қилолмай, «буёғи фақат бир бекатгина, нари борса пиёда қайтиб келарман», деган ҳаёлда турар эди. Шу пайт домланинг кўзлари бирдан босмахона биносининг пештоқига тушиб қолди-ю, тараддудландилар. Бу орада трамвай аста ўрнидан жила бошлади. Шундоққина домланинг олдиларида уч-тўртта рус аёллари мириқиб суҳбатлашишар, домланинг тезгина тушиб олишларига ҳалақит беришарди. Шунда домла улардан бирининг тирсагидан аста ушлаб, ниҳоятда маданий оҳангда, шошмай:

– Разрешите уступить лучший уголок нашего трамвая¹, – дедилар-у, қарийб юриб кетаётган трамвайдан сакраб тушдилар. Сал бўлмаса йиқилиб кетаёздилар...

Эркин ака трамвайнинг охирги бекатигача бориб, сўнг орқага пиёда қайтибди. Редакцияга келиши билан бўлган воқеани бизларга гапириб берди:

– Қаранг, бизлар бўлсак маданиятни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, итариб-туртиб гушамиз-кетамиз. Бу одам шунака пайтда ҳам одоб саклайди-я!

II

«Гулхан»да Шайх аканинг бир шеъри босилаётган эди. Нима ҳам бўлиб домла ўз оёқлари билан мухарририятга кириб келдилар.

¹ Трамвайнинг энг шинам бурчагини бўшатиб беришга рухсат этинг, хоним.

– Салом ёшларга!..

– Э, салом, домла, келинг, – деди хурсанд бўлиб журнал ходими Наримон Орифжонов. – Яхши бўлдида келганингиз, домла, шеърингизнинг корректураси келган эди. Бир кўздан ўтказиб берсангиз...

... Домла корректурани ўқиб ўтирар эканлар, боя сўрашганимиз хаёлларида йўқ шекилли:

– Миртемирнинг жиянига саломларимиз бўлсин... – деб қолдилар.

– Э, домла, боя сўрашувдик-ку, – деб юбордим шошганимдан хижолат бўлиб.

– Ҳечқиси йўқ, текин-ку, – дедилар-да, жилмайиб қўйиб, корректурани ўқишда давом этдилар.

Домланинг эски одатлари: нуқул отим эсларидан чиқиб қолса – «Миртемирнинг жияни...» деб, эсларига келиб қолса – «Носир Фозил ўғиллари...» – деб мурожаат қилар эдилар.

Бир иш билан ташқарига чиқиб, қайтиб кирсам, домла билан Наримон ниманидир талашинишар, талашаётган нарсалари унчалик жиддий эмас шекилли, шунчаки ҳазил-мутойибага ҳам ўхшаб кетар эди. Бундоқ қулоқ солсам, домла бир сўзда «б» ўрнига «в» ишлатибдилар. Наримон «б» ёзилади деса, домла «в» ёзилса керак, дердилар. Бундай қараганда икковларининг ҳам фикри тўғри эди. Фақат домла озарбайжонча талаффузда ёзган-у, Наримон бўлса ўзбекча талаффузда даъво қиларди.

– Қани, Миртемирнинг жияни айтсин... – деб домла мени ҳакамликка чақириб қолдилар.

– Ўзбекчаси «б» бўлса керак... – деб юбордим мен. Билиб турибман, гапим сал кўпол чиқди. У кишининг озар ўғли эканлигини юзига солгандек хижолат тортиб кетдим. Домла парво ҳам қилмадилар. Наримон икковимизнинг гапимиз бир жойдан чиққач, кўнишдан бошқа иложи қолмади шекилли, лекин шунда ҳам сир бой бермай, сих ҳам, кабоб ҳам қуймасин кабилида ҳазил аралаш дедилар:

– Хай, «в»ни «б» қилсак қалам ҳақиға таъсир қилмайдими?

Шу атрофда турганлар хахолоб кулиб юборишди. Домланинг ўзлари ҳам маза қилиб қоринларини селкилатиб қулдилар...

III

1957 йил. «Гулхан» ойномаси Навоий кўчасидаги 30-уйда жойлашган бўлиб, бу даргоҳга катта-ю кичик адиблар, яъни Фафур акадан тортиб то энди кўлига қалам олиб, ижод бўстониغا эндигина атак-чечак қилиб кириб келаётганлар ҳам тез-

тез келиб туришар, қизик-қизик гурунглар бўлар эди. Бу даргоҳда бўлган бир ғалати воқеа ҳали ҳам эсимдан чиқмайди.

Бир кунни одатдагидек оғзида «Қазбек» папироти: «Салом жужуқлар редакцияси ходимларига!» – деб Шайх ака кириб келдилар. Кўринишдан хурсандлар.

– Миртемирнинг жияни, бизга Султон Қўқонбек ўғилларини чақириб бермайсизми, а? – дедилар столга ўтираётиб.

– Хўп бўлади, домла, ҳозир-да...

Дарров телефон қилдим. Султон Қўқонбеков бизнинг редакциямиз жойлашган қаватнинг охирироғида ишлар эди. Унга домла йўқлаётганларини айтдим. Зум ўтмай харсиллаб-гурсиллаб етиб келди. Икковлари ҳол-аҳвол сўрашиб кетишди. Чамаси улар ака-укадек яқин эдилар.

Бир маҳал домла ҳозиргина чекиб бўлган папирот қолдигини столда турган кулдонга ташлаб эзғиладилар-у, ҳеч қанча вақт ўтмай тагин оғизларига папирот олдилар.

– Кибрит қолмади-да!.. – дедилар домла чўнтақларини пайпаслаб. Сўнг ҳамёнларини суғуриб, ундан ҳали бели синмаган юз сўмлик пул олдилар-да, Султондан илтимос қилдилар. – Энди, шоир, бир пачка гугурт олиб чиқадилар-да, пастдан, магазиндан... Агар хизмат бўлмаса...

Султон гугурт кидириб атрофга жавдираб қарали, аммо атрофдагиларнинг бирортаси чекмас, гугурт ҳам йўқ эди. Ниҳоят у ташқарига чиқиб кетаётганида домла уни тўхтатдилар:

– Пулни олсинлар, шоир...

– Ўзимда майда танга бор, домла...

Хуллас, Султон юз сўмни олиб чиқиб кетди. Домла эса нариги чўнтақларидан гугуртни бемалол олиб, папирот тутатдилар. Бизлар ҳайрон бўлиб қолдик. Сўнг ўринларидан туриб, биз билан хайрлашиб чиқиб кетдилар.

Сал ўтмай терлаб-пишиб, ўпкасини қўлига олганича Султон кириб келди. Қўлида уч-тўрт пачка гугурт. Биз домланинг гугуртлари бор эканини, биз билан хайрлашаётиб, сирли жилмайиб чиқиб кетганларини айтган эдик, Султон бир зум ҳайрон бўлди-ю, сўнг мийиғида аста кулди.

Кейин билсак, домла узок сафардан қайтиб, аҳволи сал тангроқ бўлиб юрган кезларида Султон: «Папирот пули қиларсиз, домла...» – деб йигирма беш сўм берган экан. Домла ўшани узибдилар...

IV

1965 йилнинг баҳори эди. Қўшни Чимкент вилояти обкомининг таклифига мувофиқ бир гуруҳ ўзбек адиблари Чим-

кент шахрига меҳмон бўлиб борадиган бўлдик. Улар орасида Фафур ака, Шайх ака, Миртемир ака, Жуманиёз ака... кўпчилик бор эди.

Вилоят партия комитети раҳбарлари, ҳукумати, меҳнат-кашлар, ўқувчилар ўзбек адибларини жуда илиқ кутиб олишди. Уларни шахардаги театрга олиб боришди. Театрга одам сизмасди. Кечани оқсоқолимиз Фафур ака очиб, икки кондош, қардош халқ шаънига кўп яхши гаплар, ҳамду санолар айтдилар. Сўз гали шоирларнинг чиқишига келиб тақалганда, Фафур ака:

– Шайх, энди буёғини ўзинг болайсан, – деб мажлис раислигини Шайх аканинг зиммасига юкладилар-қўйдилар.

Шайх ака йўқ деёлмадилар, албатта. Домла гап оҳангини, мазмунини бир баҳя ҳам пасайтирмай, ҳар бир шоирнинг мансаби-ю шаънини ўрнига қўйиб: ярим ҳазил, ярим кулги аралаш, ўзларига хос баландпарвоз услубда шоирларга сўз бера бошладилар. Ҳамма хурсанд. Зал хурсанд.

Бир маҳал Шайх ака ўртамиёнагина, бунинг устига Фафур ака унчалик ёқтирмайдиган шоирга сўз бераётиб, исм-шарифи олдида «мавлоно» деган сифатни ҳам қўшиб юбордилар. Бу гап залга қандай туюлди билмадим, аммо президиумда ўтирганлар учун мақтовдан кўра пичингта, кинояга мойилроқ эшитилди. Бу Фафур акага ёқмади чоғи, ёнгинасида ўтирган Шайх акага ярим энгашиб:

– «Мавлоно» сўзини ҳам расво қилдинг, Шайх! – дедилар.

Шайх ака ҳам ҳозиржавоблик билан:

– Билиб ўтирибдими, Фафур ака. Жуда нари борса, қардошларимиз «Мавлонов» деб қўя қоладилар-да... – дедилар кулиб.

Президиумдагилар енгил кулишди.

Кулгининг каттаси эртасига бўлди. Маҳаллий газета муҳбирлари ўзларининг мақолаларида ҳалиги шоирнинг фамилиясини «Мавлонов» деб ёзишган эди...

V

1961 йилнинг кеч кузи эди. «Ёш гвардия» нашриётида бўлим мудирини бўлиб ишлардим. Хона ичи қоронғи тортиб кетганидан кундуз кунини ҳам неон чироқларини ёқиб ўтирардик. Шайх ака кириб келдилар. Ташқарида ёғётган ёмғирдан уст-бошлари ҳўл, шляпалари буришиб кетган, шимларининг почасига лойқа сув сачраган.

– Носир Фозил ўғилларига алангали саломларимиз бўлмай...

– Ассалому алайкум, домла, келинг...

Домла анча вақтгача уёқдан-буёқдан гаплашиб ўтириб, муд-даога кўчдилар. Болаларга бир шеърый тўплам тортиқ қилиш ниятлари бор экан. Мен нашриёт удумига кўра дарҳол домлага қалам, қоғоз тутқаздим. У киши ўша жойнинг ўзидаёқ нашриёт директори номига заявка ёзиб бердилар.

Биз китобларимизни планга киритишларини сўраб нашриётларга ёзган илтимосномамизни шу пайтгача «Заявка» деб келамиз. Шайх ака бўлса ўзининг оригиналлигига содиқ қолиб, заявкани бундай бошлабдилар:

«Ёш гвардия» нашриётининг
Директорига

АРЗИҲОЛ¹

VI

ТАБАССУМКРОНА

Илгарилари Ёзувчилар уюшмасида бўладиган анжуманлар ниҳоятда мунозараларга, баҳсларга бой, ниҳоятда асабий ўтар эди. Балки шунинг учундир, ёзувчи зоти борки, мажлисларга тугал қатнашар эди. Ҳозирги ёшлар билишмайди: уюшма 1 май кўчасидаги 20-уйга жойлашган бўлиб, мажлислар залининг ниҳоятда ҳавоси паст, бунинг устига кашандалар тинмай чекаверганидан зал ичи хира тортиб, одамлар бир-бирларини ғира-ширада зўрға кўриб ўтирардилар.

Мажлис оғаси икки соатлик танаффус эълон қилди-ю, залда ўтирганлар ўзларини эшикка гурра уришди.

Миртемир ака Шайхзода домла билан жуда иноқ эди, коридорга чиқиб, бирпас кутиб турди. Шайх ака чиқиб келди. У ниҳоятда чарчаган, асаблари таранглашган бир аҳволда эди. Ўзининг машҳур «Қазбек» папиросини олиб, биттасини лабига кистирди. Кўзойнагини рўмолчаси билан авайлаб артиб, қайта тақди.

– Тамадди масалаларига қандай қарайсиз, домла? – деб сўради Миртемир ака.

Шайх ака одатдагидек баланцпарвоз жавоб қилди:

– Тўрт кўз билан табассумкорона қараймиз-да!

Икки дўст кула-кула йўлга тушишди...

¹ Дарвоқе, домла ёзган бу арзиҳолнинг қулёзмаси бизда сақланиб қолган.

VII

УЗР

Шайхзода домланинг ёшлар таҳририяги билан алоқаси ҳавас қиларли даражада эди. У кишидан шеър сўрасак, бирор марта ҳам «йўқ» демаганлар. Айниқса «Гулхан» журналига.

Жазирама ёз кунларидан бирида журналимиз ходими Наримон Орифжонов домланинг уйига бориб, кўнғирок тугмачасини босибди. Ичкаридан «ҳозир!» деган товуш эшитилибди.

Домла Мутахассислар уйининг тўртинчи қаватида истиқомат қилар эдилар. Бунақа жазирамада тўртинчи қаватнинг тандирдай қизиб кетишини домда яшайдиганлар жуда яхши билишади. Бир маҳал шип-шип оёқ товуши эшитилиб, сўнг эшик очилибди. Ичкаридан дим ва гармселдек илиқ ҳаво Наримоннинг юзига гул этиб урилибди.

– Ассалому алайкум, домла.

– Э, валеёкум... Келсинлар, келсинлар. Жужуклар таҳририяга оташин саломларимиз бўлгай. Бужорсинлар, Орифжон акамнинг ўғиллари, – дебди домла ичкарига мулозамат қилиб.

Наримон бундай қараса, домла эгнида фақат трусиғу сомон шляпада турганмиш. Бу аҳволни кўриб ичкарига киришни ҳам, кирмасликни ҳам билмай, шошиб қолибди. Шунда домласи тушмағур ўзининг қарийб кип-яланғоч турганини фаҳмлаб қолиб, дарҳол узр сўрабди:

– Кечирасиз, Орифжон акамнинг ўғиллари, галстук тақмабмиз-да... Узр, узр!

VIII

СИЗ СОППА-СОҒСИЗ!

Дўрмондаги ёзувчилар боғида ёш шоирларнинг йиғини бўлди-ю, унда устоз Шайхзода ҳам иштирок этди. Йиғин ўрталаб қолганида танаффус эълон қилиниб, ҳамма ховлига чиқди. Домла ҳам ўша машҳур липа тағидаги гилам ва кўрпачалар тўшалиб қўйилган сўрига бориб ўтирди-да, папирос тутатди. Шайх ака ҳамиша «Казбек» папиросини чекардилар. Бир маҳал у кишининг олдиларига ёш шоир ийманиброқ келиб ўтирди.

– Келсинлар, Робиддин Исҳок ўғиллари! – деб мулозамат қилди домла.

Домла ҳозиргина бу шоирнинг шеърларига муносабат билдирган эди. Робиддин домладан ийманибгина сўради:

– Домла, шу... шоирлар касал бўлишади, дейишади. Шу гап ростми?

– Айни ҳақиқат бу, Робиддин Исоҳқ ўғиллари! Яхши шоир борки, ҳаммаси касал, – деди домла қувланиб. – Аммо, сиз хавотир олманг. Мана шу чекаётганим «Казбек» папиросига касамёд қилиб айтаманки, сиз соппа-соғсиз!

Робиддин бечора нима дейишини билмай довдираб қолди...

* * *

Мана, Шайх ака кўз ўнгимизда: эгниларида енги калта оқ кўйлак, унча-мунча оқ оралаган сочлари жингалак. Столлари устида «Казбек» папироси қутиси. Папиросни қийшиқ тишлаб, ўнг кўзларини қисган ҳолда нимадир ёзаяптилар. Чамаси ёзишдан кўллари бўшаса, сиз билан, биз билан ҳазиллашгилари, чақ-чақлашгилари бор...

– Ўзларидан сўрасак, домлажон!

САИДА ОПАМИЗ

Университетнинг филология факультетида ўқиб шеър ёзишни орзу қилмаган студент – студентми? Бу ёшда ҳамма шоир, ҳамма ёзувчи бўлиб кетади.

Биз ҳам у пайтларда бирон яхши китобни ўқисак ёки бирон шоирни кўриб қолгудай бўлсак, ўзимизни йўқотар даражада севиниб кетардик. Кўпчилигимиз қишлоқлардан келганимиз учунми, ҳар қалай биздан бахтиёрроқ одам бўлмасди дунёда!

Кунлардан бирида, катта танаффус пайтида курсдошларимиздан бири ҳовлиқиб кириб қолди. Қўлида юпка муқовали, чиройли безатилган китобча. У китобчани юқорига кўтариб, ҳаммамизга кўз-кўз қилди:

– Саида Зуннуова. «Қизингиз ёзди».

– Қайси Саида Зуннуова? Ўзимизнинг тўртинчи курс студентими?

– Худди ўша.

– Юринглар, кетдик китоб магазинига.

Беш-олтитамиз югура-югура китоб магазинига етиб келдик. Университет билан китоб магазинининг ораси биз учун беш минутлик йўл. Ҳаммамиз бирдан ёпирилишиб, сотувчи кизни шошириб, битта-биттадан «Қизингиз ёзди»ни харид қилдик. Ўзиям эндигина чиққан экан, ундан босмахона ҳиди келиб турарди.

Саида Зуннуова!

Бу номни биз илгарилари ҳам унча-бунча эшитиб юрардик. Ўзимизнинг филология куллиётида ўқиётганини, жуда ёшлигидан шеър машқ қилишини, бир-икки бор ёзувчилар уюшмасида шеър ўқиб, катта-катта шоирлар назарига тушиб қолганини чала-чулпа билардик, аммо ўзини ҳалигача танимасдик.

Кунларнинг бирида навбатдаги сайрдан қайтиб келаётганимизда, курсдошимиз Туроб Йўлдошев тирсаги билан биқинимга туртиб қолди.

– Саида Зуннунова!

– Қани?

Туроб бизга қарши келаётган бир тўп қизларга ишора қилди. Улар ҳеч нарсага парво қилмай чақчақлашиб келишарди.

– Ўртадагиси... Сочи чамбараги...

Бу учрашув «Қизингиз ёзди» шеърини тўплами босилгунгача бўлиб ўтган эди. Тўплам чикқач, у жуда ҳам машҳур бўлиб кетди. Ҳамма уни узоқдан кўрсатар, ҳавас билан қарашарди.

Бошқаларни билмадим-у, китобчани такрор ва такрор ўқиб чикқач, менда иккита орзу пайдо бўлди: биринчиси, шоира билан яқиндан танишиб, маслаҳат олиш; иккинчиси, камина ўша пайтлари хуфия шеър машқ қилиб юрардим, уларни шоирага ошқора кўрсатиб, агар маъқул бўлса астойдил шеър машқ қилиш эди. Мен бу фикримни курсдошларимга айтганимда, баъзилари очикдан-очик: «Туя ашулани орзу қилибди-да!» деб кулишди. Барибир мен ўз айтганимдан қайтмадим. «Ўзбекистон» деган шеъримни қайта-қайта кўриб чикдим, сайқал бердим, банд қисқариши лозим бўлган жойларини қисқартирдим. Ҳамма курсдошлар ҳам бирдай эмас. Бировга ёқмаган шеър иккинчисига маъқул бўлади. Шеър Туробга маъқул бўлди. У шоиртабиат, унча-мунча шеър машқ қилиб юрарди.

– Таваккал қилиб Саида опага кўрсат, – деди у менга тасалли бериб. – Нуқсонни бўлса айтар, тузатасан.

Дўстим Туробнинг ладдаси билан шеърни Саида опага кўрсатишга жазм қилдим. Аммо қандай қилиб? Қайси йўл билан? Қасрда?

Яна Туроб жонимга оро кирди. Унинг айтишига қараганда, университет қошида «Студент» деган адабий-бадиий ва ижтимоий журнал ташкил этилиб, унга Саида опа муҳаррир этиб тайинланибди. Ҳаваскор шоирларни ҳафтанинг сешанба, жума кунлари қабул қилармиш. Журнал университет газетаси ҳузурида эмиш.

Бу – биз учун ажойиб янгилик эди. Навбатдаги жумада Туроб иккимиз узун-қисқа бўлиб муҳарририятга кириб бордик.

Мухарририят биринчи қаватда, биология факультетининг хоналаридан бирида экан. Фақат биттагина хонада ҳам газета, ҳам журнал жойлашибди. Хонада уч-тўртта стол. Тўрдаги столда Саида опа ўтирар, олдида талайгина қўлёмалар уюлиб турар, ўзи эса ёнидаги болага нималарнидир уқтирар эди. Бизни кўриши билан илтифот қилдилар:

– Келинглар, йигитчалар.

– Ассалому алайкум... Шеър олиб келгандик.

Саида опа шеърни олиб, унсиз кўз югуртира бошлади. Биз ҳаяжонимизни босолмай турибмиз. Бир пайт қаламини олиб шеъримнинг бир жойини тузатгандай бўлди. Тагин, бир оз ўқигач яна. Фиқ этиш қаёқда! Жим, қаққайганча турибмиз. Ўтиришга ортикча стул ҳам йўқ.

Бир маҳал Саида опа бошини кўтариб:

– Бўпти, қолдириб кетинглар, – деди иликқина жилмайиб.
– Қайси курсдансизлар?

– Филфакнинг иккинчи курсида...

– Яхши. Навбатдаги сонга берамиз.

Бошимиз осмонга етиб кетгани шунчаликки, хайр-маъзурни ҳам унутиб, индамай чиқиб кетибмиз.

... Хуллас, шеърим журналда босилиб чиқди. Мендан бахтиёр одам йўқ.

Босар-тусаримни билмай юрган кунларимнинг бирида журнал материаллари кенг студентлар даврасида, катта шоирлар иштирокида муҳокама қилинадиган бўлиб қолди. Айтилган куни САГУнинг кенг аудиториясига тўпландик. Залга одам сиғмайди. Муҳокама бошланди. Президиумда муаллимларимиз – профессорлар, доцентлар, шоирлар ўтиришибди. Улар орасида Саида опа ҳам, ўша пайтда шеър машқ қилиб юрган студентлар, жумладан Жуманиёз Жабборов ҳам бор эди. Муҳокама қизиган пайтда минбарга жиккакқина бир йигит чиқди. У ўша пайтда шеърлари билан жамоатчилик назарига тушиб қолган шоир Азиз Абдураззоқ эди. У анча гаплардан сўнг, бўш шеърлар мисолида менинг шеъримни таҳлил қилиб, дабдаласини чиқарди. Ўзимни кўярга жой тополмай қолдим.

Қанча вақт ўтди билмадим, бир маҳал нотик гапини тугатиб, минбардан туша бошлаганида Саида опа уни тўхтатиб, савол бериб қолди:

– Айтинг-чи, ўртоқ Азиз Абдураззоқов, сиз шеърни тўппа-тўғри раван ёзиб кетганмисиз, ё анча машқлардан сўнгми?

Азиз бир оз тараддуддан сўнг жавоб қилди:

– Албатта, анча-мунча машқдан сўнг...

– Яшанг, – деди Саида опа анча жонланиб. – Бу шеър Носирнинг биринчи машқи. Кейингилари, ўйлаймизки, анча пишик бўлади. Сиз шуни ҳисобга олишингиз керак эди. Шу вақтгача бирон шоир осмондан оёғини узатиб тушмаган...

Азиз бунга жавоб қайтара олмади. Индамай жойига келиб ўтирди.

– Мен бу гапдан қаддимни анча ростлаб олган эдим. Аммо, барибир шеър ёзиш истагим анчагина сўнган эди.

Орадан икки-уч йил ўтди. Бу орада университетни тугатдик. Саида опаларнинг ўқишни битириб кетганига ҳам анча йил бўлган эди. Бу орада опа билан кўришмадик. Эшитишимга қараганда, у ёзувчи Саид Аҳмадга турмушга чиқибди. Саида опа ўзининг дастлабки шеърий тўплами «Кизингиз ёзди» билан қанчалик машҳур бўлган бўлса, Саид Аҳмад ҳам биринчи қиссаси «Қадрдон далалар» билан шунчалик доврўғ қозонган маҳаллар эди. Саида опа дастлаб Ўзбекистон Компартияси Марказий комитети нашриётида бир мунча вақт корректор бўлиб ишладилар, сўнгра «Гулхан» ойномасида адабий ходим...

1955 йилнинг август ойи эди. Кўчада кетаётсам, бир йилгича орқамдан чопиб келиб қолди. Тинмай ҳансирарди. Чамаси анчадан бери орқамдан қувиб келаётган кўринарди.

– Ассалому алайкум, Носир ака. Сиз Саида опага бир учрашар экансиз.

– Саида опа қаердалар?

– «Пионер»да.

– Майли.

Йилгича қўлимга қоғоз тутқазиб, хайрлашиб кетди. Эртасига муҳарририятга бордим. Кутиб ўтирган эканлар.

– Мен ўз ўрнимни сизга таклиф қилмоқчиман. Келиб ишласангиз.

– Қандай бўларкин, Саида опа. Эплай олармиканман?!..

– Эплай оласиз, – деди у қандайдир ишонч билан. – Эркин Жабборович билан келишиб кўйганмиз. Хўп десангиз, ҳозир у кишининг олдиларига олиб қираман.

Муҳаррирнинг олдига кирдик.

Хуллас, у киши мени «Пионер» – ҳозирги «Гулхан» ойномасига ўз ўринларига ўтказдилар. Шу ерда мен адабий ходим, бўлим мудир, масъул котиб бўлиб анча йиллар ишладим. Мазкур ойнома менинг болалар ёзувчиси бўлиб шаклланишимга қатта таъсир кўрсатди. Бу эса шу даргоҳга келишимга сабаб бўлган Саида опанинг менга қилган улкан муруввати эди...

КАРОМАТ

1968 йилнинг ёзи эди. Абдулла Орипов у пайтлар «Ёш гвардия» нашриётида муҳаррир бўлиб ишлар, кайфияти мақтанадиган даражада эмасди: тўғри-да, на ётиш-туришида, на ишида ҳаловат бор эди. Бунақа дейишимнинг сабаби – яшай деса муқим уйи йўқ, қайга борса бит-билдик. Уч-тўртта дадил шеърлари учун шўролар давридаги мартабали кишилардан гап эшитиб, қора рўйхатга тушиб, китобларини ҳам чоп эттиролмай қийналиб, тушкунликка тушиб юрган кезлари эди.

Бир куни кечқурун Низом Комилов иккаласи бизникига кириб келишди. Абдулланинг кайфияти жудаям чатоқ эди. Мен, нима гап, дегандай Низомга қарадим. У ҳам тўлиб турган экан, ёришди:

– Шоири тушмагур Қашқадарёсига кетмоқчи.

– Соғингандир-да юртини, – дедим бамайлихотир, – майли, борса бориб келсин.

– Э, бутунлай кетяпти-да, – деди аслида оғир Низом тутуқиб. – У десам бу дейди, бу десам у. Кўнмайди. Охири олдингизга олиб келдим. Гапиринг бунга!

Учовлон бир зум жим қолдик. «Пичоқ бориб суягига тегибди-да, бечора шоирнинг».

Назаримда ҳозир бу қайсар шоирга бирор жўяли гап айтиб, уни қароридан қайтариш – беҳуда уринишнинг ўзгинаси бўлар эди. Аслида шоир халқи эрқароқ бўлади. Аммо замон ҳеч қандай эрқалиқни кўтармас, «идеология» дегани қаҳрига олиб турган кезлар. Юқоридагилар соч ол деса, ҳеч иккиланмасдан бош оладиган пайтлар.

– Кетаман деса кетаверади-да, – дедим совуққина. Менинг бу жавобимдан аслида қора Низом баттар қорайиб кетди. Кейин мен унга тасалли берган бўлиб, кўз қисдим-да, гўё чой дамлаб келгани ошхонага йўналдим. Кутганимдай ортимдан Низом ҳам чиқди. У киргач, ошхонанинг эшитгани зичлаб ёғдим. – Энди гап бундай, шоир. Кетаман деса, йўқ деманг. Тўхтанг, кизишманг. Гапга қулоқ солинг. Ҳозир, йўқ кетма, деб минг тавалло қилганингиз билан ўжарлиги тутаверади.

– Жиннимисиз?!

– Ақлим жойида. Қўяверинг, кетаверсин. Лекин мени айтиб дерсиз, нари-бериси билан ўн-ўн беш кундан кейин шоирингиз Тошкентга зипиллаб қайтиб келади. Негаки, шаҳарга ўрганган одам қишлоқда узоқ туролмайди.

... Худди айтганимдай, орадан ўн беш кун ҳам ўтмай Абдулла Тошкентга қайтиб келиб қолди. Биз уни миқ этмай, ўтган

галларни юзига солмай кутиб олдик-да, Низом билан келишиб кўйганимиздай, уни Туркистон сафарига чорладик. Мақсадимиз: ҳазрати Хўжа Аҳмад Яссавий бобомизни зиёрат қилиш, бир-икки кун Ясси даштларида ҳордик чиқариш, қимизхўрлик қилиш эканлигини айтдик. Кутилмаган бу таклифдан Абдулланинг чиройи очилиб кетди.

Учовлон Туркистон қайдасан деб йўлга чикдик.

Бу муқаддас шаҳарнинг ўзига яраша бир оҳанрабои бор. Бу унинг дардга даво ҳавосими ё у ерда ётган азиз-авлиёларнинг илоҳий сехрими? Ишқилиб, бутун дунё одамларини ўзига чорлагани чорлаган! Бўлмаса бошқа дунё шаҳарларидай кўз тортадиган мухташам бинолари йўқ, айқириб оқадиган сойлари ҳам йўқ. Нимага эканини билмадим, қандайдир бир сехри, сакovati бор бу шаҳарнинг!

... Икки кун роса мириқиб айландик. Қоратоғ бағирларини кездик. Карноқ, Сувноқ, Ўрангай, Иқон қишлоқларида бўлдик. Кентовни томоша қилдик. Қорачик ва Сир сувларида чўмилдик, қозоқ биродарларимизнинг ўтовларида меҳмоннавозлик қилдик. Қимизхўрлик деганимиз бешбармоқхўрлигу шаробхўрликка айланиб кетди. Эсимда, охириги меҳмондорчилик умр бўйи шу Сирдарё бўйини макон тутган, шу ерда овчилик билан машғул бўлган Ирискели деган нуруний қарияникида бўлди. Мен у кишини яхши билардим. Шунинг учун яхши билардимки, у отамнинг кадрдон дўсти эди. Бизнинг келганимизни кимдандир эшитиб қолиб, уйига таклиф қилди. Ирискели ота бир гапга тушиб кетса борми, китобинг ҳам, киноинг ҳам, телевизоринг ҳам бир пул. Ов ҳақида, табиатнинг ғалати сир-асрорлари ҳақида галирганида оғзинг ланг очилиб қолади!

Ирискели отанинг галларига маҳлиё бўлиб, сезмай қолибман. Бундай қарасам, жўраларим керагидан кўпроқ отиб қўйишибди шекилли, анчагина чулдираб қолишибди.

– Энди бас қилинглар, шоирлар, – дедим жиддий тортиб. – Эртага мана бу Сирдарёга тушиб, чўмилиб, мусаффолашиб, Яссавий бобомизнинг макбарасига борамиз, зиёрат қиламиз.

Бу гапни эшитиб иккови ҳам бирдан хушёр тортишди...

Нихоят, сафаримизнинг учинчи куни Сирдарё сувида чўмилиб, мусаффолашиб, Яссавий бобонинг хузурига бордик. Бунақа пайтларда ҳиссиёт кишиларининг нечоғли ҳаяжонланишини ўзингиз биласиз. Мен-ку шу юртнинг фарзандиман, бунақа зиёратларни ҳар борганимда қанда қилмайман. Абдулланинг эса биринчи келиши. У каттиқ ҳаяжонда эди. Афсуски,

ўша пайтда мақбара таъмирланаётган экан. Музей хизматчилари бизни ичкарига қўйишмади. Шундан кейин ноилож Абдулла билан Низомни мақбаранинг орқа томонига – қибла томонига олиб ўтдим. Бу ерда меҳробсимон бир панжарали эшик бўлиб, ундан ичкаридаги феруза рангли тошдан ясалган баҳайбат сағана кўриниб турар, у ўзининг гўзаллиги, қандайдир илохий сеҳри, салобати билан ҳар қандай одамнинг юрагини ларзага солар, тўлқинлантирар эди.

Мен аста тиз чўкиб:

– Ана, бобомиз... – деб сағанага ишора қилдим. Абдулла билан Низом ҳам кетма-кет тиз чўкишди. Бундай разм солсам, Абдулланинг кўллари дир-дир титрар, кўзларида ёш ҳалқаланиб, нималарнидир пичирлар, Низом эса унсиз бошини эгиб, чамаси, тиловат қилар эди.

Бир оз ўтгач, оҳиста туриб, йўлга тушдик. Боядан бери бутун гавдамизни босиб турган Яссавий бобомизнинг илохий юки сал енгиллашгандай бўлди, ўзимизни бардам тутиб келямиз. Мақбарадан бир оз узоклашгач, тагин ўша қувнок кайфиятимизга қайтиб, шумлик қила бошладик:

– Боя оксоколнинг қулоғига бир нима деб шивирладингизми, шоир? – дедим Абдуллага гапдан гап чиқариш учун.

– Шивирладим, ака.

– Нима дедингиз?

– Квартира сўрадим...

– О, бўтам... Унда кўлингизни дуога очинг, – учаламиз қибла томонга қараб кўлларимизни фотиҳага очдик. – Қани, омин! Султон Орифий бобомизнинг арвоҳлари ёр бўлиб... шу бўтамнинг тилаклари мустажо ўлғай! Омин, оллоху акбар... – деб астойдил юзимизга фотиҳа тортдик.

... Тошкентга қайтиб келганимиздан сўнг Абдулла Низомларникига кетди-ю, мен уйга йўл олдим. Уйдагилар билан одатдаги салом-алиқдан сўнг:

– Қалай, тинч-омон ўтирибсизларми? Кўни-кўшнилар омонми? – деб сўраган эдим, ойим:

– Ҳаммалари тинч-омон. Бироқ... Анави... тепадаги Зина эрга тегиб, кўчиб кетди, – деб қолдилар.

– Ие!

Зина деганимиз уйимизнинг тўртинчи каватида турар эди. Қрим татарлари. Эри ёзувчи ўтган экан. У вафот этгач, бева қолиб бир ўзи кичкина кизчаси билан яшарди. Ахири эр қилибди-да, бечора. «Демак, унинг ўн саккиз квадратли хонаси бўшабди. Демак, Абдулланинг Яссавий бобо қулоғига шивирлаган илти-

жолари ижобат бўлган». Дафъатан калламга келган хаёлдан кўнглим ёришиб, дарҳол Низомнинг уйига кўнгирак қилдим.

– Ало! Шоир қани? Дарров етиб келинглар! Уй масаласи...

Зум ўтмай Низом билан Абдулла узун-қисқа бўлиб етиб келишди. Дарҳол учовлон тўртинчи қаватга кўтарилдик. Қарасак, Зинанинг эшиги жипс ёпилиб, қулфи устига юмалоқ муҳр босилган тўрт энлик қоғоз ёпиштирилибди. Қоғозни шартта йиртиб, ичкарига кирдик. Каттагина хона ҳувишлаб турар эди.

– Мана, шоир, Яссавий бобонгизнинг инъомини қабул қилинг, – дедим Абдуллага. У қувончданми ё маҳаллий ҳукумат томонидан муҳрлаб қўйилган уйни берухсат очиб қирганимизнинг оқибат-натижадаги масъулиятдан қўчибми, қаттиқ ҳаяжонда турар, кечагина Яссавий бобо ҳузурда қандай титраб турган бўлса шундай қалтираб турар эди. Бирпасда бизникидан «Рига» русумли кир ювиш машинасини, оксоқол шоиримиз Уйғун акиникидан пружиналари ўйнаб кетган кўҳна буклама каравот, тагин бизникидан кўрпа-ёстик олиб чиқиб, ўзимизча уйни ясаган бўлдик.

... Абдулланинг бу уйда кўрган-кечирганларининг ўзи бир дунё хангома. Уни бир чеккага қўйиб турайлик-да, ушбу ҳикояга алоқадор гапнинг индаллосини айтиб қўя қолайлик: ростини айтсам, Яссавий бобо маънан инъом этган бу уй шоир учун, унинг тақдири учун ўта қутлуғ келди. У шу уйда ўсди, унди, бола-чақали бўлди. Бу қутлуғ макон уни бошқа бир кенгрок, баҳаворок уйга кузатиб қолди. Кетма-кет китоблари чоп этилди. Ўзбекистон халқ шоири, республика Давлат мукофотининг совриндори, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг раиси, Ўзбекистон қахрамони, Олий Мажлис депутати ва ҳоказо ва ҳоказолар бўлди. Абдулланинг шу даражага етишига шубҳасиз, Яссавий бобонинг қўллаб-қувватлаши сабаб эканлигини ҳеч ким инкор қилолмайди. Чин ихлос билан сўраганга худо беради. Яссавий бобо эса ҳаминша қўллаб-қувватлайди. Мен бунга қаттиқ ишонаман. Буни мен ўз тақдиримда талай-талай марта синаб кўрганман. Бу айни ҳақиқат...

САБОК

Сир бўйининг сирлари кўп, ўйдим-чуқур қирлари кўп. Қирларида ўрмалаб ўтлаб юрган туёғи кўп, дарё қирғокларининг қамишларию қиёғи кўп. Бу баҳаво жойлар мен учун жудааям азиз, негаки, киндик қоним тўкилмаган бўлса ҳам, ўспиринлик даврларим шу ерларда кечган. Бошланғич мактабни шу ерда битирганман. Яхши билан ёмоннинг фарқини шу ерда билган-

ман. Менинг учун мўътабар бу кишлокни Нуртас Ўнгдасинов овули деб аташади.

Худо раҳмат қилиб, жойлари жаннатдан бўлган бўлсин ило-йим, менинг биринчи муаллимим, меҳрибон амаким Почтахон ҳар йили ўша овулга бориб қовун экар, каминани бола-чақамиз билан овулга, қовун сайлига таклиф этар эди.

Ўша одатимизга кўра овулга келиб, бир ҳафта мириқиб дам олиб, энди Тошкентга қайтиш тараддудини кўряпмиз. Сигадиими, йўқми, у билан иши йўқ, шўрлик амаким машинанинг багажини қовун билан тўлдириб қўйибди. «Тошкентга борганларингда кўни-кўшниларга ҳам берарсизлар», дейди. Гап қайтариб бўларканми, майли, дедик. Хуллас, хайр-хўшдан сўнг бисмиллоху раҳмону раҳим деб йўлга чиқдик. Машинамиз даланинг ўт-ўлан босган илон изи йўлидан аранг юриб боряпти.

– Анави Султонимга атаб қўйган эҳсонингиз эсдан чиқмасин-а, бону, – дедим ёнгинамда ўтирган аелимга бурилиб. – Олдиларидан ўтиб кетаётганимизда ташлаб ўтамыз.

– Эсимда, – деди Муборак, – мана тайёрлаб қўйганман.

Ҳар гал Туркистонга келганимизда биринчи қиладиган ишимиз – улуг бобокалонимиз Хўжа Аҳмад Яссавийни зиёрат қилишдан, чин дилдан атаб қўйган эҳсонимизни табаррук дошқозонга ташлашдан бошланарди. Мақбара таъмирланаётгани учун дошқозон турган жойнинг эшиги анчадан бери тақа-тақ берк. Шу сабаб бўлибми, қайтаётганимизда ташлаб ўтармиз, деб тўғри кишлокқа ўтиб кетган эдик.

Машинамиз шаҳарнинг ўртасига кирганида Муборакка бир қараб қўйдим. У, эсимда, дегандай машинанинг ён ойнасини очиб, атрофга аланглаб қарай бошлади.

– Хайр-эҳсон оладиган чол-пол ҳам кўринмайди, – деди у бетоқат бўлиб. – Ҳаммаси ёш-яланглар, ўрислар...

Ҳақиқатан ҳам йўлимизда биз қидираётган чоллар йўқ эди. Ҳа энди йўл-йўлакай учраб қолар, деган умидда машинанинг тезлигини ошириб, Чоға кишлогидан ўтдик, Иқонга ҳам етдик. Хуллас, биз кутган оппоқ соқолли нуроний чол йўлимизда дуч келмади.

Тўрткўлдан ўтиб, ёзикликка чиққанимизда пайқаб қолдим: машинанинг сув даражасини кўрсатувчи милти дир-дир қилиб ўнг томонга ёнбошлаб ётарди. Ие, нима бўлди, деб дарҳол машинани четга олиб тўхтатдим. Калогни очган эдим, юзимга гуп этиб қайнок буг урилди. Радиатор чунонам қайнар эдики, асло яқинлашиб бўлмасди. Об-бо, шу етмай турувди! Нима бўлди экан, деб энгашиб қараган эдим, мотор билан радиатор ўртасида узилиб осилиб турган ремен-қайишга кўзим тушиб қолди. Ана, хо-

лос! Машинанинг баранкасини айлангириш-у, педалини босишдан бошқа нарсага ақли етмайдиган одам учун бу катта ташвиш, улкан муаммо эди. Энди нима қилдим, деб бош қашиб турганимда, ўшанақа бир янги қайишни харид қилиб орқа багажнинг бир тиркишига кистириб қўйганим лоп этиб эсимга тушиб, кўнглим ёришиб кетди. Дарров қўйган жойимдан уни олиб, ўзимча жойига солиш тарадудига тушдим. Қийин ери йук. Шундай қайишни айлангирадиган гилдиракчаларнинг иккитасига кийгизаман-у, учинчисига ҳам илинтириб, отвертка билан соламан-қўяман. Кўриб-сизки, олам гулистон, деб ўйладим.

Ҳалиги айтганимдай қилиб, учинчи темир гилдиракчага илинтирмоқчи бўлиб, қайишнинг тагига отверткани тикиб бир тортган эдим, не кўз билан кўрайки, яп-янги қайиш ширт этиб узилди кетди. Ана сизга томоша! Ёнгинамиздан йўловчи машиналар у ёқ-бу ёққа физ-физ ўтиб турибди. Биронтаси: «Оғайни нима бўлди? Нимага тўхтаб турибсан?» – демайди. Ёрдам сўраганимда ҳам, борингки, бензин сўрасам берар, насос сўрасам бериб турар, аммо қайишни ким беради! Ўзининг машинасига зарур қайишни-я! Ҳеч ҳам бермайди-да! Энди нима қилдик?!

Машина ҳам ҳовуридан тушиб, сал совугандай бўлди. Энди бир амаллаб орқага қайтишимиз, Тўрткўл марказидаги устахоналардан ёрдам сўрашимиз керак, деган қарорга келиб, рулга ўтирдим. Калитни бир бураган эдим, жонивор гур этиб ўт олди. Секин орқага қайтиб, қишлоқ ўртасига келганимда тўхтаб, бир йўловчидан қаерда устахона борлигини сўрадим. Халиги одам айтган жойга бир амаллаб етиб олдим. Устахона деганимиз, бир хонадан иборат харобгина жой экан. Бир йигит бурчақда уюлиб ётган темир-терсақлар орасидан нималарнидир тимирскилаб кидираб эди. Устахонанинг ланг очиқ эшигидан ичкарига бошимни суқиб:

– Ҳорманг, оғайни! – дедим.

Ҳалиги йигит ялт этиб мен томонга қаради. Чамаси ўттиз-ўттиз беш ёшлардаги, ингичка мўйловли, истараси иссиққина йигит экан. Уст-боши кир-чир, афт-башараси қора мойга беланган. У мен билан илиққина сўрашди:

– Келингиз. Ия, не бўлди, кўке?

Унинг муомаласидан ичимга ажиб бир илиқлик ингандай бўлди.

– Шу десангиз... – Мен бўлган гапни оқизмай-томизмай айтиб бердим. У ҳам илжайиб туриб, сабр билан эшитди. Сўнгра аста машинанинг олдига келди.

– Капотти ашингиз, кўке.

Капотни очган эдим, уста «ўй-бай!» деб юзини қўли билан пана қилиб орқага тисарилди. Радиатор тагин вақиллаб қайнаб, атрофга қайноқ буғ пуркар эди. Орқага қайтиб, тахминан икки-уч чакиримча жойга аккумуляторнинг кучи билан келганман-да! Қайиш бўлмаганидан сўнг динамик айланмайди. Динамик айланмаганидан кейин аккумуляторга келадиган қўшимча элекгр кучи ҳам берилмайди. Бунинг устига мотордаги сувда ҳаракат тўхтади, сув айланмагач, мотор қизигандан қизиб, ҳаракатсиз турган сувни қайнатади...

Уста индамай ичкарига кириб кетди-да, бир пайт баъзи жойларининг иплари чиқиб кетган кўхнарок қайиш кўтариб чикди.

– Кўке, бизде жанга буюм бўлмайди. Мине бир эскиси бар экен, сўни салин берейин.

– Ишқилиб Тошкентгача етаманми? Тагин узилиб кетмай-дими? – дедим хавогирланиб.

– Ташкент тугул аржағи Самарқандгада жетесиз, кўке. – У шундай деб кулди-да, ҳалиги қайишни бирпасда жойига солди-берди. Вой азамат-ей! Ҳарҳолда уста уста-да!

– Энди бунинг ҳақи қандай бўлади, иним?

– Ҳеч қандай ҳақи-пақи жўк. Кетеберингиз, кўке. Жўлингиз бўлсин!

– Йўк, унақаси бўлмайди, иним. Манавини ол... – деб мен унга кўнглимдан чиқариб пул узатган эдим, у: «Кўйинг, кўке, уят бўлади!» – деб узатган пулимни олмади. Шунда калламга: багаж тўла қовун, ўшандан берсам-чи, деган фикр келиб қолди. Дарҳол айланиб ўтиб, багажни очдим.

– Хўв иним! Бу ёққа кел. Пул олмасанг, манави қовунлардан ол, – дедим. – Агар мени Тошкентга эсон-омон етиб олсин десанг оласан. Олмасанг, йўлда тагин бир кори-ҳол бўлади!

– Майли, биревин олайн, кўке.

– Исминг нима сенинг?

– Пердебай...

– Барака топ, Пердебай иним, – деб елкасига қоқдим. – Ол, тузукроғини, каттароғини ол!

У битта қовун олиб, самимий хайрлашди, оқ йўл тилади. Ўзиям одамгарчилиги жойида, яхши йигит экан. Йўл-йўлакай унинг кулиб турган кўзлари, самимий сўзлари кўз олдимдан нари кетмади.

Умуман ҳадик, кўрқув ёмон нарса. У сени ич-ичингдан кемиради. Менда ҳам шундай бўлди. То Чимкент шаҳрига етиб келгунча «тагин бу қайиш узилиб кетмасмикан? Узилса ҳам устахона бор жойда узилсин-да!» деган кўрқув бамисоли ичим-

ни таталарди. Шу тариқа Чимкентга ҳам эсон-омон етиб олдик. Энди шу эсон-омон етиб олганимизни ўзимизча бир нишонлаш маъносида шаҳарнинг ўртасидаги «Восход» ресторани олдига келиб тўхтадик. Яхшилаб бир тамадди қилиб олмоқчимиз. Машинани кулфлаб, бундай қарасак, не кўз билан кўрайликки, рестораннынг эшиги устига кўндалангига бир ёзув осиглик турар эди: «Сегодня санитарный день».

– Об-бо... Энди нима қилдик?! – дедим мен елкамни қашиб.

– Нонимиз бор, ковунимиз бор, – деди Муборак менга тасалли бериб.

Ковун билан нонни машинадан олиб, нарироқдаги скамейкага бориб ўтирдик. Хуллас, нафсимиз ором олиб, бир оз чарчоғимиз босилгач, машина олдига борсак, ҳамма эшиклар тақатақ берк. Чўнтагимни ковласам калит йўқ.

Бундоқ машина салониға қарасам, не кўз билан кўрайки, калит шундоқкина орқа ўриндикда ётарди. Ола-а! Энди буни қандай очдик?! Атрофни тимироскилаб юриб бир сим топиб олиб, ойналарнинг тирқишидан тикиб калит олмоқчи бўлдим. Бахтга қарши сим тикадиган тирқишнинг ўзи йўқ, ҳамма ойна гипс беркитилган эди. Ўзиям диққат бўлганимдан қон босимим мингга чиқиб кетди-ёв! Шу аснода машинани уриб дабдала қилишга тайёр эдим. Шу пайт машинамиз ёниға бир «УАЗ»ик келиб тўхтади. Шофёри қозоқ йигити экан. Унинг олдиға бориб:

– Оғайни, болғангиз йўқми? – деб сўрадим.

– Э, не ғиласиз?

– Кўрмайсизми? – дедим мен фиғоним ошиб. – Болалар калитни машина ичида қолдириб... Шунга манави ён ойнасини уриб синдириб, калитни олмоқчиман.

– Ўй-бай, ўбалғўй, сув жанга машине экан, – деди у бошини чайқаб, – ашудинг басқа жўли жўқла?

– Э оғайни, гапни кўпайтирмай бер болғангни!

У менинг кайфиятимни сизди шекилли, индамай машинасининг орқасини очиб, болғасини олиб берди. Мен машинанинг чап томонидаги қийғик ойнасини чунонам зарб билан урдимки, ойна чил-чил бўлиб ён-теваракка марвариддай сочилиб кетди. Сўнг ойна тешигидан қўлимни бемалол тикиб калитни олдим-да, болғани ҳалиги шофёр йигитга бердим.

– Раҳмат, оғайни!

У бечора нима дейишини билмай бошини бир чайқади-да, болғани олиб бориб жойиға қўйди.

Биз унсизгина машинамизга ўтириб йўлга тушдик.

Йўл-йўлакай то Ўзбекистон ҳудудиға кираверишдаги

Фишгкўприк марказига етгунимизча энди нима бўлар экан, машинамиз тагин нима ҳунар кўрсатар экан, деган ҳадик билан келдик. Бирдан бозор ичида машинага керакли қисмларни сотадиган бир дўконча борлиги эсимга келиб қолди. Бу жойлардан у ёқ-бу ёққа ўтаётганимда шу дўконга кириб турардим. Шунга кириб, бояги ойна бўлса харид қилмайманми? Кейин бафуржа ўрнига солдириб олардим, деган фикрдан кўнглим ёришиб, машинани бир чеккага секин тўхтатиб, бозорга кирсам, у дўкон йўқ. Одамлардан суриштирсам, дўкон икки ой олдин бошқа ёққа кўчиб кетибди. На илож, йўқ бўлса йўқ-да. Бу матоҳ Тошкентдан ҳам топилар, деб машинага ўтирдим-да, калитни бурадим. Ие, деб яна бурадим. Стартёр ғик этмасди! Бунақа пайтда, айниқса, одам гавжум жойда кўнгил сўровчилар кўпайиб кетади денг. Ўтган ҳам, кетган ҳам:

– Ҳа, нима бўлди, оғайни?

– Чарчаб қолдимми? – деб ўтади.

Бу одамга оғир ботадиими йўқми?! Хўв, сенларнинг неча пудлиқ ишларинг бор! Ҳе, ўргилдим меҳрибонликларингдан!

Буни қарангки, ҳатто биттаси келиб, кабина ичига қўлини тикиб, худди ўзининг машинасидай калитни бураб ҳам кўрди.

– Ие, аккумуляторингиз ўлибди-ку!

Худди маймун ўйнатаётгандай бирпасда атрофимизга одамлар тўпланиб қолди. Ҳалиги калитни бураган йигит:

– Қани, оғайни, сиз жойингизга ўтиринг, – деди менга буйруғомуз. – Биз сал итаришиб юборамиз. Сиз калитни бураб, сал юргач тезликни иккинчига уринг, хўпми. – Мен шундай қилишга мажбур эдим. – Хўв, йигитлар, қани бир итаришиб юборинглар!

Машина ўрнидан енгил кўзғалди. Мен ҳалиги йигитнинг айтганини қилдим, сал юргач машина гур эгиб ўт олди. Раҳмат айтишни ҳам насия қилиб, йўлга тушдик...

Энди бу ёғи уйимизгача бирпаслик йўл. Боряпмиз-у, ҳеч қайсимизда садо йўқ. Бошқаларни билмайман-у, мен нуқул: «Қайиш-ку эскиргани учун узилган бўлса керак. Ён ойнакни калит ичкарида қолгани учун ўзим уриб синдирдим. Аккумуляторга нима бўлди? Яп-янги аккумулятор нима учун бирданига ишламай қолди?! Ё... боя Тўрткўлда қайишсиз тўрт-беш чақирим айланиб юрганимизда ишдан чиқдимикан?! Ахир ўша тўрт-беш чақирим масофани аккумулятор кучи билан юрган эдик-да! Ҳа, шундан, фақат шундан!» деб тахмин қилдим.

Хайрият, уйга етиб келдик. Машинани гаражнинг олдига тўхтатдим-у, аммо моторини ўчирмадим. Ўчирсам, турган гап-

ки, қайта ўт олдиришим амримаҳол эди. Дарров юкларни тушириб олдик, машинани гаражга олиб кириб қўйдим. Сўнг уйга кириб, диванга шилқ этиб тушдим-у, «ух!..» деб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолдим.

Чой-пой ичиб сал ўзимизга келганимиздан сўнг мен дадамга йўл-йўлакай кўрган-кечирганларимизни бир бошдан ҳикоя қилиб бера бошладим.

– Тўхта! – дедилар дадам. Карасам, дадамнинг жиндек жаҳли чиккан, юзларида бояги илиқлик кўринмас эди. Ростини айтсам, сал чўчидим ҳам. У кишининг чўрткесарлигини, бирон хато иш қилиб қўйсам аямаслигини билардим-да! Мен шартта гапдан тўхтаб, мабодо бирон-бир ножўя гап гапириб қўймадимми, деб у кишининг юзларига термилдим. – Бояги гапинг нима бўлди?

– Қайси гапим?!

– Султонимга атаганларингни бердиларингми?

Ичимда бир нарса чирс этиб узилиб кетгандай бўлди.

– Шунни бермабмиз, дада, – дедим бўшашиброқ. – Машинанинг овораси билан бўлиб... Эсимизга келмабди.

– Қойил қилибсанлар, – дедилар дадам бошларини сарак-сарак қилиб. – Султонимга бир нарсани атадингми, бер. У киши билан ҳазиллашиб бўлмайди. «Эсимизга келмабди» эмиш-а. Ана, боғлаб эсларингга солиб қўйибди-ку. Иккинчи эсларингдан чикмайдиган қилиб қўйибди-ку! Э, садкаи одам кетинглар-э!

Дадам шартта-шартта гапириб, ўрниларидан турдилар-кетдилар. Финг дейиш қаёқда! Шунча йўл юриб, шунча ташвишу оворагарчиликлардан сўнг ҳам нега эсимга тушмабди бу! Ахир бу бор гап-ку! Эҳ, пишмаган хомкалла!

Бу воқеа менга бир умрлик сабоқ бўлди. Сабоқ бўлганда ҳам аччиқ сабоқ бўлди!..

МИТТИ ҲАНГОМАЛАР

(Ҳазиллар, мутойибалар)

ЁЛЧИМАГАН ЭКАНМИЗ-ДА

Устоз Абдулла Қаҳҳор эллигинчи йилларда бир гуруҳ маданият ходимларига бош бўлиб, Ҳиндистон сафарига бориб келди.

У пайтларда бундай сафарлар унча русум бўлмагани учун, ёзувчилар сафар таассуротларини Абдулла аканинг ўз оғзидан эшитиш иштиёқида уюшмага йиғилишди. Йиғин ўша пайтдаги уюшма биноси – 1 май кўчаси, 20-уйда бўлди. Йиғин бошланиши олдидан одамлар Абдулла акани фойеда ўраб олишиб:

– Қалай экан Ҳиндистон? – деб сўрашди.

Устоз бирпас жим қолди. Назаримизда сафар чоғида кўрганларини тағин бир бор хаёлидан ўтказди: Ҳиндистоннинг бош шаҳарлари Деҳли, Бомбей, Калкутта... Бу шаҳарлардаги бобурийлар сулоласидан сўнг англизлар даврида қурилган кенг ва равон кўчалар, мухташам иморатлару гиштин кошоналар... Кўча юзидаги бой-бадавлат дўконлар...

– Ҳа энди, нимасини айтмай, – деди Абдулла ака кулгичлари ўйнаб. – Колонизаторга ҳам ёлчимаган эканмиз-да...

Ҳамма жим бўлиб қолди. Эллигинчи йиллари бунақа гапни сира ҳам айтиб бўлмасди-да!

Абдулла ака ҳаммани ҳайрон қолдириб, секин йиғин бўладиган залга кириб кетди...

ЭНГ БОЙ РАЖ

Абдулла ака ўша Ҳиндистон сафаридан олиб келган таассуротларини ёзувчининг кўзи билан қаҳҳорона гапириб, ҳаммани ўзига қарата олди. Гап ўртасига яқинлашиб қолганида:

– Ҳиндистонда одамларнинг бойлиги – улар уйланган хотинларининг оз ё кўплигига қараб белгиланар экан, – деди Абдулла ака жиддий.

Устознинг бир хусусияти: унинг гапига бошқалар қотиб-

қотиб кулар эди-ю, ўзи миқ этмай гапираверарди. – Бир Раж бор экан. Хиндистонда энг бой одам ўша Раж ҳисобланаркан. Никоҳида икки ярим мингта хотини бор экан...

Зал бир қалқиб тушгандай бўлди. Одамлар ҳаяжонда, бу гапга ишонишни ҳам, ишонмасликни ҳам билмасдилар.

– Об-бо...

– Ола-а!...

– Вой-вў-ўй... Шунча хотинни қандай қилиб эглар экан-а?!

Бу саволларга Абдулла ака кулгичлари ўйнаб жавоб берди:

– У Ражнинг моддий бойлиги ҳам чакана эмас-да, – деб одамларни чалғитмоқчи бўлди-ю, лекин барибир, «қандай қилиб эглар экан?» деган сўроққа жавоб бермасликни ўзига эп кўрмади.

– Ҳа энди, ойидами, йилидами бирров эшигини авайлабгина қия очиб: – «Қалай, тузуккина ўтирибсанми?» – деб тезгина жўнаворса керак-да.

Зал кулгидан ларзага келди.

ГАЗАК

1957 йил. Тошкентда қорақалпоқ адабиёти ва санъати ўн кунлиги ўтаётган кезлар эди. Ёзувчилар уюшмасида қорақалпоқ ёзувчиларининг асарлари муҳокама қилинар, унга Абдулла ака бош-қош эди. Аччик-чучук гаплар авжига чиқиб, устознинг асаблари ниҳоятда таранглашганини сезиб турардик.

Хуллас, танаффус эълон қилиниб, ёзувчилар, мунаққидлар ўзларини буфетга уришди. Жумладан, Абдулла ака ҳам буфет пештахтаси олдига бориб, ўзига келиб олиш учун бўлса керак юз грамм арақ сўради.

– Газагига нима бор? – деб тагин сўради устоз. Қайфияти чатоқроқ экани шундоққина билиниб турар эди. Буфетчи чаконлик билан бир бўлак гўшт кесиб тақсимчага солди-да, Абдулла аканинг олдига суриб қўйди.

– Бу ниманинг гўшти?

– Оқ қўйники, Абдулла ака... – деди шу ерда турганлардан бири хушомад кўрсатиб.

Абдулла ака башарасини бир буриштирди-ю, қўлида турган арақни лўк этказиб ичиб юборди.

Кимдир чаконлик билан ҳалиги гўштни санчқида Абдулла акага тутди. Устоз «кераги йўқ» дегандай бошини сарак-сарак қилди-ю, муштини ҳидлаб жавоб берди.

– Арақни ҳаром қилади.

АРМОН

Абдулла ака Масковда даволаниб ётганларида, у киши ётган хона ҳамиша Тошкентдан келиб хабар олувчилар билан гавжум бўлар, бунинг устига ёр-биродарлар Тошкентдан тез-тез кўнғироқ қилиб, устоздан хабар олиб туришар экан. Булар орасида Шухрат ака, Одил ака, Пиримқул ака, Озод ака ва хоказолар бор. Абдулла ака ҳам зерикканиданми ё бошқа бирон гапи борми, ишқилиб, ўзидан хабар олувчиларни қора лидерин муқовали китобининг ички томонига рўйхат қилиб бораркан. Кибриё опанинг гапларига қараганда ўша рўйхатда камина ҳам бор экан. Масковга боролмасак-да, устознинг аҳволдан телефон орқали тез-тез хабар олиб турардик-да!

Устознинг бу одати Кибриё опанинг гашига тегибди чамаси, бир куни сўрашга журъат этибди:

– Абдулла ака, нима азоб сизга келган-кетгани ёзиб?

– Мен бу рўйхатни зерикканимдан қилаётганим йўк, хоним, – дебдилар қандайдир бир ички армон билан. – Пушти камаримдан бўлган бир эмас, икки фарзандим бор. Ўшалар ҳам рўйхатга илиниб қолармикан, деган умидда қиялман.

Ҳа, Абдулла аканинг аввалги оиласидан иккита ўғли бор эди. Устознинг бу армонли гапини эшитиб, фарзанди ноқобилларнинг оқибатсизликларидан, ҳатто, ўғай онанинг ҳам боши ҳам бўлибди.

ЧОЛЛАРДАН БЎЛМАСА БЎЛМАЙДИ, ШЕКИЛЛИ

Аниқ биламан: 1958 йилнинг август ойи эди. Ўзбекистон ёзувчиларининг тўртинчи қурултойи ҳозирги «Баҳор» концерт залида бўлди. Биз энди ўқишни тугатган пайтларимиз. Қурултойда бўлаётган бирорта гапни ҳам назаримиздан четда қолдирмасликка ҳаракат қилардик. Энг кизиги раис сайлаш пайтида бўлди. У вақтларда ҳозиргидек демократия қаёқда дейсиз? Юқоридагилар нима деса шу бўларди, кимни деса ўша сайланарди. Бир маҳал минбарга Абдулла ака чикди. Ҳаммининг қулоғи динг.

– Уртоқлар, – деб аста гап бошлади Абдулла ака вазминлик билан, – биз ҳаммамиз раис бўлиб кўрдик. Энди навбатни ёшларга берайлик. Шукрим, кадрларимиз бор. Мана, Ҳамид Фуломдан тортиб то Шотурсун Фуломгача раисликка сайланса бўлаверади. Чоллардан нима чиқади? Мана, биттаси менми? Раислик пайтимда дори ичишдан қўлим бўшамади. Биттаси Яшинми? У ҳам дўпписини кетмон дастага илди-кетди. Ойбек

хам бўлиб кўрди. Бироқ жўялироқ иш қилолгани йўқ. Мана, Уйғунни раис қилдик. Оқибатда нима бўлди? Дарвоқе, Уйғун бамисоли туяқушга ўхшайди. Туяқушга: «Учсанг-чи», дейишса, «Мен туяман», дер экан. «Туя бўлсанг, юк ортайлик», дейишса, «Йўқ, мен қушман», деб жавоб қилар экан. Агар борди-ю, сиз унга: «Нега шеър ёзмайсан?» десангиз, у сизга: «Мен раисман», деб жавоб қилади. «Раис бўлсанг раҳбарлик қил», десангиз, у: «Мен шоирман», дейди. Шундай бўлгандан кейин...

Албатта бу гапдан ҳамма қулди. Энг қизиғи шуки, танаффус вақтида ўша пайтдаги марказқўмнинг саркотиби Собир Камолов Абдулла акани яхшилаб бир бураган шекилли, тушдан кейинги мажлисда раисликка номзодни Абдулла аканинг ўзлари кўрсатдилар:

– Энди ўртоқлар... – деб чайналиб гап бошладилар, – шу, бир чол раис бўлмаса бўлмайди, шекилли... Яшин бўла қолсин.

Хамма қулиб юборди. Одамлар раис Яшин ака бўлгани учун эмас, шундай тўғрисиўз Абдулла аканинг саркотиб тазйиқидан сўнг бояғи гапини қайтиб олгани учун қулишди.

ЎЗБЕК СОЛДАТИДАН

Ёзувчи халқи биледи ўз китобига дастхат ёзиб беришнинг нақадар қийинлигини! Айниқса устозингга! Кунлардан бир кун, олтишинчи йиллар эди шекилли, устоз Абдулла Қаҳҳор:

– Шоир, қозоқларнинг Рабит деган ёзувчиси тузук деб эшитаман, – деб қолдилар. – Сизда бирон асари борми? Бир ўкиб кўрсам...

Ўзбек адабиётининг Қозоғистонда бўладиган ўнкунлигига тайёргарлик кўраётган кезларимиз эди. Мен ўша ёзувчининг «Қозоқ солдати» рўмонини таржима қилган, китобнинг нишонаси келган кунлар эди.

– Бор, – дедим. – Эртага уйингизга ташлаб ўтарман.

– Бўпти, кутаман.

Уйга келиб, ўзимдаги ягона нусхага дастхат ёзмоқчи бўлдим. Қани энди бирон жўяли гап келса! Ахийри топгандай бўлдим.

«Ўзбек адабиётининг генерали, устоз Абдулла Қаҳҳорга! «Қозоқ солдати»ни ағдариб ташлаган ўзбек адабиёти солдатидан», деб ёздим-да, эртасига у кишининг уйларига олиб бориб бердим.

ЧУМЧУҚ ОВИ

Абдулла Қаҳдор!

Дарвоқе, Абдулла ака қўлида ҳаво босими билан отиладиган ихчам милтик, боғида эрмак учун энди шира кира бошлаган узум гужумларини чўкилаётган чумчуқларни отиб юрарди. Биз бир тўда ёшлар ёзувчилар боғидаги гужум тағида хангомалашиб ўтирардик. Бир маҳал Мавлон ака Абдулла аканинг ов қилиб юрганини кўриб, у кишининг олдиларига келди. Салом бергани биз ҳам кўзгалдик. Мавлон ака Абдулла акага салом берди-ю:

– Ие, оқсоқол, теккизолмаяпсиз-ку, – деди. Сўнг кўзойнагини яхшилаб артиб, кўзига тақди. – Менга беринг, бир отгандан тушираман.

Абдулла ака Мавлон аканинг шаштини кўриб, мийиғида илжайди.

– Мана, шоир. Қани, туширинг-чи.

Мавлон ака битта чумчуқни узоқ нишонга олиб, пақ этказиб отди. Чумчуқ учиб кетди. Мавлон ака «и» деди. Кўзойнагини қайтадан артиб, тагин мўлжалга олди. Тагин теккиза олмади. Яна «и» деди. Учинчи ҳаракатдан сўнг ҳам чумчуқ пир-р этиб учиб кетди.

Абдулла ака мийиғида кулиб:

– Қани, шоир, милтиқни бу ёққа олинг, – деди ғалати қараш қилиб. – Мана шунисига тегди.

Бизлар Мавлон аканинг барча ҳаракатини кузатиб турган эдик.

– Э, теккани йўқ, – деб чувиллашдик. – Тегса йиқилиб тушмасмиди?

Абдулла ака ўзининг аввалги ғалига изоҳ берди:

– Айтдим-ку, кейингисига тегди деб. Йиқилгани юмшоқ жой кидириб кетди!

Абдулла ака бу ғалани Мавлон акани хижолатпазликдан қутқариш учун айтганини билиб турсак ҳам қулдик. Устознинг ўзлари ҳам оғизларини очмай, қоринларини силкитиб қулдилар.

КЕЛАВЕРИНГЛАР, ТИШЛАМАЙДИ

Мен устоз Абдулла Қаҳдорни уста мерганга менгзайман. Мерган шунинг учун мерганки, отган ўки бекор кетмайди. Абдулла ака шунинг учун мерганга ўхшайдики, айтган ғали мўлжалга тегмай қолмайди.

Бир куни ёзувчилар боғида машхур липа тагидаги каравот-да оёқларимизни пастга осилтириб дам олиб ўтирардик. Ёнгинамда Матёқуб ака Қўшжонов. Бир маҳал Матёқуб ака биқинимга аста туртди.

– Юринг, Абдулла акага салом бериб келамиз.

Ўрнимдан туриб, у кишига эргашдим. Ховлисига кирсак, Абдулла ака ариқда турибди. Шинининг почалари тиззаларига-ча шимаришган. Бир оёғи сувда, бир оёғи ариқ бўйида. Қўлида қайиш. Иккинчи қўли Мулла Дазориддин Дўрмоний деган итининг бўйинбоғида. Важоҳати чаток: вангилагиб итини қайиш билан саваларди. Биз аста яқинлашиб қолган эдик. Матёқуб ака минг истиҳола билан сўради:

– Э, Абдулла ака, нима қиляпсиз?

Абдулла ака бизларга кўзи тушиб қолиб, сал жаҳлдан тушгандай бўлди.

– Қизиталок айтганимни қилмайди, – деди сал хансираб. – Шунга жиндек жисмоний танқид қилягман. Ҳа, қани, келинлар. Матёқуб ака итдан қўрқар экан. Сал тайсаллаб:

– Итингиз... – деди.

– Э, қўрқманглар, келаверинглар, – деди Абдулла ака негадир кулиб. – Танқидчидан ёмон эмас, тишламайди.

Абдулла ака Дазорнинг кетига қайиш билан енгилгина урди, ит думини қисганча гаражнинг ортига ўтиб кетди.

Ё ТОВБА!

Олтмишинчи йиллар. Никита Сергеевичнинг гуриллаб турган пайти. Адабиёт ва санъат ходимларини йиғиб гап сотган, унинг маърузасидан рус зиёлилари жунбушга келиб, гоҳ Вучетичга ўхшаган битта-яримта истеъдодли рассому ҳайкалтарошлар, гоҳ битта-иккита Солженицинга, Аксеновга ўхшаган ёзувчилар, гоҳ Растроповичга ўхшаган артистлар гарбга «қуён» бўлиб турган кунлари эди. Ойноманинг иши билан Абдулла аканинг олдиларига ўтган эдим, қўлларида ўша маъруза босилган рўзнома, ниҳоятда жаҳл устида ўтирган эканлар.

– Бу қизиталок, – деб газетадаги Хрушчевнинг суратига ишора қилдилар, – нима қилар экан адабиётга, санъатга аралашиб? Аралашмаса хотинчалари талок бўларканми, а? Худди тилла магазинга кириб қолган филнинг ўзгинасига ўхшайди-я! У ёққа айлансаям бир қимматбаҳо чиннини синдирыпти, бу ёққа айланса ҳам. Ё товбангдан кетай...

РАҲМАТ

Биринчи май кўчасидаги Ёзувчилар уюшмасининг Ҳамид Олимжон номидаги залида Қуддус Муҳаммадийнинг эллик йиллик таваллуд тўйи ўтаётган эди. Тўйни Абдулла ака қизиқ-қизиқ гаплар билан олиб борарди. «Қуддус Муҳаммадийнинг соқоли йўқ, деб ўйламанглар. Бунинг соқоли ичкарига қараб ўсади», деган гапни ўша тўйда Абдулла ака айтган. Тўй жуда маромида, хушчақчақ ўтди. Ҳамма бисотида бор яхши гапларни аямади. Тантана охирида Абдулла ака сўзни юбилярнинг ўзига берди. Қуддус ака аста минбарга кўтарилиб, бирпас хаяжонга эрк бериб турди-да:

– Ўртоқлар, – деди залдагиларга мурожаат қилиб. – Менинг нимами... нима қилганларинг учун... чин нимадан раҳмат!

Биров куляпти, биров «ана, холос!» деб ҳайрон. Шунда Абдулла ака ўрнидан туриб:

– Ана, энди бу ёғини ўзларинг тушуниб олаверасизлар, – деди кулиб. Шу билан юбилей кечамиз тугади. Ҳаммаларингга раҳмат!

САЛИДНИЙ КЎРИНАМАН ДЕБ

Эллигинчи йиллар эди чамаси. Уюшмамиз 1 май кўчаси, 20-уйда эди. Бизлар САГУда таҳсил бошлаган кезларимиз уюшмага тез-тез бориб, йиғинларда қатнашиб турар эдик. Бирон йиғин бўлса бас, ҳавасга айланиб келиб кетар эдик. Ҳеч қурса Ойбек домланими, Абдулла аканими, Миртемир домланими кўрганамиз фойда эди. Қизиқ-қизиқ гапларни эшитар эдик. Жуда бўлмаганда, «Ёзувчи» деган деворий газета чиқарди, ўшандаги гапларни, ҳазилларни ўқиб маза қилардик. Ётоққа қайтиб келиб, курсдошларга гапириб берардик. Ўша пайтда эшитган гапларимиздан бири мана бу эди.

Уюшманинг иккинчи қаватида каттакон зал, залнинг ёнида узун ойнавандли равонда, икки дераза ўртасида каттакон қора дермантинли диван қўйилган бўлиб, унда кўпинча катта ёзувчилар суҳбат қилиб ўтиришарди. Бир куни Абдулла ака билан Ғайратий домла гаплашиб ўтиришса, ғоз юриш қилиб драматург Туйғун ўтиб қолибди. Ўша пайтда у кишининг «Муҳаббат» деган драмаси сахнага қўйилган, ўзи эса уюшма фирқасига котиб... Хуллас, ишлари юришиб турган кезлар. Унча бунча одамни эламайди. Жиндек ҳаво пайдо қилган, тарвуз-

деккина қорнини олдинга чиқариб, домлаларга хўжакўрсингагина бош эгиб салом берган бўлибди-да, зипиллаб ўтиб кетибди.

Абдулла акани ўзингиз биласиз, сассиккина, Файратий домла ҳам илжайибгина жим тургани билан бу борада Абдулла акадан қолишмасди.

– Туйғун қорин қўйибдимми? – дебди Файратий домла ғалати илжайиб.

– Бэ-э, – эътироз билдирибди Абдулла ака, – салидний кўринаман деб, бир ҳафтадирки, холи жойга бормайди.

ТАҒИН НИМА ҚИЛИБ БЕРАЙ?

Абдулла аканинг қизиқ одатлари бўларди. Ёзувчи-да! Ёзувчи доим изланишда, гап қидиришда юради. Баъзан кўнглига бирон қизиқ гап келиб қолса, ўша гапини исботлаш учун атайлаб воқеани ташкил ҳам қиларди. Масалан, Дўрмонда устознинг Мулла Дазориддин Дўрмоний деган ити қазо қилиб қолган пайтлари – Кибриё опа Сочида ҳордиқ олаётган экан. Шунда устоз эринмай итининг жасадини атайлаб судраб келиб, бошини остонага тўғрилаб қўйибди-да, суратта туширибди. Сўнг опага: «Мулла Дазориддин Дўрмоний умрининг сўнгги дамигача Сизни йўқлаб, остонага бош қўйганича жон таслим қилдилар...» деб хат ёзгани, хатга қўшиб суратни ҳам жўнатгани ҳаммамизнинг эсимизда.

Худди шунга ўхшаш воқеа рўй берганида камина ҳам бор эди. Устоз кўнглида туғилган гапни воқеага айлантирди. Бунинг учун бир гап айтиб, опанинг жаҳлини чиқариши керак. Ўзингиз биласиз, бунақа пайтда хотин кишига айтилган ҳар қандай сўз жавобсиз қолмайди. Воқеа меъёрига етганида, устоз бояги кўнглига келган гапни кулмай, бу гап ҳозиргина пайдо бўлгандай қилиб айтади. Худди шундай бўлди. Гўё чи-накамига жаҳли чиққандай деди:

– Хўш, нима дейсан? Каерга борсам белимда носқовокдай осиб юрсам, она тилим қолиб, хотин тилида гапирсам... Тагин нима қилай?..

Бунақа пайтда жаҳл эмас, ҳозиргина айтилган қизиқ гап устунлик қилади. Бу гал ҳам шундай бўлди: опа ҳам, мен ҳам кулишдик. Абдулла ака кулмади: котирдимми, дегандай ўзини кулгидан аранг босиб, тескари айланиб кетди.

ЁМҒИРДА ХОТИН ТУҒМАЙДИ

Абдулла ака баъзан зерикиб, хангоматалаб бўлиб қолганида Дўрмондаги чорбоғига ўзига яқин кишиларни таклиф қилардилар. Бунинг оти ҳашар! Аслини олганда таклиф қилинганлар ҳашарга эмас ошарга чиқар, шу баҳона ҳордик чиқариб, ўйнаб, яйраб қайтиб келишарди шаҳарга.

Ана шундай чақирикларнинг бири. Боғда Ҳайдарали ака, Ваҳоб акалар ҳам бор. Аллақачон майхўрлик бошланган. Майхўрлик деяётганимиз бу – Абдулла аканинг қўлбола мусалласи. Чорбоғ ертўласидаги ёғоч бўчкадан олиб чиқиб қўяпти, ичиш-япти. Ўзиям бир писмиқ мусаллас экан, гўё ҳеч нарса бўлмагандай туюлади-ю, етмиш икки томирингни бўшаштириб, қўзғатмай қўя қоларкан.

Бир маҳал ҳамма чулдираб қолган пайтда Ҳайдарали ака ўрнидан базўр турди-ю, гандираклаб бориб, пойгакда турган туфлисини қўлантаёқ кия бошлади. Гавдали одам эмасми, эгиллолмас, кайфнинг зўридан оёқларини туфлига тўғрилолмай инкилларди...

Ташқарида эса боягина бошланган ёмғир зўрайса зўрайган эдики, асло пасаймаган, унинг шатир-шутури хона ичида ҳам эшитилиб турар эди.

Бир маҳал бўсағада ивирсиб юрган Ҳайдарали акага Абдулла аканинг кўзи тушиб қолди. У ҳамон туфлисини киёлмасди.

– Ҳа, шоир, нима ҳаракат?

Ҳайдарали ака қараса, тепасида Абдулла ака турибди. У кишининг ҳам кўзлари сузилган. Бир туфлисини қўлантаёқ кийган, иккинчиси қўлида, Ҳайдарали ака деворга суяниб, қаддини ростлади.

– Келинингиз оғироёқ эди... – деди Ҳайдарали ака хижолатомуз. – Шунга... кетмасам бўлмайди, Абдулла ака.

Қараса бўлмайдиған. Ёмғир эса ҳеч пасаядиган эмасди. Шу аҳволда, шу ёмғирда уни кўчага чиқариб бўларканми?

– Қўйсангиз-чи, шоир, – деди Абдулла ака уни мантиқ кучи билан ишонтиришга ҳаракат қилиб. – Шу ёмғирда ҳам хотин туғадими?

Ҳайдарали ака сал бўшашди.

– Туғмайдими?!

– Туғмайди, – деди ишонч билан Абдулла ака.

– Майли ундоқ бўлса... – деб Ҳайдарали ака ярим соат овора бўлиб зўрға кийган туфлисини еча бошлади.

ҚИЁСНИ ҚАРАНГ

Шоир Мамарасул Бобоевнинг эллик йиллик тўйи 1 май кўчаси 20-уйдаги Ёзувчилар уюшмасининг клубида бўлди. Шоирнинг дўстлари, яқинлари, мухлислари, ўқувчилари унинг шаънига ажойиб сўзларни тўкиб ташлашди, ижодига нисбатан мақтовлар ёғдиришди. У пайтларда тўрт кўз тугал, оқсоқоллар бажо: Ойбек домлаю Фафур ака, Миртемир акаю Шайхзода домла, Абдулла акаю Хабибий домла, тўй эгасининг тенгқур шоиру ёзувчи жўралари – ҳамма-ҳаммаси савлат тўкиб ўтиришибди.

Абдулла аканинг бир одати бор эди. Бунақа йиғинларда биринчи бўлиб сўзга чиқмасди, албатта бир-икки нотик чиққач, уларнинг гап-сўзларидан бирон-бир илмоқ топиб, сўнг сўз оларди-да, қийсинини топиб, ўша нотикқа муносабат биждириб ўтарди.

Абдулла ака ўша ўзи пойлаб ўтирган илмоқни Туроб Тўланинг гапидан топди.

Маълумки, Туроб ака Мамарасул аканинг ошнаси, адабиётга бирга кириб келган сирдоши. У дўсти ҳақида талайгина чиройли гаплардан сўнг, ўзини унга яна ҳам яқин қилиб кўрсатмоқчи бўлди шекилли:

– Мамарасулни мен жуда яхши кўраман, – деди гапининг пировардида. – Менда унинг ҳамма китоби бор. Яқин бўлганимиз учун ҳамма китобларига ўз қўли билан дастхат ёзиб берган...

Туроб аканинг гапидан кейин Абдулла ака сўз олди. Ҳамманинг қулоғи динг, нима деркин, деб қимир этмай ўтиришибди. Абдулла ака анча ҳамду санодан сўнг:

– Мамарасулни мен ҳам яхши кўраман, – деди салмоқлаб. – Менда ҳам унинг ҳамма китоблари бор. Аммо бу китобларни шоир менга дастхат билан бермаган. Азбаройи яхши кўрганим учун ўзим сотиб олганман...

Ҳамма гур этиб кулди.

Қиёсни қаранг!

ОҚАРСАЯМ БЎЛСИН-ЧИ

Олтмишинчи йилларда «Қизил Ўзбекистон» (ҳозирги «Ўзбекистон овози»)дан ҳам улугроқ газета йўқ эди. Шу газетанинг саҳифаларида чиқиш ҳар қандай адиб учун жуда шарафли эди. Шунинг учун бўлса керак, бу газетанинг адабиёт ва маданият бўлими шоиру ёзувчилар билан гавжум бўларди.

Ўша йиллари бу бўлимнинг мудури бўлиб ёзувчи Йўлдош Шамшаров ишларди. Бу анчагина катта амал ҳисоблангани учун Йўлдош акамизда жиндек ҳаво пайдо бўлган, шунинг учун бўлса ажаб эмас, таҳририятта кирганларга у каттами-кичикми барибир, сенсираб муомала қиларди.

Кунлардан бирида бўлимга ёзувчи Абдулла Каҳҳор кириб келди. Йўлдош ака одати бўйича, худди Абдулла аканинг бешигини тебратгандай:

– Ие, Абдуллажон, сочларинг оппоқ оқариб кетибди-я, – деди.

Бу унинг Абдулла ака билан сўрашганимиди ё таҳририятда ўтирганларга ўзининг ким эканлигини кўрсатиб қўйишимиди, билиб бўлмасди. Бунақа пайтда Абдулла ака ҳам қараб туради-ганлардан эмасди. У оппоқ қордай сочларини силаб жавоб берди:

– Оқарсаям бўлсин-чи!

Йўлдош ака жавоб қайтаролмай, дилгирликдан чип-чип терлаган силлиқ бошини силаркан, хонадагиларга қўшилиб кулди.

Ўзининг бошида битгаям туки йўқ одам шунақа дейдими?

ҲЕЧ КИМ БУНДАН ОШИРОЛМАЙДИ

Ойбек домла «Улуг йўл» рўмонини ёзиб бўлиб, навбатдаги Бухоро ҳақида ёзилажак асарига маълумот тўшлаб юрган чоғларида анча чарчаб, асаблари бўшашиб қолибди. Шунда зийрак Зарифа опамиз домлани машаққатли ишларидан чалғитиш, бир оз дам бериш чорасини қидира бошлабди. Ўйлаб-ўйлаб шундай қарорга келибди: домлани стадионга – футбол томошасига олиб бориш керак!

Эсингизда бўлса, олтмишинчи йиллари футболимизнинг обрўси жуда баланд эди. Стадионга одам сиғмай кетарди. Хуллас, опа домлани бир амалиаб кўндириб, стадионга олиб борибди. Футбол бошланибди. Домла ҳеч нарса билан иши бўлмай, атрофдаги шинавандаларнинг қийқирикларига ҳам, хуштакбозликларга ҳам, ҳатто ёнгинасида ўтирган Зарифа опага ҳам парво қилмай, миқ этмай ўтираверибди. «Ўйин ёқди шекилли. Хайрият-э», деб опа ҳам хурсанд эмиш. Бир маҳал денг, майдон ўртасида Красницкий бир тепган экан, коппоқ осмони фалакка чиқиб кетибди. Шунда домла ҳаяжонланиб кетиб, ўрнидан шартта турибди-ю:

– Тур, Зарифа, – дебди опанинг тирсагидан тутиб. – Бўлди, мана шуниси ютди. Энди ҳеч ким бундан оширолмайди.

ҚАЙСИ ОЙБЕК?

Эллигинчи йиллари уюшмамизга Ойбек домла раислик қиларди. У пайтда бизлар биринчи, иккинчи курс студентлари, ишимиз бўлса-бўлмаса уюшмага бир бориб айланиб қайтар эдик. Ҳеч бўлмаса, биронта катта ёзувчини узоқдан кўриб томоша қилардик. Назаримизда улар илоҳий кишилар эди. Биз учун уларнинг юриш-туришлари-ю, бир-бирлари билан гаплашганларида ҳам қандайдир сир-синоат, ибрат бордай эди. Ҳеч кимни кўрмаганимизда ҳам уюшманинг иккинчи қаватида «Ёзувчи» деган деворий газета осиглик турар, ундаги ҳазил-мутойибаларни, расмли чимдишларни ўқиб маза қилардик.

Бир куни борсак, ўша деворий газетанинг ёнгинасида йирик-йирик ҳарфлар билан ёзилган каттакон эълон осиб қўйишган экан. Ҳаммамиз ўша эълонга ёпирилишдик.

ЭЪЛОН

Бугун кеч соат олтиларда, Ҳамид Олимжон номидаги клубда ОЙБЕКнинг «ОЛТИН ВОДИЙДАН ШАБАДАЛАР» романининг муҳокамаси бўлади. Маърузачи – Иzzат СУЛТОН. Қизиққан ўртоқларнинг келишлари сўралади.

РАҲБАРИЯТ

Эълонга ёпишиб турсак, кимдир биқинимга туртди.

– Ойбек домла келяптилар.

Ҳақиқатан ҳам шундай саратон кунларида эгниларига қора костюм кийиб олган, қора бўйра сочлари ҳурпайиб, қорамағиздан келган лўппи юзлари иссиқдан бўғриқиб, шиға терга тушиб кетган Ойбек домла шундоққина орқамизга келиб тўхтадилар-у, эълонни кўриб, ҳаяжондан аслида тим қора катта-катта кўзлари чакнаб кетди.

– Хў, ёзибдими, а? Қайси Ойбек?!

Кимдир пиқ этиб кулиб юборди. Бизлар қотиб турардик. Кулиш қаёқда! Ўзбек адабиётида Ойбек битталигини ҳам, бу романни ўзи ёзганини унутиб қўйгани ҳам биз учун сеvimли ёзувчимизнинг ўзига хос фазилати бўлиб туюлар эди.

ЕБ ҚЎЯДИ

Ҳайдарали Ниёзов иш юзасидан Ойбек домланикига тез-тез бориб турар эди. Гап шундаки, бу пайтда домла «Қуёш қораймас» рўмонини ёзаётган, Ҳайдарали ака эса уни бобма-боб ун-

дириб келаётган эди. Хар бориб келганида биронта қизик гап топиб, уни бизга завқ-шавқ билан гапириб берарди. Бир куни борса Ойбек домла академияга – мажлисга шошилиб турган экан. Ҳайдарали ака иш юзасидан наридан-бери гаплашиб, рўмоннинг битган қисмини олиб, энди отланаётса, Зарифа опа тўхтатибди.

– Ҳайдаржон, домлангиз ҳам отланияптилар. Машинада ташлаб ўтарлар, шошманг.

Бу пайтда домланинг корейс шофёри зулукдек «ЗИМ»ни ювиб-тараб эшик олдига кўндаланг қилиб, кутиб турган экан. Бир маҳал домла чиқибди. У кишининг кетидан эркаланиб қопқора, биққидек семиз кучути ҳам чиқиб, худди «яхши бориб келинг», дегандай домланинг оёқларига сурканибди. Домла Ҳайдарали аканинг ҳавас билан қараб турганини кўриб:

– Олинг... Боқинг сиз, – дебди кучаниб.

– Итимиз бор, домла, – деб мулозамат қилибди Ҳайдарали ака. – Агар керак бўлмаса шофёрингизга бера қолинг.

Шунда Ойбек домла ҳаяжондан аслида катта кўзлари яна ҳам каттайиб:

– Хў... бўмайди! Еб қўяди!.. – деб кучугининг олдини тўсиб, худди ҳозир сўйиб еб қўядигандай пана қилибди.

Корейс шофёр бечора ўзбекчани тушунар экан шекилли, домланинг ҳолатига беозоргина кулиб қўя қолибди.

ОФИЦИАНТКА

Кеч кириб, атрофга салқин туша бошлаганида Фафур ака ижодхонасида ҳозиргина ёзиб бўлган шеърнинг кайфини суриб, креслога суяниб ўтирарди. Шу пайт эшикдан чопқиллаб кизи кирди-ю:

– Адажон, овқатга чиқаркансиз, – деб зудлик билан чиқиб кетди.

Маъқул. Чунки, қаттиқ ишлаганиданми, шоирнинг қорни оча бошлаган эди. «Овқат олдидан қиттак-қиттак... ёмон бўлмасди», деб хаёлидан ўтказди шоир. Шу хаёлда чикса, стол устида буғи бурқираб бир лаган палов турарди. Девзирадан! Болалар чуғур-чуғур қилишиб, стол атрофига ўтира бошлашибди. Фафур акага бояги хаёли тинчлик бермай, Мухаррам опага мўлтираб қаради.

– Ха, ўтирмайсизми?

Фафур ака бош бармоғи билан кўрсаткич бармоғини ўлчов қилиб кўрсатди. Бу, овқат олдидан қиттак қуйиб беринг, дега-

ни эди. Муҳаррам опа: «Э, йўк!» – деди. Фафур ака бўлса, «аразлаб» ташқарига чиқиб кетди. Бир маҳал бундоқ қараса, болалари бош кўтармай олишяпти, лаган ҳам ўрталаб қолибди. Бунақада ошдан қурук қолади-ку! Фафур ака дарҳол ош ейилаётган хона деразасидан ичкарига уч сўм чўзиб, деди:

– Официантка! Пожалуйста, налейте сто грамм.

Муҳаррам опа ҳам болаларга кўшилиб кулиб юборди:

– Ха, бўпти, бўпти, – деб ўрнидан туриб, жавон томон юра бошлади. – Кира колинг, дадаси.

ТЎХТАТА ОЛСАМ ТЎХТАТАМАН-ДА, АКА!

Олмаотадаги оғаларимиз каминага “Москвич” машинаси сийлаган йиллар. Машинани олиб келишга олиб келдим-у, минолмайман. Тўғрироғи, мишишни билмайман. Бундан фойдаланиб, бир куни укам мишиб кетган, иккинчи куни магазинчи оғайниларимиз минган. Қарасам, ўзимга машина тегмайдиган. Ўзим минай десам кўрқаман.

Бир куни юрак ютиб, рулга ўтирдим. Шундоққина олдимда Тохир ака деган кўшнимиз бўларди. Ўша киши машинасини мишиб чиқди.

– Шоир, мен олдингизга тушиб аста юравераман. Сиз секин менга эргашинг.

Мен авайлаб машинага ўтириб, ўт олширдим. Олдимда Тохир ака. Бир маҳал “юраверинг” деб ишора қилди. Юрдим. Аста Муқимий кўчасига чиқиб олдик. Қаттиқ ҳаяжондаман. Шапкалик одамни кўрсам, оёқ-кўлим титрайди денг. Икки кўзим олдинги машинада. Юрса юраман, тўхтаса тўхтайман. Светофарга қараш йўк.

Шу аҳволда кетаётганимда ўнг томондаги йўлакдан кимдир овоз берди:

– Хўв, Носир!..

Қарасам, ўзим билан бирга ишлайдиган Маҳмуд Муродов деган акамиз. Кўлини кўтариб, “тўхтанг” дегандай бўлди. Қандай қилиб тўхтайман. Тўхтасам олдинда йўл бошлаб кетаётган машина узоклашиб, мўлжални йўқотиб кўяман. Илжайиб салом бердим-у, йўлимда давом этавердим. Маҳмуд акамиз ҳой-хойлаганича қолаверди.

Эртасига ишга борсам, Маҳмуд акамиз қовоқ-тумшуқ қилдилар.

– Машина олган одам шунақа бўларкан-да, а? Жа, бундоқ тўхтаб, салом-алиқ қилишниям билмайсиз. Вой-бўй...

Менинг чапакай жаҳлим чикиб кетди:

– Э, қанақасиз, ака! Тўхтата олсам тўхтатаман-да! – дедим кулиб. – Машинада кетиб бораётган мен эмас эдим, шунчаки суратим эди, ака.

ТОШКЕНТНИНГ НОСИ

Фафур ака билан Олмаотага келганимизнинг иккинчи куни. Мен ўз хонамда харид қилган китобларимни тахлаб ўтирсам, эшикни тақиллатиб Фафур ака кириб келди.

– Вой бў-ў, ўзларининг жойлари ҳам ажойиб-ку, – деб юмшоқ креслога чўкди. У кишининг бу гапи «энди шундоқ бўлиб қолди, хафа бўлма», дегандек эшитилди менинг қулгимга. Нега деганингизда, кеча самолётдан тушишимиз билан у кишини оёқ-қўлини ерга теккизмай тоққа – Вазирлар кенгашининг боғига олиб кетдилар-да, мени шаҳарнинг ўртасидаги меҳмонхонага жойлаштиридилар. Ҳозир оқсоқолнинг кўнглида бу бола шуни кўнглига олмадим, деган андиша борлигини сездим. Йўк, нега кўнглимга олай? Шаҳарнинг маркази, дўсту биродарларимнинг ҳаммаси шу ерда.

Олмаотага ҳар келганимда икки шиша носвой олиб келаман. Бири Бегалинга, иккинчиси – Қувондиқ Шанғитбоев деган оғамизга. Улар Тошкентнинг носини хуш кўришади. Бирдан Фафур аканинг кўзи дераза тоқчасида турган иккита шишага тушиб қолиб: «Анави нима? Носми? – деб сўраб қолди. – Кани, ол-чи».

Носни олиб бердим. Тиқинини очиб, кафтига тўлдириб отди-да:

– Тужик нош экан! – деди.

Шу пайт тагин эшик тақиллаб қолди. Бориб очсам Ғабиден оға Мустафин экан. У эшикдан кириши билан Фафур акага мени чақиб, шикоят қила бошлади.

– Шу иккинчи келишим. Бу сарболанг жойида ўтирмайди. Кизлар билан кетиб қоладими-ей... – деб қувланиб қулди.

– Қўявур, Обид¹. Мен ўжим ҳам бу болани энди топдим, – деди Фафур ака оғзидаги носини қаёққа туфлашини билмай.

– Ай, Фафур, овзингдаги носпа? Берши билай, бир отайин.

Фафур ака ваннахонага кириб, оғзидаги носини ташлаб чикди.

¹ Козоклар «айн» билан талаффуз қилинадиган сўзларни айтолмайди. Илми – ғалим, олимни – ғалим, Обидни – Ғабит... деб айтишади.

– Ха, айтгандай, Обид, мен сенга Тошкандан нос олиб келган эдим, – деди креслога ўтираётиб. – Носир, бояги носни ол. Мен чурк этолмадим. Шундай қилиб, Бегалин билан Кувондик оғага олиб келган носимни Фафур акамиз ўзи атайлаб Фабиден оғага олиб келган бўлиб ҳадя этди-юборди. Мен чапак чалганча қолавердим.

ЧОРАКТАЛИК

Тошкентда Махаш оға Бекбергенов деган бир қозок домла бор. Эсини таниганидан бери шу ерда. САГУда ишлади, Пединститутда дарс берди. Ўша домла ҳам Фафур акани ўзига яқин кўриб юрарди. Олмаотага бориб қолгудай бўлса, Собит оғанинг, Фабит ва Фабиден оғаларнинг, Абдулла оға Тожибоевнинг саломларини унга етказиб турарди. Ана шундай савобли сафардан қайтгач, қозок дўстларининг саломларини Фафур акага етказмоқчи бўлиб, эрталаб у кишининг уйига отланибди. Беш-ёғочга бориб, шундай Арпапоя кўчасига бурилганида олдидан Фафур аканинг ўзи чиқиб қолибди. Хол-аҳвол сўрашгач, қозок домла энди гапнинг индалмасини айтишга шайланган экан, Фафур ака унинг гапини шартта кесибди:

– Биладан, менда ишинг бор, – дебди у қозок домланинг оғзини очирмай. – Кўриб турибсан-ку, бошим ванг бўлиб турибди. Шундай бориб, ану гастрономдан битта чоракталик олиб кегин... Кейин бафуржа гаплашаверамиз.

«Йўли осон экан-ку», деб қозок домла гастрономга физиллабди. Қулинг ўргилсин узун, қиска шишалар қатор-қатор, новча шишачаларнинг кетидан худди фоз жўжаларини эргаштириб келаётгандай чоракталик териб ташланган. «Фафур оксокол кичкина одам бўлмаса, менинг ҳам ўзимга яраша гавдам, домла деган номим бор. Кичкина қилиб чорактани қандай олиб бораман, – деб ўйлабди Махаш оға. – Уят-ку! Кел, яримта ола қолай!»

Қозок домла қайтиб келиб, дарвозахонаси олдида кутиб турган Фафур аканинг қўлига қоғозга ўроғлик яримтани тутқазибди. Фафур ака унинг чоракталик эмас, яримта эканини пайкаб:

– Ха, ярамас, – дебди ним табассум билан. – Ўзинг ҳам ичаркансан-а!

Қозок домла гапнинг тагига тушунмай, ҳайрон бўлиб турганида Фафур ака уни қўлтиғидан олиб, ҳовлига бошлабди.

ТЎҚОЛ

Ўрта Осиё ва умуман мусулмон оламининг одатларию удумларини Фафур акачалик биладиган одам камдан-кам топилади. Мен бунга талай марта гувоҳ бўлганман. Собит оға дейсизми, Берди оға Кербобоевми, Тутелбой Сидикбековми – барибир улар ҳам Фафур акачалик халқ йўл-йўригини, удумларини, расм-русумларини билмас эди.

Кунларнинг бирида, агар хотирам алдамаса, Тошкентда бўлиб ўтган қорақалпоқ адабиёти кунларида кўпчилик бор эди. Қорақалпоқларнинг Исмоил Соғитов деган профессorigа Махаш Бекбергенов ҳазил қилди:

– Оға-ёв, чарчаб қолибсиз-ку, тўқол олсангиз бўлмайдими?

– Хўй, қўй, Фафур оға ўтирибди. Уят бўлади-я! – деди бечора профессор қисиниб-қимтиниб.

Мусулмон оламида, айниқса, қозоқлар билан қорақалпоқлар биринчи хотини кексайиб чарчаб қолса, иккинчи хотинга уйланади. Бу биринчисига қараганда ёшроқ бўлади. Уни тўқол дейишади. Ҳалиги гапидан кейин Махаш оға профессorigа тасалли берди:

– Парво қилманг, оға, Фафур оға тўқолни тушунмайди.

Фафур ака қинғир қараб ҳалиги гапларни эшитиб ўтирган экан.

– Ҳой, Махаш. Сен нима девоссан ўзи? – деди кулиб. – Мен тўқолни билганимдан кейин... тўққиз ой, гўққиз кун, тўққиз соатдан сўнг сен туғилгансан!

Ҳамма кулиб юборди.

– Унда Махаш оға ўзингизнинг болангиз экан-да?

– Ҳа-ҳа, – деди Фафур ака кўкрагини кериб, – қозоқ тўқолимдан бўлган.

Қийқирикка беихтиёр Махаш оғанинг ўзи ҳам қўшилиб кетди.

РЕСТОРАНДА ЮРИБДИ

Бизга ўхшаган одамларнинг ҳам ресторонга киришга қурби етадиган йиллар. Тушлик пайтида Анвар Эшонов уч-тўртта улфати билан Тошкент ресторонида овқатланиб ўтирган экан, эшиқдан Яшин ака бошлиқ Рамз ака, Иброҳим ака, Ҳамид акалар кириб келишибди. Чамаси бирон мажлисдан чиққан-у, тамадди қилиб олиш учун бу ёққа бурилишган. Ҳарҳолда улар устоз. Анвар эса шогирд, эндигина «Шарқ юлдузи»га ишга кир-

ган. Ойнома муҳарририяти ҳам уюшма биносида. Анваржон Яшин оқсоқол билан деярли ҳар куни кўришиб туради. Шерлар, ҳикоялари чиқиб, анчагина танилиб қолган, яқинда уюшмага ҳам аъзо бўлган. Бечора ёш шогирд устозларга хизмат қилиш ниятида ўрнидан учиб туриб, завзал билан галлашиб, розилигини олгач, уларни кичик банкет залига қараб бошлабди. Шогирднинг хизмати маъқул тушгач, ёнидагилардан бири уни Яшин оқсоқолга таништирибди:

– Ану ўртоғингиз бор-ку... Отабой Эшонов, академик. Ўша кишининг ўғиллари бўлади.

Шунда оқсоқол Анваржонга миннатдорчилик билдирибди-ю, сўнг ёнидагиларга қараб:

– Отабой ўртоғимиз ўзигиларини ўқитмаган эканлар-да, – дебди Анваржоннинг ҳозирги хизмати бир оз малол келиб. – Ресторанда юрибди...

ЖУДА МАЙДА-КУ БУЛАР

Олтмишинчи йиллар эди. «Шарқ юлдузи» таҳририятида ишлардим. У пайтларда уюшма ҳам, таҳририятлар ҳам бир жойда, ёзувчилар гужгон ўйнашиб кириб-чиқиб туришарди.

Жойимда ишлаб ўтирсам, уюшманинг котибаси кириб келди.

– Фозилов, сизни Яшин ака сўраяптилар.

– Ҳозир...

Чикдим. Яшин аканинг бир ўзи ўтирган экан.

– Бўшмисиз?

– Нимаиди?

– Соат ўн иккида аэропортга чиқамиз, – деди Яшин ака олдидаги қозғаларни бир чеккага суриб. – Вьетнам ёзувчилари келади. Кутиб оламиз.

Жабборқулда жон борми? Хўп дедим. Ростини айтсам, таажжубландим ҳам. «Уюшманинг бошқа котиблари банд бўлганлари учун менга айтяпти. Бўлмаса одам қуриб қолгандай менга айтадими бу ишни?» деган гап кўнглимдан ўтди.

Ёнимизга яна бир-иккита ёзувчи кўшилди. Аэропортга чикдик. Сал ўтмасдан диктор Москвадан учиб келган рейс кўнганини эълон қилди. Депутатлар хонасидан тўғри тайёра қўнадиган жойга қараб боряпмиз. Бир маҳал тайёра келиб, трап ўрнатилгач, уч-тўртта майда одамлар тушишди. Худди лилипутларга ўхшаган, кўзлари қисик. Ўрталарида росмана бўйли бир ўрис ҳам бор. Бу таржимони бўлса керак.

– Ўшалар...

Бориб кўришдик, эсон-омонликларини сўрадик. Таржимон гап-сўзларимизни ағдариб турибди. У пайтларда Америка Вьетнам билан жанг қилаётган эди. Бизлар меҳмонлар билан аралашиб кетдик. Яшин ака ҳам бўй масаласида вьетнамликлардан фарқ қилмасди.

Бир маҳал Яшин ака бизга қараб ўзбекчалаб гапириб қолди: – Америка дегани ҳам бир аҳмоқ мамлакат экан-да. Келиб-келиб шулар билан урушадими? Жуда майда-ку булар!

Мен ичимда қулиб дедим: «Афсуски, ҳозир Шайх ака йўқ. Агар шу ерда бўлганида Яшин акага қараб: «Ўзларидан сўрасақ?» – деган бўлар эди».

ҚОРАҚАЛПОҚ

Бир куни уюшмага консультант Абитой оға Турумбетов устидан шикоят келибди. Текшир-текшир бошланиб кетди. Ўша текширув комиссиясида камина ҳам бор эди. Энди нафсиларини олиб қараганда бечора Абитой оға консультант бўладиган сиёқи йўқ одам эди. Айниқса, шеърятга! Менинг кўлимга тушган хатларнинг бирини ўқиб, роса қулганман. Бир бечора шоир жўнатган шеърда «бухоролар» деган сўз ишлатган экан, Абитой оға унга шундай жавоб қилибди: «Бизда битта Бухоро деган шаҳар бор, ўнта эмас...» Шоир жўнатган матнда «бухоролар» деган сўз «фуқаро» маъносида, Абитой оға эса «шаҳар» маъносида талқин қилган эди. Хулласи калом, ўзбек шеърятига қорақалпоқ шоири маслаҳат берадими, ўрнига бирон-бир саводхон шоир топиш керак, деган андишада Абитой оғани бўшатадиган бўлиб қолишди.

Ўша кунлари нима ҳам бўлибди-ю, Ойбек домла уюшмага кириб келибди. Домланинг гуриллаб турган кези. Қорақалпоғистондан депутат, раисимиз Яшин аканинг олдиларига кириб, столни чертиб «сами-сами» деб ўтирибди-да, бирдан тугилиб, кучаниб: «Қорақалпоқ!» – деб юборибди. Домла яқинда Қорақалпоғистонга, сайловчиларнинг ҳузурига борганини айтмоқчи бўлган шекилли-да! Шунда Яшин ака ўрнидан туриб, Ойбек домланинг елкасига қўлини қўйибди.

– Тушундим, Ойбекжон, тушундим.

Яшин аканинг тушунгани шу бўлибдики, хойнаҳой, Абитой Ойбекнинг олдига шикоят қилиб борган. Уларга депутат-ку, ахир, деб ўйлаб, эртасигаёк Абитой оғани ўз ўрнига тиклаб қўйибди.

КОМПОЗИТОР НОСОВ

Абитой оғани ҳозирги ёшлар билишмайди. Жуда ажойиб одам эди-да, раҳматлик. Абитой оға деганимиз қорақалпоқ шоири. Анча вақтгача Ўзбекистон ёзувчилари уюшмасида консультант бўлиб ишлаган. Ўзи оққўнгил, хушчақчақ, мусичадай беозор. 1965 йилда уюшмамиз Хадича Сулаймонова кўчасида эди. «Шарқ юлдузи» ҳам ўша ерда. Мен илгарироқ тушлик қилиб қайтиб келсам, Абитой оға муҳарририятимиз даҳлизидида турган қора пианинони чалиб ўтирган экан. Тинглаб қарасам – балодай!

– Балосиз-у, а? – деб елкасига бир уриб қўйдим. Раҳматлик билан қаттиқ ҳазил қилардим. Ҳеч ҳам кўнглига олмас эди. «Ҳа-а, оқ бола!» – деб кулиб қўя қоларди. Айниқса, у раҳматликнинг бурни ғалати: биз Мавлон акани бурни қагтароқ бўлгани учун «бурунбой» деб ҳазиллашамиз. Бу кишининг бурни эса Мавлон ака бурнининг акси, ичига кириб кетган. Шунинг учун бўлса керак, баъзилар: «Абитой оғанинг бурни Мавлон ака бурнининг қолипи», дейишарди.

Ўша пайтда муҳарририят ходимлари Ваҳоб Рўзиматов, Хайдарали Ниёзов, Самиғ Абдуқаҳҳор эшиқдан кириб келишди. Абитой оғанинг пианино чалишини кўриб улар ҳам ҳайрон. Шунда шумлигим тутиб, оғанинг қулогига шивирладим:

– Оға, ўрнингиздан гуриб, таъзим қилинг.

Оға ўрнидан туриб, ҳалигиларга таъзим қилди. Мен оғани уларга тантанали равишда таништирдим:

– Танишиб қўйинглар. Бу киши композитор Носов!

Бу таништиришда бурунга ишора борлигини сездими ё йўқми, раҳматлик ҳалигиларга қўшилишиб мазза қилиб қулди.

КИМНИНГ БУРНИ ЧИРОЙЛИК?

Ишдан қайтиб келаётсам, шундоққина ОДОнинг ёнидаги военторга қарашли китоб дўконида бир китобга кўзим тушиб қолди: муковасида каттакон бир қушнинг бесўнақай тумшуғи устида иккинчи бир зиғиртаккина қуш кўниб ўтирибди. Китобчанинг муаллифи машҳур табиатшунос ёзувчи Виталий Бианки, номи эса «Чей нос лучше?» экан. Китобчани олдим-у, дарҳол кўз олдимга Мавлон Икром билан Абитой оға Турумбетовнинг бурунлари келди. Бирининг бурни кичкина, ялпоқ, иккинчисиники бурунмисан бурун! Кўнглимда тағин бир шумлик гамирлаб, китобчани харид қилдим.

Уйга келдим-у, бисотимдан жумҳурият Маданият вазирли-

гига қарашли, кўринишидан ваҳимали бир конверт топиб, сиртига адрес ёздим. Ёзилган адресга кўра китоб Абитой оғадан Мавлон акага бориши керак. Китобни конвертга яхшилаб жойлаб, почтага ташладим...

... Орадан бир hafta ўтгач, овозаси етиб келди: Мавлон ака хатни олибди. Бундай қараса, конверт жуда ваҳимали эмиш. «Ие, маданият вазирининг ҳам бизга иши тушар экан-ку?!» – деб хатни авайлаб очса, ичидан китобча чиқибди: «Чей нос лучше?» Ҳайрон бўлиб, бундоқ юборувчининг адресига қараса, шундоққина ўзининг ён қўшниси Абитой оғадан эмиш. Бирдан газаби жунбушга келиб, шартта чиқиб, Абитой оғанинг эшигини тақиллатибди. Эшикни оғанинг ўзи очибди. Гап йўқ, сўз йўқ, Мавлон акаси тушмагур бирдан оғанинг ёқасидан олибди:

– Бу қандай қилиқ қариганда, нобакор! Мен сиз билан бирон марта ҳазиллашиб юрганмидим, нохунук!

Абитой оға бечора гап нимадалигини тушунмай, нукул: «Ҳо-ҳо-ҳо, Мавлонжон, Мавлонжон!» – дермиш, холос. Мавлон ака жаҳл устида айтадиганини айтиб, оғанинг олдида китобчани, конвертни бурда-бурда қилиб йиртибди-ю, зарда билан уйига кириб кетибди. Шу-шу улар гаплашмай қўйишибди.

Саида опанинг 50 йиллик таваллуд тўйида учовлон тасолифан бир столда ўтириб қолдик. Қарасам, ҳалиям улар бир-бирларига қинғир қарашиб, гаплашмай ўтиришибди.

– Менга қаранглар, акалар, – дедим бир муҳим гап айтмоқчи бўлгандай. – Ҳалиям қинғрайиб юрибсизларми? Ахир орадан икки йил ўтди-ку. Бўлди-да, энди! Мавлон ака, сиз ҳам ўйламас экансиз-да: шунақа ҳазил Абитой оғанинг қўлидан келадими? Мен қилган эдим ўша ҳазилни. Мен жўнатган эдим ўша китобчани! Бўлди-да, ҳе!

Иккаласи ҳам мени қойиб кетишди:

– Вой оқ бола-ей... – деди Абитой оға қулиб.

– Нобакор, нохунук... – деб сўқдилар Мавлон акам. – Ўзимам ўйловдим-а!..

Улар ўша зиёфатдан апоқ-чапоқ бўлиб чиқишди.

ҚАРЗ

1965 йилнинг жатирама ёзи.

«Шарк юлдузи» ойномаси Ҳадича Сулаймонова кўчасида, Ёзувчилар уюшмаси қошида эди. Тушликка ярим соатлар чамаси вақт қолган. Хонада бир ўзим қандайдир бир асарни таҳ-

рир қилиб ўтирардим. Кутилмаганда лоп этиб Саид Аҳмад ака кириб келдилар.

– Ҳа, Сортой, нега тушликка чиқмай ўтирибсан? – дедилар менга қўлларини чўзиб.

– Ассалому алайкум, ўзим, шундай...

Тушликка чиқмай ўтирганимнинг турли сабаблари бор эди: биринчидан, маошга уч-тўрт кун қолган, чўнтагимда ҳемири ҳам йўқ. Бунинг устига, идорада бир ўзим. Иккинчидан, тушликка кўпчилик бўлиб чиқиб ўрганиб қолган одам бир ўзи чиқолмайди. Бирга-бирга чиқишнинг ҳам ўзига яраша кайф-таровати, файзи бўлади.

Мана шу гаплар кўнглимдан ўтиб турганда:

– Менга қара, Сортой... – деб Саид ака ёнларидан бир даста пул олиб санай бошладилар. – Ма, буни ол...

– Нега?! – дедим ҳайрон бўлиб.

– Олавер, кейин айтаман негалигини.

Мен ҳеч нарсага тушунмай, пулни олиб чўнтагимга солаёт-гандим, акам танбех бердилар:

– Ҳов, Сортой, санаб ол. Топиб олсанг ҳам санаб ол, деган машойхлар. Етмиш беш сўм!

– Бўпти, сизга ишонаман, – деб пулни чўнтагимга солиб қўйдим. Сўнг акамга қарадим. – Хўш?

– Хўш, деганингдан билдим, болам, сорт экансан. Энди, сорт болам, гап бундай: ҳозир мен Саида опангнинг олдига чиқаман. Эшик очик бўлади. Сен коридордан секин нарёққа ўтасан. Мен сени тасодифан кўриб қолган бўламан-да, чакириб, опангнинг олдида сендан пул қарз сўрайман. Кейин сен...

– Кейин гўё сизга қарз берган бўлиб... Нима қиласиз, майнавозчилик қилиб? Шундай берсангиз бўлмайдими?

– Гап бор, Сортой, сен айтганимни қилавер, – дедилар акам кўзларида бир шумлик йилтираб.

– Хўп, шундай қиламан. Бўлдими?

– Бўпти. Мен кетдим. Кўп кечикма-я.

Акам чиқиб кетдилар. Саида опага пул керак бўлиб қолган. Ахир, уй-рўзғор бўлгандан сўнг, бирон нарсага зарур бўлиб қолгандир-да! Ё бир лозиматли жой чиқиб қолгандир. Акамнинг ҳам аҳён-аҳёнда сарф-харажатлари чиқиб туради, чўнтаклараридаги бор пулларни берсалар, ўзингиз биласиз, хотин кишига берилган пул худди қудуққа ташланган тошдай чўлп этиб чўқади-ю, қайтиб чиқмайди... Акамнинг ҳозирги ҳаракати ҳам опага пул бериб, ҳожатини чиқариш, ҳам бу пулни фалончидан

қарз олиб берганман, деб қудукқа чўлп этиб тушиб кетган тошни қайта чиқариб олиш эди. Тагин, билмадим. Назаримда, худди шундай...

Мана шу гапларни кўнглимдан ўтказиб, боя чўнтагимга солиб қўйган пулни олиб санай бошладим. Нуқул беш сўмлик экан. Етмиш беш сўм! Худди шу аснода менинг ҳам калламга йилт этиб бир шумлик келиб қолса бўладими! Ахир устозимнинг ўзи шум бўлганидан кейин мен қаёққа ҳам борардим! «Шу пулдан шилт этказиб беш сўмини суғуриб олиб қолсамчи? Ахир чўнтагимда ҳемири ҳам йўқ-ку. Тушликка ҳам чиқолмай ўтирибман. Маошгача ҳали тўрт-беш кун бор...»

Нима бўлса бўлди, деб ҳалиги бир даста пулнинг ичидан битта ялтироғини суғуриб олиб, бошқа чўнтагимга солдимда, ўрнимдан туриб, секин йўлакка чиқдим. Илгари бунака иш қилиб кўрмаганим учунми, юрагим гурс-гурс ура бошлади. Ўзимни босиб олиш учун секин ҳуштак чалиб, йўлакнинг нариги томонига қараб юра бошладим. Аксига олиб, тушлик пайти бўлгани учундир балки, йўлақда ҳеч ким кўринмас эди. Хайрият, салдан кейин уюшманинг жонқуяр хўжалик ишлари мудирини Худойберди ака оқсоқланиб олдимдан чиқиб қолди.

– Ҳа, Фозилжон!

Қизик, бу одам билан бу даргоҳда шунча йилдан бери бирга ишлашсак ҳам бирон марта отимни тўғри айтган эмас. Чамаси, фамилиямни оти шу бўлса керак, деб ўйлагандир-да. Ҳа, майли. Мен ҳаяжонимни босиш учун, бунинг устига келаётганимни акамга билдириб қўйиш учун атайлаб товушимни кўтариб, Худойберди акага ҳазил қилдим:

– Таёкни ташласангиз бўлмайдим, йигит одам...

Товушимни эшитибди шекилли, очик турган эшикдан акамнинг овози чиқиб қолди.

– Носир!

– Лаббай, ака!

Тагин юрак қурғур гурс-гурс ура бошлади. Акамнинг овози чиққан хонада Саида опам шеърини бўйича катта маслаҳатчи бўлиб ишлайдилар.

– Бақа ке!

Акамнинг товуши жиддий, бояги майнавозчиликдан асар ҳам қолмаган эди. Назаримда, опа билан акамнинг ўртасида пул масаласида жиндек гап ўтганга ўхшарди. Ичкарига кирдим.

– Чақирдингизми, ака?

Гўё ҳеч нарсадан хабарим йўк. Тахминим тўғрига ўхшайди: икковлари рўпарама-рўпара ҳурпайишиб, жим ўтиришар эди.

– Ҳа, бақа ке... – дедилар акам гўё менда жиддий ишлари бордай. – Менга қара, ёнингда қанча пулинг бор?

– Пулим йўк, – дедим кўзимни лўк қилиб.

– Майнавозчилик қилма, – дедилар акам жиддий, – опангинг бир зарур лозимати чиқиб қолибди. Шунга озроқ пул керак бўлиб қолди...

– Йўк эди-ку... – дедим ҳолатимни бузмай. Сир бой бериб кўймаслик учун нуқул четга қарайман. Назаримда, акамнинг асаби таранглаша бошлади. Яна бўшашиброқ бояги гапимни мингшлаб такрорладим: – Йўк эди-ку.

– Ҳе, нега йўк бўлади! – дедилар акам товушларини бир баҳя кўтариб. Бехосдан чўчиб тушдим. Қарасам, жаҳл устида пулни менга шарт билан берганларини ҳам эсларидан чиқариб кўядиган турклар бор... Мен акамга қараб, сирли жилмайдим. Акам буни сезиб қолдилар шекилли, бир оз юмшадилар. – Сенда пул бўлиши керак, Сортой. Яқинда уйланмоқчи бўлиб юрибсан. Ахир, йиғиб юрганнинг бордир...

Акамнинг сўнгги гап оҳанги одамнинг раҳмини келтирадиган даражада эди. Сал юмшагандай бўлдим.

– Кўймадингиз, кўймадингиз-да, – дедим ён чўнтагимга қўлимни тикиб. – Туфли оламан, деб йиғиб юрган озроқ пулим бор эди.

Саида опа ака-уканинг ғалати муомаласига завқ билан, гап қушмай, жилмайиб, жим қараб ўтирар, акам эса жиндай ҳаяжонда эдилар.

– Қанча? – дедилар ҳовлиқиб.

– Етмиш сўм бўлса керак, – дедим бепарвогина пулни чўзиб.

– Нега етмиш бўлади? – дедилар акам. Сўнг менга бир қараб олиб, шоша-пиша кўлларидаги бир даста пулни санай бошладилар. Мўлжалларига етмади шекилли, менга қараб жиддий сўрадилар. – Нега етмиш?

Гўё менинг ҳам чапақай жаҳлим чиқиб кетиб, товушимни бир баҳя кўтардим:

– Жуда қизиқсиз-а, ака! Нима, чўнтагимга пул солиб кўйган эдингизми? Нега етмиш, деб тафтиш қиласиз! Ие... Ёқмаса қайтиб беринг, ўзимга ҳам керак, – дедим пулга қўлимни чўзиб. – Мана, манавининг аҳволи-зорига бир қаранг. Йиртиқ туфлида юрибман, даврингизда...

Акам вазиятни салмоқлаб кўрдилар шекилли, бир баҳя пастга тушдилар.

– Майли, майли, Сортой... – деб пулни опамизга чўздилар, – шуни бир амаллаб турасиз-да, энди.

Ўртадаги сир очилиб қолишидан чўчидиларми ё чирсиллаб турган ҳолатни юмшатмоқчи бўлдиларми, акам мени гўё энди кўраётгандай ҳол-аҳвол сўрай кетдилар:

– Даланг қалай, юрибдиларми сўкиниб? Жа тажанг чол-да!
– Кейин Саида опага тушунтира бошладилар. – Бунинг ойиси жуда яхши, жуда юмшоқ кампир-да. Гаплашиб худди ойимни кўргандай бўламан...

Мен ўзимни кулгидан аранг тўхтатиб, эшикка йўналдим. Акам гўё орқамдан миннатдорчилик билдирдилар:

– Раҳмат, Сортой!

– Арзимаиди!

Мийиғимда кулиб, хонамиздаги креслога энди чўккан эдим ҳамки, акам кулиб кириб келдилар.

– Қани, Сортой, бешни чўз!

– Нега чўзарканман? Пул йўқлигидан тушликка ҳам чиқолмай ўтирган бўлсам, – дедим мен бўш келмай.

– Чўз, чўз.

– Бўпти, чўзамиз, – деб ўрнимдан турдим. – Қани, юринг.

– Каёққа?

– Каёққа бўларди? Опанинг олдиларига чиқиб чўзаман, – дедим жиддий. – Бор гапни айтаман. Бояги пул ўзингизники эканини ҳам айтаман...

– Жиннилик қилма, Сортой, – дедилар акам анча юмшаб. – Биласанми, тўғри қилдинг. Мен сенинг ўрнингда бўлганимда беш эмас, ўн сўм олиб қолган бўлардим.

Иккаламиз маза қилиб кулишдик.

– Энди опангнинг олдида қарзингни тез-тез қистаб турасан-да, – деб кулдилар акам.

– Бажонидил, – дедим мен.

Ўшандан бери қистайман, аммо акам тушмагур «қарз»ни узишни ҳеч ҳам хаёлларига келтирмайдилар.

ГЎЗАЛЛАР

Ўзбек адабиётида гўзал асарлар истаганингизча топилади-ю, гўзал муаллифлар бармоқ билан санарли. Жуда кам. Камина ҳам бир амаллаб ўша гўзаллар рўйхатига кириб қолганлардан.

Гўзалларнинг гўзали, пири-комилимиз Саид Аҳмад аканинг биз гўзаллар ҳақимиздаги фалсафалари ниҳоятда гўзал:

– Қўявер, болам, биз худойи таоло қандай яратган бўлса, шундай айнимай тураверамиз. Ҳатто, қариган чоғимизда ҳам. Худо анави сулув ёзувчиларнинг қаришидан асрасин. Улар сал қаридими, бас, одам боласи қараб бўлмайдиган даражада хунук, бедаво бўлади-колади. Шунча йил уларнинг силлиқлигига ўрганиб қолганлар, дарров юз ўгиришадилар, афтинг қурсин, деб тесқари қарашадилар. Бизга эса, улар аллақачон кўникиб кетган бўлади, бу ёғига ҳам чидашадилар.

Баъзан устознинг ана шу гапларидан руҳланиб, ўзимни кўяргача топилмай қоламиз. Адабиётимизда гўзаллар фақат бизми? Худога минг қатла шукр, қаторимизда Шукрулло, Туроб Тўла (илоҳо охирати обод бўлган бўлсин), Толиб Йўлдош каби пирларимиз, Азиз Абдуразақ, Тўра Сулаймон, Анвар Обиджон каби ҳамхўсларимиз бор.

Бу жамоатчилик тан олганлари. Ҳали тан олмаганлари қанча! Эҳ-хе! Биз-ку, олтмишинчи йилларнинг бошларидаёқ тан олинганмиз. Тан олинганимиз шу-да. Марҳум устоз Асқад Мухтор ўзларининг бир китобларини қаминга қўйидагича дастхат билан тақдим этганлар:

«Гўзал Носир Фозилга, мантиққа пичинг қилиб! 1960 йил, сентябрь. А. Мухтор».

Ана, кўрдингизми?

СИЗНИ ҲАМ ТЎХТАТАДИМИ, УСТОЗ?

Устоз Абдулла Қаҳҳор эрта баҳордан то кеч қузғача Дўрмондаги чорбоғида яшар, мабодо шаҳарда иши чиқиб қолса ё бирон мажлис-пажлисга тақлиф қилиб қолгудай бўлишса, машинасида тушиб чиқар эди. У кишига Дўрмон йўлидан юрaverиб, йўл чеккаларидаги дўконлару бозорлар, ҳамма бекатлару милиция нозирлари таниш бўлиб кетган. Улар ҳам Абдулла акани машинасининг юришидан танийдиган бўлиб қолишган.

Айниқса, кичкина жуссали қозоқ милиция нозирини устозни яхши танир эди. Таниганда ҳам меҳрибонона танирди. Ахир, инсон ҳамини бир хил вазиятда юролмайди-ку! Баъзан чарчайди, баъзан меҳмондорчиликка бориб қарагидан ортиқ тортиб қўяди. Баъзан...

Хуллас, қўнлардан бирида, аниқроғи, етти хуфтада, устоз-

нинг машинаси йўлнинг у чеккасидан-бу чеккасига кийшанглаб келаётганини кўрган ҳалиги қозок милиция нозирини дарҳол тўхта-тиб, машинани эҳтиётлик билан йўл чеккасига олиб чиқиб қўяди-да, Абдулла акани авайлаб орқа ўриндикқа ётқизиб, эрталабгача қоровуллаб туради. Эрталаб устоз ўзига келгач, бир оз хижолат тортиб узр сўрайди, кўлига уч-тўрт сўм бериб миннатдорчилик билдиради. Ана ўшандан бери иккаласи таниш бўлиб қолади. Бечора нозир Абдулла ака шаҳарга кетаётганида индамайди-ю, қайтиб келаётганида таёғини машинанинг олдига кўндаланг қилиб тўхтатади. Абдулла ака ҳам ўрганиб қолган: тўхтади, олдиндан уч сўм солиб қўйган ҳужжатини чўнтагидан олиб чўзади. Милиционер ҳужжатни олиб ичини очади-да, уч сўмни олиб, ҳужжатни қайтариб беради. Абдулла ака индамай яна йўлида давом этаверади. Қарабсиз-ки, устоз ҳам хурсанд, милиционер ҳам. Нозирга тирикчилик керак, устозга эса тинчлик. Шаҳарга ҳар тушганида йўл-йўлакай шу ҳол такрорланади. Устоз бундан хурсанд бўлса бўладикки, асло хафа бўлмайди. Қайтанга, нима учундир енгил тортади, кайфияти кўтарилади.

Машинада юриш энди русумга айланиб келаётган эмасми, устознинг машинани бир текис ҳайдашини кўрган шогирдлари унга зимдан ҳавас қилардилар. Айниқса, Саид ака!

Бир куни Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси биноси олдида Абдулла аканинг машинаси турганини кўриб, Саид ака ҳавас билан унинг ичига мўралади. Машина салонининг шундоққина орқа ўриндиғида эндигина босмадан чиққан кўк лидерин муковали қалингина китоб ташлаб қўйилган эди. Бу устознинг уч жилдлитининг биринчи жилди! Уни кўриб, Саид аканинг бадтар ҳаваси келди: «Менинг ҳам машинам бўлармикан? Менинг ҳам янги чоп этилган китобимни машинамнинг орқа ўриндиғига ташлаб қўядиган куним бўлармикан?»

Одам астойдил ҳавас қилса ва шунга интилса, албатта орзуси ушалар экан. Мана, Саид ака машиналик ҳам бўлди, китоблари ҳам биридан сўнг иккинчиси потиллаб чиқа бошлади. Бугун Саид ака учун айниқса эса қоладиган кун. «Уфқ» романининг биринчи китоби нашрдан чиққан. Хурсанд! Устознинг таклифи билан иккаласи икки машинада – Абдулла ака «Волга»да, Саид ака яқинда харид қилган 403 русумли «Москвич»ида Дўрмон йўлида кетар эдилар. Мақсадлари «Уфқ»ни нишонлаш бўлса ажаб эмас.

Луначарск шоҳ кўчасининг «Қизил Ўзбекистон» колхозини марказидан ўтадиган жойига яқинлашиб қолганларида Абдул-

ла аканинг машинасини кичкина жуссали қозоқ милиционер тўхтатди. Саид ака Абдулла аканинг машинасидан айланиб ўтиб, тахминан эллик метрларча нарида тўхтади. Аммо Абдулла ака билан милиционернинг олдига келмади. Сабаби, машина ҳайдашни энди ўрганаётган пайти эмасми, нозирдан бир оз чўчиди.

Абдулла ака машинадан тушмай чўнтагидан ҳужжатини олиб нозирга узатди. Нозир эса ҳужжатнинг ичини очиб қаради-ю, хайрати ошиб Абдулла акага тикилди:

– Оқсоқол, бу кўп-ку?!

Абдулла ака бундоқ қараса, ҳужжатнинг ичида уч сўм эмас, яхлит эллик сўм турар эди.

– Ие, – деди устоз шошиб қолиб. – Адашиб солиб кўйибман. Бу ёққа беринг.

Абдулла ака эллик сўмни қайтариб олиб, бошқа чўнтагидан уч сўм топиб, нозирга чўзди. Шу билан ҳисоб-китоб битиб, нозир ўз йўлига кетди. Абдулла ака ҳам машинасини ўт олдириб, секин Саид аканинг олдига бориб тўхтади, «қани, кетдикми?» дегандай ишора қилди. Саид ака хайрон бўлиб устоздан сўради:

– Ие, Абдулла ака, сизни ҳам милиционер тўхтатадими?!

– Кўрдингиз-ку, тўхтатди-ку, – деди устоз жиндек жилмайиб.

– Мени эса тўхтатмади... – деди сал мақтаниброқ Саид ака.

– Чунки, сиздан жирқанди...

Абдулла ака шундай деди-ю, қорнини ситкитиб кулиб, машинасини секин жилдирди. Орқасидан Саид аканинг машинаси ҳам эргашди...

ЗОЛОТОЙ-ДА, ЗОЛОТОЙ!

Олмаотада «Келинлар кўзғолони» кўйилиши муносабати билан у ердаги оғайнилар Саид Аҳмад акага кўшиб мени ҳам таклиф қилиб қолишди. Мана, иккаламиз ҳам жомадонларимизни кўтариб, Тошкент аэропортида самолётнинг учишини кутиб турибмиз. Бир пайт тайёрага таклиф қилиб қолишди. Чипталаримизни рўйхатдан ўтказиб бўлиб, ўзимиз каттакон араванинг бўйинчасига ўхшаган асбобнинг тагидан ўтишимиз керак. Биринчи бўлиб Саид Аҳмад ака ўтди: бўйинча гинг демади. Сўнг мен. Бирдан қизил чироқ ёниб безиллади қолди.

– Чўнтагингизда қандай темир буюмларингиз бор? – деди

шу ерда кузатиб турган шапкали киши, – ҳаммасини бу ёққа олиб қўйинг.

Мен чўнтагимдан бор темир нарсаларни олиб стол устига қўйиб, тагин бўйинчанинг тагидан ўтдим. Яна бояги аҳвол: кизил чироғи ёниб, қўнғироғи безиллади.

– Тагин нимангиз бор чўнтагингизда?

– Бошқа ҳеч нима йўқ, – дедим мен энди астойдил хижолат бўлиб.

Яна нима аҳволда турибман-у, Саид Аҳмад ака бўлса, майнавозчилик қилиб жаврар эди.

– Бу бола ўзи золотой-да, золотой, – дерди нуқул рангимга ишора қилиб, – золотой бўлгандан кейин жиринглатади-да.

– Менга қаранг, – деди ҳалиги назоратчи Саид Аҳмад аканинг гапидан ўзини аранг тутиб. – Чўнтагингизда сигаретингиз борми?

– Бор.

– Олиб столга қўйинг.

Мен чўнтагимдаги бир пачка «Опал»ни олиб стол устига қўйдим-да, бўйинчадан қайта ўтдим. Миқ этмади. Ҳамма бало сигарет ичидаги қўрғошин қоғозда экан. Бу ёққа чиққандан сўнг Саид Аҳмад акага тўнғилладим:

– Мен нима аҳволда турибману майнавозчиликка бало борми?

– Қўявер, болам, мен сени мақтаяпман.

– Э, мақтамай кетинг-э!

СЛИШКОМ ТЎҒРИ ЧОЛ

Кунлардан бир кун Миртемир ака Саид Аҳмад аканикига келади. Уларнинг ховлилари бир-бирига жуда яқин. У ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтириб, Саид Аҳмад аканинг одатдаги шумлиги тутиб, гап орасида домлани аврай бошлайди: «Миртемир ака, – дейди у, – Саиддан эҳтиёт қилиб юрган юз сўм пулим бор эди. Мана, шуни олиб қўйинг. Кейин чой устида сиздан қарз сўрайман. Берасиз...» Миртемир ака пулни шубҳа билан олади-ю, шимининг чўнтагига солади. Ўша пайтдан бошлаб у негадир безовталаниб, жойида ўтиролмаб қолади. Гўё пул чўнтагидан чиқиб кетаётгандай. Ўнг қўли чўнтагининг устида. Саид опачой олиб кирганида гўё бир уят иш қилиб қўйгандай хижолат бўлиб, гипирчилаб бошлайди. Миртемир аканинг бу безовталиги Саид Аҳмад аканинг кўнглига ғулула солади: «Бекор қилдим-да, шу ишни, – кўнглидан ўтказди у. – Тунов кун ишлаб ўтирганимда, «қорақалпоқдан мехмон келиб қолди, болам. Юз

сўм бериб тур. Саида билмасин», деб олиб кетиб, эртасига: «Мана, кеча Саид Аҳмаддан олган эдим», деб тўппа-тўғри Саиданинг кўлига олиб келиб берган эди. Бунақа қинғир ишни бу ярамас чолга ишониб бўлмас экан-да. Чоли тушмагур слишжом тўғри!»

Миртемир ака Саид Аҳмад аканинг пул сўрашини кутади. Саид ака эса сўраш учун қулай пайтни. Вақт ўтган сари Миртемир ака сиқила бошлабди. Ахийри чидай олмай бояги омонат пулни чўнтагидан шартта чиқариб, Саид Аҳмад аканинг олдига отади.

– Кўй, болам, иккинчи мунақа аҳмоқ ишларни қилма!

Шу гапдан кейин Миртемир ака енгил тортибди, Саид Аҳмад ака галати аҳволга тушибди. Саида опа эса ҳеч нарсага тушунолмай ҳайрон эмиш.

ТЕЗРОҚ ЖЎНАТ

1989 йили Абдулла оға Тожибоевнинг саксон йиллик тўйида Ўзбекистондан Саид Аҳмад ака иккаламиз иштирок этган эдик. Ўшанда тўйга муносиб тўёна олиб бориш муаммоси ўртада кўндаланг бўлиб, ахийри шундай қарорга келдик. Яхшилаб у кишининг портретини чиздириб олиб боришни маъқул кўрдик.

– Бу ёғини менга қўйиб бер, болам, – деди Саид Аҳмад ака.
– Бу ёғини ўзим боплайман.

– Ўзингиз чизасизми у кишининг портретини?! – деб сўрадим ҳайрон бўлиб. Саид Аҳмад аканинг рассом эканидан салпал хабарим бор эди.

– Йўқ. Менинг бир ажойиб рассом дўстим бор. У билан Жезқазғанда бирга бўлганмиз. Нега ҳайрон бўляпсан, болам? Қамокда бирга бўлганмиз.

– Ким экан у? Мен танийманми?

– Эшитгансан. Четкаускас деган одам. Ўзбекистон халқ рассоми. Ўзиям портретни боплайди-да. Бизникига келганинга кўзинг тушганми ҳеч? Ойимнинг портретини айтяпман. Жуда болаган-да, ярамас.

Четкаускасни яхши билардим. Бир оз ичкиликни яхши кўришини айтмасанг, жуда истеъдодли рассом.

– Бўладими, болам?

– Бўлганда қандай! – дедим суюниб. – Энди оксоқол, тагин бир гап бор. Шу Қалтай деган ўртоғимиз ҳам олтмишга кириб ўтирибди. У ҳам албатта уйига таклиф қилади... Ўша дўстимизнинг портретини ҳам...

– Бўлди, тушундим. Қалтайнинг сурати борми сенда? Топ. Уни ҳам чиздирамиз.

Хуллас, Олмаотага иккита портрет кўтариб бордик. Айтганимиздай, Қалтай ҳам уйига таклиф қилди. Портретини ўзига кўз-кўз қилиб, уйининг тўрига осиб қўйдик. Бир хурсанд бўлди, бир хурсанд бўлди, асти қўяверасиз. Бунинг маъносини кейинроқ англадим: Қозоғистон Ёзувчилар уюшмаси портрет тақдим қилиш у ёқда турсин, ақалли табриклар ҳам қўймаган экан шўрликни. Чунки уюшмадагилар билан чап тўдада экан-да!

Стул атрофида гапдан гап чиқиб:

– Энди, оға, бу деворда ёлғиз ўзингиз турганингиз унча ярашмаяпти, янгамнинг портретлари ҳам ёнгинангизда турса, – дедим. Кўриб турибман. Қалтай оғанинг кўзлари чакнаб, янгам ҳам гул-гул яшнаб кетди. – Агар хўп десаларингиз, янгамнинг битта суратини олиб кетсам.

Тошкентга янгамнинг суратини олиб келиб, Четкаукаскага бердим. У яхши рассом-у, бироқ роса чўзиб, галга соладиган хилдан. Тахминан орадан уч-тўрт ой ўтказиб, янгамнинг портретини олиб келди. Аммо жуда бошлабди. Гап йўк. Шу захоти Олмаотага, Қалтай оғага телефон қилдим.

– Алло, Қалтай оға, ассалому алайкум, – дедим бир айб иш қилиб қўйгандай ялпизланиб. – Шу... бир қошиқ конимиздан кечсангиз, оға?

– Хе, нима бўлиб қолди?!

– Рассоми тушмагур янгамни қиз қилиб қўйибди. Портретини-да.

Бир сония сукутдан кейин бу гапнинг ҳазил эканини тушунди шекилли, аввал маза қилиб кулди, сўнг:

– Ундок бўлса тезроқ жўнат, – деди кулги аралаш. – Менга ўшанақаси керак бўлиб турибди ҳозир.

Сал ўтмай Қалдибек Сайданов Олмаотага кетаётган экан, ўшандан портретни бериб юбордим.

ИНГЛИЗЧА ҚУЛФ

1986 йили камина 07 русумли оппоққина «Жигули» машинасини харид қилиб, ДАНга алоқадор ҳамма расм-русумларни тўғрилагач, мақтангани биринчи бўлиб Дўрмонга – Саид аканинг олдига миниб бордим. Устоз машинанинг у ёқ-бу ёғини айланиб кўраркан, худди ўзи харид қилгандай баҳри-дили очилиб кетди.

– Буюрсин, ука. Яхшиликларингга мин. Жуда чиройли машина экан, – дедилар севиниб. – Энди машинангнинг куллуку бўлсинига битта кўлбола ош дамлаб бераман.

– Мен нима қилай, устоз? – дедим кўлимдан ҳеч нарса келмаса ҳам. – Ё ғир этиб бозорга бориб келайми?

– Хамма нарса бор, болам. Ошниям ўзим қиламан.

Совутгичда тўғралган сабзисиям, пиёзи ҳам, думба ёғи билан гўшти ҳам бор экан. Дарҳол кўли-кўлига тегмай ишга тушиб кетди. Мен нима қиларимни билмай, у кишининг тепа-сида қаккайиб турардим. Торгина ошхонада менинг сўппайиб туришим ғашига тегди шекилли:

– Сен Сортой, ҳовлига чиқиб айланиб тур. Жа башанг кийиниб чиқибсан. Тағин у ер-бу еринга ёғ-пой сачраб кетмасин, – дедилар қозондаги ёққа гўшт ташлаб қовураб экан. – Сабзисини соламану мен ҳам чиқаман.

Ҳовлига чиқиб айланиб юриб, хаёлимга бир фикр келиб қолди: «Устознинг гаражини бир томоша қилмайманми?»

Гараж ичкарасига икки қадам кўйганимни биламан, нимадир бир нарса пешонамга шарақ этиб тегса бўладими? Шаппа пешонамни ушлаб, бундоқ тепага қарасам, машинанинг қулфи осиглик турибди! Яп-янги, ҳали ёғи ҳам артилмаган. Инглизларники! Қулфни кўриб, пешонамнинг оғриғи ҳам эсимдан чиқиб кетди. Бир-икки марта одамларда кўриб, жуда ҳавас қилган эдим. Қаёқдан топибди бунақа қулфни чоли тушмагур?!

Қаёқдан олганини кейин сўрарман, деб секин гаражда турган машинанинг ойнасидан ичкарига мўраласам, худди шунақа яп-янги қулф рулда ҳам солиғлик турибди! «Ие, – дедим, – чоли тушмагурда иккита экан-ку?!»

Дарҳол бояги гараж шифтида осиглик турган қулфни олдим. Учта калиги ҳам бор, боғлаб кўйилган экан. Олдим у зудлик билан ҳовлида турган машинамнинг рули билан педалини кўшиб қулфладим. Калитлари чўнтагимда.

Бир маҳал устоз чикдилар ошнинг сабзисини солиб. Мен дарров у кишини кўлтиғидан олиб, машинамга бошладим.

– Манавини кўрдингизми? – деб қулфга ишора қилдим.

– Нимани айтаяпсан? Қулфними?

– Ха-да...

– Хе-е, – деб кулдилар устоз нописандлик билан. – Бунақа қулфдан менда иккитаси бор, акаси. Шуниям мақтаниб ўтирибсанми?

– Ахир... ахир, ўша иккита қулфингизнинг биттаси шу-да, устоз.

– Вой расво, вой жинни! – дедилар акамиз жизғанаги чиқиб. Кейин ё қайтариб олишига кўзи етмади, ё хотамтойлиги тутиб кетди, ишқилиб, сал паст тушди. – Ҳа, майли, олақол, Сортой. Москвадан олган эдим. Сента буюрган экан...

Мана шунга ҳам ўн беш йилча бўлди. Ҳар машина минганимда қулфга кўзим тушса, устознинг ўша жизғанаги чиққан ҳолатини кўз олдимга келтириб, жилмайиб қўяман.

УЧҚЎРҒОН

Водий бўйлаб сафаримизнинг охириги нуктаси Учқўрғон бўлди.

Мен кўп улуғ кишилар билан сафарда бўлганман. Саид акадақа хушчақчақ, ҳазилкаш, ҳозиржавоб, керак бўлса кўппа-кўндузи кап-катта одамни лақиллатадиган, қабихулмалиҳга устасини кам учратганман. Тўғри, раҳматлик Фафур Ғулумга етадигани йўқ эди, бу соҳада. Аммо у киши ҳозир орамизда йўқ. Ҳаммадан ҳам ҳайрон қолдирадигани шуки, мен Саид акани айтаяпман, бу етмишга кирган чол бир ҳафталик сафаримиз давомида: «Уҳ, чарчадим», деб нолиганини эшитмадим. Қайтанга у кишининг атрофида юрган бизлар чарчаб, шалпайиб қолдик. Қанча кўп йўл юрса, қанча кўп эл кезса, қанча кўп одамлар билан мулоқотда бўлса, шунча тетик бўлиб тураверар экан бу чоли тушмагур. Худди антик замондаги Антейга ўхшайди. Фарқи шуки, Антей кучни ердан олади, Саид Аҳмад ака эса халқдан, ўқувчиларидан, уларнинг мақтовларидан.

У кишининг мана шу одатини билганлари учунми, шогирдлари бир ҳафталик сафар давомида бир-бирларини такрорламай, аввалги учрашувларда айтган гапларини қайта тилга олмайд, барча мақтовларни айтиб бўлишди.

Учқўрғон аҳли марказдаги мухташам клубга тўпланишиб: «Қани, бу шоирбаччалар нима деркин?» деб оғзимизни пойлаб туришибди. Йиғинни шу ерлик бир амалдор ўта расмий гаплар билан очганидан сўнг, гални Умаралига берди. Умарали ҳам оқсоқолимиз ҳақидаги адабиёт аҳлига маълум ва машҳур гапларни айтиб бўлгач, Худойберди зални бир оз жонлантирди. Ва ниҳоят каминага сўз берилди. Мен ҳам ҳаммага маълум гапларни айтиб бўлиб, сўзимнинг сўнгида:

– Устозни бир ҳафтадан бери водий бўйлаб тўйбола қилиб айлантириб юрибмиз, – дедим ўзимни чарчаган қилиб кўрса-

тиб. – Мана, Худойберди ҳам, Неъмат ҳам, Умарали ҳам, мен ҳам чарчаб қолдик. Ваҳоланки, бизлар оксоқолдан ўн-ўн беш ёш кичикмиз. Бу чоли тушмагур чарчаш нималигини билмайди. Шундан кейин жаҳлимиз чиқиб кетиб: «Бу чолни сизларнинг юртингизга олиб келиб, бир оналарини Учқўрғондан кўрсатайлик», деб қасд қилган эдик. Йўқ, чарчамайди! Мана қаранглар, худди арчилмаган бодрингдай диринглаб турибди. Қайтанга ўзимиз онамизни Учқўрғондан кўриб қолдик.

Қарсақлар кийкириққа, кийкириқлар қарсаққа айланиб кетди. Ана энди оксоқолнинг талтайганларини кўрсангиз. Тўғрида, мақтов кимга ёқмайди дейсиз?

ХУМОРБОСДИ

Дўрмон оромгоҳи шунақа жаннатмакон жойки, бир марта ҳордиқ олган одам тағин бир келсам, деб орзу қилади. Баъзи ёзувчи, шоир, мунаққидларимиз кишин-ёзин ўша ерда. Азиз Абдураззоқ, Сайёр, Исоқ Ўктам, Шукур Холмирзалар бу боғни ўзлариники қилиб олишган. Шу ерда яшашади, шу ерда ижод қилишади, шу ерда дам олишади. Ижодий мулоқотлар ҳам шу ерда, ичакузди гурунглар ҳам шу ерда бўлади.

Баъзан бўш пайтларида Саид ака ҳам уларнинг олдиларига чиқиб, гап бериб турадилар, баъзан эса улар устознинг олдига келишади, боғнинг яшил хиёбонида сайр қилишади, кизик-қизик хангомаларни айтишиб роса мирқишади.

Азиз ўртоғимиз доно гапларни гапиришни, иложи бўлса оксоқол бўлиб маслаҳат беришни яхши кўради. Шунинг учун бўлса керак, турки-тароватим гапимга мос келсин деб бемаврид соқол кўйиб юборди: эғнида оппоқ арабий ридо, бошида тўқилган оқ дўппи, лабида «Астра» сигаретия оғзи тўла дуо...

Ҳа, айтгандай, сигарета хусусида: боя айтганимиздай, Азиз ўртоғимиз кунига бўлмаса ҳам кунора Саид Аҳмад ака билан гурунглашиб, боғ айланиб, ҳордиқ чиқаради. Саид ака сайр пайтларида хумори тутса ҳам Азизнинг олдида сигарета чекмайдиган бўлиб қолибди. Негаки, акамиз чўнтагидан сигаретасини олди дегунча, Азиз ўртоғимиз: «Битта чектиринг, ака?» деб кўлини чўзгани-чўзган экан. Бермаса бўлмайди, кўриб турибди. Берса, ўзингиз биласиз сигарет топилмайдиган матоҳга айланган, топилса ҳам фалон пул.

Ана шундай сайрлардан бирида Саид ака Азизнинг олдида

бемалол чекишнинг иложини ўйлаб топибди. Қандай қилиб дейсизми? Эшитинг: бир куни одатдагидай хиёбонда айланиб юрганларида Саид аканинг жуда-жуда чеккиси келиб қолибди. Чўнтагидан сигаретасини олса, албатта Азиз қўлини чўзади. Шунда устоз Азиздан меҳрибонона бир оҳангда сўрабди:

– Азиз, сигаретинг борми?

Азиз ҳайрон бўлиб Саид акага қарабди. Қараса, жиддиймиш. «Мендан ҳам сигарет сўрайдиган одам бор экан-ку», деб хурсанд бўлиб чўнтагидан қутиси эзилиб, лаб-лунжи йиртилган, бадбўй «Астра» сигаретини олиб марҳамат қилибди:

– Олинг, устоз.

– Раҳмат, кўрдим, – дебди Саид ака хотиржам. – Бор экан.

Энди ўзимникини чексам майлими?

Азиз нима дейишини билмай «киҳ» деб кулибди. Саид ака эса ўзининг «Палл-Малл» деган пасон сигаретасини тутатиб, хуморини босибди...

ЭГАЛАРИНИ ТОПГАН ГАП

1979 йили жамоатчилик истеъдодли мунаққид Озод Шарафиддиновнинг элиқ йиллигини нишонлади. Одатда бунақа тўйларнинг тантанали қисмидан сўнг ё ўша куни, ё бир кун ўтказиб, ёру биродарларга чой бериш русумга айланган. Зиёфат Тошкентнинг энг машҳур «Зарафшон» ресторанининг ихчам залларидан бирида бўлди. Шубҳасиз, таваллуд тўйларида аслида гапга чечан мунаққиллар худди кимўзарга ўйнагандай юбилярнинг фаолиятига баҳо беришда хотамтой бўлиб кетишади.

Аксарият тўйларда биринчи бўлиб гапга чиқадиган Саид Аҳмад ака бошловчининг: «Гапирасизми?» деган имо-ишорасига: «Кейинрок», деб индамай ўтирар эди. Саид ака гапирса даврага жон киришини биладиганлар акам ўтирган томонга бот-бот қараб қўяр, баъзи ўзини яқин оладиганлар: «Гапиринг», дегандай имо қилишар эди. Саид ака эса тез-тез сигарета тутатар, гапираётган нотикнинг гапларига зимдан назар солар, агар гапиргудай бўлса, ўшаларнинг гап-сўзларидан биронта илмоқ, баҳонаи сабаб топиш илинжида худди пойгага қўшадиган тулпордай талпиниб ўтирар эди.

Навбатдаги сўз мунаққидларнинг отахони Иззат Султонга берилди. Ўзингиз биласиз, Иззат ака бировдан гап қарз оладиганлардан эмас. Фикрини тиник ва равон, теша тегмаган ўхшатиш ва истиоралар билан етказиб айта оладиган нотик. У киши

гап орасида бир ўхшатиш қилди. Албатта бу Саид аканинг эътиборини дарров тортди.

– ... Танқидчилик жуда қийин соҳа, – деди Иззат ака гап орасида. – Мен, агар жоиз бўлса, танқидчиларнинг ижодини тош йўнадиган усталарнинг ҳунарига ўхшатгим келади. Бизнинг ишимиз нафақат тош йўниш, балки тошга нақш ўйишдек қийин ва масъулиятли ҳунардир...

Бу гапларни эшитиб, боядан бери бирон илмок, бирон бахонаи сабаб топиш илинжида ўтирган Саид акага жон кирди. «Ана энди қўлга тушдиларинг, хурматли тошйўнарлар!»

Иззат ака гапини тугатиши билан Саид ака имо-ишора орқали бошловчидан сўз сўради. Бошловчи ҳам шуни кутиб турган экан, шекилли, қоидага биноан Саид аканинг хурмат-эътиборини жойига қўйиб сўз берди. Саид ака ҳам гўё одат тусига кириб қолган одоб чегарасидан чиқмай, тўй болага эҳтиром сақлаб гап бошлади. Умумий гаплардан сўнг гапнинг индаллосига кўчди:

– Тўғри, танқидчиларимизнинг меҳнатлари оғир, масъулиятли. Мен бу масалада Иззат Отахоновичдан ўтказиб бирон-бир эса қоладиган гап айтишдан ожизман. Ҳақиқатан ҳам танқидчи биродарларимизнинг иши тош йўнишдек оғир, тошга гул ўйишдек масъулиятли, – деди босиқлик билан. Тўғриси айтганда, Саид ака гапининг шу жойигача зўрға чидади. Нутқининг бу ёғига жиңдек жаҳл, жиндек зарда аралашиб, товуши бир баҳя кўтарилиб кетганини ўзи ҳам билмай қолди. – Вей, ўртоқ тошйўнарлар, сизларнинг дастиларингиздан Чигатой қабристонини йўнилган мрамартошга тўлиб кетди-ку! Бас қиласизларми, йўқми?

Говур-говур бошланди: биров куляпти, биров норози, биров «боглади» деб чапак чаляпти, бошқаси хўмрайиб қараб турибди. Шовур-шовурда Саид ака гапини нима деб тугатди, билмай қолдик. Фақат бизнинг билганимиз шу бўлдики, гап эгаларини топди.

ЖУВОНМАРГЛАР МЕНГА ТЕГМАЙДИ-ДА!

Саид аканинг таваллуд тўйи муносабати билан водийда учрашувлар ўтказиб юрибмиз.

Сафаримиз сўнггида Худойберди Тўхтабоевнинг қишлоғида учрашув ўтказадиган бўлиб қолдик.

Ажойиб одамларимиз бор-да! Улар ёзувчилар билан учрашув ўтказавериб ўргамчик бўлиб кетган, қолипга тушиб қолган гаплардан чиқиб, ҳеч қутилмаган саволларни бера бошлайди сизга.

Ҳамма нарсани билгилари келади-да! Ёзувчининг қаерда, қачон туғилганию оилавий аҳволини ҳам, уйланмаган бўлса, уйланганими, йўқчилигини ҳам... Шаддодроклари шундай ўрнидан туриб савол бераверади, тортинчоқлари ёзма равишда сўрайди.

Залда аксари хотин-қизлар. Ўшалар орасидан бир парча қоғоз қўлдан-қўлга ўтиб, мажлис ҳайъатигача етиб келди. Саид акага экан. Оқсоқол уни ўқиб, оғзининг таноби қочди. Кейин ўша хатни секин мен томонга суриб қўйди. Олиб ўқидим: «Оилангизнинг йўқчилигини биламиз. Мабодо уйланмоқчи эмасмисиз?» деб сўрашибди.

Минбардаги шоир гапини тугатгач, акам кулиб ўрнидан турди-да, ҳалиги саволга жавоб бера бошлади:

– Мен энди уйланмайман, Саидахоннинг ёди билан ўтаман, – деди у залга қараб. Кейин кулимсиради. – Мабодо, уйлансанг ҳам уйланасан, уйланмасанг ҳам уйланасан, деб тикилинч қилсаларинг, унда ўйлаб кўраман.

Залда гурр этиб кулги кўтарилди. Ўша кулаётганлар орасидан битта шаддодроғи шарғга ўрнидан туриб:

– Мабодо, уйлансангиз қанақасига уйланган бўлардингиз, домла? – деб сўраб қолди.

Саид ака бир оз каловланиб, жавоб қилди:

– Кўнглим тушмагур, мабодо уйлансанг, Дилафрўз Жабборовога, Малика Аҳмедовага ўхшаган дўндикчаларга уйлан, дейди. Бирок у жувонмарглар менга тегмайди-да!

Залда қарсақлар кийкирикча, кийкириклар қарсақка айланиб кетди.

Дунёда ёзувчи халқини, халқи эса ёзувчисини тушунадиган юртинг бўлсин экан. Улар бир-бирларини тушунишмаса, дунёда бундан ортиқ гурбат бўлмайди!

ҲЎ, ЖУВАРМАК!

Нима бало, ҳазилинг ярашадиган даврлар ўтиб кетдими дейман-да!

Ҳозиргиларнинг сиркаси сув кўтармайди. Дадилрок бир ҳазил қилиб қўйсанг, тескари қараб, юз кўришмас бўлиб кетишади. Ҳар қалай илгари бундай эмасди. Ёзувчиларимиз гап келганида отангни ҳам аяма, қабилда иш тутишар эди. Талай-талай ҳазилларнинг гувоҳи бўлганмиз. Хеч ким хеч кимдан хафа бўлган эмас.

Олтмишинчи йиллари бир ўтиришда раҳматли Уйғун ака Саид Аҳмад акага шеърини ҳазил қилиб қолди:

– Қани, шоир, ҳозир мен сизга бир шеър айтаман. Сиз жавоб қилинг.

– Қани, эшитайлик-чи? – деди Саид Аҳмад ака қулоқларини динг қилиб.

– Эшитинг бўлмаса...

Ажралмас сира ҳам
Саид билан Саида.
Бамисли қўш кабутар
Бир-бирининг пайида!

Ҳақиқатан ҳам ўша кезлари Саид ака билан Саида опа уюшмага ҳам, нашриётларга ҳам, тўю ҳашамга ҳам бирга боришар эди. Бунинг сабаби, акамиз лагердан эндигина бўшаб келган, Саида опа уни яна йўқотиб қўйишдан чўчирди. Кейинги сабаб, акамнинг тагида машина, шаҳарда эса машинасиз юриб бўлмайди.

Уйғун оқсокол шунга шаъма қилаётган эди. Саид ака кўп куттирмай жавоб қилди:

Хаёлингда кезар икки нарса,
Иккиси ҳам кўнглингга яқин:
Бирини – авторский права,
Иккинчиси – уйингдаги Клава!

Пайқаган бўлсангиз керак, шеърнинг олдинги икки йўли Уйғун аканинг ўзиники. Сопини ўзидан чиқариб, кейинги икки йўл қўшилган, холос.

Уйғун ака кўп драматик асарлар ёзганини биласиз. Театрларда қўйилган спектакллардан тўпланган қалам ҳақи тўғри «авторское право» деган идоранинг бухгалтериясига келиб тушади. Уйғун ака кўпроқ ўша идорага пулга келади. Сўнг ҳаёт-мамотига алоқадор иккинчи бир нарса, бу янгамиз Клава. Саид аканинг жавобиди шунга шаъма бор эди.

Уйғун оқсокол бу қадар ҳозиржавобликни кутмаган экан шекилли, гап тополмай шошиб қолиб:

– Хў, жувармак! – деб юборди.

РАҲМАТУЛЛА ОТАҚЎЗИ

Олтмишинчи йиллари адабий ҳаёт ниҳоятда жўшқин кечарди: ҳали қарасангиз – турли-туман симпозиумлар, ҳали қарасангиз – декадалару маданият кунлари, ҳали қарасангиз – ёзувчиларнинг съездлари... Хуллас, тадбирлар ниҳоятда кўп. Уларга, жумхурият ичкарисиди бўлса, қатнашиш керак, ташқарисиди

бўлса, камида уч-тўрт одам бўлиб сафар қилиб, бориб ишти-
рок этиш лозим.

Ҳозир шуларни ўйлаб ўтириб хайрон қоламан. Шунча вақт,
шунча маблағ соғурилипти-я! Буни қаранг энди, Москвада бўла-
диган декаданинг ўзига мингга яқин ёзувчилару санъаткорлар,
рассомлару архитекторлар қатнашса-я!

Хуллас, мана шундай декадалар арафасида Ёзувчилар уюш-
масида қандайдир бир йиғин бўлиб қолди. Бу йиғинда декадага
борадиганлар рўйхати кўрилиши лозим эди. Ўзингиз биласиз,
бунақа йиғинлар талашиш-тортишишсиз ўтмайди. Ҳамма «ўша
рўйхатга мен ҳам илиниб қолармиканман» деган илинжда раиси-
миз Яшин акага мўлтираб қарайди... Бунақа қарашнинг ўзгача
бир маъноси ҳам бор. Декада иштирокчиларини Иттифок ҳуку-
мати тақдирлайди: орденлар беради. Бунақа тадбирлардан сўнг,
эҳтимолки, уюшмадаги раҳбарлар ҳам алмашиниши мумкин.

Йиғин тугади. Ҳамма уюшма биносининг ҳовлисига чойга
чиқишди. Катталар алоҳида бир давра бўлиб ўтиришди. Бу-
ларнинг орасида Яшин ака, Абдулла ака, Уйғун ака, Назир ака,
Мирмуҳсин, Рамз Бобожон, Саид Аҳмадлар бор. Бунақа давра-
да шубҳасиз ҳазил-мутойиба авжига чиқади. Саид акани била-
сиз, гап келганда отасини ҳам аямайди.

Негадир ўша пайтларда Яшин ака бўшармиш, ўрнига Уй-
ғун ака тайинланармиш, деган мишмишлар юрарди ёзувчилар
орасида. Ҳозирги даврада ҳам шунга монанд қочириқлар, учир-
ма гаплар айлана бошлагач, Саид ака шартга кўнглидаги гапи-
ни ҳазилга айлантириб, шеърга солиб айтиб юборди:

Раҳматулла Отақўзи,
Шеърятда етим кўзи.
Хушёр бўлинг, Яшин ака,
Креслода икки кўзи.

Даврадагилар гурр этиб кулишди. Уйғун ака гап тополмай
қолганида айтадиган ягона гапини бу гап ҳам айтди:

– Хў, жувармак!

ТРИЖДЫ

Нима десангиз денгу, ўзбек ёзувчиларнинг ичида Ҳаким ака-
дай вазмин, Ҳаким акадай жайдари, Ҳаким акадай одамохун,
Ҳаким акадай камтаринни минг ахтарсангиз ҳам тополмайсиз.
Ахир, кўп йиллар уюшмамизнинг фирка котиблиги вазифасида
ишлаб юрган пайтларида устоз Абдулла Қаҳдор: «Ҳаким На-

зир уюшмамиз биносининг тоза ҳаво кириб турадиган туйнуги», деган гапни бекорга айтмаган-да.

Шунақа ёзувчиларимиз борки, манфаат чиқадиган жой бўлса, эшикнинг турмини бузиб бўлсаям ичкарига киришади. Оладиган нарса чиқиб қолгудай бўлса, ҳар қанақа андишани бир четга суриб қўйиб, ўша нарсани олмай қўймайди. Ваҳоланки, у нарсани олиш керак эмас, берадиган томон ўзи бериши керак. Ўша нарсага сазовор бўлиш керак. Ҳақим ака эса миқ этмайди: ҳеч кимга арз ҳам қилмайди, шикоят ҳам.

Шу Ҳақим акамни Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмаси Ҳамза номидаги Ўзбекистон Давлат мукофотига номзод қилиб уч марта кўрсатишди. Ҳайтовур, учинчисидан кейинги қўйилишида уялишди шекилли, беришди.

Мукофотни олишдан аввал қандайдир бир йиғин бўлиб қолиб, проза мажлиси бўлса керак, Саид ака ўша йиғинга бошловчилик қилди. Йиғин ўрталаб қолганида шумлиги тутди шекилли, акамиз Ҳақим акага ўрисчалаб сўз берди:

– Слово имеет трижды не лауреат Госпремии Узбекистана писатель Ҳақим Назир...

Залда кикир-кикир кулги кўтарилди. Ҳақим ака ҳалиги гапдан лоладек кип-қизариб минбарга чиқди. Баъзи ўрисчаси чала кишилар: «Ҳақим акаси тушмагур қачон уч марта мукофот олиб улгурибди?!» деб тушунишса, ўша мукофотни бермай монелик қилганлар бўйинларини эгиб, зил кетишди.

Шу гап туртки бўлганим ё бошқа бирон сабаби борми, ҳар қалай кейинги қўйилганида Ҳақим акамизга беришди мукофотни.

ПАДАРИНГГА МИНГ РАҲМАТ!

Саид акани етмиш йиллик тўйи арафасида водий бўйлаб айлантириб юрибмиз. Атрофида Ўткир Ҳошимов, Неъмат Аминов, Худойберди Тўхтабоев, Умарали Норматову камина гиргиттон. Давраимиз аъзолари адабиёт ҳақидаги шаблон гаплардан узок, ғалати-ғалати гапларни айтиб, оқсоқолнинг кўнглини кўтариб юришибди. Айниқса, Бўз туманидаги учрашув қизгин ўтди. «Уфқ» романига мавзу бўлган воқеалар, қаҳрамон бўлган одамлар шу жойдан эмасми, уларнинг илтифотларидан оқсоқол жиндек талтайиб, гаплари йириклашиб қолди.

– Буларнинг ҳаммаси менинг укаларим, – деди залдагиларга керилиб. У киши бизларни назарда тутаётган экан. – Ҳаммаси қўлимда катта бўлган. Сал пули бўлмай қолса, қарз олавериб тинкамни қуритади бу ярамаслар...

Одамларнинг кўз олдига ўзлари хотамтой бўлдилар-қолди-

лар. «Ҳа, шошмай туринг ҳали!..» деб ўтирибман ичимда. Ниҳоят, сўз гали менга келди. Одатдагидек мақтовдан бошладим:

– ... Умуман, бу оилада ажойиб одамлар яшайди. Айниқса, Саида опамиз раҳматлик бизларга жуда меҳрибон, она мақомида эдилар. Ҳатто, мени биринчи бўлиб ишга таклиф қилган киши ҳам шу Саида опамиз эдилар. У пайтларда «Гулхан» журналида ишлардилар. Бир куни мени олдиларига чақириб: «Носиржон, мана бу менинг иш столим, мана бу қаламим... Саид акангиз кутулиб келдилар. Мен энди у кипшининг ёнларида бўлишим керак. Энди менинг ўрнимга сиз ишлайсиз», деб мени ўзларининг ўринларига ўтказиб кетганлар.

Гап шу ерга келганида Саид акага бир қараб қўйдим. «Биз мана шунақамиз!» дегандай залга қараб керилиб ўтирибдилар. Мен гапни келган жойидан давом эттирдим:

– Мана, Саид ака ҳам хотамтойликда Саида опадан қолишмайди. – Шундоққина олдиларида ҳали елкасига осиб юрган япон фотоаппараги турар эди. Аста уни қўлимга олдим. – Мана бу япон фотоаппаратини менга ҳадя қилмоқчилар...

Оқсоқол гап нишаби бу ёққа бурилиб кетишини кутмаган эканми, жонҳолатда қўлимдаги аппаратга ёпишди:

– Бакқа бер-э!..

Одамлар гурр этиб кулиб юборишди.

– Мана, ўзларингиз кўрдиларингиз, устозимиз жуда хотамтойлар, – дедим ўзимни кулгидан аранг тўхтатиб. Залда шов-шув тутаб, одамлар тағин бир нарса айтса керак, дегандай қулоқларини динг қилиб қараб турар эдилар. Мен гапимни улаб кетдим. – Пулга мухтож бўлиб қолсак, устозимиз ҳеч қачон йўқ демайдилар... Раҳматлик Саида опамлар бир шеърларида: «Вой ўлмасам, бирданига шоир бўлиб қолдимми?» – деганларидай мен ҳам ҳозир илҳомим кўзиб, устоз ҳақида тўрт йўлгина шеър айтгим келиб қолди. Рухсатингиз билан шу шеърни ўкиб берсам:

Саид Аҳмад, томинг баланд,
Томингдан ҳам номинг баланд.
Шогирдларга пул қарз берган,
Падарингта...

дедиму, жиндек пауза қилдим. Бу шеър халқники эканини, «падарингта» дегандан сўнг қанақа сўз келишини яхши биладиган водийликлар юракларини ҳовучлаб «вуй-й» деб юборишди. Мен паузадан сўнг «падарингта» деган сўздан кейин келадиган сўзни айтдим:

... минг раҳмат!

Халигина «вуй-й» деб юрагини довучлаганлар ўзларига келиб, «ух!» деб юборишди. Каранг, қандай меҳрибон одамларимиз бор-а! Узларининг сеvimли адибларига сира ҳам гард юктиргилари келмайди.

Шунақа меҳрибон халқимиз бор бўлсин дунёда!

БИР ОТ КУЧИ

Чиройли хунук бўлгандан хунуккина бўлсам ички дунёси чиройли бўлгани яхши экан. Туроб акамиз суврати хунуккина бўлганлари билан сийрати чиройлилардан эди. У кишининг бирон марта товушини кўтариб гаплашганларини билмайман. Иши тушиб олдига борганларга бирон марта йўқ, деб ноумид қайтарганларини ҳам эслаёлмайман. Ишқилиб, кўлидан келмаса ҳам яхши гапини айтиб қайтарарди раҳматлик. Шунинг учун бўлса керак ҳамма – ёзувчилар ҳам, шоирлар ҳам, хонандалару раққосалар ҳам, киночилару рассомлар ҳам уни чин дилдан ҳурмат қилар эдилар. Бу ҳурматларни мен у кишининг тўйларида, йиғинларида кўриб, астойдил ҳавас қилганман.

Туроб ака ўзларининг олтмиш йиллик таваллуд тўйларини Муқимий театрида нишонладилар. Шундан сал илгари устозни туғилган кишлоғи Турбатта тақлиф қилишди. Турбат деганимиз Чимкент вилояти ҳудудида, шундоққина Тошкентнинг бикинида. Атиги эллик чақиримгина нарида. Туроб, турбат деган сўзлар бир хил маънода ишлатилади, яъни, тупроқ деган маънода. Туроб аканинг исми ҳам шундан олинган бўлса ажаб эмас.

Турбат кишлогининг киёфасини таъриф тавсиф қилишга каминанинг қалами ожиз. Шундай бўлса ҳам у ерни жиндек тасаввур қилишингиз учун кўз илғаган баъзи жиҳатларини тасвирлашга ҳаракат қилиб кўраман: кишлоқни балаңд-паст тепаликлар ўраб олган, сойликлар орасидан шўх сой буралиб-буралиб оқади. Соё бўйига, тепа ёнбағирларига ям-яшил бахмал ёзиб кўйилгандай. Қарасанг, баҳри-дилинг очилади. Қирларда ўтлаб юрган кўю кўзилар, сигир подалари, ирғишлаб ўйнаб юрган қулунлару осуда ўтлаб юрган йилқилар... Бу кўринишларнинг бари шаҳарда димиқиб юрган кишиларнинг кўзларига жаннатмакон бўлиб туюлиши табиий.

Бугун Туроб акани ҳурмат қилган адиблару артистларнинг барчаси шу кишлоқда. Бир гуруҳ ёзувчи ва шоирларга отабоши бўлиб Яшин ака, бир тўда раққосаю хонандаларга онабоши бўлиб Муқаррама опалар келишган. Бутун кишлоқ аҳли шу ерда ҳисоб.

Кишлоқ марказидаги яшил майдонда ҳамқишлоқлари шоирга от миндиришди. Биласиз, Туроб ака бир марта отдан йиқилиб, оёғи лат еган. Шунинг учун сал оксаброк юради. У кўрқибгина, ҳамқишлоқларининг суёвида отга миниб, атрофга хурсанд бокди. Қарсақлар, табриклар янгради. Бунақа пайтда жим туролмайдиган Саид ака:

– Ўртоқлар! – деди овозини кўтариб. Ҳамма қулоғини динг қилиб Саид акага қаради. – Ҳозир орамизда энг кучли ёзувчи шу Туроб Тўла. Чунки у ҳозир бир от кучига эга.

Теварак-атрофдагилар гурр этиб кулишди. Туроб ака от устида ўтирар экан, кулиб ўзига-ўзи тасалли берди:

– Яхшиямки эшак миндиришмагани!

АЙТ, ЎРНИДАН ТУРСИН!

Яна Кўкон сафаридамиз. Орамизда Эркин Воҳидов, Саид Аҳмад ака, Сами Абдуқаҳҳор ва яна бир қанча ёзувчилар бор. Олдинда Саид Аҳмад ака, ўзларининг 403 русумли кўк «Москвич»ида, бошқаларимиз ўн бир кишилик РАФдамиз. Шундоққина довонга кўтарилганимизда аввал Саид аканинг машинаси, кейин орқама-орқа РАФ тўхтади. Негадир Саид ака машинасидан тушиб, биз томонга қараб кичқирди:

– Самиг, туш баққа!

Тағин нима бўпқолди, деб ҳаммамиз машинадан тушиб, Саид Аҳмад аканинг олдиларига бордик. Қарасак, каттакон бир сур эшак, йўлнинг ўртасида узала тушиб ағанаб ётарди. Шунинг учун машина ўтолмай қолиб, Сами акани чақираётган экан.

– Ҳа, нима дейсан, Саид?! – деди Сами ака ҳайрон бўлиб.

Саид аканинг кўзларида бир шумлик йилтиллаб турар эди. У ялинганнамо Сами акага мурожаат қилди:

– Самиг, ўртоқ, мана бу қаҳрамонингга айт, ўрнидан туриб четроққа чиқсин. Ўтиб кетайлик.

Сами аканинг масалчи шоир эканини биласиз. Қаҳрамонлари нуқул паррандаю дарранда: ит, кучук, товук, чўчка, эшак ва ҳоказо. Саид ака ўшанга ишора қилаётган эди. Бирдан ҳаммамиз кулиб юбордик. Сами ака ҳам аввалига бизларга қўшилиб кулди-да, сўнг қўлини бир силкиб машинага қараб юрди.

– Кетдик!

Кулиша-кулиша яна йўлимизда давом этдик.

ЖУДА МАЙДА ИШ-ДА

Баҳорда, мартнинг охирларию апрелнинг бошларида Фаргона сафарига отландик. У пайтларда бензин муаммоси йўқ. Машинадамиз. Довондан ўтиб боряпмиз. Теварак-атроф кўм-кўк. Тоғ ҳавоси. Баҳри-дилинг очилади. Ўртада бегона йўк! Саид Аҳмад ака, Эркин Воҳидов, каминна – улфати се! Тагин нима керак?

Орка-олдимизда бошқа машиналар турнақатор бўлиб келишяпти.

Андижонга, кадрдонимиз Тўхтасин ака Жалоловнинг таваллуд тўйига кетяпмиз.

Довондан ўтиб, Кўкон йўлига чиққанимизда теварак-атрофда лолақизғалдоқ кийғос очилганини кўриб, Саид ака Эркиндан сўради:

– Буни қара! Буларни битта-битталаб бўяб қўярмикан худойи таоло?

Эркин хаёли бошқа ёқда эканми, аввалига:

– Шундай бўлса керак-да, – деди-ю, устознинг бу гапида қандайдир бир шумлик борлигини илғаб, кулимсираб қўшимча қилди. – Лекин жуда майда иш-да!

Дархол менинг кўз олдимга чап кўлида бир пақир тўла қизил бўёқ, ўнг кўлида чўтка, оппоқ соқолини селкиллатганча лола бўяб юрган нуроний ва илоҳий бир чол келиб, аста жил-майиб қўйдим.

ҲЕ, МЕНГА ЎХШАМАЙ ЎЛ!

Ёзувчиларнинг Дўрмондаги боғида айниқса ёз ойларида ёзувчилар гужғон ўйнашади. Ёзишдан қўли бўшаган чоғларида ҳовлига чиқишиб, ҳазил-мутойиба қилишади, чақчақлашади. Кеч кузақда, кишда эса уларнинг сафи сийраклашиб, фақат Азиз Абдураззоқ, Сайёр, Шукур Холмирзаев, Исоқ Ўқтам ва яна вилоятлардан келган битта-яримта шоирларгина қолишади.

Кунлардан бир кун Саид ака Азиз укасини кўриб чиқиш учун хонасига кирса, у шундоққина юз-қўл ювадиган жойда пайпоқларини, ич кийимларини юваётган экан. Бу ҳолни кўриб акамиз укасини бир масҳара қилгиси келибди-ю, лекин негадир ўйлаб қолибди. Тўғри-да, акамизнинг ўзларига ҳам биров келиб кирларини ювиб бермайди, ўзи ювади. Укасига ўхшаб акамизнинг ўзи ҳам бева. Ахир, кирганидан кейин бир нарса дейи-

ши керак-ку акамиз. Нима қилсин?! Масхара қилай деса, Азиз укаси хафа бўлади. Индамай деса, тагин бўлмайди, гапиргиси кистаб турибди. Хуллас, сих ҳам, кабоб ҳам куймайдиган қилиб гапирибди:

– Хе, менга ўхшамай ўл!

ХЎВ БОЛА!

Саид ака кунлардан бирида таҳририятларда айланиб юриб, «Ойдин» газетасига кириб қолди. Қараса, креслога чўкиб, бошининг қулоғидан юқориси аранг кўриниб, ўша газетанинг бош муҳаррири Миад Ҳақимов ўтирган экан. Акамизнинг шўхлиги тутиб кетди. Ичкарига кириб, эшикни ичкарисидан тақиллатди.

– Хўв бола, аданг қаёқда?

Миад ҳам бировга гап бериб қараб турадиганлардан эмасди, вазиятни дарҳол англаб жавоб қилди:

– Кўриб турганингиз, адасининг ўзлари, онасини эмсин... – деб ўрнидан турди. – Мабодо боласи керак бўлса, театралний институтга борасиз. У ўша ерда, ректор.

– Кимни айтаяпсан?

– Ким бўларди? Тошпўлат Турсуновни-да, онасини эмсин!

– Э, шундоқ дегин, – деди Саид ака кулиб. – Қалай, ўглингни бобосининг олдига олиб бориб турибсанми?

– Бобоси ким бўлди, тагин?

– Ким бўларди? – деди гўё беоқибат ўғилнинг ўз отасини танимаётганидан ҳайрон бўлиб. – Ўглингнинг бобоси Иззат Султон-да.

Бу Миаднинг хаёлига ҳам келмаган экан, кулиб юборди.

САМИМИЙ МАСЛАҲАТ

Бир куни навбатдаги мажлисдан сўнг таҳририятда гурунглашиб ўтириб, Ўткир Ҳошимов сўраб қолди:

– Носир ака, қазини қандай сақлашни сиз биласиз-ку. ТошДУдаги профессор ўртоқларим, қазини ёққа солиб қўйса яхши туради, дейишди. Шу гап ростми?

– Қазингиз бормиди?

– Иккитагина бор эди, – деди у, – Янги йилга атаб олиб қўйгандим.

– Албатта дўстларингизнинг айтганини қилиб, ёққа солиб кўйдингиз.

– Худди шундоқ.

– Бунинг устига доғ қилинмаган ёққа шундайми?

– Каёқдан билдингиз?! – деди Ўткир ранги ўчиброқ.

– Қазидан айрилибсиз, – дедим мен ваҳималироқ қилиб. – Эсингиз жойидами? Доғ қилинмаган ёққа ҳам соладими қазини ҳеч замонда? Сассик ёғнинг бутун бад бўйини, бунинг устига пестицит, гербицит деган дориларнинг захарини шимиб олибди-да, у жонвор!

– Энди нима бўлади?!

– Энди бунинг бир йўли бор, болам, – деди Саид ака масаланинг буюғини ривожлантириб. Уткир чолнинг гапига умидвор тикилди. – Қазини ёғдан оласан. Сўнг аптекадан стерилний дока олиб келиб, яхшилаб артасан. Артиб бўлгандан кейин бирпас офтобга осиб қўясан-у, кейин бир тоғорачага «Тайд», агар «Тайд» тополмасанг «Ариел» порошоги ҳам бўлаверади, ўшани солиб яхшилаб ювасан. Тагин офтобга бир оз осиб қўясан. Кейин оддий тиш чўткани олиб, «Блендамед» тиш пастаси билан, агар «Блендамед» топилмаса, «Колгет» пастаси бўлса ҳам бўлаверади, обдан ишқалаб ювиб, яна осиб қўясан.

Гап шу жойга келганида Ўткирнинг пешонаси тириша бошлади. Акамик гапини давом эттирди:

– Очик ҳавода икки соатлар чамаси тургандан сўнг «Равенто» деган дазмол билан яхшилаб, силлиқ қилиб дазмоллайсан.

Ўткирнинг тоқати тоқ бўлиб кетди.

– Ўзимизнинг дазмолда бўлмайдими?

– Бўлмайди, – деди акамик жиддий. – Биласанми, мен айтаётган дазмолнинг тагида тешикчалари бор. Ана шу тешикчаларидан парли сув чиқариб, қазини қуйдирмай, маромида текислайди... Шунинг учун бу дазмол магазинда уч юз доллар туради, болам.

Ўткир бирпас индамай турди-да, бизларнинг қикир-қикир кула бошлаганимиздан оқсоқолнинг ҳазил қилаётганини фахмлаб қолди шекилли:

– Шу иккита қазининг баҳридан ўтсам қутуламанми! – деди қулиб. – Сизнинг маслаҳатингизни чамалаб қарасам, мента 350-400 долларга тушадиган. Бу зорманда икки қазини эса, 400 сўмга олганман.

– Шундоқ қилсанг ҳам бўлади, болам, – деди Саид ака. – Бу ёққа олиб келиб ташла. Ўзим бир амаллаб тозалаб оларман...

ЯНГАНГА БОРАҚОЛ

Миртемир аканинг қулоғи оғирроқ бўлиб қолганлиги учун баъзи гапларни чала эшитиб, чалкаш тушунар, бу кўп ҳолларда кулгига сабаб бўлар эди.

Кунлардан бир куни домла Навоий кўчаси хиёбонидан хаёл суриб наشريётга келаётса, олдидан Хусан Рўзиматов деган оғайнимиз чиқиб қолибди. Табиатан хушчақчақ, автоматдай тез гап-радиған Хусан домла билан тата-тат, подирмат қилиб сўраша кетибди:

– Ассалому алайкум, домла. Соғлиқларингиз... Янгам... Болачака... Қозон-товоқ?..

Миртемир ака ҳеч нарсага тушунмай анграйганича бошини ликиллашиб бир оз турибди. Сўнг: «Хойнахой, бу бола мендан қарзга пул сўраяпти», деб ўйлабди. Чунки домланинг қўли очик, кўп ҳолларда шоғирдлари ундан қарз олар, домла ҳам улардан борини аямас эди-да!

Шунча домла чўнтақларини пайпаслаб, дебди:

– Енимда ҳеч вақо йўқ, бўтам. Янганга борақол, йўқ демайди.

Бечора Хусан нима дейишини, кулишни ҳам, кулмасликни ҳам билмай қотиб қолибди.

БИР РУБОЙ ТАРИХИ

Ёзувчиларнинг Дўрмондаги боғи ташкил қилиниб, энди гуллаш бошлаган пайт. Ижод уйининг пештоқида бир рубой пайдо бўлибди. Бу рубойнинг ҳар бир байти битта тарихни билдираркан. Дастлабки уч байтини кимлар ёзганини... билмадим-у, тўртинчисининг муаллифи ким эканини аниқ биламан.

Ёзувчилар боғи бўлганидан кейин бу ерга кўп меҳмонлар келиб туришади. Исмини айтмайман, ўша пайтдаги литфондимиз бошлиғи яхшилаб дастурхон тузаб, меҳмонларни кутибди. Улар ҳадеганда келишавермагач, чидаёлмай ўзи бошлаб кўя қолибди. Ана ўшандан кейин рубойнинг биринчи байти пайдо бўлибди:

«Ҳали меҳмон келмай туриб, литфондимиз масту аласт».

Бокқа ёш ҳам, қари ҳам чиқишади. Ўша дам олувчилар орасида раҳматли Файратий домла ҳам бор экан. Ўзингиз биласиз, домла тепакал. Навбатдаги байт у кишининг бошига ишора сифатида ёзилган бўлиб, қуйидагича жаранглабди:

«Файратийнинг бошини қилмагай ҳеч ким ҳавас».

Учинчи байт эса, боғдаги шафтолиларни ўша пайтдаги боғ раҳбарлари гумдон қилганида пайдо бўлибди:

«Ёзувчилар тотиб кўрмай шафтолилар бўлди абас».

Охирги байтни Абдулла ака ёзибди. Липко деган бир ўрис шоири бўларди. Ниҳоятда маҳмадона, бунинг устига дудук. Бирон мажлис бўлса сўзга чиқмай кўймасди. Гапиргани гапирган эди. Ўша шоир Дўрмонда овқатланиб ўтириб ҳам гапираверар экан. Абдулла ака овқатимга тупути сачраб кетмасин, деб коса-сидаги овқатни тескари ўгирилиб ўтириб ичаркан. Бу байтни азбаройи жонига тегиб кетганидан ёзибди:

«Булбулигўё керакмас, бизга Липко бўлса бас!»

Шундай қилиб, қуйидаги рубоий пайдо бўлган экан:

Ҳали меҳмон келмай туриб, литфондимиз масту аласт,
Ғайратийнинг бошини қилмагай ҳеч ким ҳавас.
Ёзувчилар татиб кўрмай шафтолилар бўлди абас,
Булбулигўё керакмас, бизга Липко бўлса бас!

НЕЧЧИ ПУЛ БЕРАЙ?

Миртемир аканинг хонадонида вадаванг тўй! Катта кизларини чиқаряпти. Ҳамма шогирдлари шу ерда: югуриб-елиб хизмат қилиб юришибди, биров сомса олиб келган, биров нон... Биров чойга қараган, биров майга... Бир кун аввал ҳамма ўзининг нима иш қилишини билиб олган. Шу жумладан, каминанинг вазифаси меҳмонларни кутиб олиб, белги-ланган жойларига ўтказиш: тўр томонга ёзувчиларни, ўртага шогирдларни, пастга маҳаллани...

Ховлининг ўртасида дўпписининг қиррасини пешонага гўғри-лаб кийиб олган Миртемир ака турибдилар. Югурдаклар тез-тез олдиларига бориб туришибди.

– Миртемир ака, беш юзта нон келди.

Миртемир ака суриштирмай ҳамёнига қўл солади.

– Хўш, неччи пул бўлади?

– Миртемир ака, сомса келди...

– Неччи пул берай?

– Қимиз олиб келишди.

– Мана, – деб пул узатади домла.

Шундай қисталанг пайтда мен ҳам домланинг олдиларига бориб қолибман:

– Миртемир ака, Роза опа билан Сергей Петрович келиб қолишди. Каерга ўтказай?

Миртемир ака бир зум гарангсиб турди-да, сўнг менга қараб деди:

– Хўш, бу неччи пул бўлади?

АРРА ҚИЛАМИЗМИ?

1960 йилнинг қишида Миртемир ака иккаламиз Олмаотага сафар қилдик. Мақсадимиз – ўша йилнинг ёзида Ўзбекистонда козок дўстларимизнинг ўнжунлиги бўладиган эди. У ерда чоп этиладиган ўзбек ёзувчиларининг асарларидан хабар олиш учун келган эдик. Сафаримизнинг охирида иккаламизда ҳам пул қолмади. Миртемир ака пул сўраб, ўзимизнинг адабиёт жамғарма-мизга телеграмма жўнатдилар. Охирги пулимизга тушлик қилмоқчи бўлиб «Олатов» ресторанига кирдик. Хуллас, овқатланиб бўлганимиздан сўнг мен ҳисоб-китобни тўғрилаб чиққунимча Миртемир ака ташқарига чиқиб, гардеробдан пальтосини олиб кия бошлаган экан. Гардеробчи домланинг пальтосини кийдириб бўлиб, пишиллаб атир ҳам сепган бўлди. Домласи тушмагур чўнтагидан йигирма беш сўм чиқариб бериб, тагин эгилиб ташақкур ҳам билдирди. Менинг жон-поним чиқиб, домланинг узоқлашишини кутиб бир оз турдим-да, гардеробчига ўшқирдим:

– Қани, бу ёққа ол ҳалиги йигирма бешни! Уялмайсанми йигирма тийин ўрнига индамай йигирма беш сўм олиб қолгани! Ҳозир завзални чақириб, гаплашиб қўяман!

Завзални эшитиб, гардеробчи довдираб қолди. У йигирма беш сўмни чиқариб берди, мен йигирма тийинни. Тўғри-да! У пайтдаги йигирма беш сўмнинг қиймати ҳозиргиси билан қиёслаганда бир олам жаҳон фарқи бор! Бунинг устига домланинг охирги пули бўлса!

Мен аста домланинг ётоғига кириб, олдига йигирма бешни ташладим. Домла аввалига: «Ие, мулла!» – деб ҳайрон бўлди, сўнг менга қараб:

– Арра қиламизми? – деди.

– Олаверинг, ўзингизники.

– Қандай қилиб?

– Бундай қилиб... – дедим-да, ҳозирги бўлган гапларни оқизмай-томизмай гапириб бердим. Домла анча сукутга кетиб, деди:

– Яъний, у хафа бўлмадимми?

Хотамтойликни қарангки, тагин домласи гушмагур текинхўрнинг кўнгли оғримадими, деб ҳам сўрайди.

ХИТОЙ МАКЕНТОШИ

Тўйнинг долзарб палласида Миртемир ака пулларни пала-партиш харажат қилиб қўйиб, энди буёғига нима қилишни билмай, бошлари қотиб турганида янгам келиб мурожаат қилиб қолдилар:

– Куёвга битта хитой макентоши олиш керак. Ҳозир шу расм бўлибди.

– Неччи пул турар экан? – деб сўради домла хушламайроқ.

– Бир юз саксон.

– Ҳозир чўнтагимда бир юз саксон тийиним ҳам қолмади, ўрток.

– Йўқ, топасиз... – қисталанг қилди янгам. – Шу ўлгур бўлмаса бўлмас экан.

– Қаёқдан олай ахир. Охундийнинг олдига ҳам бориб келдим. Бир-икки кун сабр қилинг, – деди.

– Йўқ, топасиз...

– Сен тушунгин, ўрток. Ўрдадаги кассамда ҳам ҳеч вақо қолмади!

Янгам бир нимани кашф қилгандай бақрайиб қолди.

– Ҳали Ўрдада ҳам кассангиз бормиди?

Миртемир ака қисталангга хуфия кассасини ҳам ошкор қилиб қўйганини пайқамай қолган эдилар. Маза қилиб кулдилар, янгам ҳам домлага жўр бўлдилар.

Шу гапдан кейин мен уйга бориб келишимга тўғри келди...

КЕЧИР, БЎТАМ

Ҳақиқатан ҳам Миртемир ака яқинда кизларини чиқариб, кам-харжроқ бўлиб қолганди. Фафур Фулом нашриётида озроқ қалам ҳақи бор эди, ўшанга келаётганди нашриётга. Домла аста-секин залворли зиналардан юқорига кўтарилаётганда тепадан тушаётган шогирди Эркин Воҳидов рўпара келиб қолибди. Иттифоко, Эркинжон тўйга таклиф қилинган бўлса ҳам, боролмаган, шунинг учун минг хижолат бўлиб, домладан узр сўрай бошлабди:

– Мени кечиринг, домлажон. Бир зарур ишим чиқиб қолиб, тўйга боролмадим.

Миртемир ака буни ўзича тушуниб, минг бир хижолат бўлиб, Эркинжондан узр сўрай бошлабди:

– Кечир, бўтам, тўйгарчиликда шунақаси ҳам бўлар экан. Ёлғизлик қилиб қолиб, таклиф билети беришни унутиб қўйибман. Кечир, кейинги тўйда бу хатони тўғрилаймиз...

СИМ СЎРАДИМ

Баҳор пайтлари ҳамма қатори Миртемир ака ҳам ҳовлисидаги гулларни, дарахтларни, тоқларни саришта қилар эди. Аммо хомтоқ қилишни урдалай олмаслигига кўзи етиб, маҳалладан бир боғбон чолни таклиф этди. Чол эрталаб кириб, нонуштани Миртемир ака билан қилди. Сухбат асносида шу нарса маълум бўлиб қолдики, боғбон чолнинг ҳам Миртемир акага ўхшаб қулоғи оғирроқ экан. Дастурхонга дуо қилинган, чол: «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим», деб кўлида тоқ қайчиси билан нарвондан тепага кўтарилди. У зарурмас барглари чирт-чирт кесаётиб, пастда турган Миртемир акага бир нима дегандай бўлди. Миртемир ака ҳам хайрон бўлиб: «Устаси тушмагур. ҳали қистаганимда чой ичмаган эди. Қазии еганими, нима бало!» – деб ўйлади-да, ошхона томонга ўтиб, катта чинни косада сув олиб келиб, чолга узатди. Чол ҳам аввалига ажаблангандай Миртемир акага бир қаради-ю, кўли қайтмасин дедими, косани кўлига олиб, бир хўплаб пастга узатди:

– Таксир, – деди товушини бир баҳя кўтариб. – Мен сув эмас, сим сўрадим... Манавиларни боғлашга...

Миртемир ака қорнини ушлаб чунонам қаттиқ қулдики, кўлидан косаси тушиб кетаёзди.

БИЛМАСАМ

Айни кўклам пайти. Миртемир аканинг дадалари Турсунмухаммад ота қазо қилган эди. У киши Туркистонга, Иқон қишлоғига бориб, дадаларининг маросимларини ўтказиб келганларини эшитиб, ҳамма таниш-билишлари шаҳардаги уйига фотиҳага кела бошлашди. Нашриётдаги ўртоқлар билан биз ҳам... Борсак, Миртемир ака эгнига енгил чопон ташлаб олиб, ҳовлида юрган эканлар. Бизни дарҳол кираверишдаги хонага таклиф қилдилар. Одатдаги тиловат, кўнгил сўрашлар тугагач, Миртемир ака ўринларидан туриб, тоқчадан битта арақ, битта коньяк олиб, дастурхонга қўйдилар. Биз хайрон бўлиб, бир-биримизга қарадик. «Ё товба! Фотиҳада ҳам ичкилик қўядиган бўлишганми?» Ахири кимдир ёриди:

– Домла, буларни олиб кўйинг, уят бўлади-я.

Миртемир ака хайрон бўлиб елкасини қисди.

– Билмасам, боя Мирзиёдлар келиб, ичиб кетишди-ку?!

ТУШУНДИМ

Миртемир ака умрининг сўнгида докторларга кўп иши тушадиган бўлиб қолган эди. Бир куни доктор минг хижолат бўлиб, Миртемир акага маслаҳат берибди:

– Домлажон, энди илгариги соғлигингиз йўқ, ўзингизни эҳтиёт қилинг. Иложи бўлса, анавини ичишни тўхтатинг.

Миртемир ака ўйлаб туриб:

– Сираям иложи йўқми, доктор? – дебди илтижоли оҳангда.

Ичиб ўрганган одамга бирдан қатагон шарт кўйиш яхши эмаслигини тушунган шинаванда доктор сал юмшаб:

– Майли, домла, – дебди, – бир пиёла чойга тўрт томчи коньяк томизиб ичинг. Тушунарлими?

– Тушундим.

Бир ҳафтадан кейин Миртемир ака докторнинг олдига келиб, тагин соғлиғидан шикоят қилибди.

– Доктор, айтганингизни қилсам ҳам бўлмаяпти...

– Нима қилдингиз?

– Ўзингиз бир пиёла коньякка тўрт томчи памил чой томизиб ич, девдингиз-ку...

– Э, саломат бўлсинлар-э... – деб шарақлаб кулибди доктор.

СУЮНЧИ

Ҳозирги Фафур Фулом нашриётининг ишлаб чиқариш бўлимида эллагинчи йиллари Пинхасов деган бир одам ишларди. У одамнинг исми нима, биз шу чоққача билмаймиз. Лекин ўзи ишлаб чарчамайдиган, ўз ишнинг хадисини олган, нашриёт билан Эски Жўвадаги биринчи босмахона ўртасида худди бўзчининг моксидаи зув қатнайидиган одам эди: бир қарасанг босмахонага ўқилган корректурани олиб кетаётган, бир қарасанг босмахонадан бу ёққа энди чиққан китобларнинг нишона нусхаларини кўтариб келаётган бўларди.

Бир куни Ҳабибий домла нашриётнинг тўртинчи қаватига аранг кўтарилиб, зинанинг панжарасига суяниб, зўрға нафас олиб турса, олдидан ўша Пинхасов лоп этиб чиқиб қолибди.

– Э, домлажон, ассалому алайкум, – дебди хурсанд бўлиб. Сўнг кўлтиғига қистириб олган бир даста китобга ишора қилибди. – Домлажон, суюнчи беринг. Мана, китобингиз чикди.

Ҳабибий домла шеърый китобнинг ҳали босмахона ҳиди анқиб турган нишона нусхасини кўриб хурсанд бўлиб кетиб, чўнтагидан уч сўм олиб унга узатибди-да:

– Барака топинг илоё, – деб алқабди.

Пинхасов физиллаганча зинадан пастга тушиб кетибди. Ҳабибий домла ҳам бу хушхабардан чарчоғини унутиб, коридорда кетаётса, олдидан нашриёт директори Насрулло Охундий чикиб сўрашибди.

– Ҳа, домла, жуда хурсанд кўринасиз?!

– Қизиталоқ Пинхас, – дебди домла қувлик билан, – китобингиз чикди, деб суюнчи сўраган эди, уч сўм берсам хурсанд бўлганидан оғзи қулоғига етиб кетди.

Улар Пинхасовнинг уч сўм суюнчи олгани учун эмас, ундан анча илгари оғзи қулоғига етганини¹ яхши билишар эди. Мориқиб кулишди. Сўнг Насрулло ака домлани қўлтиғидан олиб, директор хонасига бошлади.

ҚЎЗҒАЛУР

Миркарим Осим! Раҳматли жуда ғалати одам эди-да! Фақат одамгина эмас, чуқур қомусий билимга эга олим, зукко ёзувчи, уста таржимон ҳам эдилар у киши. У зот билан Ғафур Фулом нашриётида кўп мулоқотда бўлганмиз. Бирон нарсани билмай қолсақ, югуриб бориб домладан сўрардик. У киши гўё бир айб иш қилиб қўйгандай, сизга тўғри қараёлмай, юзларини четга буриброк, кизариб-бўзариб сўраган нарсангизни айтарди-берарди. Ва тўғри, турли тафсилотлари билан айтарди. Айниқса, сўраган нарсангиз мозийдан бўлса, у кишига жон битиб, сайраб кетарди. Тарихимизни жуда мукамал биларди, раҳматли. Илоё имони саломат, жойлари жаннатда бўлсин!

Ғалати-ғалати одатлари бор эди у кишининг. Мабодо дуч келиб қолсангиз, албатта биринчи бўлиб салом берарди у киши сизга. Ва сизни четлаброк ўтишга ҳаракат қиларди. Шу одатидан бўлса керак, Ғафур Фулом нашриёти коридорининг манжетини ҳар йили мой бўёқ билан бўятарди. Домласи тушмагур одамларга йўл бераман, деб деворга сурканиб ўтавериш, коридорнинг бўялган манжетини ўчириб юборарди. У кишининг тушликка чиқиши ҳам қизик: домла ҳам ҳамма нашриётчилар қатори шундай биномизнинг ёнгинасидаги Маҳмуд мўйловнинг чойхонасига чиқарди. У киши чойхона ҳовлисидаги мўъжазгина ҳовузча ёнига ўрнатилган сўрида оёқларини

¹ Шамоллашданми, асабданми, у шўрликнинг оғзи анча илгари бир томонга қийшайиб қолган эди.

осилтириб ўтириб, чой ичишни хуш кўрарди. Бировга кўшилмасди. Ўзича хаёл суриб, бармоклари билан нималарнидир ҳисоб-китоб қилиб, баъзан ҳисоб-китоби мўлжалдагидай чиқмай қолганида ёнгинасида турган чойнағидан уялиб, кизариб кетган юзини кафтлари билан беркитиб ўзларича пик-пик қулиб кўярдилар. Чойхона гавжум бўлса ҳам у киши учун ўзларидан бошқа ҳеч ким йўқдай.

Мен у кишининг бундай ғайритабиий одатларини кўп кузатганман. Бир куни тушлик пайтида домланинг хонасига кириб қолсам, ўзларидан бошқа ҳеч ким йўқ. Бу хонада у киши билан Анисий домла, Тўхтасин Жалолов домлалар бирга ўтирар эдилар. Улар тушликка чиқиб кетишган бўлсалар керакда. Бундай карасам, домла юзларини беркитиб, қип-қизариб, ўзларидан ўзлари уялиб ўтирибдилар.

– Ҳа, домла, нима бўлди? – деб сўрадим мен хайрон бўлиб.

– Манавини кўрмайсизми?! – деб домла деворда осиглик турган радиога ишора қилдилар. Радиода Ҳабибий домланинг «кўзгалур» радифли ғазалини хушовоз хонанда Берга Давидова койилмақом қилиб куйлар эди.

– Кўзгалур эмиш... – деди домла пик-пик қулиб. – Нима кўзгалади?!

Фахмладимки, бу сўз домлага унча ботмаган. Бундан ташқари унинг наздида уятлироқ маъно касб этиб янграган. Айниқса, бу сўз аёл кишининг оғзидан чиқаётгани домлага эриш туюлган экан. Бу гап менга ҳам бошқача туюлиб кетиб, домлага кўшилиб қулдим.

МУКОФОТ

Домла Тўхтасин Жалолов ҳам барча тирик одамлар каби орзу-ҳаваслардан бегона эмас эди. Кейинги йилларда у киши жуда кўп ишларни қилди: ўзбек шоирларини бир мукова остига жамул-жам этди. Тагор ҳазратларининг саккиз жилдлик асарларини ўзбекчалаштиришда жонбозлик кўрсатди, қардош тожик адабиётининг бир нечта йирик асарларини таржима қилиб берди. Ўзи ҳам бир нечта жажжи қиссалар, анчагина мақолалар ёзди. У киши ҳақли равишда мақолаларимга, қиссаларимга, таржималаримга бўлмаса ҳам «Ўзбек шоирлари»мига Ҳамза мукофоти беришса, деб кўп орзу қиларди.

Бизнинг у киши билан учрашиб, хангомалашадиган жойимиз – раҳматли Маҳмуд мўйловнинг чойхонаси эди. Ўша ерда

ўтирсак, домла ҳовлиқиб келиб қолдилар. Негадир хурсандлар. Ҳутиргач, қўлларига бир пиёла чой тутиб, ҳол-аҳвол сўрашдик.

– Ҳа, домла, жуда-а тилла заёмдан ютгандай хурсандсиз?

– Ия! – деб юборди домла. – Вой уйинг куйгурлар... Қаёқдан била қолдиларинг дарров?! Ҳали хотинимга ҳам айтганим йўқ эди-ку.

Домла дарҳақиқат тилла заёмига икки ярим минг ютган экан. Жуда ўзида йўқ хурсанд эди. Мен дарров домлага мас-лаҳат бердим.

– Энди, домлажон, дарров Яшин аканинг олдиларига бора-сиз, – дедим жиддий. Домла Яшин аканинг номини эшитиб, дарров ҳушёр тортди. – Бориб у кишига айтасиз: қани, Яшин оқсоқол, пулини олдим. Энди Ҳамза мукофотининг нишонини чўзинг бу ёққа, дейсиз.

– Вой уйинг куйгурнинг боласи...

Атрофдагиларга қўшилишиб домланинг ўзи ҳам мириқиб кулди.

ПРИНЦИП

Раҳматли Тўхтасин Жалолов ниҳоятда ғайратли, ўжар, ҳис-сиётли одам эди. Ўзининг айтганидан қайтмас, ўз гапининг тўғри-лигини исботламагунча қўймас, гап асносида жаҳл отига минганидан хабари бўлмади коларди. Ана шундай паитларда аста «Аб-дужаҳл» деб қўярдик. Сўнг бизга секин: «Уйинг куйгурлар», дерди-ю, паст тушар эди. Бир куни ниманидир талашиб қолдик. У киши принципни от қилиб миниб олган, ундан ҳали-вери ту-шишни хаёлига ҳам келтирмасди. Талашаётган нарсамизнинг ўзи талашинишга арзимас эди. Масалан, сиз қоғоз қора бўлади, дей-сиз. У киши жиғибийрон бўлиб оқлигини исбот қила бошлайди. Гарчи бу баҳснинг бемаъни эканини билиб турса ҳам.

Бир куни ана шундай бесамар баҳс асносида у кишини қўлга туширмақчи бўлиб, нотўғри бўлса ҳам ўз фикримда қаттиқ туриб олдим.

– Йўқ, бекорларни айтибсиз, ундоқ эмас!

– Ўзингиз бекорларни айтибсиз. Худди шундоқ!

– Гапга ишонасизми, йўқми? – дедим мен астойдил жаҳлим чиққандек бўлиб. – Ахир бу фикрни Тўхтасин Жалоловнинг ўзлари айтган!

– Тўхтасин Жалоловинг ҳам бекорларни айтибди! – деб юборди домласи тушмагур ўша тезликда баҳслашаётиб. Кейин бирдан ҳушёр тортиб сўраб қолди. – Ким дедингиз?

– Тўхтасин Жалолов!

Домлани миндириб учиб келаётган жаҳолат машинаси бирдан тормоз бериб тўхтади. У нима дейишини билмай, бир оз хангу манг бўлиб турди-да: «Вой, уйинг куйгурнинг боласи-и...» – деб кулиб юборди.

ЎРДАКЛАР ҚАЧОН КЕЛАДИ?

Мурод Муҳаммад Дўст ҳам жуда истеъдодли шумлардан-да. Одамни шундай кўзига қараб туриб лақиллатади. Ҳамма бало шундаки, ўзи кулмайди. Лақиллаётган одам унинг жиддийлигини кўриб, самимият билан қўлга тушиб қолганини сезмайди. Таҳририятда аксарият кунлари ходимлар чарчаб турган кезлари бир-бирини лақиллатиб, кулишиб ҳордик чиқаришади. Бир куни ўшанақа пайтда таҳририятга Мавлон ака кириб келди. Ҳамма биладикки, Мавлон ака ашаддий овчи, кўнглида кири йўқ, бирон нарса сўрасанг, ўзининг иштини ҳам йиғиштириб қўйиб, илтимосчининг қори-хайрини ўринлатмаунча кўнгли тинчимайдиганлардан. Салом-алиқдан сўнг Муроджон Мавлон акадан сўради:

– Мавлон ака, келганингиз яхши бўлди-да, ака. Бир нарса ёзаётувдим... Шу, ўрдаклар қачон қайтиб келади?

Бунақа савол, айниқса ов билан боғлиқ гаплар Мавлон аканинг жони-дили. У киши шартта жавоб қилди:

– Ие, шуниям билмайдиларми? Ўрдаклар йиғирма учинчи февралда, эргалаб соат тўққиздан қирқ беш минут ўтганида келади.

Буни эшитиб турганлар: «Во ажабо! Қаранг-а, ойи, куни, соатию минутигача аниқ!» – деб ёкаларини ушлаб туришганида Муроднинг ўзи бу масалага аниқлик киритди:

– Нега шунча ҳайрон бўлмасаларинг?! Мавлон акага ўрдакларнинг шахсан ўзларидан телеграмма келган. Вот масала қаерда.

ҚОФИЯГА ЎЗИМ СОЛАМАН

Олтмишинчи йилларда Ўзбекистонда қозоқ адабиёти ва санъати ўнқунлиги бўладиган бўлиб, нашриётлар қизгин тайёргарлик кўра бошланди. Бу тадбирда иштирок этишни бурч ҳисобламаган шоирлар қолмади ҳисоб. Жумладан, Мавлон Иқром акамиз ҳам енг шимариб таржимага киришиб кетди. Унга қозоқларнинг улкан оқини Ғали оға Ўрмоновнинг шеърлари тушган экан. Дам олиш куни эди, уйда ишлаб ўтирсам, телефон жиринглаб қолди. Мавлон акамиз экан.

– Носир, уйдасизми? Бир-иккита қозоқча сўзни тушунмай қолдим. Шунга олдингизга ўтмоқчи эдим, – деди Мавлон ака.

– Бажонидил ака, қўлимдан келса...

Орадан беш минутлар ҳам ўтмай Мавлон ака етиб келди. У пайтларда акамиз ҳам Чилонзорда турардилар.

Хуллас, акамнинг таржимасини оригинали билан солиштириб ўқиб чиқиб, қулдим.

– Ха, ўхшамабдимми?!

– Бунингиз бошқа шеър чиқиб қолибди-ку, ака, – дедим мен хайратимни яширолмай. – Қозоқчасига сира ҳам ўхшамайди.

– Ундай бўлса... буни ўзимнинг тўпламимга қўшиб юбора қоларман, – дедилар акам парво қилмай, – сиз мана бу шеърни насрий таржима қилиб беринг, қофияга ўзим соламан. Боплаймиз.

ЙЎЛБАРС ТЕРИСИ

Олтмишинчи йиллар ё файзли йиллар бўлган, ё эса эндиликда бизга шундай туюлади. Ҳарҳолда ўша йиллари бир-биримиз билан ҳазил-мутойиба қилишардик. Биримизнинг ҳазилимизни иккинчимиз оғир олмасдик. Ўрталаримизда озгина бўлса ҳам меҳр-оқибат бор эди. У пайтларда ўттиздан ортиқ ёзувчи Чилонзордаги – ҳозирги Гагарин кўчаси бўйлаб тушган биринчи уйда истиқомат қилишарди. Кечқурунлари, шанба, якшанба кунлари ўша уй олдидаги скамейкаларга чиқиб олиб, хангомалашиб ўтиришарди.

Бир кун Азиз Абдураззоқ, Толиб Йўлдош, яна уч-тўртта ёзувчи хангомалашиб ўтиришса, нариги уйдан Наби ака Юсуфий белини ушлаб, қийшайиб келиб даврага қўшилибди. Одатдагидек ҳол-аҳвол сўрашишгач:

– Анчадан бери кўринмайсиз, ака? Тинчликми? – деб сўрабди Азиз.

– Э, ука, шу бир радикалит деган касалга йўлиққанман, – дебди Наби ака ҳасрат қилиб. – Қимир этолмайман. Ётавериб зерикиб кетдим. Ҳозир ҳам зўрға чиқиб келдим. Қўйвормайди лангати!

– Докторларга қаратмадингизми?

– Қаратмаган докторим қолмади, ука. Вой-воей...

– Туркана дорилардан қилмадингизми? – дебди Толиб Йўлдош астойдил ачиниб.

– Униям суриштирдим, – дебди Наби ака башарасини буриштириб. – Айикнинг терисини боғласа даво бўлармиш.

Бу гапни эшитиб, Азизнинг шумлиги тутибди.

– Ўзбекистонда айикнинг уруғи ҳам йўғ-у, – дебди у ўзини астойдил ёрдам беришга бел боғлаган одам қилиб кўрсатиб. – Айикнинг қони Россияда, ака. Эшитишимга қараганда, йўлбарс териси ҳам ёмон бўлмас экан.

– Йўлбарс терисини қаёқдан топаман? Қизик гапларни гапирасан-да, ука.

– Мени айтди демасангиз, – дебди у Наби ака томонга ярим энгашиб, сирли қилиб. – Бировда бор...

– Э, бормисиз, ука. Ҳеч ҳам сотиб қўймайман, айтаверинг, ука, – дебди ёлворгандай бўлиб.

– Мавлон акани танийсиз-а?

– Нега танимас эканман?!

– У катта овчи-ку. Уч кун бўлди-ёв назаримда. Сирдарё бўйидаги тўқайдан каттакон бир йўлбарс отиб келди. Астойдил сўрасангиз, йўқ демас.

Толиб ака ҳам кулиб юбормаслик учун шапкасини бостириб кийиб, бошини эгтанича «тўғри, тўғри» деб Азизнинг гапини тасдиқлабди. Наби ака бу хушxabарни эшитиб, ҳозир излагани қўлига тегадигандай ўрнидан туриб кетибди.

– Мен Мавлонжонни яхши биламан. Йўқ демайди.

Қарашса, чоли тушмагур ҳозир Мавлон аканинг олдига кириб, йўлбарс терисининг даъвосини қиладиган. Ҳой-ҳойлаб чолни зўрга ўтказиб қўйишибди:

– Қанақа одамсиз. Ҳозир кеч кириб қолди, – дебди Азиз уни мантик кучи билан ишонтиришга ҳаракат қилиб. – Овчиларнинг одати, кечқурун сўраб кирганга ҳеч нарса беришмайди. Удум бўйича эрталаб, тахминан соат олтиларда, овчи ғирт уй-қуда ётганида кириб сўраш керак...

– Шунақами? – дебди чол сал ишонқирамай. – Ҳа, унда эрталаб қирамиз-да...

...Тонг саҳарда Мавлон аканинг эшиги жиринглабди. Мавлон ака майка-трусичан, кўзларини уқалаб эшикни очибди-ю, рўпарасида кесакига суяниб, букчайиброк турган Наби Юсуфийга кўзи тушибди.

– Э, келинг, оқсоқол.

– Келувдим... Энди йўқ демайсиз-да, Мавлонжон, – дебди Наби акаси тушмагур. Мавлон ака ҳайрон.

– Нимани йўқ демайман?!

– Ҳалиги бор-ку... Ану отиб келган йўлбарсингиз. Ўшандан бир белбоғлик берсангиз. Радикулитим қийнаб юборди жуда, ука.

Мавлон ака бу гапни эшитиб, бақа бўлиб қолибди. Майна-возчилик қиляпти деса, қап-қатта одам.

– Ҳеч қанақа йўлбарс-пўлбарс йўк, – дебди Мавлон ака фйғони чиқиб. – Сизни биронтаси лақиллатганга ўхшайди.

Наби ака парво қилмабди.

– Энди йўк дема, ука, – дебди у бергиси келмаяпти деб ўйлаб, – ҳақини тўлайман.

– Ҳўв чол, гапга тушунасизми ё йўкми, – дебди Мавлон ака бўғилиб. – Ҳақини тўлайман дейди-я! Ҳеч қанақа йўлбарс-пўлбарс отганим йўк!

– Йўк дема, жон ука. Раликулит...

– Э, гапга тушунмаган... – Мавлон ака Наби Юсуфийнинг гапи тутамасдан эшикни қарс этиб ёпибди. Ҳамон эшик орқасидан Наби аканинг ёлворгани эшитилиб турар экан:

– Жон ука, йўк дема, бир белбоғлик кесиб бер ўшанингдан...

ЭСДАЛИК

1966 йилги 26 апрель zilzilасидан кейин Уйғун оқсоқол Чилонзорга кўчиб келиб, икки йил биз билан қўшни бўлди-да, сўнг шаҳар марказидан уй олиб кўчиб кетди. Кўчиш пайтида ҳаммамиз юк ташидик: мебеллар, китоблар, турли уй анжомлари дейсизми! Кўйинг-чи, жуда кўп нарсалар ташидик. Улар орасида арзийдиган қимматбаҳо буюмлар ҳам, ташлаб кетса бўладиган арзимаган нарсалар ҳам бор эди. Пружиналари ўйнаб кетган симкаравот ҳам бор эди улар ичида.

– Оқсоқол, манави каравотлар ҳам кетадими? – дедим мен ижирғаниброк. Бундай дейишимнинг сабаби бор. Ўзбек ёзувчиларининг орасида Уйғун аканинг мебелларичалик зўр мебелларни шу пайтгача кўрмаганман. Ўша мебелларнинг олдида буни шунчаки кўчага ташлаб кетса ҳам бўладигандек эди назаримда.

– Э, қанақасиз, – деди оқсоқол ҳаяжонланиб. – Булар ҳам кетади. Эсдалик.

– Қанақа эсдалик бўлсин, – дедим мен ўжарлигим тутиб. – Тўкилиб кетай деб турибди-ку!

– Э, қанақасиз... – деди оқсоқол югургилаб юк ташиб юрган ўғиллари Алишер, Улуғбекларга ишора қилиб. – Мана бу жувармакларни мана шу каравотда ясаганмиз-да!

Шу гапдан кейин каравотларни биринчи бўлиб олиб чиқдик машинага.

ЛЭДИ

Ёзувчиларнинг қурултойи бўляпти. Минбарда Яшин оқсоқол. У пайтда маърузалар сип-силлик: асарлар, ёзувчиларнинг номлари саналарди, гулдурос қарсақлар бўларди. Раҳматли Раҳим Бекниёз билан залнинг уртарағида шивир-шивир гаплашиб ўтириб, кунглимизда бир шумлик гимирлаб қолди. Қўлларимизда қурултойга чиқарилган қип-қизил, бежирин блокноту қаламлар, Мавлон акага хат ёзмоқчи бўлдик. У пайтларда Мавлон аканинг кўнглига қил ҳам сиғмай юрган вақтлари: энг суюкли ов ити Лэди ўлган эди. Хатда ўшанга таъзия билдирмоқчимиз. Хатнинг наср қисмини мен, шеърини қисмини Раҳим Бекниёз ёзадиган бўлди. Анчагина маслаҳатлардан, маслаҳатаро қикир-қикир қулишлардан сўнг ниҳоят хат битди. У бундай бошланган эди:

АЗИЗИМИЗ МАВЛОН ИКРОМ!

Бошингизга тушган оғир мусибатни эшитиб, биз ҳам қаттиқ қайгурдик. Азизангиз Лэди бонунинг бевақт вафоти муносабати билан Сизни Ўзбекистон ёзувчилари қурултойи номидан, севимли ойномангиз «Шарқ юлдузи»нинг кўпминг сонли муштарийлари ҳамда унинг муҳарририяти номидан чуқур таъзиямизни қабул этгайсиз. Илоҳо, тангри таоло ул зоти муборакнинг у дунёсини обод этган бўлсин. Омин!

Алқисса, сиздан илтимос бುದирки, қуйидаги шеърини лавҳани марҳуманинг қабр тошига ўйиб ёздиргайсиз:

*О, Лэди, Лэди
Маймоқроқ эди,
Филайроқ эди,
Шу айби унинг
Бошини еди...
О, Лэди, Лэди.*

Оганг Мавлон Икром

Р. S: Мавлон ака бу гаплардан ўша пайтлардаёқ хабардор бўлган ва Лэдининг ҳурмати учун ов ҳақида ажойиб ҳикоя ёзиб, ўзининг олтимиш йиллик таваллуд кунлари «Шарқ юлдузи»да чоп эттирган.

ПАРДАГА БАЛО БОРМИ?

Эллигинчи йиллари.

1 май кўчаси, 20-уй. Ёзувчилар уюшмаси шу жойда. Бино икки қаватли. Иккинчи қаватида Ҳамид Олимжон номидаги

ёзувчилар клуби. Клуб олдида узунлиги йигирма-йигирма беш метр келадиган узун ойнаванд равон. Саратон кунлари бу равон куёш томонда бўлгани учун бирам қизиб кетадики, одам нафас олиб бўлмайди. Тагин бунинг устига сариқ шоҳи матодан парда ҳам осилиб, шундай иссиқда тушириб қўйилган экан денг. Уйғун ака бир иш билан иккинчи қаватга чиқиб, нафаси қайтиб турган маҳалда нима иш биландир ёзувчи Парда Турсун ҳам чиқиб келибди. «Ўқитувчи» рўмонининг муаллифи. Шунда Уйғун аканинг шумлиги тутиб, коридорда ивирсиб юрган фаррош аёлга кўзини қисиб қўйиб, бақирбди:

– Шундай иссиқда пардага бало борми! Одамнинг нафаси қайтиб кетяпти-ю, кўтариб қўйинг! Бу даргоҳда ё парда турсун, ё мен турай!

Парда Турсун бу гапдан бир оз гангиб турибди-да, Уйғун аканинг сўз ўйини қилаётганини тушуниб:

– Парда ҳам турсун, Уйғун ҳам турсин, – деб кулибди.

ЧИПҚОН

Ёз пайтлари Чилонзордаги арининг уясидек уйлар тандирдек қизиб, нафас олиб бўлмай қолади. Кечга яқин бир оз салқин тушади. Иккинчи қаватнинг балконида пастга қарасам, эшигимиз олдидаги скамейкада Уйғун ака билан қўшнимиз Ўринбой гаплашиб ўтиришган экан. Менга кўзи тушиши билан Уйғун ака гап қотди:

– Ҳо-ов, Носир чипқоний, мард бўлсангиз тушинг бу ёққа!

Жуда алам қилиб кетди. Икки ойдан ортиқ вақт бўлди, чипқон лаънати мени айлангириб олди. Нукул нозик жойимга чиқадиган денг. Оқсоқолнинг гапи ерда қолмасин, деб секин пастга тушдим. Ўзим ҳам кун бўйи уйда димиқиб, зериккан эдим. Улар билан салом-алиқ қилиб, скамейкага авайлаб ўтиришимни билман, бошланди: нукул чипқон пайров. Менга бағишлаб шеър ҳам тўкибди оқсоқоли тушмагур. Йиғлай десам уни билмайман, кулай десам чипқонга зўр қолади. Ахийри жаҳлим чиқиб:

– Оқсоқол, – дедим оғриқдан башарамни буриштириб. – Шу ўрток худода ҳам адолат деган нарса қолмабди-да, ўзи. Агар адолат бўлса, икки ёнимда ўтирган ларзон-ларзонларни кўрмай, арзонни кўрадими!

– Ие, шундайми! – деди оқсоқол нима дейишини билмай.

– Шундай, – дедим мен ранжиб.

Шу билан чипқон мавзуси тугади. Анчагача у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтириб, хуфтонда уй-уйнимизга тарқалишдик.

Эрталаб соат саккизларда эшик қўнғироғи шитоб билан жиринглаб қолди. То мен туриб боргунча эшикни ойим очдилар.

– Носирбек!

Бу Уйғун ака эди. Мен чопонни елкамга ташлаб пешвоз чикдим.

– Э, оксоқол, келинг. Тинчликми?

– Кечаги дуоларингиз ижобатга ўтди. Олинг доридан!

Маълум бўлишича, Уйғун акага ҳам чипқон чиқибди. Мен уйдан пивонинг чиқитидан ясалган таблеткалардан, «Вишневский маз» деган доридан олиб чиқиб бердим.

– Эм бўлсин, оксоқол!

АЙДА, КИТДИК!

Кунлардан бир кун Фафур ака билан Уйғун ака ҳозирги Карл Маркс кўчасининг хиёбонга туташ бурчагида – САГУ-нинг олдида гаплашиб туришган экан. Иккаласининг ҳам ёш пайтлари. У даврларда адабий ҳаёт жуда жўшқин, мунозаралардан ўт чиқадиган, бир куни у шоирни, бир куни бу ёзувчини бадном қилиб, ғиштдай-ғиштдай мақолалар чоп этилаётган кезлар. Ўша пайтда «Ёш ленинчи»да бир куни Уйғун ака билан Ҳамид Олимжон профессор Абдурахмон Саъдийга қарши, иккинчи кун худди ўша рўзнамада Саъдий домла Уйғун ака билан Ҳамид Олимжонга қарши мақола ёзиб, мунозара қилаётган экан. Ҳар қайсиси ўзича зўр, ўзларича билагон. Бу каби мунозаралар уларни аллақачон афқор омма орасида машҳур қилиб юборган. Уйғун ака билан Фафур аканинг жиндек ичгилари бор экан-у, аммо чўнтақларида ҳемири бўлмаганидан нима қилишларини билмай туришган экан.

Фафур ака бундоқ қараса, тахминан эллик қадамлар нарида Саъдий домла келаётган экан. Кўрибди-ю, дарров шумлиги тутиб, овозининг бориचा бақириб, Уйғун акани сўка кетибди.

– Сан ярамаслар, сан аблахлар келиб-келиб бир мўътабар профессор билан, Саъдийдек буюк домла билан олипасанларми? Сан ҳам одам эмассан, Ҳамидинг ҳам... Хў, ярамаслар!..

Бу пайтда Саъдий домла етиб келиб, ўнг қулоғига қўлини қўйиб, бор гапни эшитиб турган экан, дарров Фафур акани қўлтиғидан олибди:

– Ий, Фафур, айт шуни! Юр инди шу гапларни ресторанда гапшайлик. Айда, китдик. Уйғун, синда юр!

Фафур ака билан Уйғун ака кўз қисишиб, Саъдий домлага эргашишибди.

ҚАЗИГА КАЛАЙСИЗ?

Шоир Икром Отамурод билан Музаффар Ахмадлар «Шарк колдузи»да ишлаб юрган кезлари. Икром бўлим мудири, Музаффар шу шеърят бўлимида адабий ходим. Бири Кашкадарёдан, иккинчиси эса Қорақалпоғистондан. Иккаласи ҳам бир-бирига меҳрибон. Қунлардан бирида нимадир сабаб бўлиб, Музаффар Икромни уйига таклиф қилибди. Роса отамлашибдилар. Қиттак-қиттак ичишиб, жиндек кайф қилишгач, Музаффар эриб кетиб гап қотибди:

– Қазига қалайсиз?

– Э, борми?

Музаффар ўрнидан учиб туриб, худди колбаса кесгандай беш-олти бўлак қази кесиб, олиб кирибди. Икром уч-тўрт бўлагини еб бўлиб:

– Нега бунча каттиқ бу? Худди чандирга ўхшайди-я. Тузи ҳам ўткир, – дебди ажабланиб. – Яхши пишмаганми?!

Музаффар хайрон бўлиб дебди:

– Ие, қазини ҳам пишириб ейдими?!

Икром аввалига ижиргангандай башараси буришибди-ю, сўнг бошини сарак-сарак қилиб, пастга қараб қулиб юборибди.

ФАҚАТ БОЗОРГА БОРМА

Мухтор оға Аvezов жуда тартиб-интизомли, гапни икки қилишни ёқтирмайдиган, ваъдасининг устидан чиқадиганларни хуш кўрадиган одам экан. Қунлардан бир қуни ўзининг «сен»-лашиб гаплашадиган оғайниси Қалибек Қувонишбоев Мухтор оғанинг уйига келиб, икки минг сўм қарз сўрабди.

– Мен, ўзинг биласан, аккуратний гапни яхши кўраман, – деб писанда қилибди унга Мухтор оға. – Хўш, қачон олиб келиб берасан?

Комик артист ҳам ҳеч иккиланмай:

– Йигирманчи майга! – деб юборибди.

Мухтор оға ҳам шартта икки мингни санаб бериб, столининг устида гурган календарни варақлаб, йигирманчи май қайд этилган вараққа «... икки минг сўмни олиб келиб беради», деб намойишкорона ёзиб қўйибди. Бу ҳодиса март ойида рўй берибди. Ҳаш-паш дегунча май келиб қолибди. Қалибек оға Мухтор оғанинг эрталаб Муқон Тўлебоев кўчасидаги сердарахт хиёбонда сайр қилишини яхши билар экан. Қизиқчи эмасми,

ўйлаб-ўйлаб бир қарорга келибди: кимдандир шара-бара орта-диган бир эшак арава олиб, унинг устини эски бешик, пачок пақирлар, уч-тўртта синиқ хари, чурук наMAT... хуллас, шара-бара билан тўлдириб, Мухтор оға сайр қиладиган кўчага ҳай-дабди. Узокдан Мухтор оғанинг қорасини кўриши билан ба-қир-чақир қилиб кела бошлабди:

– Хих, ҳаром ўлгур! Хих, жувонмарг бўлгур! Бозорга ке-чикамиз, хих!

Бирдан Мухтор оғанинг кўзи унга тушиб қолибди-ю:

– Ҳой, ҳой, Қалибек, қаёққа? – деб сўрабди.

– Бозорга, – дебди жиддий Қалибек оға.

– Бозорда нима қиласан?

– Бозорда нима қилардим, – дебди артист. – Мана буларни сотаман. Ахир бугун йигирманчи май-ку. Сендан олган икки минг қарзимни беришим керак.

– Ҳўй, кўй, уят бўлади-я, кап-катта одам. Бўлди-бўлди, кечдим.

– Кечган бўлсанг, дафтарингдан ўчириб қўй!

– Ўчираман. Фақат бозорга бормасанг бас, – деб ялинибди Мухтор оға.

ПУЛ САНАШНИ БИЛМАЙДИ

Жамбул отанинг гуриллаб турган кезлари: гоҳ бу ёққа так-лиф қилинган, гоҳ у ёққа. У кишининг оғизларига арвоҳ қўнган, дўмбирасининг қулоғини бураса бас, ўланнинг ўзи оқиб келаве-ради. Ҳозир айтса, эртага элга овоза бўладиган пайтлар. Ёнида шоирлару ёзувчилар пайдар-пай котиблик қилишади: Абдулла Тожибоев, Ғали Ўрмонов, Тойир Жўраков, Собит оға. Бугун айтилган ўлан эртага рўзномаларда жория!

Ана шундай кунлардан бирида Жамбул ота Собит оғани олдига чақирибди:

– Ҳой, сийбон бола, – дебди у. Жамбул ота кўпинча одам-ларни ўз исми билан эмас, уруғини айтиб чақирар экан. Собит оғанинг уруғи сийбон. – Кўнғирот бола чақиртирган экан. Бу-гун мени ўшанинг олдига олиб борасан.

Жамбул отанинг кўнғирот деётгани Вазирлар Раёсатининг раиси экан. Уруғи кўнғирот.

– Ҳўп бўлади, – дебди Собит оға.

Улар борибдилар. Гаплашибдилар. Гап охирлаб қолганида:

– Ҳой, сийбон бола, сен чиқиб тур, – дебди Жамбул ота. – Мана бу кўнғирот болада гапим бор.

Собит оға ташқарига чиқиб кетибди. Отанинг бу муомаласи оғага малол келибди: «Мендан яширадиган канақа гап экан?» Бир оз ўтгач, ичкаридан ота чиқибди-да: «Уҳ», деб юмшок креслога чўкибди.

– Ҳой, сийбон. Бор, сени қўнғирот бола чақиряпти!

Собит оға индамай ичкарига кирибди.

– Ота нима деди, биласизми? – деб сўрабди Вазирлар Раёсатининг раиси.

– Мен қаёқдан билай? – дебди Собит оға. – Кўзингизнинг олдида ҳайдаб чиқариб юборди-ку.

– Маошимнинг мазаси қочди. Илгарилари бир этак пул олиб бориб беришарди. Кеча уч-тўрт қоғозгина пул олдим, деб устингиздан шикоят қилди чоли тушмагур.

Гап шунда эдики, Жамбул отага каттагина мояна тайинланган бўлиб, уни котиблари орқали олар эди. Бу гапни эшитиб, Собит оға бир оз ҳангу манг бўлиб турибди-да, бирдан хохолаб кулиб юборибди.

– Аввалги ойларда бир этак пул олиб бориб берганимиз рост, – дебди у зўрға кулгидан тўхтаб. – Улар нуқул бир сўмлик, уч сўмлик майда пуллар эди. Кейингиси учта юз сўмлик билан битта эллик сўмлик эди. Чоли тушмагурнинг кўзига кам кўринган-да.

– Пул санашни билмайдими?

– Билмайди...

ҚАЧОН КЕЛДИНГ?

Собит оға Муқонов эрталаб кўчада сайр қилиб юрган экан, бир йигит унинг олдига келиб салом берибди, оқсоқолдан ҳолаҳвол сўрабди. Оқсоқол ҳам самимий алик олибди, сўрашибди. Аммо бу йигитнинг ким эканини таний олмабди. Сўнг кишлоқдан келган биттасидир-да, деб тахмин қилиб:

– Қачон келдинг, болам? – деб сўрабди.

Ҳалиги йигит оқсоқолнинг танимай турганини фаҳмлаб:

– Мен ҳалиги... уюшмада ишлайдиган болангизман-ку, оға, – дебди.

Собит оға ҳам бўш келмабди:

– Уюшмада ишлайдиган бола эканингни билиб турибман, – дебди. Сўнг қўлидаги ҳассаси билан ерни нуқибди: – Мана шу ерга қачон келдинг, деб сўраяпман?

Йигит кулиб:

– Қўшни турамиз-ку, оқсоқол, – дебди.

ИЗДИРАСТИ

Фабиден оға Собит оғага телефон қилиб, овулдан отаси келганини айтиб, шу муносабат билан бир пиёла чой ичиб кетишларини илтимос қилди. Собит оға Марям янға билан бирға Фабиден оғаникига йўл олди. Шундоққина унинг уйи олдиларига келганларида Собит оға ҳовлида бошига шляпа кийиб олган ўрис чолға кўзи тушиб: «Издирасти!» – деди-ю, ўтди-кетди.

Бир маҳал уйға кириб, мезбонлар билан сўрашгач:

– Фабиден, бу, оксоқол қанилар? – деди Собит оға у ёк-бу ёкқа аланглаб.

– Ҳовлида юрибдилар, – деди Фабиден оға. – Сира ҳам бу уйларға кўника олмаяптилар. Далаға ўрганиб қолганлар-да.

Собит оға ичидан зил кетди. «Бояғи «издирасти» деб салом бериб ўтганимиз дадаси экан-да. Ҳа-да, Фабиденнинг ўзи ҳам сап-сарик-ку. Мен бўлсам, ўрис деб ўйлаб...»

Мезбонлар ошхонаға иш билан чиқишганида:

– Фалати бўлди-ку, а? – деди Собит оға Марям опаға. – Секин кета қолайлик...

– Қўй, уят бўлар, – деди Марям опа уятдан қизариниб. – Оксоқол кирганларида узр сўраб қўя қолармиз.

– Об-бо!

Собит оға хижолатпазликдан терлаб кетган эди.

УНАҚА БЎЛСА...

Олтмишинчи йиллари Собит оға янгамиз Марям опа билан Хитой, Ҳиндистон мамлакатлари бўйлаб сафар қилиб қайтгач, оғани уюшма раҳбарлари таклиф қилишиб, ёшларға сафар хотираларини гапириб беришини сўрашади. Собит оға бажонидил рози бўлади.

Уюшма клубида ёзувчи-ю шоирлар, адабиётсевар ёшлар тўпланишиб оғани тинглашар эди. Собит оға мазкур мамлакатларнинг табиати, одамлари, ҳайвонот дунёси ҳақида гапириб келиб:

– Ҳиндистонда шунақа илонлар бор эканки, ҳар қайсиси нақ юз, юз эллик метр келади! – деб юборади гап орасида.

Бу гапни эшитганлардан бири: «Ўх-хў!» – дейди, иккинчиси: «Ол-а!» – дейди. Шаккокрок бир ёш ўрнидан туриб, лужма ташлайди:

– Юз эллик метр ҳам илон бўларканми ҳеч замонда?

Шунда Собит оға жудаям ошириб юборганини пайкаб қолиб. паст тушади:

– Агар ишонмаётган бўлсанг, майли, унда битта нўлини олиб ташлайқол, болам.

У ЁҚҚА ЧОПИШАДИ, БУ ЁҚҚА ЧОПИШАДИ

Бир гал Олмаотага борганимда «Қайрат» билан ўзимизнинг «Пахтакор» жамоамиз ўйнайдиган бўлиб қолди. Меҳмонхонада, бугун бир мириқиб футбол томоша қиларканман-да, деб ўтирсам, тўсатдан Фабиен оға Мустафин телефонда уйига таклиф қилиб қолса бўладими! «Об-бо...» – дедим малол келиб. Бормай десам, катта одам, гапини қайтариб бўлмайди. Борай десам, футболни кўзим қиймайди денг. Ахийри, «у кишининг уйида ҳам телевизор бордир», деб ўйлаб йўлга тушдим.

Меҳмондорчилик тугаб... дастурхонга чой келганида ўйин бошланадиган маҳал ҳам бўлиб қолди. Оғадан изн сўраб, телевизорни қўйдик. Экранда коптокнинг тасвири туширилган нишон кўриниб, футбол мусикаси чалина бошлагандаёқ оға аста ўрнидан туриб, кета бошлади.

– Ҳа, оға, томоша қилмайсизми?– дедим сал ғалати аҳволга тушиб.

– Жук, – деди жилмайиб. – Слишком однообразно. Алай жугиреди, билай жугиреди!

Шундоқкина ёнгинамда оғанинг Қайрат деган ўғли ўтирган эди. Агар у: «Кўяверинг, Носир оға, отам футболни тушунмайди. Ўзимиз томоша қиламиз», демаганида, билмадим, телевизорни ўчириб, футбол томошасидан мосуво бўлармидим?

ЎҚЛОҒИ БИЛАНМИ?

Ўзбек китобхонлари орасида қозок ёзувчиси Фабит оға Мусреповни билмайдигани камдан-кам бўлса керак. У киши ҳам уз юртида бизнинг Фафур Фуломга ўхшаган шумгина, халқ оғзига тушган, ҳаёти, қилган ишлари латифага айланиб кетган адиблардан. Ўша киши бир куни овга чиқадиган бўлиб қолибди-ю, хотинига ов анжомларини саранжомлаб, халтага солиб қўйишни буюрибди. Янгамиз оғамизнинг айтганини қилибди. Оғамиз эрталаб овга отланибди.

– Мен уч кундан кейин қайтаман, – дебди оғамиз кетаётиб. – Борадиган жойимиз узоқроқ.

Янгамиз жилмайиб кўя қолибди. Оғамиз уч кун ўтганда чарчаб-хориб, оvdан қайтибди. Эшикдан кириши билан: «Ма, хотин, манавиларни тозалаб қўй!» – деб учта ўрдакни янгамизнинг олдига ташлабди.

– Буларни ўзингиз отдингизми? – деб сўрабди янгамиз.

– Нима, менга биров отиб берармиши? – дебди оғамиз билан келиб.

– Шунақа денг, – дебди янгамиз оғамизнинг гапига ишонкирамай. Сўнг ўрнидан туриб, оғамизнинг ов халтаси оғзини еча бошлабди. – Қайси милтиқ билан? Мана бу биланми?

Оғамиз бундоқ қараса, янгамизнинг қўлида милтиқ сумбаси эмас, ошхонада ишлатиладиган оддий ўклогли турганмиш!..

Шундай қилиб, оғамиз қўлга гушиб қолибди.

Аслида ўннга эмас, чапга бориб, ўрдакларни йўл-йўлакай сотиб олиб, янгамизнинг олдиларида гердайиб, йўғон гап қилиб турган пайтлари экан. Ҳеч чораси қолмаган оғамиз иккала қўлини юкорига кўтариб таслим бўлибдилар.

– Бўлди, сен ютдинг. Мен ютқаздим...

Ақалли ов халтасини очиб ҳам қарамабди, оғамиз тушмагур. Очиб қараганда янгамизнинг сумба ўрнига ўклогли тикиб қўйганини пайқар, шунга қараб бошка баҳона топган бўлар эди.

ҲА, ГАДОЙМИСАН?

Тўхташ Ашуров жуда қувнок йигит эди-да! Ўзига яраша ҳазил-мутойибалари, юмори бор эди, теша тегмаган гапларни топиб айтарди. Ёзган нарсаларига ҳам мана шу қайфият беихтиёр юкиб қоларди. Ўзини ўзи камбағал деб таништирар, бу сўз унга салкам тахаллус бўлиб қолган эди.

Андижондан келган сари дадам билан бир отамлашмай кетмасди. Келолмаса телефонда ҳол-аҳвол сўраб турарди.

Бир куни мен йўқ пайтимда телефон қилибди. Телефонни дадам олиб:

– Кимсан? – дебди.

– Андижондан телефон қиляпман, тоға, – дебди Тўхташ нариги томондан. – Носир акам керак эди.

Дадам тахминан танибди. Бироқ «камбағал» деган сўз дафъатан эсига келмай қолиб:

– Ҳа, гадоймисан? – деб юборибди.

Бу гапдан Тўхташ қотиб-қотиб кулибди-ю:

– Ҳа, тоға, камбағалман, – дебди ўзини аранг босиб. –

Носир акамга салом деб қўйинг. Кечроқ ўзим яна телефон қиламан.

Кечкурун Тўхташнинг ўзи телефон қилди. «Илгари камбагал эдингиз, энди гадой бўлганингиз муборақ бўлсин», деб тоза кулишдик.

КАЛЛАМНИ ОЛМОҚЧИМИСАН?

Қозокларнинг Жумағали Сайин деган бир нозиккина, лирик шоири бор. Жуссаси ҳам нозиккина, худди бизнинг Маъруф Жалилга ўхшаган. Агар Маъруфжоннинг сочини устарада кирдириб, бошига гилам дўппи кийгизиб қўйсангиз, Жумағали Сайиннинг ўзгинаси бўлади-қўяди. Фейл-атвори ҳам худди ўзгинаси, юмшоқкина. Аммо, озгина кўтиб олса, қаҳрамони азим бўлади-қолади. Кунлардан бир кун Сирбой оға Мавленов ўша устози билан сафарга чиқиб, бир чўпоннинг уйига қўноқ бўлишибди. Устозининг феълини обдан билган Сирбой оға мезбон аёл ташқарига чиқиб кетганида ишлов берибди:

– Оға, энди эҳтиёт бўласиз. Халиги аёлнинг эри бош чўпон. Жуда баджаҳл эмиш. Ҳар муштлари Ҳазрат Алининг гурзисидай келармиш... Кўп ичадиганларни ёқтирмасмиш. Жаҳли чиқса борми, шартта қалласини олиб ташлармиш...

Бу ваҳима гапларни эшитиб, бечора Сайин оға, аслида юввош одам, Сирбой оғанинг пинжига суқилиброқ ўтирибди. Чойни ҳам эҳтиёт бўлиброқ ичибди.

Бир маҳал денг, бош чўпон келибди. Ҳақиқатан ҳам Сирбой оға таъриф-тавсиф қилганидай келбатли одам экан. Уни кўриб, Сайин оға бадтар Сирбой оғага тикилибди. Бир маҳал буги буркираб турган бешбармоқ олиб киришибди. Қутлуг қўноққа албатта ичкилик ҳам олиб келинибди.

– Меҳмон, бундоқ ёзилиброқ ўтиринг, – деб илтифот кўрсатибди қўноқ эгаси. «Ўтираман-а, ўтираман. Ёзилтириб ўтказиб қўйиб, гўшт тўғраётган пичоғинг билан шартта бошимни олмоқчисан-да, а?» – деб хаёлидан ўтказибди Сайин оға. Шу ўйда биринчи пиёлани зўрға олибди Сайин оға шўрлик. Пиёла иккинчи бор айланганида мезбон:

– Оғаёв! – дебди юракларни ўртаб юборадиган оҳангда. – Олинг-да, буни. Нима, биз сиз билан ҳар кунни кўришиб юриб-мизми?

«Одамга ўхшайди-ку бу», деб Сайин оға сал дастурхонга яқинроқ ўтирибди-ю, хавфсираброқ учинчи пиёланинг ярмини олибди. Сўнг негадир Сирбой оғага қараб қўйибди. Тўртинчи

пиёлани эркинрок ютибди. Бешинчи пиёлага қуйилганида, бечора оғамиз сиқилиб ўтирган экан шекилли, бирдан портлаб, ўрнидан шартта турибди.

– Нима қилмоқчисан? Қалламни олмоқчимисан? – деб ҳамла қилиб қолибди мезбонга. Сирбой оға ҳам ўрнидан ирғиб туриб, Сайин оғани маҳкам ушлабди. – Вў шешенгни... Қўйвор мени!..

Мезбон бечора нима қилишини билмай қолибди. Сайин оға агар Сирбой оғани қўйиб юборса, дев келбатли чўпонни еб қўядиган важоҳатда эмиш.

Сирбой оға зиёфат олдидан огоҳлантирувчи гапларидан минг бор пушаймон бўлиб, бир амаллаб Сайин оғани тинчлантирибди. Сайин оға кейин билса, мезбон дев эмас, Алпомиш ҳам эмас, ўзига ўхшаган оддий, камтарин, ювош бир одам экан.

ОЛАТОВ

Олмаотанинг шундоққина тепасида, оқсоч Олатов бағрида гўзал бир маскан бор. Бу «Олатов» санаторийси. Санаторий шундай бир хушманзара жойга қурилганки, унинг сой ҳавосидан бир бор нафас олиб, гулзорларидан бир айланган киши ҳар қандай дарддан фориғ бўлиб кетади.

Санаторийнинг бош врачлари – Абай деган хушрўй, хушмуомала йигит, муовини эса – Жамбул деган ажойиб ёш йигит. Санаторий жуда гавжум: биров келади, биров кетади. Келиб дам оламан, деганлар сонмингта! Аммо, ҳамишагидай йўлланма топилмавермайди. Айниқса ёз ойларида!

Шундай йўлланма танқис пайтларида санаторийга шоир Сирбой оға Мавленов дам олгани бориб қолибди. Караса жой йўқмиш. Бунинг устига оғамиз тушмагурнинг йўлланмаси ҳам йўқ эмиш. Абай билан Жамбул хижолат бўлиб, аҳволни ётиғи билан тушунтира бошлаган экан, оғамизнинг чапақай жаҳли чиқиб кетиб, ҳазил аралаш ўшқирибди:

– Сенлар нима деясанлар, ўзларингдан ўзларинг! Нима, бир Абай билан бир Жамбулнинг ўртасига битта Сирбой сиймайди!

Ҳалигилар нима дейишларини билмай қолишибди. Абай ҳам шоир, Жамбул ҳам шоир, Сирбой ҳам шоир. Топиб айтилган шоирона гапга нима ҳам дердилар? Бош врачнинг муовини ўзининг хонасини оғамизга вақтинча, жой бўшагунча бўшатиб беришга мажбур бўлибди.

АВАРИЯ

Козокларнинг Қосим Қайсенов деган ҳарбий ёзувчиси бор. Ўзи уруш ветерани, партизан, ҳақиқий халқ эъзозидоғи қаҳрамон. Сирбой Мавленов билан жуда яқин дўст, ҳамшиша. Ўша одам бир куни мотоцикл билан тўқнашиб кетиб денг... касалхонага тушиб қолибди. Уни кўргани, ҳол сўрагани дўст-ёрлари боришибди. Жумладан, биринчилардан бўлиб, битта шишани қўлтиғига қистириб Сирбой оға ҳам дўстини кўргани борибди.

– Ие, нима бўлди сенга, Қосим? – дебди Сирбой оға қапа-лаги учиб.

Миқ этишга чамаси келмай ётган Қосим оға базўр:

– Мотоцикл... – дебди.

Шунда озгина ичиб, қизиб олган Сирбой оға дўстига тан-бех берибди:

– Ўзинг уруш иштирокчиси бўлсанг, герой бўлсанг... бу гапни нима деб айтаяпсан? Эшитган одамлар нима дейди? Мотоциклга урилиб, майиб бўлганмиш. Ҳа, ҳеч бўлмаса бульдозер дегин, танк уриб юборди дегин, – деб, олиб келган арағини пиёлага қуйиб, унга узатибди. – Тур ўрнингдан, одамни номусларга ўлдирмай. Мана буни ичиб юбор, отдай бўласан кетасан!

Буни қаранг, биров ўламан деса, биров куламан дейди, дегани мана шу-да!

БУ ҚАНДАЙ ТОШ?

Баҳор кезлари Тошкентда ёзувчиларнинг анжумани бўлиб, унда Жубан оға Мўлдағалиев ҳам иштирок этганди. Янгамиз ҳам оғамиз билан бирга. Ўша анжуман кунлари Жубан оға янгамиз билан бизникига меҳмон бўлиб келишди. Ўзингиз биласиз, у пайтларда ҳамма нарса бор. Дастурхон ҳам тўла: турли-туман ширинликлар, емишлар, шишалар дегандай... Жубан оға шишаларга қарамай қўйганига анча бўлган экан, нукул чойга зўр бериб ўтириб, дастурхонда ял-ял ёниб турган новвотга кўзи тушиб қолди-ю, қўлига олиб томоша қила бошлади.

– Ай, Носир, бу қандай тош? – деб сўраб қолди бир маҳал. Оға шу вақтгача новвотни тановул қилиб кўрмаган шекилли.

– Бу – новвот деган тош, – дедим мен.

– Бу тошнинг нима фазилати бор?

Шу саволдан сўнг жиндек шумлигим қўзиди:

– Ў-ў, бу тошнинг учта фазилати бор, – дедим жиддий. – Биринчи фазилати – бу тошни чойга солиб ичган одам тўплатўғри Ёзувчилар уюшмасига биринчи котиб бўлиб кетади. Иккинчи фазилати – белни бақувват қилади. Учинчи фазилати – бу тошни тановул қилган одамнинг хотини хурсанд бўлади!

Жубан оға бу гапларни кўзлари ёниб эшитиб турдилар-да:

– Қани, сол пиёлага! – дедилар. Мен ҳам муштумдай келадиган новвотни яхлитлигича оғанинг пиёласига ташладим. Новвотни қошиқ билан айлантириб-айлантириб татиб кўрдилар-да, танглайларини тақиллатдилар оғамиз.

– Татти-гўй!

Бу тотли, ширин экан-ку, дегани.

Гап шу билан тугади. Ош-сувдан сўнг меҳмонхонага кузатиб қўйдим. Анжуман тугагач, Олмаотага учиб кетишди.

Бу ҳазилни оғзимга худо солдим, буни қарангки, оғамиз сал ўтмай, Қозоғистон Ёзувчилар уюшмасининг биринчи котиби бўлиб, унча-мунча касалидан ҳам фориғ бўлиб кетди.

Шу кезларда Тошкентга таниқли ёзувчи, ўша пайтдаги «Қозок адабиёти» рўзномасининг бош муҳаррири Шерхон Муртазоев меҳмон бўлиб келди. Бизникида ўтирганида гапдан гап чиқиб, Жубан оға билан бўлган ўша ҳангомани айтиб кулишдик.

– Энди бундай қиласиз, – дедим мен Шерхон оғага. – Олмаотага борганингиздан кейин Жубан оғанинг олдига кирасиз. Носир сизга бир тош едирган экан. У тошнинг учта фазилати борлигини айтган экан. Уша фазилатлардан иккитаси яхши таъсир кўрсатгани, яъни, Биринчи бўлиб кетганингиз ҳақида эшитибди, саломатлигингиз яхши бўлиб кетганидан хурсанд бўлибди. Учинчи фазилатнинг таъсири қандай бўлаётганидан беҳабар экан. Ўшани сўрапти, дейсиз.

Шерхон оға маза қилиб кулди.

– Айтаман, айтаман...

Буни қарангки, Шерхон оға ҳам бунақа гапларни сотиб оладиганлардан. Ёзувчилар уюшмасида котибият мажлисини ўтказаетганида қўл кўтариб, ҳамманинг олдида ошкора сўрабди, новвотнинг учинчи фазилати ҳақидаги гапни. Жубан оға аввалига бу гапнинг котибият мажлисига нима алоқаси борлигини тушунолмади, анграйиб турибди-да, сўнг ҳазил эканини фаҳмлаб:

– У ҳам бўляпти! – деб қўлини бир силтабди-да, мажлисни давом эттираверибди.

СЕН ЮТДИНГ

Қайсиям бир йили... бориш-келишларимиз авжига чиққан йиллар. У пайтларда кўп анжуманлар бўлиб турарди: гоҳ у жумҳурият пойтахтида, гоҳ бу жумҳурият пойтахтида. Яқин-яқингача баҳорги таътил кезларида болалар адабиёти кунлари бўлиб турар, унда барча жумҳуриятлардан болалар ёзувчилари иштирок этишар, бу тадбирлар болаларга ҳам, болалар ёзувчиларига ҳам байрам бўлиб кетар эди. Навбат Олмаотага келганида Ўзбекистондан Латиф Маҳмудов иккаламиз бордик. Меҳр-оқибат мўл-кўл пайтлар эмасми, бизни қозоқ биродарларимиз кучоқ очиб кутиб олишди. Ўзбек делегациясини Раҳматулла оға Райимқулов деган бир ажойиб ёзувчи бошлаб юрди.

Бу хайрли тадбирнинг иккинчи куни Раҳматулла оға мени чеккага тортиб:

– Носир, хабаринг борми, Баукенг¹ нинг аёли қазо қилган, бугун оши. Ўзбек оғайнилар бир кўриниш бериб, кўнгил сўраса яхши бўларди, – деди елкамга кўлини ташлаб. – Бу менинг фикрим эмас, сени биладиган ёзувчи дўстларингнинг фикри...

– Э, борамиз... Бовуржон оға ўзбек халкининг ҳам қаҳрамони, – дедим Латифжонга қараб. Латифжон ҳам бу фикрни маъқуллади.

Биз учовлон таъзия бўлаётган жойга кириб борганимизда Бовуржон оғага яқин зиёлилар тўпланиб ўтиришган экан. Каттагина хонанинг тўр томонига кресло қўйиб, Бовуржон оға ўтирибди. Кўнгил сўраш асносида бир зумгина тиниб қолган суҳбат тагин ўз маромига тушди. Кўриб турибман, у киши бизнинг ташрифимизни гўё Тошкентдан атайлаб кўнгил сўрагани келгандек қабул қилиб, хурсанд бўлди. Гап орасида лутф қилмоқчи бўлди шекилли:

– Хой, Носир, – деди менга ўгирилиб оға. – Биласанми, менинг учинчи отам ўзбек.

Гап келганда отангни ҳам аяма, дейишади-ку. Кўнглимга келган гапни мен ҳам қайтаролмадим:

– Мен ҳам ҳайрон бўлардим-а, мана шундай доврүкли қаҳрамон қозоқларнинг пешонасига қандай битибди, деб. Бобокалонларингиз ўзбек экан-да!

¹ Қозоқлар ҳурмат маъносида Бауржонни Бауке деб аташади. Собит оғани Сабе дегандай.

Бу кутилмаган гапни эшитиб, давра бир нафасга жимиб колди. Бу гапни айтишга айтиб қўйиб, ўзим ҳам чўчиб турибман. Нима деб бўлади, харбий одам. Хар гапи буйрукдай янграйди. Секин гапираётгани ҳам командадай эшитилади. Бир оз сукут сақлаб тургач, оға бирдан тилга кирди:

– Встать!

Ҳамма ўрнидан туриб, қотиб колди. Сўнг ўзи ҳам аста ўрнидан туриб, менга қараб қучоғини ёйди:

– Кел болам, сен ютдинг.

Атрофдагилар, худога шукур-эй, дегандек эркин нафас олишди. Мен аста юриб оғанинг олдига бордим, у киши мени маҳкам бағрига босди.

ЮРАВЕРИНГ, ЮРАВЕРИНГ...

Ёзувчи ўртоғимиз Учқун Назаров эндигина ҳаворанг «ГАЗ-21» машинасини олиб, ҳаммамизнинг ҳавасимизни келтириб юрган кезлари эди. Кунлардан бир куни Навоий кўчасидаги муҳташам бинонинг олдида турсак, Учқун келиб қолди машинасини физиллатиб. Ҳаммамизнинг кўзимиз яп-янги машинада. Учқуннинг ўзи ҳам ўзини сенсираб, машинасини сизлаб юрган кезлари. У шундоққина олдимизда тўхтади-ю, бош ирғаб саломлашгач:

– Қараб турунглар, машинани жиндек орқага берай, – деди бизларга. – Мен қараб турибман, – деди Низомжон Комилов. – Юраверинг, юраверинг.

Машина орқага, бинонинг бетон зинапояларига томон силжий бошлади.

– Юраверинг, юраверинг. Ҳим, тағин, тағин озгина, – деб турибди Низомжон.

Бир маҳал машинанинг орқа буфери пақ этиб бетон зинага бориб урилди.

– Ана энди бўлди... Тўхтаг... – деди Низомжон бир нарса ни қойил қилгандай.

Бундай қарасак, ярқираб турган никель буфер қийшайиб кетибди. Учқун пастга тушиб аҳволни кўрди-ю, нима дейишини билмай елкасини қашиди.

– Сиздан регулировшик чиқмас экан, – деди тўнғиллаб Низомжонга.

ЧЎТАЛЧИ

Элигинчи йиллар козок зиёлилари ўртасида бўш қолди дегунча қарта ўйнаш расм бўлган эди. Улар шу йўсин дам олишар, ҳазил-мутойиба қилишарди. Ҳамма тенг-тенги, гапи-гапига тушадигани билан ўйнар эди. Жумладан, Мухтор оға Фабит оға билан ўйнарди. Ёнларида Халқ артисти Қалибек Қувонишбоев ким ютса шундан чўтал оларди. Шу аснода кизик-кизик ичакузди гаплар ҳам бўлар, чўталчи ва қартабозлар мириқиб кулишар, шу баҳона ҳордик чиқаришарди. Албатта, қарта бўлгандан кейин ўртада пул ҳам тикилади, чўталчи ана шу ютукқа қараб чўтал олади. Бир маҳал Фабит оға бизнинг Фафур акамизга ўхшаб шумроқ эмасми, сал фирромроқ юриб кўйибди.

- Сен фирромлик қияпсан, – дебди Мухтор оға Фабит оғага.
- Йўқ, мен тўғри ўйнаяпман, – дебди Фабит оға.
- Йўқ, сен унақа фирромлик қилма.
- Ўзинг фирромлик қияпсан...

Шу йўсин гап чувалашиб, чўзилиб кетибди-ю, Қалибек оға чўтал йиғолмай қолиб, худойлигини айтибди:

– Фабит, сеники фирромлик!

– Қандай исботлайсан фирром эканимни? – дебди Фабит оға бўш келмай.

– Оппоқ соқолим билан ёлғон гапираманми? – дебди Қалибек оға. – Агар ёлғон гапирсам...

– Қасаминга ишонмайман! – дебди Фабит оға.

– Нима қилай бўлмаса? – дебди Қалибек оға бўғилиб. – Бурнимни тишласам ишонасанми?

Бу гап Фабит оғага ғалати туюлибди. Рост-да, одам ўз бурнини қандай тишлайди?

– Агар шундай қилолсанг, ишонганим бўлсин.

– Агар шундай қилса, – дебди Мухтор оғага ҳам бу гап кизик туюлиб, – мана, мен беш юз сўм берганим бўлсин.

– Мен ҳам, – деб Фабит оға ҳам Мухтор оға ташлаган пулнинг устига беш юз сўм ташлабди.

Қалибек оға пулга тикилиб туриб:

– Шундай қилолсам пуллар меникимми? – деб сўрабди улардан. Улар рози бўлишгач, Қалибек оға стол устидаги пулларни йиғиштириб чўнтагига солибди. – Хавотир олманглар, ваъданинг устидан чиқолмасам, қайтариб бераман.

Шу гапдан кейин Қалибек оға ўзининг жағига мушти билан бир урибди-да, остинги ва устинги тишларини суғуриб олиб,

бурнини шак эткизиб «тишлатибди-да», қайтадан оғзига солиб кўйибди. Мухтор оға билан Ғабит оға унинг тиши олиниб солинадиган сунъий эканидан беҳабар экан.

– Бўлдимми? – дебди Калибек оға кулиб. – Шарт бажарилдими?

Иккалови анграйганича қолаверибди.

МЕН КИММАН?

Бовуржон Мўмиш ули!

Бу одамни ҳам қаҳрамон сифатида, ҳам ёзувчи сифатида Қозоғистонда танимайдиган одам йўқ ҳисоби. Бир куни ўша пайтдаги Қозоғистон Ёзувчилар уюшмасининг биринчи қотиби Жубан Мўлдағалиев чақиртириб қолибди.

Маълум бўлишича, ҳарбийча кийинган бир хушбичим йигит: «Мен Совет Иттифоқи Қаҳрамони – Бовуржон Мўмиш ули бўламан!» – деб анчагина ғалат ишлар қилиб юрган экан. Охири шу гапни айтиб, бир қизни алдаганида қўлга тушиб қолибди-ю, ҳақиқий Бовуржон билан юзлаштиргани милиция ходимлари уни уюшмага олиб келган экан.

Ярим соатлар чамаси вақт ўтгач, ҳалиги хонага Бовуржон оға кириб келибди, салом-алиқдан сўнг оғага ҳалиги гапларни ётиги билан тушунтирибди. Оға ҳам дарров бу гапларга ёниб кетмабди-ю, аммо ҳалиги учар йигитга бир оз тикилиб туриб, сўнг Жубан оғага қарабди. Кўнглидан «наҳотки раис бўла туриб, мени билмасанг? Мени чақиртириб ўтирмай, ўзинг жавоб қилиб қўя қолмайсанми?» деган гап ўтибди. Хуллас, бу вазият малол келиб:

– Ҳой, Жубан, – дебди раисга. – Қани, сен айт-чи? Бу бола Бовуржон Мўмиш ули бўлса, мен кимман?

ИККИ БОЧКА

Сирбой оға эллиқ йиллик таваллуд тўйини ўтказаятган пайтида Ҳайдарали ака иккаламиз Олмаотада эдик. Тўйда биз ҳам иштирок этдик.

Абдулла оға Тожибоев Сирбой оғанинг устози. Бунинг устига иккаласи бир аймақдан – Қизилўрда вилоятидан, оғанини. Ўша тўй ўтаётган кунлари тўйболани Абдулла оға меҳмонлари билан уйига таклиф қилиб, зиёфат берди. Шубҳасиз, биз ҳам зиёфатнинг тўрида ўтирибмиз. Стол тўла гўшт, қазикарта, узун-қиска шишалар. Ҳамма пишиб қолган. Шунда

кимдир балконга чиқиб чекиб, бирпас нафас ростлашни таклиф қилиб қолди. Ҳамма гур этиб ўрнидан турди-ю, Сирбой оға билан Ҳайдарали ака қимир этмади. Мен сенга айтсам, деб иккаласи оғзини оғзига қўйиб, чўлп-чўлп ўпишар, кетидан газлагига култ-култ арақ ютишар, балконга чиқиш ҳақидаги таклиф кулоқларига ҳам кирмас эди. Бу ҳолни пайқаган Абдулла оға:

– Ладно, қўяверинглар, – деди кулиб. – Икки точка қолсин.

Сирбой оға Абдулла оғанинг гапини эшитиб турган экан, дўриллаб жавоб қилди:

– Какой еки точки? Еки бочка, денг...

Ҳамма енгил қулди. Менинг кўзимга ҳар қанча қуйса ҳам тўлмайдиган иккита юмалоқ бочка кўриниб кетди...

ДУР-РАК

– Исмини айтмай қўя қолай, – деб ҳикоя қилган эди Абдулла оға Тожибоев бир Олмаотага борганимда гапдан-гап чиқиб. – Ҳамма жойда ҳам бир қайнови ичида соддалар бор-ку. Бир куни ўша содда шоир тиббиётга оид бир қўлёзма ўқиб ўтирса, рақ касалининг белгилари ёзилган экан. Рақ касалининг бош белгиси шундан иборат эканки, баданни сиркиратиб оғритмасмиш, билинтирмай авж олар экан. Шунда ҳалиги шоир қўрқиб кетиб, дарров докторга чопибди.

– Доктор, мени бир кўриб қўйсангиз.

– Нима бўлди сизга? – деб ҳайрон бўлибди доктор. Чунки у ўз мижозини анча вақтдан бери яхши биларкан-да. Соппа-соғ экан шоири тушмагур.

– Мен рақ бўлиб қолганга ўхшайман, доктор.

– Ие, бу гапни қаёқдан олдингиз?! – дебди доктор гаажжуби ошиб. – Соппа-соғсиз.

– Билмасам, – дебди содда шоир. – Бир тиббий китобда шундай дебди.

– Нима дебди?

– Рақ баданни сиркиратмай, билинтирмай авж олар экан, – дебди содда шоир. – Менинг эса ҳеч қаерим оғриётгани йўқ. Шунга қараганда...

Доктор уни юпатиб, олдидан чиқариб юборибди...

– Мен уни йўлда учратиб қолдим. Вақтимни олиб, ҳамма гапни оқизмай-томизмай гапириб берди, – деди Абдулла оға кулиб.

– Сиз нима дедингиз унга? – деб сўрадим.

– Нима ҳам дердим. Сен рақ эмас, дур-рақ экансан, – дедим. Қарасам, хафа бўладиган. Гапимга дарров изоҳ бердим: – Биласанми, дурак дегани нима дегани? Дурак дегани бу форс тилида икки марта рақ дегани!

– Анча кўнглини кўтариб қўйибсиз-ку, шоир бечорани, – дедим ўзимни кулгидан тийиб.

– Нима қилай, шундан бошқа гап тополмасам? Вот дур-рақ, – деб маза қилиб кулди оға.

БИТТА ЧЕКТИРИНГ

Олтмишинчи йиллар бўлса керак. Ғали оға Ўрмонов ўша пайтларда Қозоғистон Давлат нашриётида бош муҳаррир бўлиб ишлар экан. Унинг қўлида Жубан Мўлдағалиев, Тахави Ахтанов каби ёш, истеъдодли муҳаррирлар бор бўлиб, улар кўпинча шўхликнинг пайида бўлишар экан. Кунлардан бир кун илар коридорга чиқиб, гап сотишиб турганида Ғали оға келиб қолибди-ю, дарров бош муҳаррирлиги тутиб, гап котибди:

– Коридорда гап сотиб тургандан кўра жой-жойларингда ўтириб ишласаларинг бўлмайдими? – деб танбеҳ берибди. – Нормани ким бажаради?

Бунақа пайтда жим туrolмайдиган Тахави оға дарров жавоб қилибди:

– Оға-ёв, эриқханимиздан чиқиб турганимиз йўқ. Папирос ҳумор қилиб... Сизнинг келишингизни кутиб турган эдик. Битта-битта чектиринг энди.

Аслида зикна Ғали оға уларни ишонтириш учун ҳалигина буфетдан харид қилган «Қазбек» папиросини чўнтагидан олиб, девор тагида турган ахлат қутичасига ташлабди.

– Меники ҳам тамом бўлибди.

Буни сезиб турган Тахави оға дарров ахлат қутичасидан «Қазбек» папиросини олибди-ю, у ёқ-бу ёғини томоша қилиб:

– Ажойиб қутича экан, – дебди ўзини гўлликка солиб. – Ўғлимга олиб бораман, ўйнайди...

Шунда Ғали оға папирос қутичасини Тахавининг қўлидан шашт билан тортиб олиб:

– Бу ёққа бер-э! Сени қара-ю. Бунақа қутини ўйнайдиган бола бизда ҳам бор, – дебди-да, қутичани шартта чўнтагига солиб, ичкарига кириб кетибди.

ЮВАМИЗ

Ҳазилинг ярашса, домланг билан ўйна, деганларидай, қозок ёзувчилари Жубан Мўлдағалиев, Сирбой Мавленов, Содикбек Одамбековлар бир-бирлари билан қаттиқ ҳазил қиладиган ва бу ҳазилни кўнглига олмайдиган дўстлардан. Тахминан бундан йигирма йиллар олдин одамлар ичкиликка қаттиқ ружу қўйган, шунинг учун ҳар қандай воқеа ҳам ичкилик ичишга сабабу баҳона бўлаверар эди. «Давай, ювамиз», деб уйдаи, ресторандаи улфатчилик қилиб кетаверар эдилар. Бир куни Сирбой оға билан Жубан оға тил бириктирибди.

– Содикбек командировкага кетяпти, – дебди Жубан оға Сирбой оғага. – Ўз кўзим билан кўрдим: «Қарагандага боряпман», деб кассадан бир юз саксон сўм олди. Давай ўшани ювамиз.

– Ювганимиз бўлсин! – дебди Сирбой оға ҳам.

Хуллас, иккови Содикбек оғани топиб, судрагандай Олмаотадаги ресторанинг бирига олиб киришибди. Содикбек оға ҳам анойилардан эмас, аввалига: «Бу пулни ювсак командировкага нима билан бораман? – деб тихирлик қилибди-ю, эплаёлмагач, – бўпти, ювсак юваверамиз-да!» – деб кўнибди. Базми жамшид бошланиб, ўртоқлари анча кизиб қолганида Содикбек оға ўрнидан қўзғалибди.

– Энди дўстлар, – дебди у маст бўлгандек ёлғондакам тили курмалиб, – сенлар бемалол ўтириб туринглар. Мен телефонда аэропортдан бир хабар олай. Эҳтимол бугун самолёт учмас.

– Бора-верр! – дебди Жубан оға қўлини силтаб.

– Тезрок қайт! – дебди Сирбой оға таъкидлаб.

Содикбек оға уларнинг олдидан чиққач, шартта бир таксига ўтирибди-да, тўғри Жубан оғанинг уйига бориб, эшигини тақиллатибди. Эшикни Жубан оғанинг хотини очибди.

– Э, келинг, Содикбек.

– Мени Жубан юборди, – дебди ёлғондакам ҳарсиллаб у. – Сенга бир ажойиб пальто кўриб қолиб... пулимиз етмай, зинғиллаб уйга бориб, пул олиб кел, деса бўладими? Тез бўл, бир юз саксон сўм олиб чиқ. Такси кутиб қолди!

Пальтонинг дарагини эшитгач, хотин бечора уйга зинғиллаб кириб, зинғиллаб чиқибди.

– Мана, роппа-роса бир юз саксон сўм, – дебди шошилиб. – Қанақа пальто? Ранги қандай?

– Келганда кўрасан, – дебди-ю, Содикбек оға шошганича

чиқиб, эшик олдида ҳалиям гуриллаб турган таксига ўтирибди. Бу сафар такси Сирбой оғаникига қараб учибди. Унинг хотиндан ҳам худди шу йўсин, худди шундай баҳона билан икки юзни дўндириб, ҳамёнига урибди-да, халиги таксида тўғри боғи ресторанга қайтибди. Келса Жубан оға билан Сирбой оға ҳалиям бир-бирларига: «Мен сенга айтсам», деб ўтиришган экан.

– Қаёқда юрибсан санқиб? – дебди Жубан оға.

– Ўзинг ҳам ўтакетган саёксан-да, – дебди Сирбой оға.

– Самолётим учадиган бўлиб қолибди, – дебди Содикбек оға соатига қараб. – Энди, дўстлар, менга рухсат.

– Шунақами?.. – дебди Жубан оға. Сўнг Содикбек оғанинг қадахига тўлдириб қуйибди. – Тортиб юбор. Яхши учасан. Ой бориб, омон келгин, дўстим...

– Яхши бор. Келганингдан сўнг, – дебди Сирбой оға тили калимага келмай, – эсон-омон бориб келганингни ювамиз.

Томошанинг каттаси улар кечқурун уйларига борганларида бошланибди.

– Кани пальто? – дебди Жубан оғамизнинг хотинлари.

– Қанақа пальто?! – дебди Жубан оғамиз.

Шу орада Сирбой оғамиз кўнгирик қилиб қолибди.

– Жубан-ов! – дебди Сирбой оғамиз. – Содикбекни боғладик десак, у бизни ясаб кетибди-ку!

– Бадтар бўл! – дебди Жубан оғамиз.

– Э, кандини урсин! – деб қулибди Сирбой оғамиз.

МЕНГА БЕРИБ ТУРГИН-ЧИ?

Қозокларнинг «манов қирнинг остинда» деган жойига уч кун йўл юрасан, дегани айни ҳақиқат. Аслида кўчманчи қозокларнинг овуллари ораси жуда узок бўлади. Биридан иккинчисига камида бир кун йўл юришга тўғри келади. Уч-тўрт кишидан иборат ёзувчилар бригадаси чарчаб-ҳориб, очикиб, сувсаб кечқурун ғира-ширада базўр молчиларнинг овулига етиб йиқилибди. Бригадада қозокларнинг улкан шоирларидан Ғали Ўрмонов, Сирбой Мавленов ва бошқалар бор экан. Бунақа обрўли кўноқлар келганида чўпон халқи борини қозонга ташлайди. Худди шундай бўлибди. Чойдан сўнг буғи бурқираб, бўйи димокларни қитқилаб икки лаган бешбармок кириб келибди: усти тўла қазӣ, карта, сур. Бечора шоирлар шунчалик очикқан экан-

ки, бисмилло дейишга ҳам бўлмай, енг шимариб ейишга тушиб кетишибди. Лаган яримлаб қолганида устидаги этлар сийраклашиб, тагидаги хамирлар очила бошлабди. Шунда аслида бунақа таомга ўч Ғали оға лаганнинг ўртароғида турган каттагина картани мўлжалга олиб қўйган экан, навбатдаги лукмадан сўн қараса, бояги карта йўқмиш.

– Мана бу ерда бир карта турувди, қани? – деб сўрабди Сирбой оғадан.

Сирбой оға ҳам худди ўша картани олиб, энди оғзига солай деб турган экан.

– Мана, менда, – деб қўлида турган картани кўрсатибди.

– Менга бериб тур-чи? – дебди Ғали оға гўё «менга бериб тургин, кўраман-у қайтариб бераман», дегандай.

– Мана, – деб илтифот қилибди Сирбой оға.

Ғали оға Сирбой оғанинг қўлидан картани олибди-ю, оғзига солиб лиқ этказиб ютиб юборибди. Сирбой оға бармоқларини ялаганча қолаверибди...

ОЛМАОТАДАН ЧИҚИБ КЕТАСАН

Раҳматли Туроб ака Ҳамза театрига директор бўлган йиллари хўб ажойиб ишлар бўлган эди-да!

Ҳамза театри дирекцияси Олмаотадаги Мухтор Авезов театри билан келишиб, спектакль алмашадиган бўлишди. Яъни, улар бу ёққа Уйғун ва Иззат Султоннинг «Навоий» спектаклини олиб келишадиган, бизнинг театримиз эса у ёққа Мухтор оғанинг «Абай» фожиасини сахналаштириб олиб борадиган бўлишди. Қизгин ишга киришилди. Бундай деяртганимнинг сабаби – бу ишга менинг ҳам жиндек алоқам бор эди. «Абай» фожиасининг таржимаси каминага топширилганди-да. Кечаю кундуз иш-лашга тўғри келди. Тахминан ўн кун ичида асарни таржима қилиб, олиб бориб бердим. Ҳамза театри жамоаси таржимани ўқиб кўришиб, қабул қилишди. Уни сахналаштириш учун эса Олмаотадан Авезов театрининг бош режиссёри Озарбайжон Мамбетовни таклиф қилишди. Жамоа ишга тушиб кетди. Ҳаш-паш дегунча асарнинг премьераси ҳам бўлиб, ҳаммамизнинг кўнглимиз тўлди. Айниқса, Абай ролини Ҳалқ артисти Ёқуб Аҳмедов қойилмақом қилиб ижро этган, унинг бу ижросидан қозоқ биродарларимизнинг ҳам кўнглилари тўлишига ишончимиз комил эди.

Асар Тошкентда беш-олти марта ўйналиб сайқал топгач,

Олмаотага олиб бориб, Муҳтор Авезов театри сахнасида на- мойиш қилинди. Аншлаб бўлиб кетди. Бунинг биринчи сабаби – Абай драмаси Олмаотада ўйналмаганига ўн беш-йигирма йил бўлган, томошабинлар соғиниб қолишган эди. Иккинчи сабаби – бизнинг бу асаримизни ўзбек биродарларимиз қандай қўйиш- ган экан, деган қизиқиш бор эди. Худога минг бор шукри, козоқ томошабинлари ҳар иккала саволига ҳам спектаклдан жавоб топишди. Артистларимиз олқишларга кўмилди, баъзи- лар кўзёш ҳам қилишди. Барчалари сахнага миннатдор боқи- шар эди.

Спектакль тугагач, сахнага артистларимиз, режиссёр, Козо- гистон компартиясининг маданият ишлари бўйича масъул ходи- ми Аширбек Сигаев деган одам чиқиб, ҳаяжонини яшира олма- ди. Спектаклда иштирок этган санъаткорларимизни бир-бир қучиб табриклади. Абайни, яъни Ёқуб Аҳмедовни бағрига бо- сиб суйди. Кейин спектаклнинг режиссёри Озарбайжон Мам- бетовни олдинга олиб чиқиб ҳазиломуз деди:

– У қулогинг билан ҳам, бу қулогинг билан ҳам эшитиб қўй, оғайни. Агар суюкли Абайимизни мана шу сахнада, ўзбек биродарларимизга қўйганингдек қўйиб бермас экансан, Олма- отадан чиқиб кетасан. Тушундингми?

Бу унинг зилимиди ё ҳазилимиди? Ҳарҳолда, бу гапнинг тагида бизнинг санъаткорларимизга ҳавасми, бу спектакль нима учун ўзларининг сахналарида ўйналмаганига ҳасадми, шунга ўхшаш нозик бир гап бор эди. Озарбайжон Мамбетов ҳушёр йигит эмасми, бу нозик қочирикни дарҳол илғаб, жа- воб қилди:

– Жон-жон деб қўяман, оғайни. Агар борди-ю, Абайни мана бу Ёқуб Аҳмедовга ўхшаб қойилмақом қилиб ижро этадиган актёр топиб бермасанг, сен ҳам Олмаотадан чиқиб кетасан!

Вазиятни жиддийлаштирмаслик учун уларнинг ҳар иккала- си ҳам кулиб, бир-бирларини қучишиб, табриклашди. Улар ўртасидаги жиндек салқинлик томошабинларнинг қарсақлари остида қолиб кетди.

БЎҒИБ ҚЎЙИБСИЗЛАР

Саксонинчи йилларнинг ўрталарида ён қўшнимиз Чим- кент вилоятидагилар бир гуруҳ ўзбек адибларини таклиф қилиб, икки жумҳурият маданияти кунларини ўтказишди. Тошкент- дан Туроб Тўла бошлиқ бир бригада бордик. Улар орасида

Одил Ёкубов, Мирпўлат Мирзо, Азим Суён ва камина бор эди. Олмаотадан эса уюшманинг иккинчи котиби Саин Муродбеков бошлиқ бир гуруҳ ёзувчилар: жумладан, Қаловбек Турсунқулов, Туткабой Имонбековлар бор эди. Қишлоқлари овулларда бўлди, шаҳарларда ўқувчилар билан учрашувлар ўтказди. Бунақа қувноқ даври ҳамиша ҳам бўлавермайди. Ҳазил-мутойиба авжида. Ҳамма яйраб, ўйнаб-кулиб хурсанд юришибди.

Навбатдаги учрашув Туркистоннинг Иқон қишлоғида – Миртемир аканинг туғилган жойида ўтадиган бўлди. Сафимизда Туркистонда яшаб ижод қиладиган шоирлар ҳам бор. Ҳаммамиз сахнада – ҳайъатда ўтирибмиз. Даврани Саин Муродбеков олиб боради. У шеър ўқиш навбатини туркистонлик шоир Эрназар Рўзиматовга берди.

Эрназарни биласиз. Ўнлаб китобларнинг муаллифи, таниқли болалар шоири. Шўрлик томоғидан хасталаниб операция бўлгач, овозидан ажралиб қолган. Шундай бўлса ҳам сахнага чиқиб шеър ўқишни маъқул кўради. У энди минбарга чиқиб, хирлдоқ товуши билан шеърини ўқий бошлаганида клубнинг чирोगи ўчиб қолса бўладими? Яхшиям шоир шеърини ёддан биларкан, ўқишда давом этаверди. Бирок унинг товуши сахнадан нари бормас, табиийки, тоқ бўлмагач микрофон ҳам ишламасди. Шунда мен қозоқ биродарларимизга гина қилдим:

– Мен қозоқларнинг дўстимиз, қардошимиз, деган гапларига сира ҳам ишонмайман!

– Вой-ба-ёв, Наке, нега? – деб жиддий тортиб қолишди ҳайъатдагилар.

– Неғалиги шуки, Қозоғистон ёзувчилар уюшмасида фақат биттагина ўзбек аъзоси бор, – дедим мен хафа бўлган бўлиб. – Униям бўғиб, овозини чиқармай кўйибсизлар. Қаранглар, бу бечоранинг товушини ўзидан бошқа ҳеч ким эшитмаяпти.

Қозоқ дўстларимиз бирпас гап нимадалигини билмай, жим туришди-ю, бирдан хохлаб кулиб юборишди.

Кўп қуттирмай чирок ҳам ёнди, учрашувимиз хушчақчақ давом этди.

ДУРАНГ

Қозоқларда ғалати бир одат бор: ҳурмат қилган кишилари-ни агар унинг исми Муҳаммад бўлса «Маке», Тошмат бўлса «Таке» деб чакираверишади. Бир куни Махаш Бекбергенов

деган козок домла каминани эркалатгиси келдими ё ҳурмат қилибми: «Ҳа, Насеке!» – деб мурожаат қилиб қолса бўлади-ми? Бошқа козок биродарларимиз чақиришади-ю, бироқ улар «Насеке» деб эмас, «Наке» деб чақиришади. Бу домласи тушмагурнинг чақириғи тагида «нас» деган бир суз бор эдики, бу сўз козокчада ҳам, ўзбекчада ҳам хунук эшитилади. Мен мана шу хунук маъносидан қочиб: «Насекега бало борми, домла, Наке дейверсангиз-чи», деган эдим, у киши:

– Энди... Насеке-гўй... – деб бояги фикрида туриб олди.

– Унақа бўлса, – дедим сал оғринган бўлиб. – Мен ҳам сизни бошқача чақирганим бўлсин.

– Нима деб? Мени ҳамма «Маха» деб чақиради. Отим Махаш.

– Тўғри, отингиз Махаш, – дедим мен тилимнинг учига келиб турган гапдан кулиб юборай деб. – Масалан, дейлик, сиз кетяпсиз. Шунда мен сизни орқангиздан нима деб чақиришим керак? Хўв, «Махов!» деб чақираман-да, а?

Домланинг қулоғига «махов» сўзи «нас» сўзига қараганда бир неча баравар расворок эшитилиб кетди шекилли, шошиб-пишиб бояги гапини қайтариб олди:

– Ай, бул жаман сўз экен. Кўй, қурисин, сен де айтпа, мен де айтпайин. Нишия – дуранг!

ҚАШҚИР-ИТИМ БОР

Собит оға Муқонов йиғинларда ён-веригаиларга ошми, гўштми ошатишни яхши кўрарди. Бунга мен 1960 йили шу ўзимизнинг Дўрмондаги ёзувчилар боғида, ўша машҳур липанинг тагида гувоҳ бўлганман. Ўшанда козок ёзувчиларини ҳурмат қилиб, ўзбек ёзувчилари от сўйишди. Калласини Собит оғанинг олдига қўйишди. Отнинг калласини биласиз. Ўртамиёнасининг ўзида йигирма килодан ортиқроқ гўшт бўлади. Каллани Собит оғанинг бир ўзи ея олармиди? Шунда у киши ёзувчиларимизни ёрдамга чорлай бошлади. Ҳаммамиз оғанинг қўлидан гўшт ошаш учун қатор навбатга турганмиз. Баъзи ёзувчилар икки-уч бор навбатга туриб, гўшт ошашган. Айниқса Абитой оға Турумбетов тўртинчи бор борганида, Собит оға:

– Ҳой, сен тагин келдингми? – деб кизартиргани, оға каттакон бир бўлак гўшт ошатганида Абитой оға оғзи бандлигидан жавоб қилолмай кизара-бўзара одамлар орасидан сирғалиб чиқкани ҳали ҳам кўз олдимда турибди.

Олмаотада ўшанака меҳмондорчиликлардан бирида Собит оға одати бўйича ёнидагиларга гўшт ошата бошлабди. Ёнгинасида ўтирган Жубан оға Мўлдағалиев оғанинг қўлидаги муштадай гўшт ўзи томонига келатганини пайқаб қолиб, ёлвора бошлабди:

– Жон Собит оға, менга тўғри келмайди. Ошқозонимда гастритим бор.

Шунда ҳамиша қувноқ Сирбой оға Мавленов ўрнидан шартта туриб, оға томонга энгашибди:

– Собит оға, шу гўштни менга ошатиб... Менинг ошқозонимда кашқир-итим бор.

Собит оға Сирбойнинг гапидан маза қилиб қулибди-ю, «Кел, Сирбой!» – деб ҳалиги гўштни ошатиб юборибди.

ШУ ҲАМ ГАРМДОРИ БЎЛДИ-Ю

Кунлардан бир кун и уйимизга қўноқ келди. Қозок биродарларимиздан. Танимадим. Худойи қўноқ! У ўзини Абен Қолдибек ўғли деб танишгирди. Журналист экан. Кўринишдан хушчакчак, дарров элакишиб кетадиган, торганиш нималигини билмайдиган йигит экан. Бирпасда гап-сўзимиз қовушиб кета қолди. Энди уйингизга худойи қўноқ келганидан сўнг қараб турмайсиз-ку. Қозокларнинг удумига қўра сўрадим:

– Меҳмон, қанака овқат қилайлик? Ё ўзбекча палов ясайликми?

– Бунақа иссиқда палов кетармиди, Наке. Яхшиси кесма гўжа қилдира қолинг.

Хай, кесма гўжа бўлса кесма гўжа-да! Бу ўзимизнинг утра ош-да! Ўрисчасига лапша. Бундан осони борми?

У ёқдан-бу ёқдан гаплашиб бўлгуниimizча кесма гўжа ҳам тайёр бўлиб кириб келди. Абен оғайнимиз косасини олдиға тортиб:

– Оҳ-оҳ, ҳидини қаранг жониворнинг, – деб томоғини тақиллатди. – Қани энди бунга аччиқ гармдори бўлса...

– Топилади, – деб ўрнимдан турдим-да, шундоққина деразанинг тоқчасида тувақда ўсиб, шигил солиб турган қирқ оғайни гармдорисини тувақ-пувағи билан стол устиға олиб келиб қўйдим. Абен олдинига «ў-ў...» деб ажабланди-ю, биттасини узиб олиб, менсимаган қиёфада томоша қила бошлади.

– Бу нимаға бунча майда... Жимитдекқина. Каттароғи йўқми, Наке? – деди.

– Аввал шуни бир эзиб кўринг. Бўлмаса каттароғидан олиб кириб бераман.

Абен ҳалиги жимитдек гармдорини қошиғининг орқаси билан чунонам эзгиладики, мен ичимда «расво қилдинг», деб турибман, теварак-атрофга қалампир ҳиди анқиб кетди. Сўнг қошиғини оғзига олиб борди-ю, вой-войлади қолди.

– Бу нима бало ўзи? Ўт-ку, олов-ку!

– Сизларнинг Бойқўнғирларингиздан ракета учади-я, осмонга?

– Учади, учади...

– Ўша ракетанинг тагига мана шу гармдоридан кўйиладида, таксир.

– Шундай бўлса керак, – деди ҳали ҳам куф-куфлаб оғзининг аччиғини босолмай. – Ўзимам космосга учиб кетишимга бир баҳя қолди-я!

Охири Абеннинг косасини янгилаб олиб кирдим.

– Қалай, гармдорининг каттасидан олиб кирайми? – деб сўрадим қувлик билан.

– Вой-вой, йўк, – деди у безиллаб, – оғзимда қолган аччиқнинг захри ҳам етади бу косага.

Оғзи куйган қатикни ҳам пуфлаб ичади, деганларидай, Абен бу косани эҳтиётлик билан ича бошлади.

МЕН ҚАНДАЙ ШОИРМАН, ОҒА?

Латиф Ҳамидий деган композиторни эшитгансиз, албатта. Қозок мусиқа санъатига хизмати сингган, академик, кўпгина бастакорларнинг сеvimли устози, ҳазил-мутойибага суяги йўк, дилкаш ҳамсухбат... Ана шу одам қозокларнинг улкан шоири Ҳамид Эргалиев билан кўшни турар экан. Улар жуда яқин, бир-бирларини бир кун кўрмаса туролмас экан. Энг муҳими, Латиф оғанинг машинаси бор экан-у, Ҳамид оға ҳам ишга ўша кўшнисининг машинасидан унумли фойдаланар экан.

Кунларнинг бирнда Ҳамид оға Латиф оғанинг машинасида ишга кетаётиб, йўл-йўлакай сўраб қолибди.

– Латиф оға, айтинг-чи, сизнингча, мен қандай шоирман?

– Ҳарҳолда ёмон шоир эмассан, азизим, – дебди Латиф оға.

Бу жавобдан Ҳамид оға унча қаноатланмабди.

– Масалан?

– Гапнинг очиғини айтсам, азизим, – деб қувлик билан ку-

либди Латиф оға Ҳамидий, – шофёри академик бўлган шоир
ночор шоир бўлмайди!

Бу жавоб, албатта, Ҳамид оғани каноатлантирибди.

БУНЧА ШОШИМАСАНГИЗ, ҚУДА

Козоқларнинг Қодир Мирзалиев деган шоирини ҳамма та-
ниса керак. Асли болалар шоири. Катталарга ҳам тез-тез ёзиб
туради. Ҳазил-мутойибага-ку суяги йўқ. Ўша шоир козоқлар-
нинг каттакон болалар ёзувчиси Саиджон Ўмаров билан кўп
ҳазил қиларкан. Саиджон оға Қодирга нисбатан анча ёши улуг,
оқсоқол ёзувчилардан ҳисобланади. Қодир ўша оқсоқолнинг
қариндошларидан бирига қуда тушибди.

Кунлардан бир кун уюшма мажлисидан чиқиб келишаёт-
ганда оқсоқол Қодирга гинахонлик қилибди:

– Қуда деган бундоқ чакириб, чой-пой беради-да ахир.

Қодир ҳам анойилардан эмас, дарҳол жавоб қайтарибди:

– Оқсоқол, бунча шошилмасангиз, – дебди қувланиб. –
Қуда тушганимизга энди бир йил бўлди. Ахир қудачилик минг
йилчилик деб қўйибди. Ҳали 999 йили бор-ку олдинда.

Саиджон оқсоқол бу жавобдан аграйиб қолибди.

– Ундай бўлса, сенинг зиёфатингни ейиш бизга насиб этмас
экан, – дебди-ю, қўлини бир силтаб жўнаб қолибди.

ТАКЛИФ

Козоқларнинг Туманбой Мўлдағалиев, Қодир Мирзалиев
деган шоирларини яхши билсангиз керак. Иккаласи бир йилда,
бир ҳафтада таваллуд топишган, дорилфунунда бирга таҳсил
олишган. Ижодларини ҳам бирга бошлашган. Кадрдон, мас-
лакдош, ҳазилкаш шоирлар. Туманбой Олмаота вилоятида,
Қодир эса Ўролда туғилган.

Замонлар ўтиб шоирларнинг 60 йиллик таваллуд тўйла-
ри бўладиган бўлиб қолибди. Иккаласиники бир ҳафтада
ўтиши лозим экан. Туманбойнинг тўйи ҳафтанинг бошлари-
га тўғри келиб, Катта театрда гуриллаб ўтаётганида Қодир
сўзга чиқибди. Аввал дўсти ҳақида обдан гапириб, сўзининг
сўнгиди:

– Ҳурматли меҳмонлар, азиз дўстлар! – дебди залдаги-
ларга қувлик билан. – Менинг таваллуд тўйим ҳам шу ҳафта
ичида ўтиши керак. Каминанинг Туманбой билан қанчалик

ва қандай дўст эканлигимизни яхши биласизлар. Шундай бўлгач, Туманбойнинг тўйи менинг тўйим. Ҳойнаҳой, таклиф қилсам ҳам барибир Ўролга боролмайсизлар. Узоқ! Шунинг учун мен сизларнинг барчангизни таваллуд тўйим муносабати билан чин кўнглимдан, Туманбойнинг дастурхонига таклиф қиламан.

– Хотамтой бўлиб кет-э! – деб юборибди залдан кимдир.

АЙНАНИБ КЕТАЙ

Раҳматлик Толиб ака бир куни ишхонамга кириб қолди. Салом-алиқдан кейин бундай разм солсам, кайфияти йўқроқ.

– Нима гап, ака, тинчликми? – дедим унга тикилиб. – Жа, мен еб, сиз қурук қолгандай... тумшайиб олибсиз.

– Топдинг, ука. Юрагимга қил сиғмай турибди, – деди қошларини кафтлари билан орқасига чийириб. – Кеча телевизордан уйга кўнғироқ қилишди. Индинга чиқармишман.

– Қаёққа чиқармишсиз?

– Телевизорга-да, қаёққа бўларди. Шеър ўқирмишман...

– Яхши-ку. Одамлар пул бериб ҳам чиколмай юришибди.

Сизни чақирса ёмонми?

– Мен ёмон деяётганим йўқ. Мана бу жулдуз кастум билан қандай кўринаман халққа?

– Бор-йўғи шуми? – дедим унга тасалли бериб. – Кечқурун уйга ўтинг, яхши бир костюм бераман.

Толиб ака хурсанд бўлиб кетди.

– Э, бормисан, оковси.

Кечқурун ишдан қайтиб келиб, энди ечиниб бўлгандим, эшикнинг кўнғироғи жиринглаб қолди. Толиб ака экан.

– Эсингиздан чикмабди-я, ака, – деб кулдим. – Келинг, келинг...

– Берадиган нарсам эсимдан чиқади. – деди у ичкарига кириб, – оладиганим эсимдан чикмабди. Қани, опчиқако, шошиб турибман.

Жигарранг бир костюмим бор эди. Бултур олган эдим. Яп-янги. Олиб чиқиб кийдириб кўрдим. Шиппа кела қолди. Толиб акамизнинг куладиган жойи ҳам, кулмайдиган жойи ҳам қулди.

– Бўладими?

– Бўладими дейди-я! Бўлганда қандок. Барака топ, ука, илоё тан-жонинг дард кўрмасин...

Мен костюмни шими билан кўшиб ўраб, кўлига тутқаздим. У ўроғлик костюмни шиппа кўлтиғига қистирди-ю, орқа-олди-га карамасдан пилдираб кета бошлади.

– Хов шоир, ха, тўхтаган, – дедим товушимни кўтариб. – Қанақасиз ўзи, хайр ҳам йўк, раҳмат ҳам йўк, пилдираб жўнаб боряпсиз?

Толиб ака тўхтади, лекин бери келмади: шу тўхтаган жойи-да бир нарсадан ҳадик олгандай омонатгина турарди. Чамаси, ҳайт десанг, ура қочадиган. Секин олдига бордим. Халиги ўроғлик костюмни кўлтиғига маҳкам қисиб олибди.

– Ростимни айтайми? – деди у кулиб. – Мен сендан кастум сўровдим, сен шимини ҳам кўшиб бердинг. Тагин адашиб бериб қўйган бўлса, шимини олиб қолмасин, деб...

– Э, яшанг. Бу матоҳ шими билан кўшилганда костюм бўлади, шими йўк бўлса буни пиджак дейди. Қўркманг, писабилло бердим сизга, олиб кетаверинг, – дедим елкасига қоқиб.

– Раҳмат, умрингдан барака топ, – деб орқасига ўгирилди-ю, бир қадам босгач, тагин қайтиб келиб: «Айнаниб кетий», деб кучиб ўпти.

Индинига ўша костюмда одамбашара бўлиб телевизорда шеър ўқидилар.

ИККАЛАСИНИЯМ

Раҳматли Толиб аканинг бир ғалати одати бор эди. Уйидан чиққан кунлари ҳамма таниш-билишларини айланиб кўрмагунча, улар билан бир-икки оғиз суҳбатлашмагунча кўнгли тўлмайди. У кирган жойга қувноқлик, ҳазил-мутойиба, шеърхонлик бирга киради.

Бир куни шундай суҳбатлардан сўнг кўзи хиралашиб бораётганидан шикоят қилиб қолди.

– Бунинг йўли осон-ку, – дедим мен унга тасалли бериб, – дўхтирга бориб, кўзойнак ёздириб олинг.

– Менга минус ўн олтинчиси керак экан, оковси. Ундан у ёғига ойнак бўлмас экан.

– Ким айтган бўлса ҳам бекорларни айтибди. Бўлади, – дедим қатъий қилиб.

Толиб ака менинг гапимга ишонди.

– Жон ука, бир тузукроғидан топиб бер.

– Сизга қанақасидан керак? Узокни кўрадиганиданми ё яқинни кўрадиганиданми? – дедим жиддий. – Узокни кўрадиганини

телескоп дейди, яқинни кўрсатадиганини микроскоп дейди. Қайси биридан керак?

– Яхши экан, – деди Толиб акамизга жон кириб. – Телескоп деганини кўчага чиққанда тақаман. Микроскопида уйда ўтириб, телевизор томоша қиламан. Иккаласини олиб беравер, ука. Илоё умрингдан барака топ...

Мен топишга ваъда қилдим. Аммо, гўё ханузгача тополмайман, у киши дунёдан ўтгунларича умидини узмади. Учрашиб қолганимизда сўрагани-сўраган эди.

Э, БОРМИСИЗ, ОҒАЙНИ!

Мирзиёд Мирзоидов деган бир ўртоғимиз бўларди: ниҳоятда меҳнатқаш, бўйи баробар китоб таржима қилган устоз ва унинг акси ўлароқ табиатан дағалроқ, ёлғон гапни билмайдиган дангалчи, бировга озор бериб қўйишдан ҳайикмайдиган, айниқса, ичган пайтларида ботир бўлиб кетадиган жўмард йигит эди раҳматлик. Шахмат деса-ку, ўзини томдан ташларди.

Ҳозирги маданият вазирлигининг шундоққина ёнбошида – раҳматлик Махмуд мўйлов ишлаган чойхонанинг тепароғида ҳовузли чойхона бўлиб, қандайдир соқовлар клуби ишлаб турарди. У ерда эртаю кеч беш-олтита соқов кишилар ўтириб олиб, шахмат суришгани-суришган эди. Бир куни Мирзиёд раҳматлик ҳам зерикканидан шахмат ўйнаш учун ўша жойга кириб қолибди. Қараса, столнинг нариги бетида бир соқов чой ичиб ўтирган экан. Шунда Мирзиёд шахмат тахтасига имо қилиб «ўйнамаймизми?» дегандай бўлибди. Ҳалиги соқов ҳам «ўйнаймиз» дегандай имо қилибди. Улар шахмат доналарини теришибди. Ўйин қизигандан қизибди. Соқов ҳам бало экан! Ўйин дуранг билан тугабди. Иккинчи ўйинга даъват этмабди. Чунки, Мирзиёд гапирмай ўйнашга ўрганмаган-да!

Шу аснода бир таниши келиб қолиб, Мирзиёдни бу диққинафасликдан халос қилибди.

– Ҳа, нима қилиб ўтирибсан? – ҳол сўрабди ўртоғи.

– Мана бу соқов билан бир қур шахмат суришдим, – дебди Мирзиёд.

– Нима бўлди? Ютдингми, ютқаздингми?

– Дабдала қилиб ташладим.

Шунда боядан бери индамай ўтирган «соқов» тилга кирибди:

– Бекорларни айтибсиз...

Умрида хижолатпазлик нима эканини билмаган Мирзиёд жиндек қизариб:

– Мен сизни соқов деб ўйлаб... – дебди.

– Мен ҳам сизни соқовдирсиз деб...

– Э, бормисиз оғайни! Юракларни сиқиб юбордингиз-ку, – дебди Мирзиёд гул-гул яшнаб. – Қайтадан ўйнаймиз. Теринг доналарни.

ИККИ МАРТА ДЎҚҚА ЧАМА ҚАНИ, ОКОВСИ?

Раҳматлик Толиб ака юрган жойининг бари томоша эди.

Бир куни «Шарқ юлдузи» тахририятига кириб, ҳангомалашиб ўтириб, мактаниб қолди:

– Ёзувчилар уюшмасига кириб бир дўқ қилган эдим, етмиш беш сўм ёзиб берди.

– Ака, жуда хомсиз-да, – дедик бизлар уни қайраб. – Бир йўла икки марта дўқ қилганингизда юз эллик сўм ёзиб берган бўларди. Эссиз.

– Биз ҳам ҳисоб-китобни биламиз, оковси, – деди Толиб ака бармоқларини ҳўллаб ўсиқ қошларини тўғрилар экан. – Икки марта дўққа чама қани? Ўзи бир мартасига зўрға етди-ку.

ТОВБА

Олтмишинчи йиллари ёзувчиларнинг кўпчилиги Чилонзорда яшашарди. У пайтларда оқибат мўл-кўл эканми, биз ҳар куни тўпланишиб, қизик-қизик гурунлар қилардик. Ўшанақа кунларнинг бирида бизникида ўтирган эдик. Азиз, раҳматлик Толиб Йўлдош, қўшнимиз Ўринбой... Бирдан ер кимираб қолса бўладими? Ҳаммамизнинг кайфимиз учиб кетди. Лекин сир бой бермаймиз. Толиб акада жон қолмади. Шошганиданми, қўрққаниданми, коридорга чиқиб, полга ўтириб олиб, батинкасини кийишга ҳаракат қилар, оғзи дуодан бўшамас эди:

– Субҳонолло, субҳонолло, субҳонолло...

Ҳаммамиз ёпирилиб пастга тушдик. Толиб акамиз пастга тушиб, оёғи ерга теккач, ботир бўлиб кетиб, сўкина кетди:

– Хе онангни... Менинг бола-чақам бор-а...

«Ҳой Толиб ака, боя жонингизни ҳовучлаб, оғзингиз субҳоноллодан бўшамаётувди-ку», дейдиган одам йўқ.

– Бўлди, мен кетдим! – деб зарда қилганича уйига жўнаб қолди.

Бунни қаранг, ерни худди мен қимирлатгандай. Товба...

ВААЛАЙКУМ АССАЛОМ

Жойи жаннатда бўлгур ўртоғимиз Оқилжон Хусан «илоҳо, топганинг тўйга буюрсин!» деб дуо олганлардан. У юртга кўп ош берди, кўп тўй қилди. Етмишинчи йилларнинг бошларида биз «Шарк юлдузи»да бирга ишлаб юрган кезларимизда тўй қилиб, бутун жамоамизни таклиф этди. Тахминан соат бир-лар чамасида муҳарририят машинасида Ҳамид ака, Шуҳрат ака билан Оқилжонникига кетаётган эдик. Ҳамид ака: «Яқинда машина оласиз, қандок ўтиришни ўрганиб туринг», деб мени олдинга ўтказиб, ўзлари орқа ўриндикда гаплашиб келишарди. Кўрмаганининг кўргани курсин, деганларидай, биз ён ойнадан тирсакни чиқариб, тиржайиб кетяпмиз. Бир маҳал машинамиз Оқтепадан ўтиб, Сувенир фабрикасига яқинлашганда билдикки, ҳеч қайсимиз Оқилжоннинг уйини кўрмаган эканмиз.

– Хўв анави одамдан сўранг, Носирхон, – деди Ҳамид ака.
– Ҳарҳолда олдинда ўтирибсиз...

Келаётган киши чол экан. Машинамиз у кишига яқинлашганда аста тўхтади. Мен кабинадан бошимни чиқариб:

– Отаҳон, бу Шалом Алейхум кўчаси... – деб гап бошлаган эдим, чоли тушмагурнинг иши зарур эканми ё салом берди деб ўйладими:

– Ваалайкум ассалом... – деб қироат билан алик олди-ю, ўтди-кетди. Биз нима дейишимизни билмай, анграйганимизча қолавердик.

Шаҳри азимимизда зап кўчаларимиз бор эди-да: Петров, Жуковский, Верешчагин, Рудзутак, Заводской, Фрунзе, Калинин, Заречная...

КЎРИЧАК

Етмишинчи йилнинг охирироғида дўстимиз Ўринбой Ҳасановнинг таклифига биноан Абдулла иккаламиз водий сафарига отландик. Ўринбой Ўзбекистон Фанлар академиясида, Ботаника институтида ишлайди, йўнғичқа ва беда борасида йирик олим.

Сафаримизнинг учинчи куни Ўшдан Андижонга келяпмиз.

Гулбаҳор деган сўлим жойдан ўтганимизда йўл чеккасида турган бир йигит, бизни ҳам олиб кетинглар, дегандек ишора қилди. Ёнида бир ёшгина аёл, негадир икки қўли биқинида, букчайиб-рок турарди. Машинамиз улардан анча нарига ўтиб тўхтади. Ҳалиги йигит чопиб олдимизга келди. У ўпкасини босолмай илтижо қиларди:

– Илтимос, синглим кўричак бўлиб қолиб... Район марка-зигача олиб кетсанглар. Дўхтирга...

– Чикинлар.

Бечора қиз бола экан. Ўзи оғриқ дардига чидаёлмай ўтирибди-ю, нукул жилмайишга ҳаракат қилади, денг. Бир маҳал кўзлари тўла ёш, лабларида табассум билан акасига қараб деди:

– Вой ака, булар шоирлар экан.

У Абдуллани таниб қолган эди. Биз ҳам топдингиз, дегандай илжайиб қўйдик. Хуллас, машинамиз район марказига етиб келгач, йўловчиларни касалхонагача элтиб қўйиб, хайрлашдик. Катта йўлга чиққанимиздан сўнг мен Абдуллага қараб кулдим:

– Ана шоир, сизни ҳатто кўричаклар ҳам танийди...

Абдулла маза қилиб кулди.

МАЪҚУЛ БЎЛМАДИ

Раҳматлик Адҳам ака Ҳамдамовнинг юрган жойи нукул кулги эди-ку! У бутун водийликларни, водийликлар эса Адҳам акани танирди. Айниқса, каттаконларни айтмайсизми! Адҳам ака у пайтлар Фарғонанинг «Коммуна» рўзномасига муҳаррирлик қиларди. Обкомдагилар зерикиб қолса бас, у кишини йўқлаб турарди. Бир куни денг, обкомнинг биринчи котиби ўша пайтда янги чиққан ГАЗ-24 машинасини миниб, редакцияга келибди. Адҳам акани чақириб хол-аҳвол сўрашибди-да:

– Қани, машинага чиқинг, – дебди. – Фалон хўжаликни айланиб келамиз.

Адҳам ака машинага чиқибди. Машинанинг олдинги ўриндигида обком котиби ён ойнадан тирсагини чиқариб олган, ташқарига чирт-чирт туфлаб кетяптимиш. Орқа ўриндикда Адҳам ака... Яп-янги машина равон асфальт йўлда ғизиллаб кетаётганмиш. Обком котиби аҳён-аҳёнда Адҳам аканинг кайфияти-

ни билгиси келгандай қараб-қараб қўярмиш. Анча жойга бор-гач, машина орқага қайтибди. Асли мақсад бирон хўжаликни бориб кўриш эмас, янги машинани кўз-кўз қилиш, мақтаниш экан. Машина қайтиб келиб, бояги жойига тўхтабди. Шунда обком котиби мақтанмоқчи бўлиб:

– Қалай? – деб сўрабди Адхам акадан.

– Маъқул бўлмади, – дебди Адхам ака сир бой бергиси келмай.

– Нега? – дебди катта сал нафсонияти оғриб.

– Олдиндаги одам туфласа, орқада ўтирган одамнинг башарасига тушар экан, – дебди Адхам ака. – Мана шуниси маъқул бўлмади.

ХҲРОЗ ТАРЖИМОН

Экстрасенс деган гаплар энди эшитила бошлаган кунларда қорақалпоқларнинг Ўрозбой Абдурахмонов деган ёзувчиси қорақалпоқдан чиққан Мирзабой деган экстрасенс ва унинг кирди-корлари ҳақида «Чангалзор йўлбарси» деган китобча ёзган эди. Ўша китобчани мен ўзбекчага ағдариб, «Ёш гвардия»да чоп эттирган эдим. Китоб катта шов-шувга сабаб бўлган кунларда муаллифнинг ўзи уйимизга ташриф буюриб қолди. Жиндай отиб, қизишиб олгач:

– Оға, мана бу китобингизга бир дастхат ёзиб беринг, – деб қолди.

– Хўв, Ўрозбой, бу китоб меники эмас, сеники, – дедим хайрон бўлиб. – Мен фақат уни ўзбекчага ағдардим, холос.

Кайфи ошиб шундай деяётган бўлса керак, десам, йўк, жиддий.

– Йўк, китоб сизники, оға, – деб оёғини тираб туриб олса бўладими. – Илтимос, ёзиб беринг.

Бўлмади, ёздим:

«Қорақалпоқнинг Ўроз ёзувчисига, ўзбекларнинг хўроз таржимонидан!

Носир оғанг».

МАҲКАМОВ САЛИМ

Раҳматлик Қудрат Ҳикмат ғалати шоир эди-да! Юрса ҳам, турса ҳам, бирон билан субҳатлашса ҳам гапларида ўз-ўзидан кофия пайдо бўлиб қолаверар эди. Ҳатто трамвайда ҳам ёқанг-

дан ушлаб ўзига қаратиб оларди-да, шеър ўқиб бераверар эди. Ҳамма шеърларини ёд биларди, ҳатто, ўрисчага таржима қилинганини ҳам. Худди ўрисчани қўлда ясаб олгандай: «жерабонок, жерабонок...» – деб ўқиб кетаверар эди.

Бир куни лағмонхонада овқатланиб ўтирса, Салимжон ака Маҳкамов ким биландир кириб келибди-да, қўшни столга ўтирибди. Салимжон ака оқ-сарикдан келган, тепакал, ҳазил-мутойибага суяги йўқ, хушчақчақ одам эди раҳматлик. Бунинг устига яхши журналист, унча-бунча ёзувчилиги ҳам бор эди.

Бирдан Салимжон ака ён столда овқатланиб ўтирган Қудратга кўзи тушиб қолибди-ю, ҳазиллаша кетибди:

– Қудрат-пудрат, гаплари тўла хикмат...

Қудрат у кишининг гапларини қинғир қараб эшитиб турибди-да, истехзо билан «ҳим» деб кулиб жавоб қилибди:

– Маҳкамов Салим,
Дўппи кийиб юради
Кўринмасин деб, калим!

МАНА БУ МАШИНА БИЗНИКИМИ?

Низомжон Парда билан Раззоқ Абдурашид Масковдаги ёзувчиларнинг икки йиллик курсини эндигина битириб келган кезлари эди. Бир куни уюшмада учовлон учрашиб қолдик. Уюшма ҳовлисида чой ичишиб ўтириб, гапдан гап чиқиб, Низомжон сўраб қолди:

– Носир ака, кеча секретариат бўлибди, деб эшитдим. Нима масалалар кўрилибди?

Низомжоннинг бу саволидан Раззоқнинг кўзларида бир шумлик ўйнай бошлади. Мен жавоб бермасимданоқ гапни илиб кетди:

– Уюшма раҳбарияти масаласи кўрилди шекилли, а? – деб менга қувланиб қараб қўйди.

Мен ҳам унинг гапига ҳамоҳангроқ гап қилдим:

– Раҳбариятни янгилашмоқчи шекилли-да. Тўғри-да, Яшин ака ҳам чарчаб қолди чоғи, – дедим гапимга жиддий тус бериб. – Қизиги шундаки, бу масалани Яшин аканинг ўзи кўтарди. Ҳайрон бўлдик. Чамаси юқоридан шунга ўхшаганроқ бир шама бўлган-ов.

– Бўлса бордир, – деди Раззоқ менга кўзини қисиб. – Ёшлардан сайлаймиз, деяётганга ўхшайдими, Носир ака?

– Муғомбирлик ҳам эви билан-да, шоир, нима қиласиз писмиқлик қилиб? – дедим мен Раззоқни койиган бўлиб. – Ҳамма нарсани биласиз, шоир. Ўзингизнинг номзодингиз ҳам, мана бу Низомжоннинг номзоди ҳам бор биринчиликка. Ўзингизни гўлликка солманг. Тагин бир-иккитасиники бор эди, буни қаранг, ёдимдан кўтарилибди.

Ўзининг ҳам номзоди борлигини эшитиб, Низомжон:

– Йўғ-э... – деб сапчиб тушди. Оғзининг таноби қочганлигини билдирмасликка ҳаракат қиляпти-ю, эплаёлмаяпти. – Жа-а, ҳазилни ҳам қотириб қўясиз-да, Носир ака.

– Сиз менинг тенгқуриммисиз ҳазиллашадиган! Ишонмасангиз ишонманг. Аммо, шунақа гап бўлгани рост. Секретариатда гап кўпроқ сизнинг номзодингиз теварагида айланди.

– Нима деб?

– Нима деб бўларди? Ёш, ундан кейин истеъдодли шоир, бунинг устига Маскоп кўрган... Областан чикқан кадр, адабиётимизнинг келажаги, дейишди.

– Раззоқ ҳақида-чи?

– Раззоқ ҳақида ҳам кўп илик гаплар айтилди. Бироқ бир жиҳати сал тўғри келмай қолди. Бўлмаса бу сайланиб кетишига бир баҳя қолган эди.

– Қайси жиҳати?

– Э, бу шаҳарлик-да. Ҳадеб шаҳардан бўлаверадими? Сиз билан бизга ўхшаган кишлоқдан келганларнинг елкасига қачон офтоб тегади булар сайланаверса!

Низомжон қаддини ростлаброқ ўтирди.

– Тўғри айтасиз, ака, – деб Раззоққа ғолибона қараш қилди. Раззоқ ҳалиги ўзининг шаънига тегадиган гапларга парво қилмай, жилмайиб қараб турганидан жиндек шубҳа қилди. – Барибир ишонмайман. Сизлар мени лақиллатмоқчи бўляпсизлар.

Гўё менинг чапақай жаҳлим чикиб кетди.

– Э, қанақа одамсиз ўзи? Зарил кептими сизни лақиллатиб? – дедим нафсониятим оғриган бўлиб. Сўнг «юринг баққа-е», деб шашт билан қўлини маҳкам ушлаб, уюшма биносининг иккинчи қаватига судрадим. Тўғри консультантлар хонасига кирдик. У ерда Шомил ака Алядин ўтирган экан. Унга кўзимни қисиб гап бошладим. – Шомил ака, худойлигингизни айтинг, кеча секретариатда Яшин оқсоқолнинг ўрнига Низомжоннинг номзоди кўрсатилгани ростми ё ёлғонми?

Шомил ака кутилмаган бу гапдан ағрайиб, бир оз индамай

турди-да, бу ерда қандайдир шумлик бўлаётганини сезиб, умийроқ жавоб қилди:

– Да, вообше шунақарок гап бўлаётганга ўхшовди...

– Ана, эшитдингизми, шоир? – дедим яна бир бор фикримни мустақкамлаб.

– Эшитдим.

Учовлон иккинчи қаватдан секин пастга тушиб келяпмиз. Тагин кулиб билдириб қўямасин, деб Раззоқнинг бикинига туртиб қўяман. Назаримда у ўзини зўрға тутиб келяпти. Шундоқ уюшма эшиги олдига чиксак, олдимизга яп-янги гилосранг «ГАЗ-24» келиб тўхтади-ю, эшиги очилиб, машинадан Яшин ака чикди. Чарчаганроқ кўринадими, ҳар қалай саломимизга хушламайроқ алик олди-да, ичкарига кириб кетди. Шу тобда Низомжоннинг хаёлидан: «Тўғри-да, эрта-индин ўрнига ўтирадиган рақибини кўрганда ҳар қандай одам ҳам шундай хушламайроқ алик олади-да. Оксоколни ҳам тушуниш керак!» – деган гап ўтгани шундоқкина билиниб турар, кўнглидаги майда-чуйда шубҳалар тумандек тарқалиб, ўзининг раис бўлиб сайланажаклигига чиппа-чин ишонган эди.

– Хўш, Носир ака, – деди у ростакамига жиддий тортиб, – энди мана бу машина бизникими?

Шу ерда Раззоқнинг шайтони дош беролмади. Товушини баралла қўйиб қаҳ-қаҳ уриб юборди-ю, туппа-тузук ривожланиб келаётган шумликни барбод қилди-қўйди.

МЕН «ИЕ» ДЕДИМ

Турғун Пўлат «Шарқ юлдузи»га келганининг иккинчи йили эди. Биринчи йили одамови бўлиб, ходимларга қўшилмай юрди-да, иккинчи йили жуда сингишиб кетди. Кўпинча юраги панд берарди раҳматликнинг. Доим нолигани-нолиган эди. Ахийри бўлмади, юрак дардидан кетди шўрлик.

Биз ишга ҳаммадан илгари келардик. Бир куни эрталаб хонада иккаламиз ўтирибмиз. Турғун ўтириб-ўтириб, бирдан «ҳи-и-и» деб кулиб юборди.

– Ҳа, тинчликми, Турғунбой? – дедим мен ҳайрон бўлиб.

Бир оз ўтгач, Турғун ўзини аранг босиб олиб:

– Бир зўр дори топдим, – деб қолди кўзёшларини артиб. – Юракка!

– Топган бўлсангиз яхши, ичинг, – дедим мен.

– Ичсам возбуждать қияпти-да, – деди у.

– «Возбуждать» қилса келин билан машварат қилинг, – дедим мен.

– Машварат қилсам... юрак ишдан чикапти-да, – деди у. Мен «не» дедим, у «хи-и» деб қийкириб кулди.

ТЎҒРИ АЙТАСИЗ, УСТОЗ

Низомжон Парда деган шоирни ҳамма билса керак. Сурхон воҳасидан. Оқ кўнгил, кишлоқона содда йигит. Нима десанг, Ойбек домлага ўхшаб дарров ишонади қолади. Иттифоқо у бир куни Тошкентга келганида:

– Носир ака, мен сизни ҳурмат қиламан. Сиз менинг устозимсиз, – деб гапни баланд авждан бошлади. Бу шоир нима демокчи, деб кутиб турибман. – Эллиқ йиллигимни нишонламоқчиман, ака.

– Э, муборак бўлсин, шоир. Қачон?!

– Келаси йил, – деди Низомжон оғзининг таноби қочиб. – Таклиф қилсам, борасизми?

– Бажонидил, шоир. Бироқ ўзингиз биласиз, йўл узок. Мабодо, шунақа бир сабаблар билан боролмай қолсам хафа бўлмайсиз, шоир. Лекин шуни айтиб қўяйки, Тошкентда, Навоий театрида ўтказганингизда албатта бораман.

– Э, Носир ака, сиз шунақасиз, нуқул ҳазилга оласиз, – деди ранжигандай. Бундай қарасам, кўзлари кулиб турибди, шунақа бўлишидан жишдек умидворлиги ҳам йўқ эмасга ўхшайди. Мен гапимни янада чуқурлаштирдим:

– Э, қанақасиз, шоир? Нима, Абдулла Орипов, Ўткир Хошимовларнинг сиздан ортиқ жойлари борми? Йўқ, ҳечам ортиқ жойлари йўқ. Қайтанга сиз баландсиз улардан, тоғли вилоятда яшайсиз. Тоғ баландми ё шаҳар? Уларники ўтди-ку Навоий театрида.

– Тўғри айтасиз, устоз.

– Мана энди ўзингизга келдингиз.

Келаси йил шундай бўлишига шоирда заррача ҳам гумон қолмаган эди.

ЖУДА ҚАЙСАРСИЗ-ДА

Низомжон Парданинг навбатдаги шеърини тўплами одатдагидан кўпроқ ётиб қолди нашриётда. У пайтда Шавкат Раҳмон бўлим мудирини, Раззоқ Абдурашид катта муҳаррир. Тўплам-

дан нашриётнинг кўнгли тўлмаса қийин экан. Шавкат Раззоққа оширди, Раззоқ Шавкатга, Шавкат эса тақризчига... Тўплам худди баскетбол тўпидай ундан бунга, бундан унга оширилавергач, муаллифнинг тоқати тоқ бўлиб, директорнинг олдига арз қилгани кирди. У пайтда нашриётга Эркин Воҳидов раҳбарлик қиларди.

Эркин ҳам худди Низомжондай бир шоир. Каттиқ-курум гапирса, ўртоғини хафа қилиб қўяди. Гапирмай деса, у ҳам бўлмайди. Чунки тўпламингиз яхши деса – босиш керак. Босиб бўлмайди, бўш. Бўш деб бўлмайди, чунки ўртоғи хафа бўлади. Бир амаллаб сих ҳам, кабоб ҳам куймайдиган қилиб жавоб қилди:

– Низомжон дўстим, ўзингиз ҳам жуда қайсарсиз-да, – деди кулиб. – Шунини пишиқроқ ёзиб қўя қолсангиз-ку, бунчалик оворагарчилик йўқ эди...

Шоирда бунақа салоҳият бор-у, бироқ атайлаб бўш ёзган, қайсарлик қилган бўлиб чиқди. Бундан Низомжон заррача ҳам хафа бўлмади.

– Тўғри айтасиз. Шунақа қилсам бўларкан, – деб тўпламини олиб чиқиб кетди.

АГАР ҲУСАЙН БОЙҚАРО БЎЛСАНГ ҲАМ

Маҳмудали Юнусов домлани кўпчилик зиёлилар яхши билишади. Жуда билагон, жуда мулойим, жуда юмшоқ, маданиятли домла эди раҳматлик. Шунча йил кўшни бўлиб туриб, бировни сен деганини, овозини бир баҳя кўтариб гаплашганини билмайман. Замоннинг зайлини қарантки, шундай билагон домла ҳам давр домидан четга чиқолмай, Чўлпонсиз, Қодирийсиз, Фитратсиз, Авлонийсиз «Йигирманчи йиллар адабиёти», «Традиция ва новаторлик» деб юриб, ўтиб кетди. Ҳозирги замон аршини билан ўлчанганида домла шўрликдан битта-иккита мақола ё қолади, ё қолмайди.

Домла билан кўп ҳазил-мутойиба қилардик. Баъзан оғир гапларни ҳам айтиб юборган пайтларим бўларди-ю, домла индамасди, кулиб қўя қоларди. Янгамиз – раҳматлик Софя Николаевна ҳам ниҳоятда маданиятли аёл эди.

Бир кунни денг, офтобнинг тафти қайтгач, мундоқ балқондан пастга қарасам, домла скамейкада ўтирган экан. Олдида аравача. Афтидан, набирасини овутиб ўтирган бўлса керак. Пастга тушдим. Домлага салом бериб, ёнига ўтирдим. Домла

шивирлабгина алик олди. Шундан билдимки, набираси ором оляпти.

– Набирангизнинг исми нима бўлди? – деб сўрадим шивирлаб.

– Алишер, – деди домла астагина.

«Домланинг катта ўғли Вадик. Бу ором олаётган чақалоқ ўша Вадикнинг ўғли, – деб хаёлдан ўтказдим. – Қизиқ замон бўлди-да! Бу Алишернинг бобоси – ўзбек, бувиси – хохол, онаси – латиш. Ўзи ким бўлди?!»

Шу хаёлда турганимда ичкаридан укамнинг ўғли Нарзулла чопиб чиқиб, опасини чақириб қолди:

– Дилфуз!

Домла жон ҳолатда чап кафти билан оғзини босиб, «жим» дегандай ишора қилди. Чунки набираси ухлаётган эди-да!

Қандай қилиб муносабат билдирсам экан, деб тургандим, дарров баҳона ҳам топишди-қолди. Мен дарҳол укамнинг ўғлини: «Бери кел!» – деб чақирдим. Келди. Сўнг ёқасидан маҳкам ушлаб, танбеҳ бердим:

– Нега бақирасан, аҳмоқ! Биласанми бу аравачада ким ором оляпти? Бу – қандайдир ўн бешинчи асрда яшаган Фиёсиддин Кичкинанинг ўғли эмас, халқлар дўстлигидан бино бўлган Алишер! Агар Ҳусайн Бойқаро бўлсанг ҳам жим юр! – деб чакка-сига бир шапалоқ тортиб юбордим. Бола бечора нима учун калтак еганига тушунмай, йиғламсираб нари кетди. Домла эса хангу манг бўлганича, кўзойнаги тепасидан менга бақрайиб қараб турарди.

Ғалати замонлар келди-да: янгамиз билан домлажонимиз оламдан ўтгач, кичик ўғли Бехзод – Боря, набираси Алишер – Алик бўлди кетди. Нима қилайлик? Замонанинг зайли экан-да!

ИНГИЧКА ВА ЙЎҒОН

Менинг тенгқурларим «Алифбе»ни тугатиб, «Ҳафтияк»ка ўтган муллавааччалардай, ҳикоя ёзишни ўрганиб олиб, қиссага қул ура бошлаган пайт эди. У вақтларда Ёзувчилар уюшмасида яхши-яхши удумлар бўларди. Яъни, бирон-бир яхши асар пайдо бўлгудай бўлса, дарров уюшма клубига тўпланишиб, ўша асарнинг ютук ва нуқсонлари, фазилатлари ҳақида мунозара қилишар, бу муаллифнинг ўзига ҳам, мунозара иштирокчиларига ҳам қони фойда эди. Бу пайтларда Ўлмас Умарбековнинг «Севгим, севгилим» деган қиссаси эндигина «Шарк юлдузи»да

чоп этилган эди. Ўша қисса муҳокама қилинадиган бўлиб қолди. Адабиёт ихлосмандлари – аксарияти ёшлар – уюшмага, Ҳамид Олимжон номидаги залга тўпландик. Муҳокама бошланди. Кечани Туроб ака олиб борарди. Унинг ўнг ёнида Ўлмас, чап ёнида эса Асқад Мухтор. Ҳар ким билганини гапиряпти: биров мақтаяпти, биров баҳоли қудрат танқид қиляпти. Навбатдаги нотик танқидчи шекилли, асарни ўз кўнглида чунонам савалаб кетдики, унинг гаплари нафақат муаллифнинг, ҳатто залда ўтирганларнинг ҳам гашига тегди. Нима эмиш? Ўлмас Умарбеков қиссанинг ўн уч жойида «ингичка қош» деган ибора ишлатганмиш! Илми қаранг!

Азиз иккаламиз залда ёнма-ён ўтирган эдик. Майнавозчиликка мажлис раҳбариятига куйидагича хатча чиқариб юбордик:

«Ўн учта ингичка қош
жамланса агар,
Бўлар бир йўғон қош.
Бамисли бароқи
ул Толиб Йўлдош!
Буни ёзмишдир:
Азиз Абдураззоқ
ва Носир козок!»

Пастдан кузатиб турибмиз. Хат Туроб аканинг қўлига тегди. Очиб ўқиб, оғзининг таноби қочди. Сўнг Асқад аканинг олдиларига суриб қўйди. Асқад ака ҳам ўқиди. Кулмади. Нимадир ёзиб, қайта Туроб аканинг олдига суриб қўйди. Шу икки ўртада Туроб ака раислик вазифаси билан алаҳсиб қолди-ю, хатни буклаб чўнтагига солиб қўйди. Хуллас, мажлис поёнига етиб, тарқай бошладик. Азиз иккаламиз Чилонзорга кетишимиз керак. Ташқарида Туроб аканинг чиқишини кутиб турдик. Негаки, Туроб аканинг «ГАЗ-21»и бор. Хуллас, Туроб ака чикқач, ҳаммамиз машинага ўтирдик. Азиз тагин гапни бояги хатдан бошлади.

– Асқад ака ҳам нимадир ёзди шекилли хатнинг тагига?

– Қани, кўрамиз-да, – деб Туроб ака чўнтагидан хатни олиб, машина чирогига солиб ўқиди-ю, хохолаб кулиб юборди. Караса, Асқад ака хатнинг тагига:

«Ингичка ва йўғон –

Анжонда бўғон!» – деб ёзган экан.

АСТАЪФИРУЛЛО

Яратилган ва яратилажак асарларнинг савиясию буй-басти ҳар хил бўлганидек, уни яратаётганларнинг ҳам кўринишлари ҳар хил: бири қуюқ соч, бири талакал, бири узун, бири қисқа, бирови семиз, бирови ориқ дегандай... Ҳозир айтаман, сиз ҳам танийсиз: классик адабиётимизнинг бир билимдони бор. Жуда куйди-пишди, йўқ ердагини излаб топадиган, меҳнаткаш. Майли, тепакаллигини айтмайман-у, агар ростмана йигитлар билан буй бўйлашганида оёғининг учида турса, елкасидан келадиган дўмбоқчина домла. Энди танигандирсиз? Танимаган бўлсангиз, таниб олинг: Муҳсин домла Зокиров! Ўша домлага Машраб ҳақида бир мақола ёзишни буюрганимизга роса йигирма кунча бўлди. Хадеганда келавермагач, телефон орқали чакиртирдик. Келдилар. Салом-алиқдан кейин:

– Домлажон, бу қандок бўлди?! – дедим гина қилиб. – Бу аҳволда бизларни муштарийларнинг олдида ёлғончи қилиб қўясиз-ку. Ваъдангиздан ўн кун ўтиб кетди.

– Биламан, – деди домла тақир бошини дастрўмоли билан артиб. – Нима қилай, мазам бўлмай қолди. Тайёрлаяман.

– Тезлаштиринг, домла. Ойномамиз тайёр бўлиб қолди. Кечикасиз.

– Нима қилай энди. Кеча дўхтир чакиртирган эдим, қон босими нақ бир юз саксонга чиқиб кетибди.

Домланинг шу гапини эшитиб, жиндек шумлигим тутди:

– Кап-катта одамсиз, домла, – дедим жиддий қовоғимни уйиб. – Нима қиласиз ёлғон гапириб?

– Йў-ўқ, ишонинг ахир...

– Э, кизикмисиз, домла, – дедим у кишига бир оз энгашиб.

– Ўзи бўйингиз бир юз йигирма-ю, қандай қилиб бир юз саксонга чиқиб кетади?

Домла нима дейишини билмай, кўзойнаги тепасидан менга бакрайиб қараб турди-да, «астаъфирулло», деб кулиб юборди.

ҚАЧОН УЙЛАНАСАН?

Ўзбек адиблари орасида Шухрат акалақа халқ урф-одатларини биладиган камдан-кам топилади, десам муболага бўлмас. Қайси ёзувчининг уйида тўйми, йиғинми ё азами, барибир, раҳматлик дарров ташаббусни қўлга олиб, уни қил, буни қил, деб ёш-ялангларни ишга солиб юборарди. Мен у кишининг бу ғирт

савобли ишларини «Шарқ юлдузи»да бирга ишлаган чоғларимизда кўп кўрганман. Ишлаб чарчамайдиган жуда серғайрат одам эди. Гоҳида қилган савоб ишлари туфайли панд еган пайтлари ҳам бўлган.

Бир куни эрталаб келиб, ишлаб ўтирсам, эшикдан Шухрат ака кириб келди-ю, саломимга бўлар-бўлмас алик олиб, хонасига ўтиб кетди. Мен у кишининг бундай ғайритабиий одатини илгари кўрмаганим учун ҳайрон бўлиб елкамни қисдим-да, ишимни килавердим.

Сал ўтмай Шухрат ака шашт билан ичкаридан чиқиб келдилар. Қарасам, важоҳатлари чаток.

– Падарингга қусур... – дедилар у киши тепамга келиб. – Қачон уйлтанасан сан, а?

Мен бундай муомаладан сўнг бирпас ағрайиб қолдим-да, ўзимга келгач сўрадим:

– Нега зарур бўлиб қолди менинг уйланишим сизга?!

– Ҳадеб хотиннинг захрини мен тортавераманми! – дедилар. Бундай разм солсам, бояги жаҳлдан асар ҳам қолмабди. Юзларида қандайдир юмшоқлик пайдо бўлган эди. – Сен ҳам торт-да!

– Фамхўрлигингиз учун раҳмат, ака!

Кейин маълум бўлишинча, ўша куни янгам билан ади-бади айтишиб келиб, аламини мендан олаётган эканлар.

ТРАМВАЙ ИЗДАН ЧИҚИБДИ

Эллигинчи йиллар. САГУда таҳсил олардик. Замон нотинч эди. Зиёлиларни, ёзувчиларни битта-битталаб тераётган давр эди. Камина Дархонариқда бир қариндошимизникида турардим. Ўқишга ўша жойдан қатнардим. У пайтда Пушкин кўчасидан учинчи трамвай қатнардди. Эрталаб дарсга келаётганимда трамвайда Фулом Каримов домлага кўзим тушиб қоларди. Ўша ёқда турса керак-да. Мен домланинг кўзига тушмаслик учун орқароқда одамлар орасида турардим. Трамвайимиз Инқилоб хиёбонига келганида бирдан ғийқ этиб тўхтади. Одамлар орасида гала-говур бошланди. Трамвайимиз издан чиқиб кетибди!

Мен одамлар орасидан сирғалиб чиқиб, зипиллаб кетдим. Аудиторияга кирсам, битта-иккитасини ҳисобга олмаганда ҳамма болалар келиб ўтиришган экан. Салом-алиқдан сўнг мен ҳовлиқиб, ҳозиргина трамвайимизнинг издан чиқиб кетганини, ўша трамвайда Фулом Каримов домламиз ҳам келаётга-

ничи ҳовлиқиб гапириб бердим. Орамизда шумлар етарли эди. Домла дарсга кириши билан Рўзи Муқимов деган ўртоғимиз қўл кўтарди:

– Домла, шу учинчи трамвай изидан чиқиб кетибди, деб эшитдик. Шу ростми? – деб сўради.

Домла бу гапнинг дарсга нима алоқаси борлигини билолмай бир оз турди-да:

– Ҳа, – деб чайналди. – Менам шунақа деб эшитдим. Қани, дарсни бошладик бўлмаса...

Домламиз жуда эҳтиёткор эдилар. Шунинг учун эҳтиёт бўлиб жавоб қилаётган эдилар. Бўлмаса мен ҳам, домла ҳам ўша трамвайда эдик. Шу трамвай билан бирга издан чиққан эдик. Замон нозик эди-да! «Ҳа, кўрдим, издан чикди!» – деса худди замон издан чикди, дегандай эшитилар эди. Шу маънога йўйиб, керакли жойга шипшитадиганлар ҳам бор эди. Домламиз бечоранинг чайналаётгани эҳтиёткорликдан эканини билиб турсак-да, гўрлигимиздан бўлса керак, бошларимизни стол тағига олиб, пикир-пикир кулар эдик.

ҲА, ОНАИЗОР-А!

Шукрулло ака ҳам бир маҳаллари ёш бўлган. У ҳам кўп қатори шеърни ўтириб ёзган, ётиб ёзган... Тўлғониб ёзган, ўйла-ниб ёзган.

Кўпинча шоир зотининг қора ишга тоқати йўқроқ, ётиб ўйлашга мойилроқ пайтлари мўлроқ бўлади.

Қоратошдаги ҳовлиларида бир парчагина ерлари бўлиб, Шукрулло аканинг онаси ўша жойда турли-туман кўкатлар ўсти-рар, уни муҳаббат билан парваришлар экан. Ўғлининг кун бўйи бирон фойдали иш қилиш ўрнига хаёл суриб ағанаб ётганини кўрган онаси:

– Нуқул осмонга қараб ўйлаб ётаверасанми? Бирон-бир фойдали иш қилсанг бўлмайдим, ўғлим? – деб гина қилибди.

– Бекор ётганим йўқ, ойи, – дебди Шукрулло ака. – Шеър ўйлаб ётибман.

Кунлардан бир кун эшикни тақиллатиб почтальон кириб келибди-ю, Шукрулло аканинг қўлига нақд саксон сўм санаб берибди.

– Бу қанақа пул, ўғлим? – деб сўрабди онаси хайрон бўлиб.

– Бу анов кунги ўйлаб ётганимга келган пул, – дебди кери-либ Шукрулло ака. – Шеър ёзиб, редакцияга олиб бориб бер-гандим. Ўшанга...

Шукрулло ака пулни тугал онасининг қўлига тутқазибди. Она шўрлик узундан-узун дуо қилиб, шоир ўглини алқабди.

Она ҳам хурсанд, бола ҳам.

Бир куни бундок караса, шоир боласи ҳовлидаги кўкатларнинг ўтини юлиб юрганмиш.

– Ҳай-ҳай-ҳай, боласи тушмагур-а жўякларнинг орасида нима қилиб юрибсан, ивирсиб?

– Бегона ўтларини юлиб, тозалаб қўймоқчийдим, – дебди шоир ўғил.

– Бегона ўтларни тозалаш ўзимдан ҳам ортмайди, болам, – дебди онаизор боласига ачиниб. – Ундан кўра уйга кириб ётиб ўйла!

Ха, онаизор-а!

ТОШКЕНТ ШЕВАСИ

Шухрат ака бўш келадиганлар хилидан эмас. Баъзан бир гапни айтиб қўйиб, айтган гапи тўғри эмаслигини сезиб турса ҳам ўзининг «ҳақ»лигини исбот қиладиган одам эди. Бир куни тахририят телефонида москвалик таржимони билан гаплаша-ётиб, гап орасида «двенадцать» деган гапни «дванадцать» деб талаффуз қилиб юбордилар. Кейин гаплашиб бўлгач, эсларига солган эдим, пинакларини бузмай жавоб қилдилар:

– Мен Тошкент шевасида гапирдим.

– Ё товба, – дедим мен ёкамни ушлаб. – Ўрис тилининг ҳам тошкент шеваси бўлар экан-да, а?

ҚАНИ, ЧОЙГА ҚАРАНГ

Ижод кишилари жуда ғалати одамлар бўлишадди-да. Бир хаёлга чўмиб кетсалар, ўзи ижод қиладиган оламга шўнғиб кетиб, теварак-атрофида нималар бўлаётганидан хабари бўлмайд қолади. Раҳматлик Юнус Ражабий домла ҳам ўшанақалар тоифасидан эдилар. Йўлда кетаётиб ҳам хиргойи қилиб, хаёли ёзаётган мусиқасида бўларди.

Бир куни чойхонада чой ичиб ўтириб ҳам қўлларини ғалати ҳаракатга келтириб, хиргойи қиладиганини сезмай қолибди. Шунда ёнгинасида ўтирган таниши у кишидан сўрабди:

– Нима қиляпсиз, Юнус ака? Дам солаяпсизми?!

– Ҳа, дам солиб, дам олиб ўтирибман, – дебди қувланиб кулиб. Сўнг бир пиёла чой қуйиб, ҳалиги одамга узатибди. – Қани, чойга қаранг, тақсир.

ЎТИРДИНГИЗМИ, ЖАНДАРМ БЎЛИБ?

Илгарилари деярли ҳар куни мажлис бўлар, у мажлис керакми, йўқми, сенга алоқаси борми, йўқми, барибир, ўтиришинг керак эди. Шундай мажлисларнинг бирига Иззат ака иштирок этиши керак экан-у, негадир келолмай, у кишининг ўрниларига Азиз ака Қаюмов қатнашибди. Шунда эртасига Иззат ака Азиз акани учратиб, қойил қилдимми, дегандай қулиб дебди:

– То охиригача ўтирдингизми мажлисда, жандарм бўлиб?

– На чора, ўтирдим охиригача сизнинг йўқлигингизни билдирмай, – деб жавоб қилибди Азиз ака ҳам бўш келмай.

Таёқнинг икки учи бўлганидек, ҳар қанақа гапнинг ҳам икки томони бўлади. Устоз шогирдининг топқир жавобидан, гапнинг иккинчи томони ўзига келиб текканидан завқланиб қулиб юборибди.

ҲОЖАТБАРОР

Дўрмон деганга биринчи гада зиёли аҳлининг кўз олдига у ердаги ёзувчиларнинг оромгоҳ боғи келади. Нимаям бўлди-ю, ўша оромгоҳнинг бетон девор билан қуршаб олинган ҳудудидан дала ҳовлиси йўқ ёзувчи ва шоирларга бир парча-бир парчадан чорбоғ ажратиб беришди. Аслида деҳқончиликдан йироқ бу чорбоғчилар ишни нимадан бошлашларини билмай, ҳаяжон ва севинч туйғуларига ғарқ бўлиб, питиллашиб юрган кунларнинг бирида Бобоҳон Шарипов деган оғайнимиз, дўстимиз Ҳасан Тўрабековнинг олдига маслаҳат сўраб келибди. Чунки Ҳасанжон Бобоҳон билан бир нашриётда ишлашади, чорбоғни бир-икки йил илгари олиб, мўлжалидаги уйни қарийб битказай деб қолган, ҳарҳолда тажрибаси бор эди. Бундан ташқари, Ҳасанжон жуда камтарин, хушсуҳбат, қўлидан келса бировга ёрдамни аямайдиган дилбар йигит. Гавдадан худо берган, Бобоҳонга эса пешонадан. Икковига бундай қарасангиз, худди Гоголь ҳазратларининг Бобчинскийси билан Добчинскийси кўз олдингизга келади...

Ҳа, ўтлаб кетмайлиг-у, уларнинг маслаҳатлари нима ҳақда бўлганлигидан гаплашайлик.

– Ҳасан ака, – дебди Бобоҳон, – ерни олдик, қозикларни қокдик, ўзим деҳқон фарзанди бўлсам ҳам кетмон ишларидан чиқиб қолган эканман. Бу етти сотиҳ жойни қачон чопиб, қачон у-бу экаман, деб ҳайронман.

Дунёнинг ишларига ҳайрон қоласан. Бобоҳон Хоразмдай жойдан келган-у, меҳнатга унча ўқуви йўқ, Ҳасанбек эса гирт тошкентлик, меҳнат деса ўзини томдан ташлайди. Ҳарс-хурс қилиб ишлайверади, ишлайверади. Бунинг устига шу гавдаси билан пазандалигини айтмайсизми? Агар масаллиғи бўлса, бир-пасда жиз-биз қилади-қўяди. Аввало муомаласи ширин, пиширган таоми ундан ҳам ширин...

Ҳасанбек кетмон дастасига суяниб, Бобоҳоннинг гапини диққат билан тинглаб турар, унинг аслида қора лўппи юзлари офтобда кўп ишлаганидан бўлса керак, янаям қорайиб кетган, азбаройи кўп терлаганидан эғнидаги чурк-чурк тешик майкасининг бари юқорига сурилиб, тагидан жундор қорни очилиб турар эди.

Бобоҳоннинг муродини Ҳасанбек тез илғаб олди.

– Бўлмасам, бундай қиламиз. Сиз овора бўлиб ўтирманг, дўстим. Шундоқ бозорга тушасиз-да, иккита мардикор олиб чиқасиз. Чопадиган жойни кўрсатасиз. Бир кунда ест қилади-кетади.

– Э, бу гапни жуда яхши айтдингиз, Ҳасан ака. Қаранг, шу хаёлимга келмаган экан, – деди-ю, бир оз ўйланиб қолди.

– Сиз қийналманг, Бобоҳон Шарипович, – деди Ҳасанбек унинг нимани ўйлаб турганини фаҳмлаб. – Агар хўп десангиз мардикорларни ҳам ўзим топиб бераман.

– Э, раҳмат-э, Ҳасанбек ака, – деди Бобоҳон хурсанд бўлганидан боши осмонга етиб. – Бўпти, келишдик. Қачон бошлаймиз бу ишни?

– Бугун кеч бўлиб қолди. Эртага. Эрталаб мардикор бозорида талабгорлар кўп бўлади.

– Ундай бўлса биз сиз билан қаерда учрашамиз?

– Эрталаб соат саккизларда. Мардикор бозорида, Чорсу-нинг юқорисида. Келишдикми?

– Келишдик... – деди-ю, шу гап бошланганидан бери кўнглининг бир чеккасида турган андишали бир гапни сўрашга журъат этди: – Неча пулдан олар экан улар? Қиммат сўрамасмикан?

Ҳасанбек унинг чиқим масаласида сермулоҳазалигидан ичичидан андек оғринса ҳам тезгина жавоб қилди:

– От билан туя бўлармиди, Бобоҳон Шарипович, саккиз юздан бир минг олти юз купон берсангиз бўлди-да.

Бобоҳон бу нархни эшитиб, хурсанд бўлиб кетди. Негаки, Ҳасанбек айтган нарх у кўнглида гумон қилиб турган нархдан уч-тўрт баробар арзон эди.

– Бўпти-е! – деб юборди у.

Шундай қилиб десангиз, улар эрталаб Чорсунинг юқорисида, трамвай изи ёнидаги мардикор бозорида учрашдилар. Ваъда қилингандай Ҳасанбек бирпасда иккита чапдаст йигит билан учрашиб, савдони пиширди. Йигитлар кўпам савдолашиб ўтирмадилар, студент бўлса керак. Тахминан кечаги Ҳасанбек мўлжал қилган нархга кўнишди. Шундай қилиб, тўртовлон машинага ўтиришиб, Дўрмонга қараб жўнашди. Бордилар, ерни кўрсатдилар, кўрдилар.

– Хўп бўлмаса, ишларингиз бароридан келсин, мен кетдим, – деди Ҳасанбек.

– Раҳмат, Ҳасанбек ака, – деди Бобоҳон миннатдорчилик билдириб.

– Арзимайди, – деди Ҳасанбек бурилиб кетаётиб. У беш-ўн кадам юргач, бошига бир фикр келиб қолиб, орқасига ўгирилди. – Ие, бу чой-пой нима бўлади? Бу йигитлар ҳали наҳорини ҳам очмаган бўлишса керак.

Мардикор йигитлар тушунган одамнинг садағаси кетсанг арзийди, дегандай Ҳасанбекка меҳр ва умидворлик билан тикилиб турар эдилар.

– Ие, буёғини ўйламабмиз-ку, – деди Бобоҳон йигитларга бир-бир қараб. – Тушлик нима бўлади?

– Тушлик бир гап бўлар, Бобоҳон Шарипович. Ҳозир йигитлар бизникига бориб, жиндек чой-пой ичиб олишсин.

– Ҳа, айтгандай... – деб Бобоҳон мардикор йигитларга қаради. – Ҳали бу ерда қозон-товоқ ҳам йўқ. Анави халтада у-бу нарсалар бор, олволинглар, йигитлар.

Улар узун-қисқа бўлиб Ҳасанбекка эргашдилар.

Эрталабки чой ичилгач, йигитлар кетмон ва белкуракларни елкаларига олишиб, ишга отланишди. Бобоҳон ҳам қўзғалган эди, Ҳасанбек уни тўхтатди.

– Йигитларнинг ўзлари ишлашаверади, Бобоҳон Шарипович, – деди Ҳасанбек пиш-пиш дам олиб. – Сиз менга керак-сиз. Агар хўп десангиз, би-ир қўлбола ош дамлаймиз. Сиз у-буга қарашиб турасиз. Тайёр бўлганида йигитларни чақирамиз. Бўпгими?

Мардикор йигитлар ошнинг дарағини эшитиб, анча дадилланиб ишга отландилар. Ҳасанбек билан Бобоҳон эса тушлик тадоригини бошлаб юбордилар.

Орадан бир оз вақт ўтгач, теварак-атрофни доғ қилинган ёғ хиди тутиб кетди. Ҳасанбек қозон атрофида гиргиттон, Бобо-

хон эса икки оёғини чўзиб ўтирганча сабзи тўғрапти. Ахён-ахёнда ҳавони ҳидлаб «оҳ, оҳ, оҳ» деб кўяди. Ана шундай иштаҳага эрк бериб, ошқозонида нималардир гимирлаб ўчок томонга тез-тез қарашга мажбур бўлиб ўтирганида Ҳасанбек гавдасига ярашмаган бир чакқонлик билан пицдираб келиб қолди. Кўлида тақсимча, тақсимчада бирталай жизза, ҳозиргина ёғдан сузиб олинган, офтоб нурида олтиндай товланиб, жаннатий таомларнинг бўйини таратиб турибди. Бобохон буни кўриб, тамом ихтиёри қўлдан кетган одамдай кўзларини чирт юмиб:

– Оҳ, оҳ, оҳ... – деб кўйди. – Ичимсиз-да, Ҳасанбек ака, ичимсиз.

Жаннатий таом, соф ҳаво, ўйлаган ишлари юришди, ёнгинасида кўнглидаги гапларни бир имо ё бир қарашда тушунадиган дўст парвона, тагин нима керак йигит кишига?

Йигитга керак нарсани бу аълю кайфиятнинг ўзи кашф қилди: Ҳасанбек ийиб кетиб, анчадан бери кўз қорачигидек асраб, ёмон кўзлардан нарироққа беркитиб қўйган рус арағини чиройли бўйинчасидан қимтибгина ушлаб олиб чиқди. Оғзини очиб, чети учган пахта гуллик пиёлаларга авайлаб қуйдилар. Биринчисини сўзсизгина қулт-қулт ичиб, боядан бери тақсимчада туравериб, кишини маст қилувчи ҳидини ҳавога таратиб ҳовури босилган жизза билан газак қилдилар. Тагин ва яна тагин такрорланди бу иш.

Гап билан ва яна нима биландир... овора бўлиб, ошнинг зирвагини қозонга анча кеч солишди. Шунга қараб ошни ҳам кеч дамлашди. Соат чамаси тўртдан бешига қараб кета бошлаган пайтда Ҳасанбек қорбоғидан чиқиб қичқирди:

– Ҳо-о, йигитлар!

Мардикорлар аввалига далада кўринмади. Иккинчи бор қичқирганида ўнг томондан овоз чиқди:

– Кетяпмиз...

Кўринишдан йигитларнинг бояги важоҳатларидан асар ҳам йўқ эди. Ё роса ишлаб чарчашган, ё эса қоринлари обдан оч. Тушликсиз ишлаган-да, бечоралар. Тушда совуқ сув билан Бобохоннинг халтасидаги бўлка нонни ковшаган бўлишлари мумкин. У нима бўлади ишлаб турган одамга!

Гап билан овора бўлиб, тушликни кечликка улаб юборгани учун хижолат бўлибми ё бошқа сабаби борми, Ҳасанбек улардан ҳол сўрамади, индамай олдинга тушиб, ҳовлига бошлаб кирди.

- Қалай, йигитлар? – деб Бобохон кўнгил сўраган бўлди.
- Бўлди, – деди йигитлардан бири.
- Вой маладес... Ҳаммасини бўлдингларми?
- Ҳаммасини.

Йигитлар қўлларидан кетмон, белларини бир чеккага қўйиб, нарироқда жилдираб оқиб турган сувда ювиниб, артиниб келиб, дастурхон теваарагига чўкишди.

Бир маҳал ош келди дастурхонга. Бир оз ранги куйгансимон, аммо хиди зўр. Гўштлариям мўл-кўлгина, суяклари ҳам мен мана бу ёкдаман, дегандай ошнинг у ер-бу еридан туртиб чиқиб турибди денг. Енг шимариб ош ейишга тушиб кетишди. Биров бировга индаш йўқ. Иккалови боғлаб ташлаганми, бояги шишанинг қораси ҳам кўринмайди. Жиндек-жиндек ичганларини билдирмоқчи эмаслар. Балки индамай ўтирганлари шунинг учундир. Балки... Аммо, йигитлар сезишди: жиндек ранглари ўзгарганидан сезишди, кўзлари кизариб қолганидан сезишди, оғизларидан чиқаётган хиддан сезишди. Аммо, индашмади. Нимаям десин? Ўзларинг ичиб, бизларга қўймабсизларам, дейдими? Йўқ, бу одобдан бўлмайди. Бошида бунақа келишилмаган. Ваъда қилинган ҳақларини олса бўлди, вассалом!

Йигитлар ҳақларини олишди. Олишганда ҳам келишилган нархдан анча кўп олишди.

– Саккиз юз купондан гаплашган эдиг-а, сизлар билан? – деди Бобохон ош ейилиб бўлингач, кўзлари сузилиб. – Мана сизларга тўққиз юз купондан бир минг саккиз юз купон. Яхши йигитлар экансизлар... Студент экансизлар. Биз ҳам студент бўлганмиз. Биламиз студентларнинг ахволи зори қанақа бўлишини.

Бу илиқ гапларни эшитиб, студентларнинг кўзлари чакнаб кетди, Бобохоннинг кўзида эса жиндек ёш ҳалқаланди. Яхшилик қилса жони кирадиган Ҳасанбек таом ейилиб, чой ичилгач, узундан-узун фотиҳадан кейин ийиб кетди:

– Йигитлар, мен сизларни катта йўлгача машинада олиб чиқиб қўяман, – деди машинанинг калитини қўлига олиб. – Қани, юринглар! Бобохон Шарипович, сиз участкангизга бориб келасизми ё шўтта ўтириб турасизми?

– Майли, сиз йигитларни автобус бекатига олиб бориб ташлаб келаверинг. Мен унғача чопилган ерни кўриб келаман.

– Бўпти. Кетдик йигитлар.

Орадан тахминан йигирма-йигирма беш дақиқалар ўтганда

Ҳасанбек мардикор йигитларни автобус бекатига ташлаб, қайтиб келди. Машинани гаражга киритиб, энди айвонга чиқаётганда Бобоҳон ҳам нариги томондан негадир кайфиятсиз кириб келди.

– Яхши йигитлар экан, – деди Ҳасанбек ўзининг хожатбарорлигидан хурсанд бўлиб. – Биз ҳам бордик, нарёқдан автобус ҳам келди. Шартта чиқиб олишди.

Ҳасанбек куйиб-пишиб гапирарди-ю, Бобоҳондан садо чикмасди. Нима гап дегандай бундай разм солса, қовоқлари тушиб кетибди, бояги ош устидаги кайфиятидан асар ҳам йўқ, кўзларини лўқ қилиб Ҳасанбекка қараб турарди. Унинг кайфияти шундоқ эдики, дўстини бошлаб сўккиси бор-у, сўқолмайди. Негаки, у шунча яхшилик қилди: мардикор топиб, бозордан олиб келиб берди, булар ҳам етмаганидай ош дамлади, чой қўйди. Хуллас, бир дўстининг хизмати шунчалик бўлади-да! Шунақа одамга ёмон гапириб бўладими, ахир? Индамаса яна бўлмайди. Ахийри индади. Индаганда ҳам сих ҳам, кабоб ҳам куймайдиган қилиб, дўстининг кўнглига малол келмайдиган гап топиб индади:

– Муҳаммадалининг бахти бор экан.

– Қайси Муҳаммадали? – деди Ҳасанбек хайрон бўлиб. – Кўшмоқовми?!

– Қайси бўларди? Ҳалиги менинг еримга ери тугаш қўшнимчи? – деди Бобоҳон ҳам киноя, ҳам алам билан. – Ўзбекистон халқ шоири...

Ҳасанбек ҳеч нимани тушунмади.

– Нимага ундай деяпсиз, Бобоҳон Шарипович?

– Ахир ҳалиги мардикорларингиз меникени эмас, ўшанинг ерини чопиб кетибди, – деди Бобоҳон Ҳасанбекка тўғри қаралмай. – У бахтли бўлмай, мен бахтли бўлайми?

Ҳасанбек бу гапни эшитиб, «не» деди-ю, бошқа гап тополмай қолди. Иккови ҳам индамай бирпас айвондаги устунга суяниб ўтиришди. Анча вақт ўтгач, Бобоҳон бошини чайқаб «ихм» деди, сўнг Ҳасанбек «ха-а» деб унга қўшилган бўлди-да:

– Майли, бўлар иш бўлибди, – деди дўстига тасалли бериб.

– Хафа бўлманг, Бобоҳон Шарипович. Эртага бу ишни кайтадан бошлаймиз.

Бобоҳон бошини чайқаб қолди.

– Арзоннинг илиги татимас, деб шуни айтсалар керак-да, Ҳасанбек ака, – деди кенг пешонасини қашиб. – Бўлмаса, бу

иш камида тўрт минг, беш минг купон турса кераг-ов, деб ўйловдим. Ўзимнинг мўлжалим тўғри экан. Охири шунга борадиган бўлди-да.

Ҳасан унинг гапини ҳазилга буриб юборди:

– Энди, Бобохон Шарипович, буёғига эҳтиёт бўласиз, – деди кулиб. – Тагин адашиб бошқа кўшингизнинг ерини чопиб кетишмасин эртага чиқадиган мардикорлар.

– Ҳа-я, – деб унга кўшилиб кулди Бобохон. – Энди ўзим бошида қаккайиб турганим бўлсин.

Офтоб уфққа бош кўйган маҳалда Ҳасанбек шаҳарга қайтиш учун гараждан машинасини олиб чикди. Бобохон индамайгина машинага чиқиб, унинг ёнига ўтирди...

КУЛИКОВ-А, КУЛИКОВ

Николай Куликов деган ниҳоятда дилбар, ниҳоятда дўстпарвар, гоҳо ишинг тушиб қолса битириб бермасдан кўнгли тинчимайдиган шоир оғайнимиз бўларди. Уни биз Николай ака деб эрқалардик. Ўзиям уюшма атрофида йигирма-ўттиз йил чамасида ишлади.

Ҳамманинг ҳам бир яхши кўрган машғулоти бўлади. Николай аканинг севган машғулоти телефоннинг гўшаги эди. Қулогидан нари кетмасди раҳматлининг. Кетма-кет кўнгирак қилгани-қилган эди. Бу одамнинг зерикмаганини-чи, деб хайрон бўлардик. Ёзган шеърларнинг аксариси кўшиқ қилиб айтиларди. Ўша машҳур «уч қудук, уч қудук» деб айтиладиган кўшиқ Николай аканики.

Уйғун ака ўша Николай акага ҳазил-мутойиба шеър бағишлаган эди:

Куликов-а, Куликов,
Куликовнинг пули кўп.
Шеърларининг мағзида
Чўғидан ҳам кули кўп.

Бунақа мутойибаларга Николай ака хафа ҳам бўлмасди, бир ўзбекчалик чидаб берарди, шўрлик.

Ё ШОИРСАН, Ё АРТИСТ!

Етмишинчи йиллари бир ажойиб шопмўйлов милиционер бўларди. Уни атайлаб Тошкент кўчаларининг энг серқатнов чорраҳаларига қўйиб қўйиларди. У ёққа-бу ёққа тинмай ўтиб

турган машиналарни кўлидаги ола таёғи билан чунонам бош-қарар эдики, баъзи ҳаракатларини санъат даражасида кўтарар, одамлар унинг ўзига ярашган ҳаракатларини тўхтаб кузатишар, бундан улар ҳам, ўртада турган шопмўйлов милиционер ҳам завқланишар эди. Бирон чет давлатдан меҳмонлар келишса ёки байрам кунлари албатта ўша милиционер башанг кийиниб олиб, артистона ҳаракатлар қилиб, одамларнинг кўз ўнгида ўйнар эди.

Хайит кунлари эди. Ишдан кейин сингилни, жиянларни кўриб келиш ниятида машинада йўлга тушдим. Навоий кўчасидан келиб Пушкин кўчасига буриладиган чорраҳада худди ўша милиционер турган экан. Чапга бурилиш мумкин ишорасини қилиб, таёғини кўтариб турар эди. Нима бало бўлиб, унинг олдидан ўтадиган одам орқасидан айланиб ўтибман. Бир маҳал орқамдан чурр этиб ҳуштак чалиниб қолди-ю! Бундоқ қарасам, ҳалиги милиционер «тўхта!» ишорасини қилди. Тўхтадим. Сезиб турибман, айб менда. Бошимни эгиб, олдига бордим.

– Ассалому алайкум, ака, – дедим ялтоқланиб. – Хайитингиз муборак бўлсин!

Милиционернинг мўйлови заррача ҳам кимир этмади. Жуда жиддий турар эди.

– Мен бу ерда нима қилиб турибман?

– Сиз менга ўхшаганларга йўл кўрсатиб турибсиз, ака.

– Сен қаёқдан ўтишинг керак эди?

– Шундоқ... олдингиздан ўтишим керак эди, ака.

– Хўш, сен қаёқдан ўтдинг? – деди у таёғи билан қарийб таҳдид қилиб.

– Орқангиздан ўтдим, ака, – дедим ялинган оҳангда.

– Нега орқамдан ўтасан! – у дўк қилишга тушди.

Мен ҳам бўш келмадим.

– Ия, қизик экансиз-ку, ака, – дедим мен ҳам овозимни бир баҳя кўтариб. – Кап-катта мўйловли одам бўлсангиз. Бунинг устига ҳайитчилик. Қандай қилиб мен сизнинг олдингиздан кесиб ўтаман ахир? Кўрган одамлар нима дейди?

Бунақа гапни кутмаган эканми, шопмўйлов сўз тополмай довдираб қолди: уришолмайди – чунки мен мусулмончилик қилиб турибман. Тўғри ҳам деёлмайди – чунки мен йўл қоидасини буздим. Унинг киёфаси сал юмшади, юмшади-ю, бироқ паст тушмади. Аммо уришмади ҳам.

– Бор кетавер! – деди қўрслик билан. Барибир кўриб ту-

рибман, ички бир кулги томоғига келиб тикилиб турар эди. – Ё артистсан, ё шоирсан! Ярамас...

Унинг сўнги сўзларида қатъийлик йўқ, худди эркалаётганга ўхшаган бир оҳанг бор эди... Қалбимда шопмўйловга нисбатан бир ғалати илиқлик уйғониб, аста машинамга қараб кетдим.

БОШҚА МАКТАБДАН КЕЛГАН

Бир тўп болалар ёзувчилари шаҳардаги ўрта мактабларнинг бирига учрашувга бордик. Қуддус Муҳаммадий, Пўлат Мўмин, Ҳаким Назир. У пайтларда камина “Гулхан” журналида ишлайман. Учрашувдан мурод шу баҳонада журналларни болаларга тарғиб қилмоқчимиз.

Мактаб зали лик тўла. Олдинги қаторда қуйи синф ўқувчилари қатор тизилишган, орқарокда эса юқори синфдагилар.

У кезларда шўро идеологияси авжида, ҳамма атеист.

Қуддус аканинг бир қизиқ одати бор эди. Шеърни-ку, жазаваси тутиб бўлса ҳам туппа-тузук ўқийди. Аммо оғзаки нутқи нўноқрок. Бир одати аввал ўзига ўзи савол берар, сўнг унга ё ўтирганлар, ё ўзи жавоб қилар эди. Шеърларини ўқиб бўлиб, энди журналларни ҳам бир тарғибот қилмоқчи бўлди шекилли, залга мурожаат қилди:

– Қани, болалар, айтинглар-чи, “Ғунча” журналин ким берди?

Ўша вақтдаги удумга, тушунчага кўра “бу журнални бизга жонажон партиямиз берди!” деб жавоб қилиниши лозим эди. Шундоққина минбарнинг тагида тизилишиб ўтирган болалардан бири одоб билан кўлини кўтарди.

– Қани, болам, айт-чи? – деди Қуддус ака хурсанд бўлиб.

Бола ўрнидан дик этиб туриб жавоб қилди:

– Худо бейди...

Мактаб директори ҳайъатда, шундоққина бизнинг ёни-мизда ўтирар эди. Жонҳолатда ўрнидан сапчиб туриб, изох берди:

– Бу лаънати бола яқинда бошқа мактабдан келган эди...

Ҳамма ҳайрон. Бу бола биринчи синф ўқувчиси бўлса, бунинг устига ўқиш бошланганига энди икки ҳафта бўлган бўлса, қандай қилиб бошқа мактабдан келган бўлиши мумкин?!

Директорнинг гапидан ҳамма кулиб юборди. У қизарганича жойига ўтирди.

Шеърхонлик давом этиб, хижолатпазлик барҳам топгандай бўлди ҳайтовур.

АСАРНИ ҚОРАҚАЛПОҚ ЁЗСА

Олтмишинчи йиллар. «Ёш гвардия» нашриётининг энг гуллаган пайтлари. Илёс Муслим, Қудрат Ҳикмат, Эркин Воҳидовлар ҳам шу нашриётда ишлашади. Ишлар ниҳоятда тартибли, саранжом. План, график, норма деган гаплар авжида. Буларга итоат қилмасанг, мажлис муҳокамасига тушиб қизаршинг ҳеч гапмас.

Камина ҳам шу нашриётда катта редактор бўлиб ишлайман. Қардош тилларни яхши билганим учун бўлса керак, менга қорақалпоқ ёзувчиси Аденбой Тожимуродовнинг «Саркопли ботир» деган қиссасининг таҳририни топширишган эди. Қиссани шу нашриётда ишлайдиган Абдуқодир ака деган киши таржима қилган. Ниҳоятда одамохун, маданиятли киши. Ўзи Қашқардан келган уйғурлардан. Ҳали тилини тўғрилаб олишга улгурмаган, аралаш-қуралаш гапиради ашлардан. Таржимани ўша иллатлардан тозалайман, деб бир оз графикдан кечикдим. Интизом қаттиқ бўлгани учун навбатдаги мажлисда бир оз қизаришимга тўғри келди. Узингиз биласиз, нашриётимиз директори Сотволди ака Йўлдошев ниҳоятда қаттиққўл, жиддий одам.

– Кани, ўртоқ Носир Фозилов, ўрнингиздан туриб жавоб беринг-чи, – дедилар. Қарасам, жуда жиддий, ковокларидан қор ёғиб турибди. Алай-балай деб чалғитишнинг сира ҳам иложи йўқ. Нима бўлса ҳам у кишига бир жўяли гап айтиб, чалғитмасам бўлмайди. Аста ўрнимдан турдим. – Гапиринг, қулогимиз сизда. Нега ундай бўлди?

– Асарни қорақалпоқ ёзса, уни ўзбекчага уйғур таржима қилса-да, таҳрирни қозоқ қилса... кечикади-да, ака, – дедим директорга тик қараб.

Ўтирганлар кулиб юборишди. Унча-бунча гапга тишининг оқини ҳам кўрсатмайдиган Сотволди ака ҳам ўзини тўхтата олмади.

– Бўпти, – деди у кулгидан аранг тўхтаб. – Ҳақиқатан ҳам асарнинг таҳрири оғир. Тағин бир ҳафта муҳлат берайлик.

Шу билан мажлиснинг юзи бошқа масалага бурилиб, танбехдан қутилиб қолдим.

МУҲАММАД РЕЖАБ

Олтмишинчи йиллари раҳматлик Қудрат Ҳикмат чойхонадан битта шоир топиб келди. Кўринишидан, бутун жисмидан куч ёғилиб турар, пешонаси торгина, гап-сўзларидан жиндек

жунунлиги сезилиб, беихтиёр кулги кузгарди. Дастлаб “Ёш гвардия” нашриётида ишлаётганлар: “Шоир бўлса шоирдир-да”, деб қабул қилишди-ю, кейинчалик унинг жунунлигига ўрганиб кетишди. Уни аввал қоғоз омборига, кейин ишлаб чиқариш бўлимига ишга олдик. Бориб кел, олиб келга зўр. Эртаю кеч чопгани чопган.

Бизга эрмак топилди. Сал қўлимиз бўшади дегунча, уни гапга соламыз. У Олтиарикдан экан. Оти – Муҳаммад Режаб ибн Тошкандий экан.

– Нима учун Муҳаммад Ражаб эмас, Режаб? – деб сўраганимизда у:

– Ражаб десам, Юнус Ражабийга ўхшаб қоламан-да. Шунинг учун, – деб жавоб қилади.

– Ҳа-ҳа, – дейди Суннатулла ака Анорбоев ижикилаб. – Кани, шоир, шеърларингиздан бир эшитайлик.

Муҳаммад Режаб кўп куттирмайди. Бисогидаги ягона шеърини мингинчи бор қироат билан ўқий бошлайди:

Ичинг кўк чой,

Кечинг сой,

Бўлади лой...

.....

Шу аҳволга тушганим учун!

– Ў, койил, ў, баракалла! – деб таҳсин айтишади эрмак-талаблар. Кейин у талтайиб кетиб, тушлик учун бир сўм сўрайди. Кимдир хотамтойлиги тутиб кетиб пулни чўзади. У гонорарни ҳалол қилиб олади. Эртасига тагин ўша шеър ўқилади, тагин тушлик пул тайёр. Эркин Воҳидовга, Низом Комиловга, Комил Пўлатову Нурбекка, Қудрат Хикмату каминага эрмак тайёр.

Бир куни нашриётга инқиллаб-синқиллаб Файратий домла келиб қолдилар. Эркин иккаламиз домлани авайлаб йўлакка қўйилган қора дерматинли диванга ўтқазиб, бир оз уёқ-буёқдан хангомалашганимиздан сўнг, бир-биримиз билан кўз уриштириб олиб, домлага Муҳаммад Режабни рўпара қилмоқчи бўлдик.

– Домла, ажойиб бир шоир топилди, – деди Эркин қувлик билан. – Бир эшитиб кўрасизми?

– Қаний? – дедилар домла.

Мен дарҳол ишлаб чиқариш бўлимидан Муҳаммад Режабни чақириб келдим. Шоир домла билан туппа-тузук кўришди,

сўрашди. Сўнг ўша мағшур шеърни кироат билан ўқий бошлади:

Ичинг кўк чой,
Кечинг сой,
Бўлади лой...

.....

Шу аҳволга тушганим учун...

Эркин иккаламиз домлага тикилиб, юзларидан ифода излаймиз. Домла эса хайрон. Тузук дей деса, сатрлар пойма-пой. Бўлмайди деёлмайди, чунки иккита кап-катта одам уни тавсия қилиб турибди. Нима дейишини билмай, бир оз сукутга толдида, ўртадан чиқариб, сих ҳам, кабоб ҳам куймайдиган қилиб, шеърга баҳо берди:

– Шу... охирги мисрангизда сал дард бор экан.

Эркин иккаламиз бирдан қаҳ-қаҳ уриб кулиб юбордик. Домла шундагина тушунди бу умуман “дардмаңд” шоир эканини. Домла ҳам бизларга кўшилиб мириқиб кулди.

СОТИБОЛДИ ТОҒА

Эрмакталаблар Муҳаммад Режабни уйлантириб қўйиш пайига тушиб, нашриёгда фонд ташкил этишди. Фондга хазинабон қилиб Сурайё Сайдалиевани тайинлашди. Хар ким баҳоли қудрат уч сўм, тўрт сўмдан бера бошлади. Бирон ой ўтгач, Сурайёдан тўпланган пул қанча бўлганини сўрасак, пул йўк, деди. Маълум бўлишича, Муҳаммад Режаби тушмагур хар куни овқат маҳалида бир сўм, икки сўмдан олавериб, адоий тамом қилган экан.

Тагин уни олдимга чақиртирдим, тўпланган пуллари олиб еб қўйгани учун бир оз койиган бўлдим-да, маслаҳат бердим:

– Энди, ука, бунақада биринг икки бўлмайди, – дедим ётиғи билан. – Энди Сотиболди тоғангинг олдиларига кириб, ёрдам сўрайсан.

– Бўпти, тоға. Нима деб сўрайман?

– Ўзинг биласан, Сотиболди тоғанг жуда оғир. тунд одам. Унча-бунча одам билан гаплашавермайди. У кишини ийдириш учун бирон-бир ғалати гап топиб айтишинг керак. Сўнг сенинг ғалати гапингдан жиндай жилмаяди, кейин арзингни айтасан, вассалом!

– Бўпти, тоға. Қачон кирай?

– Хозир ишлари кўп. Қўллари тегмайди, – деб соатимга қарадим. – Шу соат ўн бирлар чамасида кирсанг бўлар...

Муҳаммад Режаб ўша куни директоримиз Сотиболди ака Йўлдошевнинг олдиларига кирибди. Содир бўлган воқеани у кишининг олдиларидан чиққанидан сўнг Муҳаммад Режабнинг ўзидан эшитдик.

– Мумкинми, Сотиболди тоға? – дебди у директорнинг залварли эшигини қийғоч очиб, ичкарига мўралаб. Сотиболди ака «киринг» дегандай бошини қимирлатибди. Муҳаммад Режаб директорнинг рўпарасига ўтириб олиб, камина ўргатган маслаҳатига кўра «ғалати гап»ни топиб айтибди:

– Сотиболди тоға, шу машинангизнинг олдида учта одам ўтирадиган қилиб берайми?

Ўша пайтда идоранинг ГАЗ-21 «Волга» машинаси бўлиб, директорни олиб юрарди. Ўша машинани назарда тутган бўлса керак.

Сотиболди акага бу гап қизиқ туюлганми, товушини чиқармай имо билан сўрабди:

– Қандай қилиб?

– Шундай рулини суғуриб оламан-да, ўртага ўрнатаман. Шофёр ўртада, икки ёнида икки одам ўтираверали.

Бу гапни эшитиб, Сотиболди ака сал илжайибди. Буни кўриб Муҳаммад Режабга жон битибди. «Ана, Носир тоғам айтгани бўлди. Илжайди. Энди асосий гапга ўтсам ҳам бўлаверали», деб ўйлабди.

– Сотиболди тоға. Шу... уйланмоқчи эдим. Шунга озрок ёрдам бериб юборсангиз, – дебди.

– Нима ёрдам? – тишларининг орасидан товуш чиқариб сўрабди Сотиболди ака. Сотиболди аканинг ғалати одати бор эди. Бирон гап ёқмай қолса, олдида турган қаламдондаги ўн-ўн бешта қаламни қўлига олиб, ғижимлай бошларди. Бу гал ҳам шундай қилибди.

Муҳаммад Режаби тушмагур Сотиболди акани ийдириш учун ғалати гап ўйлаб топибди-ю, нима сўраш лозимлигини ўйламаган экан денг. У кишининг ийиганидан шошиб қолиб, олдида турган каттакон кўк мовутли столни шаппа ушлабди.

– Мана шуни берсангиз бўлади менга, тоға!

Сотиболди ака қўлидаги қаламларни асабий ғижимлаб ўйнаганича бир оз хайрон бўлиб турибди-да, сўнг бошини қимирлатиб имо қилибди:

– Майли, шоир, чикиб туринг...

... Бир махал Муҳаммад Режаб ховликиб кириб, бор гапни бизга айтиб берди. Хонада ўтирганлар думалаб кулишди. Бир оз ўтгач, ҳамма чикиб, хонада ёлғиз ўтирганимда бирдан эшик очилиб, Сотиболди ака кириб келди. Мен гўё ҳеч нарса бўлмагандай бош кўтармай «ишлаб» ўтирибман. Кулги томоғимга тикилиб турибди, сал бўшатсам қахқахага айланиши турган гап. Селиб турибман, Сотиболди ака катта-катта қадамлар ташлаб бир уёкка, бир буёкка ўтди, сўнг тепамга келиб гўхтади.

– Анави шоирни менинг олдимга сиз киритдингизми?

Мен ўзимни кулгидан тўхтатолмадим. Сотиболди ака ҳам бошқа ҳеч нарса демай, илжайганича чикди кетди...

БУНИНГИЗ СВЕТНОЙ ЭКАН-КУ, ТОҒА!

Муҳаммад Режаб нашриётдан кетганидан сўнг анча вақт-гача кўринмай юрди. Нимаям бўлди-ю, дам олиш куни уйда ўтирсам, келиб қолди. Кўргим келди, дейди. Телба бўлса ҳам ўрганиб қолган эканмизми, мен ҳам анча соғиниб қолгандим – кучоклашиб кўришдик. Чой ичиб ўтириб, ҳол-аҳвол сўрадим:

– Қаерларда юрибсан? Кўринмайсан?

– Кино оляпман, тоға, – деди кўзларимга тикилиб туриб.

– Ие, бу янгилик-ку, – дедим таажжубимни яширолмай.

Қизик, кино қаёқда-ю, Муҳаммад Режаб қаёқда? Ҳеч ҳам қовушмайдиган гап! – Қанақа қилиб оляпсан? – деб сўрадим унинг бу гапи қизик туюлиб.

– Қандок қилиб бўларди? Шундок қилиб-да, – деди қўлларини кўзларига дурбин қилиб.

– Жиннимисан? – дедим бўғилиб. Ҳақиқатан ҳам шу онда унинг жиннилиги хаёлимдан кўтарилган экан. – Кино оладиган одамнинг сурат оладиган аппарати бўлиши керак.

– Мана, бор, – деб у чўнтагини қовлай бошлади. Бир махал: «Мана!» – деб қўлимга бир нарса тутқазди. Қарасам, ҳаваскор сураткашлар тутадиган арзон фотоаппаратнинг бураб олиндиған олдинги ойнаси!

– Бу билан қанақа қилиб суратга оласан?

– Жуда оддий, – деди у ҳалиги ойнани қўлимдан олиб. – Токқа чиқаман-у, шундай олавераман.

– Ҳўв овсар, кино олиш учун артистлар бўлиши керак, киносценарий бўлиши керак, билдингми? – дедим мен бир оз

қизишиб. – Шундай олаверармиш-а! Ҳов, ҳеч бўлмаса кино-сценарий бўлиши керак. Ха, айтгандай менда бир тайёр сценарий бор эди... Бир кўрасанми?

– Қаний? – деди у худди бир ёмби топгандай.

Ҳақиқатан ҳам «Адашганлар» деган бир киносценарий ёзиб, пасон қилиб муқовалатиб қўйгандим, ўшани қидириб топиб, унинг қўлига бердим. Муҳаммад Режаб сценарийни очиб ва-раклаб кўрди, бошдан бир-икки жумлани ўқиган бўлди. Сўнг жиддий деди:

– Йўқ тоға, буни суратга олиш менинг қўлимдан келмайди!

– Ие, нега?

– Бунингиз светной экан-ку, тоға. Светнойни қилолмай-ман...

Сценарийни қўлимга олиб бундай қарасам, «киночи»нинг гапи тўғри экан. Сценарий «Кўм-кўк далалар...» деб бошланган экан. Ҳақиқатан ҳам светной қилиб ёзган эканман.

ШУНИ МЕНГА БЕРИНГ, ЖОН ТОҒА?

Муҳаммад Режаб учун эркак зотининг бари тоға, аёл зотининг бари хола. Нашриётда унинг тоғалари бехисоб: Суннатулла тоға, Комил тоға, Илёс тоға, Эркин тоға, Қудрат тоға, Нурбек тоға, Носир тоға ва ҳоказо. Унинг тағин бир ғалати одати бор. Кўлингизда бир тузукроқ нарса кўриб қолса:

– Тоға, шуни менга беринг, – деб ёпишади қолади. Ундан тўғрилиқча қутулиб бўлмайди. Албатта мантиқли бир гап айтиб, чалғитишингиз керак. Ўша нарса унга тўғри келадими, йўқми – иши бўлмайди: жон-жаҳди билан ёпишади.

Бир куни Чилонзордаги савдо марказидан костюм хариш қилиб, уйда энди кийиб кўраётганимда, осмондан тушдим, ердан чикдим, лоп этиб Муҳаммад Режаб кириб келса бўладими? Энди унинг ёпишганини кўрсангиз!

– Жон Носир тоға, шу костюмни менга беринг, – деб костюмга шаппа ёпишди қолди. – Анчадан бери шунақасини қидириб юрувдим. Жо-он Носир тоға!

У десам, бу дейди, тинмай вайсаб турибди денг. Қани энди қўйиб юборса!

– Мен сенга гапнинг очигини айтайми? – дедим унга гўё бир сирли ҳақиқатни очмоқчидай. – Бировга айтиб қўймай-санми?

– Йўк, айтмайман... – деди сал бўшашиб.
– Ишонмайман. Сенинг оғзинг бўш.
– Ишонинг, айтмайман... – деди у бўғилгудай бўлиб. Кўриб турибман, хаёли сал костюмдан чалғиди.

– Э, йўк, бўлмайди, айтмайман, – дедим атайлаб ўзимни тарозига солиб. У костюмнинг барини қўйиб юборди. – Оғзингдан гуллаб қўймайсанми?

– Йў-ўк... – деб ер тепинди.

– Бўпти, бўпти, – дедим мен базўр рози бўлган бўлиб. – Эркин тоғанг Московга бориб келди. Хабаринг бор-а?

– Биладан, – деди у анча сирдан вокиф одамдай. – Кеча келди.

– Ха, баракалла. Ўша Эркин тоғанг Московдан йигирмата костюм олиб келди. Биттаси менга тегиб қолди. Ҳозиргина олиб келиб, кийиб кўраётгандим. Физиллаб борсанг, сен ҳам биттасига илинасан.

Шу гапдан сўнг у тапир-тупур қилиб чикди-ю, кетди. Нима учун келгани ҳам эсида йўк.

... Нима бўлганини эртасига Эркиннинг ўзидан эшитдим: нашриётнинг каттакон залида Мирзиёд билан шахмат ўйнаб ўтирган экан. Боя менинг “оғзингдан гуллаб қўймайсанми?” деганим эсида турган бўлса керак-да, сирни Мирзиёддан эҳтиёт қилиб, Эркинни одоб билан ташқарига чақирибди, йўлакда тахминан ўн-ўн бешта одам биллиард ўйнаётган экан. Ўшаларнинг олдига олиб бориб, баланд товуш билан сўрабди:

– Эркин тоға, Московдан йигирмата костюм олиб келган экансиз. Биттасини менга беринг.

Эркин ҳеч нарсага тушунмай: “Қанақа костюм?!” – деб хайрон бўлибди.

– Анави Носир тоғамга берганингиздан. Ўшанақасидан.

Зийрак Эркин дарров гап нимадалигини тушунибди:

– Э, шунақа демайсанми? – дебди ачинган бўлиб. – Шунақа экан, кеча айтмайсанми? Охиргисини Носир тоғанга бериб юборувдим. Буни қара-я... Майли, бошқа сафар олиб келганимда албатта бераман. Хўш, қўлэзмани олиб келдингми?

– Қанақа қўлэзма? – дебди Муҳаммад Режаб хайрон бўлиб.

– Ахир мен сени нимага жўнатган эдим Носир тоғангникига?!

– Қўлэзма олиб келишга.

– Қани?

– Э-э-э... – деб бошини чангаллабди Муҳаммад Режаби тушмагур, сўнг яна тапир-тупур чопганича Чилонзорга жўнабди.

ЎРА КОВЛАШ

Шунақа пайтлар эдики, нашриётда биров билган сирни ҳамма биларди, ҳамма гап кафтда тургандай аён бўларди-қоларди. Ходимлар орасидаги меҳр-оқибат ҳам мўл-кўл эди. Бировнинг қорига биров енг шимариб киришиб кетаверарди. Бир куни Эркинжон ишга кечикиброк, шалпайиброк келди. Бунақа пайтда дарров кўнгил сўраллади.

– Ҳа, Эркинжон, бир оз чарчаганрок кўринасиз?

– Уйларнинг ичи-сиртини оқлайман деб, бўладиганим бўлди, ака, – деди у.

Уни тушуниш мумкин эди. Бу пайтларда Эркинжон Тахтапұлдаги тоғасининг ҳовлисида турарди. Тоғаси эса Эркинжоннинг бошини икки қилиб қўйиш тараддудига тушгандан бери бечорада тиним йўқ.

– Ҳашарга айтмабсиз-да, – дедим мен кўнгил учун.

– Ҳашар қилинадиган ишлар ҳали кўп. Ҳали ҳовли ўртасида ўра қовлаш керак.

Ўра қовлашнинг ўзи бўлмаслигини яхши биласиз. Қалламга ғалати фикр келиб қолди денг! Агар ўша фикрим ўтса, унда ўра қовлашиш ташвишидан қутулишим аниқ эди.

– Ану шоирга, Муҳаммад Режабга айтмайсизми? – дедим шошиб-пишиб. – Бирпасда ест қилади-ташлайди. Ўзиям ҳўкиздай бақувват, бунинг устига Олтиарикдан, ҳамюртингиз...

Ўшанақа гаплар билан ўз фикримни шиббалаётганимда Эркинжон худди ёмби топиб олгандай юзлари ёришиб:

– Э, бўлди, ака! – деди уёқ-буёққа аланглаб. – Яхши айтдингиз буни. Ҳозир кўрувдим-а, қаёққа кета қолдйкин?..

Хуллас, у Муҳаммад Режабни бошлаб ҳовлига олиб борибди. Сўнг нима қилиш лозимлигини тушунтирибди-да, ўра қовланадиган жойни доира қилиб чизибди.

– Бўлди, тушундим, тоға, – деб кафтига туфлабди Муҳаммад Режаб. – Қани теша билан кетмон?

Иш бошланибди. Шунда Эркинжон ҳам ўра қовлашдек машаққатли ишдан қочиш йўлини қидириб қолибди. Унга баҳонаям топила қолибди.

– Шоир, – дебди у ўранинг тепасига келиб. – Энди ўзинг қовлаб турасан-да. Мени нашриётга чақириб қолишди. Бирон зарур иш чиқиб қолганга ўхшайди. Ҳозир телефон қилишди.

Ёлгонни қаранг: у пайтда Эркинжонларникида умуман телефон-пелефон деган нарсанинг ўзи йўқ эди.

– Майли, тоға, – деб Эркинга рухсат берибди Муҳаммад

Режаб. – Фақат илтимос: менга қалам билан қоғоз ташлаб кетсангиз?

– Уни нима қиласан?

– Чарчаган пайтгимда шеър ёзаман.

«Оббо, энди шеър ёзаман деб иш қолиб кетмаса эди», деган фикр хаёлига келибди Эркиннинг.

– Қалам бор-у, қоғоз йўқ-да, – дебди Эркин зора шеър ёзмаса деб ўйлаб.

– Майли, ташлаб кетаверинг, тога, – деб Муҳаммад Режаб қаламни олиб қолибди.

Бир маҳал хурсанд ҳолда Эркин кириб келиб қолди.

– Э, яхши бўлди, ака, қовлаяпти...

Ўша куни Эркин Суннатулла ака билан шахмат суриша-суриша уйига кеч қайтди...

Воқеанинг хулосасини эртасига эшитдик: Муҳаммад Режаб-би тушмагур ўрани керагидан ҳам ортиқ қилиб, кенгроқ қилиб қовлабди, чарчаган пайтларида қоғоз тополмай, Эркинжон ташлаб кетган қалам билан тўй учун оқланган деворнинг ҳаммасига шеър ёзиб ташлабди...

УЮШМАГА ҚАБУЛ

Худо билади деб айтай, Муҳаммад Режабнинг нашриётдан кетишига Комил Пўлатов сабабчи бўлган.

Нашриётда Муҳаммад Режабнинг обрўли тоғалари жуда кўп. Шуларнинг ичиди энг обрўлиси, Муҳаммаднинг наздида, Комил ака. Нега деганингизда, ўша вақтда ҳаммамиздан ёши улугимиз, бунинг устига сочлари оқ, у киши нимани гапирса ҳам сиёсатга бориб тақалар, керак бўлса, ўша сиёсатни бўралаб сўка олар эди.

Ўша пайтда камина бўлим мудири. Бир куни эрталаб нашриёт режаларини кўриб ўтирсам, кичик муҳарриримиз кичкина, бежирим китобча кўтариб кириб қолди. Бу нишона нусха бўлиб, китобчанинг номи «Мен Суматра пролиданман» деб аталарди. Муаллифи – Суматра пролидан, Муҳаммад Ражаб. Китоб ўзбекчага таржима қилинган эди. Китобчани кўлимга олдим-у, дарров шумлигим тутди:

– Муҳаммад Режабни чакиринг, – дедим жиддий кичик муҳарриримизга. – Ишлаб чиқариш бўлимида бўлса керак.

Бирпасда кичик муҳаррир Муҳаммад Режабни бошлаб кирди. Мен гапни дўк-пўписадан бошладим:

– Сен ўзи нима ишлар қилиб юрибсан?
– Нима қилибман, Носир тоға?!
– Китоб ёзиш ниятинг бор экан, – дедим бир оз гина оҳан-
гида, – бир оғиз маслаҳат солсанг ўласанми?
– Китоб ёзганим йўқ, тоға.
– Мана бу нима? – деб ҳалиги китобни олди а отиб юбор-
дим.

У ҳайрон бўлиб китобни қўлига олди. Қараса, ўзининг исм-
шарифи! Нима дейишини билмай қолди. Пайтдан фойдаланиб,
мен яна «ҳужум»га ўтдим:

– Китобни ҳам яшириб ёзадими? Китоб ёзмай ҳар бало
бўлгур!

– Билмай ёзиб қўйибман, тоға. – У дарров бўйнига олиб,
бидирлай бошлади. – Иккинчи ундай қилмайман, тоға. Энди
сиз билан маслаҳатлашиб ёзаман...

– Бўлди, бўлди. Қўп маҳмаданалик қилаверма. Бир оғиз
маслаҳат қилсанг-ку, бирон жойинг камайиб қолмасди. Масла-
ҳат берардим. Балким китобинг мунданам каттароқ бўларди.
Ўзинг уйланмоқчи бўлиб юрибсан, пулиям мўмайроқ бўларди.
Аттанг... – деб китобни қўлимга олиб, томоша қила бошладим.
– Энди менга қара, сенга яна бир яхшилик қилай. Майли,
бўлар иш бўлибди. Энди сени Ёзувчилар уюшмамизга қабул
қилишимиз керак.

– Э, тоға, шундай қилинг, тоға. Яхшилигингизни унутмай-
ман, тоға!

– Бўлди, бўлди, суюлма. Камтар бўл. Ха, айтгандай, уюш-
ма раҳбари ким, биласанми?

– Йўқ, тоға.

– Э, галварс. Ўзингнинг Комил Пўлатов тоғанг-ку.

Мен уни рўпарадаги эшикка бошладим. Уни эшик олдида
қолдирдим-да, ўзим ичкарига, Комил аканинг олдига кириб,
унга кўзимни қисиб, товушимни бир баҳя кўтариб гап бошла-
дим:

– Ўртоқ Ёзувчилар уюшмамизнинг раиси! Олдингизга бир
нозик илтимос билан кирдим. – Хонадагилар ишларини қўйиб,
менинг гапимга қулоқ солиб туришибди. Эшик қийғоч очик.
Муҳаммад Режаб бугун жисми қулоққа айланиб, ичкаридаги
гапларни эшитиб турибди. – Хабарингиз бор, нашриётимизда
Муҳаммад Режаб деган камтаргина, ширингина бола ишлайди.
Ўша бола бўш вақтларида бир китобча ёзган экан. Мана, кўри-
шингиз мумкин, ўртоқ раис.

– Қаний! – деб Комил ака китобчани айлантириб томоша қила бошлади. – Хўш, хўш?

– Гапнинг пўстқалласи, энди Муҳаммад Режабни уюшма-мизга қабул қилишимиз керак.

Гап нимада эканлигини билган Нурбек ўпкасини ғижилла-тиб, тиззаларини уқалаб кула бошлади. Унинг шунақа одати бор. Янги шим кийса, бир ойга бормаи тиззасини уқалаб кула-верганидан тешилади-қолади. Комил аканинг ҳам кўзларида шумлик ўйнай бошлади.

– Бунинг нимасини қабул қилади, ука?! – деди у жиддий ту-риб, – жимжилқдай китобга ҳам қабул қиладими ҳеч замонда!

– Жон ака, – дедим эшик томонга бир қараб олиб. – Ўзин-гиз биласиз, бир бечорагина бола бўлса. Бунинг устига камба-ғалгина. Ҳадемай уйланиши керак.

– Э, бу расвони қандай қилиб қабул қиламан! – деди жаҳл билан товушини бир баҳя кўтариб Комил ака. – Нима бу сиз-га? Ёзувчилар уюшмасими ё ЗАГС хонасими?

Мен гўё эплаёлмаган бўлиб ташқарига чиқдим. Муҳаммад Режаб мени қайтадан ичкарига итариб киритиб юборди. Тағин Комил раисга ялина бошладим:

– Келинг энди, ўртоқ раис, йўқ деманг?

– Бўлмайди дедимми, бўлмайди.

– Йўқ деманг энди. Бундан баттарларини ҳам қабул қиляп-сизлар-ку, – дедим ялиниб. – Қаранг, қанақа чиройли китоб ёзибди, расмларини қаранг, муқоваларини қаранг...

– Э, бу сўтакнинг нимасини қабул қилади! – деб бу гап Комил ака ҳалиги китобчани эшикнинг тирқишидан йўлакка отиб юборди-да, кетидан бўралаб сўка бошлади. Ўзим ҳам китобнинг кетидан отилиб чиқдим. Ичкарида раис болохо-надор сўкишда давом этар, Нурбекнинг ўпкасини ғижилла-тиб кулгани эшитилиб турар эди. Мен аста энгашиб китоб-чани олдим. Жудаям қийналиб кетган бўлиб, пешонамни даст-рўмолим билан артдим. Уюшмага аъзо бўлиб кириш осон эмаслигига кўзи етдимми ё истеъдоди ҳақоратланганидан наф-сонияти озор чекдим, Муҳаммад Режаб мени қайта қиста-мади...

Шу воқеадан бир неча кун ўтгач, Муҳаммад Режаб нап-риётда кўринмай қолди. Чамаси унинг напшиётдан кетишига хазрати раиснинг қаттиққўллиги сабаб бўлди-ёв!

ПЎЛАТ САНДИҚ

Муҳаммад Режабни охирги кўрганим баҳорда эди. Соғинишиб қолган эканмиз, қучоклашиб кўришдик.

– Қаёқларда юрибсан, тентак? – дедим елкасига уриб. – Соғинтириб кўйдини-ку.

– Ишляяпман, тоға, – деди у жиддий. – Топган пулларимга сейф сотиб олдим.

– Ие, пўлат сандиқни нима қиласан?

– Топган пулларимни ўша сандиққа солиб қўяман-да!

– Сандиқ қаерда?

– Суннатулла тоғамникида, – деди у бир сирни ошкор қилаётгандай шивирлаб. – Ўзиям жуда оғир экан. Вокзалдан пиёда орқалаб олиб бордим.

– Ичида бирон нарса борми?

– Ҳеч нима. Нима бўлиши керак эди?

– Масалан, пул-мул дегандай...

– Ҳа, уми? Энди ишлаб топиб, обориб қўяман-да.

Шу-шу у кўринмай кетди.

Бир куни Ҳайдарали ака Ниёзов иккаламиз ишдан чиқиб, суҳбатлашиб келаётгандик, олдимиздан лоп этиб Муҳаммад Режаб чиқиб қолса бўладими? Тоға-тоғалаб ёпишди-қолди:

– Носир тоға, кўриб қолганим яхши бўлди. Ўзимам сизни қидириб юрувдим.

– Ҳа, тинчликми, нима ишинг бор эди?

– Шопирликка ўқишга кирувдим, тоға, – деди у қўлидаги ўттиз босма табоқлар келадиган каттакон китобга ишора қилиб.

– Ўқиш китоби ўрисча экан, ҳеч тушунмаяпман. Шуни тоға, ҳозир ану скамейкага ўтириб, бирпасда ўзбекчага таржима қилиб беринг. Жон тоға, илтимос?

Бу гапни эшитиб, Ҳайдар ака қотиб қолди, мен ҳам нима дейишимни билмай турибман. Қаний, деб китобни қўлимга олдим: «Грузовие автомобили». Ҳозир унга «бу китобни бирпасда таржима қилиб бўлмайди», деган гапни тушунтириб ўтириш беҳуда. Тушунмайди. Унга бир мантикли гап айтиш керак. У эса: «Жон Носир тоға...» – деб безиллаб турибди.

– Менга қара, Муҳаммад Режаб, – дедим жиддий туриб. – Ҳозир кеч бўлиб қолди. Кўриб турибсан, Ҳайдар тоған билан ишдан чарчаб қайтиб келяпмиз. Эртага шу жойга келиб тур, ану скамейкага ўтираман-у, бирпасда таржима қила-

ман-бераман. Хўпми? Ҳозир бўлмайди, бир жойга боришимиз керак.

– Майли... – деди у истар-истамас.

Шу-шу уни кўрганим йўқ.

Энди пўлат сандиқ масаласига келсак, худо билади, Муҳаммад Режабнинг бутун топган-тутгани Суннатулла аканикида, пўлат сандиқда.

Тагин ким билади, айтдим-қўйдим-да!..

МУНДАРИЖА

Устозлар даврасида

Шеъррий мактуб	3
Саҳройи	6
Тўёна	9
Дўстлар	26
Тош (<i>Собит огадан эшитиб...</i>)	30
Егор Самойлович (<i>Собит огадан эшитиб...</i>)	33
«Ўзбек булсанг кел бери!»	38
Ўқигич	40
Кенглик	41
Танишув (<i>Устоз Абдулла Қаҳҳорга</i>)	51
Харид	56
Асфальтда утов	65
Яхшиларга ёндашиб	71
Оғажон	81
Шоирнинг бахти	92
«Ўзларидан сўрасак» (<i>Шоир Мақсуд Шайхзода портрети</i> <i>га чизгилар</i>)	99
Саида опаииз	106
Каромат	110
Сабоқ	113
Митти хангомалар	
Ҳазиллар, мутойибалар	120

Адабий-бадиий нашр

НОСИР ФОЗИЛОВ

ЭСЛАСАНГ КЎНГЛИНГ ЁРИШУР

**Хотиралар, мутойибалар,
ҳазиллар, ҳангомалар**

Тошкент «Маънавият» 2004

Муҳаррир У. Қўчқор

Рассом М. Азлямов

Техн. муҳаррир Т. Золотилова

Мусаҳҳиҳ С. Абдусаматова

Компьютерда тайёрловчи А. Турсунов

Теришга 10.03.2003 й.да берилди. Босишга 04.02.2004 й.да руҳсат этилди. Бичими 84x108 ¹/₃₂. Таймс гарнитураси. Офсет босма усулида босилди. Шартли б.т. 13,02. Шартли кр.-отт. 13,44. Нашр т. 13,66. 4000 нуска. Буюртма № А-5424. Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриёти. Тошкент, Буюк Турон, 41-уй. Шартнома 31-03.

Ўзбекистон Республикаси Матбуот ва ахборот агентлигининг Тошкент матбаа комбинатида чоп этилди. 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30-уй. 2004.